

De værdige gamle

Om alderdomskonfigurerende praksisser i Danmark omkring år 1900

Møller, Anders

Publication date:
2018

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Document license:
[CC BY-NC-ND](#)

Citation for published version (APA):
Møller, A. (2018). *De værdige gamle: Om alderdomskonfigurerende praksisser i Danmark omkring år 1900*. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

De værdige gamle

Om alderdomskonfigurerende praksisser i Danmark omkring år 1900

Ph.d.-afhandling juni 2018

Anders Møller

Vejleder: Sniff Andersen Nexø

Saxo-Instituttet

Europæisk Etnologi

Det Humanistiske Fakultet

Københavns Universitet

For- og bagsidefoto: Peter Elfelt

De Gamles By, 1923

Københavns Stadsarkiv

Taksigelser

En stor del af de sidste tre år er gået med afhandling og alderdom. I den tid har jeg nydt mange menneskers selskab, opbakning og faglige fællesskaber. Det gælder særligt de kollegaer jeg har haft i tilknytning til Saxo-Instituttet, Europæisk Etnologi, CoRe og CESA. Tak til jer.

Jeg er taknemmelig for de mange læsninger og kommentarer jeg har modtaget fra forskelligt hold. Fejl og mangler er dog alene mit ansvar.

En stor tak til Frida Hastrup for at give en uundværlig feedback til mit førforsvar. Det gav mig troen på, at der var et projekt, der kunne afsluttes.

Jeg sætter stor pris på min vejleder Sniff Andersen Nexø, der har forsynet mig med de rette mængder af retning, grundighed, klarhed, samt nærværende opmærksomhed og kaffesnakke. Dine kompetente faglige indspark har igen og igen rykket projektet en my mere. Uden din hjælp var det sidste punktum forblevet fjernt.

Tak til Marlene Paulin Kristensen for dit venskab og uundværlige følgeskab igennem mange år. Jonas Winther for vedvarende humørfuld motivation og faglig sparring. Anne Kathrine Kleberg Hansen for samtaler om stort og småt i sammenhænge med og uden afhandling. Nanna Hilm for engagerede læsninger og opmuntringer. Også tak til Signe Skjoldborg, Marie Otto, Beate Sløk-Andersen, Martin Nicolaisen og Sigrid Leilund.

Jeg takker Nordea Fonden og Center for Sund Aldring for at skabe rammerne om dette projekt, herunder særlig tak til Astrid Pernille Jespersen og Mads Christoffersen. Også tak til personalet på Rigsarkivet, Københavns Stadsarkiv, Det Kongelige Bibliotek og klostret i Ørslevkloster, hvor jeg har haft mange gode stunder.

Jeg takker Aske Juul Lassen for at kommentere på udkast. Tenna Jensen for hjælp med Borgerrepræsentationen. Line Hillersdal for et lærerigt undervisningsforløb. Amy Clotworthy for assistance med det engelske. Nanna Damsgaard-Larsen, Marianne Thøgersen og Henriette Bank for at I tog jer tid til at hjælpe med at slukke sproglige ildebrande. Også tak til Jette Lin Nielsen for læsning og dit selskab under skiftende årstider.

Tak til min bror Per Møller og hans familie på Solvej for jeres selskab og for hjælp med alderdommen undervejs. En særlig tak til min mor Lissy Møller for læsninger, kommentarer og for års omsorg og inspiration.

Introduktion	5
Kapitel 1: Forskningsdiskussion og analysestrategi	11
Skitser af en formet og flertydig alderdom	11
Politik og alderdom	13
Alderdom som kultur	21
Inddelinger af livet i faser og kategorier	24
Alderdom som objekt for viden og regulering	31
Krop, materialitet og institutioner	40
Alderdomskonfigurerende praksisser i et offentligt ensemble	49
En heterogen samling af materialer og metoder	55
Disposition	64
Kapitel 2: Etablering af alderdom som en kategori og et problem.....	67
Et produktivt lovgivningsarbejde.....	67
11 rammesættende paragraffer	69
En 'ny' og forbundet lov	71
Fra fattiglov til alderdomsunderstøttelseslov	79
At regulere adgang for de værdige og trængende.....	82
At udmåle og modtage hjælp i alderdom	99
En indvævet og adskilt alderdom.....	105
Kapitel 3: Sagsbehandlinger og 'befolkningen' af en kategori	108
Operationaliseringer og indplaceringer af personer.....	108
Dokumenter og blanketscenarier.....	109
Rumlighed og adskillelse	115
Arbejdsgange og anvisninger.....	118
Behandlinger af værdighed	130
Trang i både økonomi og møblelementer.....	142
Hjælp til at opretholde værdighed	154
En udstrakt alderdom.....	161
Kapitel 4: Opgørelsen af en population.....	164
Så godt som ethvert materiale savnes... ..	164
At arbejde med problemer og problematiseringer.....	167
Viden om en kommende alderdomsunderstøttet befolkning	168
Løbende indberetninger om 1891-lovens virkninger	178
Regulerende tal i drøftelserne om aldersrenteloven.....	192
Et produktivt og differentierende vidensarbejde	201
Kapitel 5: Hjem til alderdommen	204
Afgrænsede, men ikke isolerede boligprojekter	204
Pilotprojekter i gamle rammer	209
Et nyt og finmasket Københavns Alderdomshjem	220
At blive beboer på det nye hjem	237
Et omsorgsfuldt hjem	244
Porøse projekter.....	251

Konklusion: Sammenvævninger af alderdom.....	255
Resumé.....	267
Abstract.....	269
Arkivmateriale	271
Litteratur og trykt materiale	272

Introduktion

H.A. Brendekilde: 'Udslidt', 1889.

På H.A. Brendekildes maleri *Udslidt* fra 1889 ligger en mand på en bar og gold mark i et tidligt forårslandskab. Han er iført blåligt tøj. På den ene fod har han en træsko, mens træskoen på den anden fod er faldet af. Omkring manden ligger indsamlede sten fra de udstrakte pløjemark. I baggrunden melder horisonten sig med grå skyer, lidt beplantning og et lille hvidt husmandssted. Ved siden af den liggende mand sidder en kvinde og holder mandens hoved oppe med sin hånd. Hendes ansigt er stift. Munden er på gab og råber formentlig chokeret over marken og ud af maleriet. Manden er faldet om. Måske har han fået et ildebefindende, er død eller er døden nær. Brendekilde benævner motivet med ordet "udslidt". Manden er med Brendekildes ord slidt ned, men selv om han er slidt ned, befandt han sig i marken, til han faldt om. Det er afbrydelsen af livet som et hverdagsfænomen der skildres. Han ligger ikke i det hvide husmandssteds

seng med en plejerske ved sin side, men på en brunlig og stenet mark under grå skyer. Hvad enten manden er død eller døende, er det en afbildning af det uafhjælpelige og jordiske øjeblik mellem liv og død.¹

Maleriet og i særdeleshed maleriets titel udgør for mig en anledning til at understrege, at manden er beskrevet som udslidt og ikke som gammel. Der er med andre ord et fravær af alder og alderdom i maleriets titel, mens maleriets motiv åbner op for mulige alderdomskonnotationer: en mand antageligt af høj alder, et glat forhoved, den mulige død, omsorg fra kvinden ved siden af og den liggende positur.

De fleste liv består af, at mennesker fødes, vokser op, ældes og dør til sidst. I denne afhandling argumenterer jeg for, at der i tiden omkring og særlig efter Brendekildes maleri blev frembragt en ny og specifik form for alderdom. Det var med andre ord ikke en alderdom, der altid allerede var til som en naturlig og indbygget del af livet. Det var heller ikke en alderdom, der udviskede og erstattede det udslidte, som vi så i Brendekildes maleri. Overordnet viser afhandlingen, hvordan alderdom blev indskrevet og konstitueret i en historisk specifik konfiguration bestående af blandt andet politikker, regulativer, viden, sager, og bygninger.

Jeg afgrænser analysen til alderdom som et *offentligt anliggende*, hvor mennesker i høj alder ikke længere var overladt til hjælp fra familier, filantroper, det offentlige fattigvæsen og kirkelige organisationer. Hidtil var tilbagetrækning fra arbejde forbeholdt de få mennesker, der kunne købe sig til omsorg og støtte i overgangen til det hinsides, eller som kunne overføre jord mod aftaler om fremtidig forsørgelse. For størstedelen af mennesker var arbejde derimod en livslang forpligtelse, som kun sygdom og svækkelse kunne afbryde.² I stedet meldte der sig nu formaliserede tiltag, der regulerede alderdom som et offentligt anliggende igennem en række praksisser, der var knyttet til statsadministration, kommunalforvaltning og offentlige institutioner, som jeg undersøger omkring år 1900. Jeg har valgt denne tidsafgrænsning, fordi der i Danmark 1891 blev vedtaget en lov om alderdomsunderstøttelse, som igangsatte en række offentlige til-

¹ Hvidberg-Hansen 2006, s. 78–82.

² Christensen, Elsbøll, Hamborg, Severin, & Svendrup 1991; Fich, Duelund Mortensen, & Zahle 1995, s. 14; Gilleard & Higgs 2005, s. 5; Jönsson & Lundin 2007; Key 1913; Kolstrup 2010.

tag, der gjorde det muligt for mennesker i høj alder at modtage økonomisk hjælp, pleje og omsorg og at komme på alderdomshjem i deres alderdom.

I afhandlingen viser jeg, hvordan forvaltningen af denne lov blandt andet indebar et arbejde med at definere og sortere, hvem der kunne modtage understøttelse, og hvem der ikke kunne. Mit hovedargument er, at alderdom blev frembragt igennem lovgivninger, sagsbehandlinger, vidensproduktioner og boligprojekter, som alderdomsloven gav anledning til. Jeg analyserer, hvordan alderdom blev til som et objekt for intervention og regulering igennem en række forskellige praksisser, der handlede om at håndtere og formalisere, identificere og afgrænse, eksperimentere og problematisere, moralisere og materialisere, og ved at indsamle viden og erfaringer om tiltagene.

Et af de tiltag, der materialiseredes i den umiddelbare nærhed af loven om alderdomsunderstøttelse, var alderdomshjem. I 1894 ansøgte udvalget for alderdomsunderstøttelse i Randers Kommune amtet om tilladelse til at opføre et alderdomshjem. I ansøgningen indgik der både arkitekttegninger, driftsregnskab og en skrivelse, der motiverede opførslen af alderdomshjemmet. Her fremgik det at:

Det vil sandsynligvis blive noget dyrere at forsørge de 40 personer i Asyl end at yde dem den Understøttelse, de for Tiden faar udenfor, men afset fra, at Understøttelserne, navnlig til gamle enligstillede Personer, ere i stadig Stigning og i den sidste Tid ere stegne i betydelig Grad, formener man, at et Asyl er paatrængende nødvendigt, eftersom Communen uden et saadant ere ude af Stand til paa tilbørlig Maade at opfylde dem den ved Alderdomsunderstøttelseslovens paalagte Forsørgelsespligt. Der findes navnlig blandt de Trængende ikke faa gamle enligstillede Personer, som ikke kan have Børn eller andre Slægtninge, de kunne være hos, og som derfor ere overladte til selv at sørge for deres Pleie, Opvartning og Renlighed. Følgen heraf er, at en Del, navnlig gamle Mænd, der i Almindelighed ikke have Sans for Hygge og Renlighed, føre en Tilværelse, der er langt ringere end et Fattiglems og da det har vist sig vanskeligt for ikke at sige umuligt for enlige gamle Mænd at blive indtagede hos en Familie til Forpleining, kan der ikke raades Bod

paa disse uheldige Forhold uden netop ved Opførelsen og Indretningen af et Asyl.³

I motivationen indgik der en række forskellige økonomiske og omsorgsmæssige hensyn, sociale kategorier og konkrete problemer, der virkede som argumenter for at opføre et nyt hjem. Derudover skitserer eksemplet også en række tematikker, som jeg udfolder igennem afhandlingen. I citatet er det klart, at der foregik noget konkret. Der var noget, der blev gjort, som skulle gøres af kommunen. De gamle mennesker var med andre ord et offentligt anliggende. Det var ikke kommunen alene, der tog initiativ til dette, men de agerede i forlængelse af loven om alderdomsunderstøttelse, der skulle omsættes i konkrete og lokale praksisser. Hermed peger eksemplet, mod at alderdom blev praktiseret både lokalt og centralt. Et andet tema er, hvem der udgjorde og skulle udpeges som alderdomsunderstøttede, hvor mange der var, og hvor mange der ville blive. Her blev de alderdomsunderstøttede afgrænset til kategorien af fattige. De alderdomsunderstøttede var trængende, men også værdige gamle og skulle derfor have en anden og passende hjælp og omsorg.

Jeg anlægger et kulturhistorisk perspektiv på alderdom med særligt fokus på, hvordan alderdom er blevet konstitueret som et fænomen, man kan vide noget om og intervenere i. Jeg sigter altså efter at beskrive alderdom som et historisk og foranderligt fænomen. Jeg historiserer alderdom ikke for at finde dens ophav i en fjern fortid eller forklare, hvad alderdom i virkeligheden er.

I dag er alderdom og aldring på dagsordenen både i organisationer som FN, EU og WHO og i forskellige økonomiske, samfundsmæssige og sundhedsmæssige sammenhænge.⁴ Aldring og alderdom tiltrækker sig en tiltagende opmærksomhed fra både politikere og forskere, som på forskellige måder gør aldring til objekt for inspektioner og interventioner. Denne afhandling er placeret i Center for Sund Aldring, der er et tværvidenskabeligt forskningscenter, der studerer aldringsprocesser ud fra en række forskellige discipliner i både celle og samfund.⁵

³ RA, skrivelse fra Randers Kommunes udvalg for Alderdomsunderstøttelse til Randers Amt, 30. November 1894. Journalsag nr. 2250/1894.

⁴ Ervik & Lindén 2013; Tenna Jensen 2014; Aske Juul Lassen 2014.

⁵ <http://sundaldring.ku.dk>

I befolkningen er aldring og alderdom også på dagsordenen. Ved kommunalvalget i november 2017 var ældreområdet i en måling fra Epinion det lokalpolitiske emne, der lå flest vælgere på sinde. Området optog ifølge undersøgelsen flere vælgere end eksempelvis sundhedsvæsen, beskæftigelse, socialpolitik, skoler og børnepasning.⁶ Ældreområdet er med andre ord etableret som et centralt og vigtigt område, der indgår i politik og samfund. Det er samtidig et politikområde, der handler om at udskille nogle mennesker fra andre og eksempelvis at adskille ældre-befolkningen og deres rettigheder og pligter i samfundet fra eksempelvis arbejdsløse, børn og syge. Motivationen for at forske i og udforme politikker omkring aldring og alderdom er ofte konnoteret fremadrettet: der er en tiltagende ældrebyrde, en tikkende bombe, skæve ældre-brøker, en befolkningspyramide ude af den rigtige form, ensomme gamle, inter-generationelle forviklinger. Der er med andre ord et problem, der skal håndteres før det er for sent.⁷ Andre gange omtales alderdom som en hengemt ressource eller som gråt guld, der skal mobiliseres og fremdyrkes. Andre gange igen er omtalen fokuseret på, at gamle mennesker skal behandles værdigt, bemyndiges og udarbejdes passende jobordninger og boligformer til, mens de nuværende forhold beskrives som utilstrækkelige og utidssvarende.⁸ Alderdom finder således vej ind i en lang række debatter om ressourcer, tilbagetrækningsalder og værdighed, men det sker sjældent sammen med en erkendelse af alderdommens historicitet.

Jeg tager afsæt i en forståelse af alderdom som et historisk specifikt fænomen. Det vil sige, at jeg er interesseret i at kvalificere, hvordan alderdom blev frembragt igennem forskelligartede praksisser, der udspillede sig i umiddelbar nærhed af loven om alderdomsunderstøttelse. Denne tilgang indebærer grundlæggende spørgsmål om, hvordan alderdom tiltrak sig opmærksomhed fra offentligt hold igennem politikker og reguleringer, fra eksperter og professionelle, hvem der (ikke) udgjorde de gamle, og hvad der konkret blev gjort. Den overordnede problemformulering for afhandlingen er derfor:

⁶ Dr.dk 2017.

⁷ Jensen & Rostgaard 2015.

⁸ Clotworthy 2017; Otto 2012.

Hvordan blev alderdom konfigureret i specifikke praksisser i Danmark i omkring år 1900?

Når jeg i spørgsmålet betoner praksisser og konfigurationer, er det ud fra en analytisk interesse i at udfolde alderdom som et foranderligt og dynamisk fænomen, der blev til igennem sammensatte praksisser. Med dette analytiske udgangspunkt er det mit mål at understrege, at alderdom snarere end at være en naturlig størrelse med et bestemt udspring og et bestemt ophav blev til og gjort i betydningsfulde og -skabende relationelle praksisser.

Kapitel 1: Forskningsdiskussion og analysestrategi

Skitser af en formet og flertydig alderdom

I dette kapitel redegør jeg for afhandlingens baggrund og sigte samt for dens opbygning og indhold. Jeg skitserer desuden projektets forskningsmæssige problemfelt og dens analytiske ressourcer. Det gør jeg ved at diskutere en række udvalgte studier af alderdom og af andre beslægtede tematikker. Jeg søger ikke en udtømmende udlægning af, hvordan alderdom i fortiden og i dag er blevet studeret. I stedet søger jeg at udfolde mine analytiske ressourcer med henblik på at fremskrive et analytisk greb om, hvordan alderdom blev etableret, reguleret, klassificeret og materialiseret som et offentligt anliggende i specifikke alderdomskonstituerende praksisser i Danmark omkring år 1900.

Historikere som Lynn Botelho, Peter Stearns og Devoney Looser har bemærket, at det tog lang tid, før historikere med enkelte undtagelser fra 1960'erne og 1970'erne begyndte at studere aldring og alderdom som et særskilt forskningstema.⁹ Historikeren Pat Thane beskriver, at begrebet alderdom på den ene side er kendt, fortsættende og universelt, og at det på den anden side er grundlæggende forskelligt: "The concept of old age was firmly present in all known past cultures and it had multiple meanings and uses."¹⁰ Ifølge Thane har der altså eksisteret begreber om alderdom i alle fortidige kulturer, men det var ikke de samme udlægninger af alderdom; den blev tillagt forskellige betydninger og indgik i kulturer på forskellig vis. Thane bemærker ydermere, at studiet af alderdom er præget af en stor variation og blandt andet omfatter studier, der fokuserer på mennesker fra 50-års alderen til 100 år, rige og fattige og fysisk stærke og skrøbelige. Det har skabt grobund for en lang række forskellige historier om alderdom, der spænder fra studier af demografi, levestandard og familierelationer over studier af velfærdsarrangementer, medicin, arbejde og pension til studier af repræsentationer, og hvordan alderdom som idé blev konstrueret.¹¹ De forskellige udlægninger af, hvad alderdom grundlæggende er, kommer også til udtryk i en række forskellige tilgange, der på-

⁹ Botelho 2013; Looser 2005; Stearns 1977; Thane 2003.

¹⁰ Thane 2003, s. 97.

¹¹ Thane 2003, s. 93.

peger, at der kan redegøres for alderdom både kronologisk, biologisk, psykologisk, funktionelt, historisk og kulturelt.¹² Historikeren Christoph Conrad påpeger ligeledes, at flere felter som eksempelvis medicin, økonomi, demografi og kunst har bidraget til at skabe alderdom som en livsfase for sig.¹³ Der er med andre ord en sammensathed i studiet af alderdom.

Aldringsforskeren Stephen Katz har beskrevet gerontologiens tilsynskomst som en vidensformation, der igennem en række diskursive praksisser konstruerede det gamle menneske som et subjekt. Det er en kritisk undersøgelse af, hvordan sandheder og udsagn om alderdom blev produceret, opretholdt, accepteret og forandret. Katz undersøger de sociale, politiske, organisatoriske og epistemologiske mulighedsbetingelser for tilsynskomsten af studiet af aldring og alderdom. Jeg deler den grundlæggende pointe med Katz, at alderdom er noget, der historisk kommer til syne og blev formet, og at mulighedsbetingelserne herfor kan studeres.

Katz pointerer, at betydninger af alder og alderdom er spredte, flertydige, modsigelsesfulde og gådefulde:

Aging and old age are intrinsic to every form of knowledge and cultural practice: spiritual, ritual, mythical, symbolic, artistic, metaphorical, and architectural. They are central organizing resources for a multitude of social structures from nomadic pastoralism to complex kinship systems to statelike bureaucracies. Indeed, aging and old age have been so diversely and richly understood that no single knowledge of them is universal. Nor should it be. The meanings of aging and old age are scattered, plural, contradictory, and enigmatic.¹⁴

Katz beskriver, at alderdom og aldring er indlejret i både vidensformer og i kulturelle praksisser. Centralt i citatet står, at alderdom gør noget i verden på forskellige måder, at den er indlejret i forskellige praksisser, som den organiserer og strukturerer, men alderdom og viden om alderdom er ikke universel; i stedet er alderdom flertydig, modstridende og spredt.

¹² Blaakilde 1999; Bond, Coleman, & Peace 1993; Cole 1992. Thane 2003, s. 98.

¹³ Conrad 1994, s. 32.

¹⁴ Stephen Katz 1996, s. 1.

Katz analyserer med inspiration fra videnshistorikeren Michel Foucault, hvordan institutionel disciplin og politisk magt producerer og forandrer, såvel som begrænser og regulerer alderdom, former for og viden om alderdom.¹⁵ Der er en dobbelthed i brugen af disciplin. Katz anvender det dels i forhold til disciplinen gerontologi og dels til at beskrive magtrelationer og subjektivering, der disciplinerer ved, at de regulerer, klassificerer, opdeler og styrer individer, kroppe og populationer. Disciplinering og videnskabelige discipliner forstår Katz som produktive. De gør med andre ord noget i verden. Det er ikke tale om repræsentationer, men discipliner der også bestemmer måder, hvorpå de mennesker, der både udforskes af discipliner og som beboer kategorierne kan kendes, studeres, hjælpes, straffes og frigøres.¹⁶ Det er med andre ord en analyse af, hvad gerontologi som en disciplinær praksis gør, og hvordan den derved skaber alderdom. Denne pointe fungerer for mig som en gennemgående inspiration og opmærksomhed på, hvordan alderdom blev skabt igennem offentlige praksisser og engagementer med magt og viden omkring år 1900.

Det følgende er en tematisk struktureret dialog, hvor jeg ud fra udvalgte studier af alderdom skriver mine analytiske ressourcer og interesser frem. I tråd med mit fokus på alderdom som et offentligt anliggende har jeg valgt at organisere dialogen i temaerne politik, kultur, livsfaser og kategorier, viden, samt materialitet. Gennemgående søger jeg her at udfolde studierne i forhold til, hvordan de udlægger og analyserer alderdom. Dernæst argumenterer jeg for fokuset på alderdom som et offentlig anliggende ud fra figuren om et ensemble af alderdomskonstituerende praksisser. Herefter introducerer jeg det kildemateriale, jeg arbejder med, hvor jeg redegør for søgning, sammensætning og min læsning af materialet som spor af fortidige praksisser. Til slut redegør jeg for opbygningen af de resterende kapitler.

Politik og alderdom

Det første felt af studier, som jeg fokuserer på, behandler forholdet mellem politik og alderdom som et samfundsmæssigt anliggende. Min målsæt-

¹⁵ Stephen Katz 1996, s. 48.

¹⁶ Stephen Katz 1996, s. 1–2.

ning er at skitsere, hvordan et offentligt engagement i alderdom er blevet studeret af andre og med afsæt heri at præsentere en kulturhistorisk tilgang som alternativ. I afsnittet fremhæver jeg, at lovgivninger og politiske tiltag udgør en rammesættende praksis omkring, hvem der skulle have adgang til hjælp i alderdom. Men politik skaber også en genstand for politisk regulering og virker hermed regulerende for forholdet mellem det offentlige og individer.

Historikeren Jørn Henrik Petersen har i en række omfattende værker arbejdet indgående med den politisk-økonomiske baggrund for lovgivning om alderdom såvel som hjemmehjælpens historie i Danmark.¹⁷ Petersen undersøger politiske diskussioner, lovgivninger, revideringer af lovgivninger og forslag til lovgivninger både i og uden for Rigsdagen. Petersen er interesseret i at forklare det politiske forløb og de politiske aktører. Det vil sige hvilke partier og individer, der bidrog til lovgivningen og hvilke synspunkter, principper og værdier, der var på spil i diskussionerne. Ifølge Petersen skal alderdomslovgivningen ikke tilskrives Socialdemokratiet og arbejderbevægelsen som i gængs velfærdshistorie. Han argumenter i stedet for, at gårdmændene fra Venstre indtog en central rolle i udmøntningen af alderdomsunderstøttelsesloven.¹⁸ Petersen udlægger at alderdomsunderstøttelsesloven og den danske socialhjælpsstat "blev udviklet som et svar på en globaliseringsproces", hvor der var brug for at forbedre gårdejernes vilkår som følge af landbrugskrisen i 1880'erne, afvandring fra land til by og udvandring.¹⁹

Petersen er i sit arbejde optaget af det politiske og lovgivningsmæssige arbejde der foregik, og i at forklare, hvorfor og hvordan enkelte alderdomslovgivninger blev vedtaget, og hvordan forholdet mellem forskellige lovgivninger om alderdom kan forstås. Her udgør den senere velfærdsstat rammen om analysen, og hans analytiske interesse er at identificere afgørende øjeblikke og mønstre i dens forhistorie og udvikling.

I Petersens udlægning opstod Loven om Alderdomsunderstøttelse i forlængelse af hans metodiske tilgang pludseligt og som en lov, der ikke var tænkt en lang levetid, men som på sigt fik stor betydning: "Lejlighedsloven fik ikke desto mindre en mønsterdannende funktion og blev ud-

¹⁷ Petersen 1985; 2003; 2005; 2006; 2008a; Petersen, Petersen, Christiansen 2010.

¹⁸ Petersen 2003, s. 82.

¹⁹ Christiansen, Johansen, & Petersen 2010, s. 151.

gangspunkt for et selvforstærkende forløb".²⁰ Det er med andre ord med velfærdsstaten som logisk udgangspunkt, at Petersen undersøger alderslovgivningen, hvor en nærmest tilfældig lovgivning tillægges afgørende betydning for de efterfølgende love. Hos Petersen er den centrale interesse at forklare loven snarere end en interesse for, hvad lovgivning skaber.²¹

Historikeren Søren Kolstrup har også behandlet velfærdsstatens historie i flere værker. Kolstrup vil lig Petersen forklare loven om aldersunderstøttelse ud fra et aktørfokus, men han gør det på en anden måde og med fokus på andre politisk-ideologiske motiver, idet han pointerer kommunernes rolle i udviklingen af socialpolitiske tiltag. Kolstrup lokaliserer ikke udelukkende drivkræfter, motiver og reformaktiviteter i Rigsdagen, der vedtog rammelove, men også i enkelte sogne- og byråd, der stod for at administrere og træffe endelige beslutninger om fælles institutioner og hjælp såsom aldersunderstøttelse og fattighjælp.²² Ud fra studier af socialhjælp i kommuner som Nakskov, Århus og Esbjerg beskriver Kolstrup en forandring væk fra selvhjælp, almisse og trang mod en socialliberal model, der vægtede retsprincipper og en rummelig opfattelse af trang.²³ Jeg deler Kolstrups anskuelse af, at forholdet mellem alderdom og politik ikke kun skal analyseres ud fra, hvordan det udspillede sig centralt, men at det også fandt sted i de enkelte kommuner i en daglig og praktisk administration.

Modsat Petersen pointerer Kolstrup, at der ikke er en lige linje fra loven om aldersunderstøttelse fra 1891 til indførelsen af senere universelle velfærdsydelser. Ifølge Kolstrup var 1891-loven langt fra universel, da den udelukkede både over- og underklasser i samfundet fra at modtage hjælpen:

Aldersunderstøttelsen var ikke ouverturen til den universelle velfærdsstat, men snarere en afspejling af 1800-tallets tænkning, der hele tiden søgte at drage skel mellem de værdigt

²⁰ Petersen 2010, s. 365.

²¹ Dog beskriver Petersen andetsteds alderdom som en social konstruktion, hvor "Lovgivning, idealer og værdier er med til at *bestemme* samfundets billede af 'de ældre', men er samtidig *bestemt* af 'samfundets ældrebillede'." Petersen 2008b, s. 17.

²² Kolstrup 2015, s. 40.

²³ Kolstrup 1996, s. 55.

og ikke værdigt trængende, mellem uforskyldt og forskyldt nød.²⁴

Kolstrup pointerer en markant kontrast og et brud mellem velfærdsstatens ydelser og ydelser i tidligere socialpolitikker, nemlig at ikke alle kunne modtage den samme hjælp, og at ansøgerene blev skelnet og vurderet efter deres (u)værdighed.

Jeg søger ikke at afgøre, om alderdomsunderstøttelsen var udtryk for et brud eller for kontinuitet. I stedet er det en grundlæggende præmis, at den kom til som noget nyt i verden, men også at det ikke skete på en historieløs måde. Det vil sige, at den alderdom jeg beskriver som ny, blev gjort i praksisser, der også forholdt sig til og bearbejdede fortidige begreber, koncepter, elementer og fænomener på en ny måde. Modsat Kolstrup og Petersen deler jeg ikke ambitionen om at forklare, *hvorfor* det skete. Jeg søger i stedet at forklare, *hvordan* alderdom blev gjort i praksisser.

En anden forklaring af forandring og forholdet mellem politik og alderdom og effekter af politik finder vi hos sociologer som Peter Townsend, Chris Philipson og Allan Walker, der har studeret engelske forhold og udviklet en teori om struktureret afhængighed. Med det mener de, at social-, sundheds- og pensionspolitikker har skabt miljøer, hvor gamle mennesker marginaliseres og anses som magtesløse. Det er en beskrivelse af en afhængighed, der ikke tager afsæt i biologi, men i politikker, hvor ældres afhængighed udlægges som en systematisk effekt af politikker. Tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet har i denne forståelse virket ekskluderende og afhængighedsskabende i form af begrænsede pensioner og ydelser, reduceret selvstændighed igennem services, hjælp og institutionalisering. Der er med andre ord blevet konstrueret en afhængighed af sundhedspersonale, læger, praktikere, der igen anskues som en retfærdiggørelse af en tiltagende intervention og regulering.²⁵

Christoph Conrad udlægger også forholdet mellem alderdom, strukturer og samfundsmæssige processer. Han udlægger alderdom som et kollektivt og et moderne fænomen, der er forbundet til ændrede familiestrukturer, tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet og ressourceallokering i velfærdsstater. Med det mener han, at udfordringer og problemer om-

²⁴ Kolstrup 2015, s. 31.

²⁵ Townsend 1981; Walker 1980; 1983; Phillipson 1983.

kring alderdom ikke er specifikke for alderdom, men snarere vidner om sociale processer igennem 1800- og 1900-tallet. I modsætning til Townsend, Walker og Philipson, der pointerede, at politikker har konkrete effekter, der former alderdom på en bestemt måde, analyserer Conrad alderdom ud fra en samfundsmæssig ramme og sociale processer, såsom industrialisering, urbanisering, demografiske forrykkelser, social- og velfærds tiltag, der har skabt en "partikulær økologi" for alderdom i dag.²⁶ De har begge som formål at forklare alderdom, men forklarer den forskelligt som henholdsvis effekter af politikker og som effekter af generelle samfundsforandringer.

Jeg undersøger effekterne af en række offentlige og socialpolitiske tiltag, men hjælp til mennesker i høj alder blev ikke kun varetaget og praktiseret igennem offentlige tiltag og politikker. Også en række kræfter og foreninger i civilsamfundet udførte socialt arbejde, hjalp fattige og udsatte,²⁷ såvel som middelstandens husarme.²⁸ Også interesseorganisationer som Ensomme Gamles Værn, der blev stiftet i 1910, arbejdede målrettet med udsatte gamle personer i den tid jeg undersøger. Der foregik med andre ord et civilt og ikke-offentligt arbejde med sociale tiltag, hvor en del af disse også drejede sig om mennesker af høj alder. Det er tiltag, som jeg ser bort fra for i stedet at undersøge, hvordan en formaliseret og offentlige involvering med alderdom foregik.

I Danmark har socialhistorikeren Harald Jørgensen fremhævet, at der er et nært forhold mellem alderdom og fattigdom. I flere studier har han arbejdet med forsorgs- og fattigvæsen i 1800- og 1900-tallet.²⁹ Jørgensen har skildret udviklingen inden for forsørgelsen af gamle og invalider. Det vil sige, at alderdom og gamle mennesker indgik som en del af Jørgensens undersøgelse af fattigvæsenet snarere end som en empirisk interesse for sig. Jørgensen beskriver udviklingen ud fra både lovgivning og fra den praktiske og administrative organisering i byer og på landet. Jørgensen pointerer, at der er en spænding imellem lovgivning og den praktisk-administrative organisering. Der skete med andre ord ikke en direkte oversættelse fra lovgivning til det daglige, praktiske forsorgsarbejde. Iføl-

²⁶ Conrad 1992, s. 62.

²⁷ Rud 2010; Sevelsted 2017; Villadsen 2007.

²⁸ Wessel Hansen 2013; 2014.

²⁹ Jørgensen 1940; 1969; 1972.

ge Jørgensen udgør loven om alderdomsunderstøttelse sammen med fattigloven af 1891 og sygekasseloven af 1892 "det afgørende vendepunkt i dansk Forsørgelseslovgivning."³⁰ Vendepunktet består i, at det blev anerkendt, at der var forskel på de personer, der modtog offentlig hjælp, at hjælp kunne gives og modtages uden deklasserende effekter såsom berøvelse af valgret og underkastelse af en nærgående personlig kontrol. Modsat Kolstrup forstår Jørgensen loven om alderdomsunderstøttelsen som et vendepunkt, der ikke bare fortsatte 1800-tallets socialpolitiske ideer og tanker, men som en afgørende forandring, der satte en ny retning for socialpolitiske tiltag.

Jeg arbejder ikke som Jørgensen med forløb over 200 år og med at forklare baggrunden for loven om alderdomsunderstøttelse. I stedet fokuserer jeg på den kategori, der kom til syne og som blev reguleret. Jeg deler Jørgensens blik både for den praktiske organisering af forsorg og for adskillelsen af og forbindelsen mellem gamle og fattige. Hvor Jørgensen beskriver, at adskillelsen af kategorierne af gamle og fattige afspejlede allerede eksisterende sociale skel, udlægger jeg adskillelsen som noget, der i sig selv var med til at konstituere og demarkere alderdom som et offentligt anliggende.

Hvordan adskillelsen af kategorierne fattig og gammel foregik, har historikeren Nete Wingender undersøgt i forhold til kommunale skønspraksisser omkring tildeling af alderdomsunderstøttelse i tiden 1891-1922. Wingender beskriver den kronologisk bestemte alderskategori og uddelingen af hjælp til disse med særligt blik for, hvordan princippet om værdighed indgik i lovgivning og forvaltningen af den hjælp, der var forskellig fra den ikke-værdige modtog. Ifølge Wingender skal denne skelnen ikke kun forstås som udtryk for samfundsmæssige behov for sociale reformer, men som del af en klassificerings- og ordensproces af eksisterende problemer og fænomener, der udgjorde et kendetegn for det industrialiserede samfund.³¹ Jeg er inspireret af Wingenders nære analyser af indordningen af alderdom, men jeg udlægger det anderledes. Det var ikke praksisser, der alene kategoriserede og ordnede mennesker. I stedet analyser jeg dem som virkningsfulde, og at de formede en specifik og ny alderdom.

³⁰ Jørgensen 1940, s. 410.

³¹ Wingender 1994.

Historikeren Anders Berge har påpeget, at socialpolitiske tiltag som forsikringer og understøttelse også havde effekter, idet de indebar en opdragelse og disciplinering af den enkelte borger.³² En anden historiker, Marika Hedin, har ligeledes skildret socialpolitik som mere end blot fordelingen af materielle goder. Socialpolitik indebærer også vurderinger af menneskers natur og opførsel og ideer om ønskværdige samfund. Socialpolitik udgjorde et moralistisk projekt, der havde til formål at udvikle og ændre individers karakterer; særligt i arbejderklassen. Socialpolitik var ifølge Hedin en ny måde at kategorisere mennesker på, ved at sociale problemer og besværligheder blev adresseret som kollektive problemer. Individer blev med andre ord del af større enheder, der også havde specifikke problemer såsom alderdom.³³ Hedin pointerer altså, at socialpolitiske tiltag gjorde noget ved de mennesker, de involverede, ved at producere virkninger og selvforståelser. Jeg finder to aspekter centrale at fremhæve i forhold til min undersøgelse af alderdom: at socialpolitikker er regulerende og produktive ved, at de virker disciplinerende, moraliserende og normativerende. Det sker både i forhold til de enkeltindivider, der er mål for regulering, men også i forhold til de enheder, der skabes både i form af kategorier og populationer, der adskilles fra andre kategorier og subpopulationer.

I de efterfølgende kapitler udfolder jeg alderdom som formet i specifikke og udbredte praksisser, der både var centralt og lokalt forankrede. I kapitel 2 analyserer jeg ud fra rigsdagsdiskussioner af lovgivningen om alderdomsunderstøttelse, hvordan alderdom her blev etableret som en kategori og som et problem, der trak på både fortid og fremtid. I stedet for belyse kausalforklaringer og forhold mellem forskellige lovgivninger og deres forløb, forhandlinger og aktører, er jeg nysgerrig efter at kvalificere, hvordan alderdom blev etableret i politiske rum og processer: Hvilke forestillinger, rationaler og uenigheder om alderdom indgik, og hvilket indhold alderdom blev tilskrevet i politiske diskussioner og lovgivninger. Jeg afgrænser ikke analyserne til Rigsdagen. I to kapitler undersøger jeg egentlige kommunale tiltag. I kapitel 3 gør jeg det i forhold til, hvordan alderdomsunderstøttelsen blev operationaliseret i kommunale sagsbehandlin-

³² Berge 1999.

³³ Hedin 2002, s. 23, 40–48.

ger og retningslinjer til dette arbejde. I kapitel 5 undersøger jeg kommunale alderdomshjem som boligprojekter med henblik på at analysere, hvordan institutionelle projekter forestillede sig, tog hensyn til og indlogerede alderdomsunderstøttede borgere.

I analyserne er jeg inspireret af Michel Foucault, som har beskrevet, hvordan politik også er produktiv og ikke kun ideologisk. Foucault beskriver, at politik ikke kun ordner noget eksisterende, men at den også skaber og styrer de befolkninger, den beskæftiger sig med. Foucault beskriver befolkningen som *population* som et historisk og politisk fænomen, der kom til syne i 1700-tallet som et vidensobjekt og som et objekt for (regering)styring i det, Foucault benævner *biopolitik*. Biopolitik udgør en livets politik og "indsættelsen af de fænomener, der kendetegner menneskeracens liv, i videns- og magtordenen - livets indtrængen på de politiske teknikkers område".³⁴ Sociologen Thomas Lemke udlægger biopolitik som en særlig politisk viden, der sammen med nye discipliner som statistik, demografi, epidemiologi og biologi gjorde det muligt at analysere populationens livsprocesser og regere individer og kollektiver igennem "korrigerende, ekskluderende, normaliserende, disciplinerende, terapeutiske eller optimerende foranstaltninger."³⁵ Politik er med andre ord ikke noget der står alene. Politik er nært forbundet til viden og til de mennesker, den omhandler, styrer og gør styrbare. I mine analyser indebærer det et fokus på, hvordan alderdom blev til i konkrete forskellige praksisser og teknikker, der engagerede og formede mennesker og samfund.

Med den korte omtale af Foucault vil jeg åbne op for en læsning af politik som en produktiv og distribueret praksis, der også er nært knyttet sammen med viden om de mennesker, den kategoriserer og regulerer. Politik foregår med andre ord ikke kun i rene politiske rum, såsom parlamenter og kommuner. Det betyder, at det politiske er mange steder, og at jeg forstår politik kulturelt. Det indebærer en læsning af politik som betydningskabende, der fokuserer på, hvad og hvordan den skaber, snarere end på aktører, forløb, motivationer og begivenheder. Denne tilgang udgør også en strøm, som jeg forfølger i de næste afsnit.

³⁴ Foucault 2002, s. 146.

³⁵ Lemke 2009, s. 47.

Alderdom som kultur

En kulturhistorisk tilgang skal altså ikke forstås ved, at den ikke undersøger politik, men ved at den anskuer virkelighed og faktiske fænomener som historisk-kulturelt formede, foranderlige og tillagt betydning. Kulturhistorien kendetegnes således ved at udgøre en analytisk praksis snare end ved at studere det, som den traditionelle politiske historie overser.³⁶

I min tilgang til alderdom som historisk, foranderligt og formbart fænomen er jeg inspireret af Foucaults ide om genealogien som en analytisk strategi til at studere fortidige fænomener. Han argumenterer for at fænomener:

(...) må stedfæstes i deres særegenhed, på afstand af enhver monoton finalitet; de må opspores der, hvor man mindst venter dem, og i elementer, som går for ikke at have nogen historie – følelserne, kærligheden, samvittigheden, drifterne; de må gribes i deres tilbagevenden, ikke med henblik på afmærkning af en langsommelig udviklingskurve, men med henblik på at genfinde de forskellige scener, på hvilke de har spillet deres roller³⁷

Med genealogien pointerer Foucault, at historien og enkelte fænomener ikke har en på forhånd indskrevet målrettethed. Historiske fænomener er med andre ord ikke prototyper eller forvarsler for nutidens fænomener.³⁸ Genealogien udgør derimod en strategi til at historisere nutiden og vise, hvordan sandheder, der ellers tages for givet og for historieløse, er vilkårlige, sammensatte og historiske.³⁹ Det er en strategi, der har som ambition at vise, at kulturelle fænomener er mangeartede og kontingente; det er således ikke en sand og autentisk kerne eller essens, der skal studeres ud fra fortiden.⁴⁰ I stedet for at søge efter fænomeners essens skal man ifølge Foucault søge efter deres herkomst. Herkomst beskriver Foucault som forskellig fra en endelig og stabil oprindelse. Med herkomst har fænomener ifølge Foucault flere begyndelser og knopskydninger, der har kendetegnet og udformet det, der studeres.⁴¹ Som med slægtskaber er der ikke én en-

³⁶ Damsholt 2010.

³⁷ Foucault 2001, s. 57.

³⁸ Damsholt & Mellemgaard 2017, s. 24.

³⁹ Damsholt 2010, s. 12.

⁴⁰ Damsholt & Mellemgaard 2017, s. 24.

⁴¹ Foucault 2001, s. 63.

delig begyndelse, men flere, der "altid allerede er i slægt med noget andet."⁴² Genealogien lægger ikke op til en analyse, der beskriver verden som en simpel figur eller som havende en endegyldig betydning. I stedet er det en analyse af en "myriade af sammenfildrede begivenheder, som i dag forekommer os 'vidunderligt broget, afskrækkende, fuld af betydning'".⁴³ Genealogien er således en analytisk strategi, der er kendetegnet ved at være sammensat og heterogen, og som medtænker kulturelle fænomeneres historiske særegenhed og vilkårlighed.

Når jeg søger at analysere alderdommens herkomst ud fra offentlige alderdomskonstituerende praksisser omkring år 1900, er det dels en analytisk stabilisering og afgrænsning af det, jeg studerer, og dels er det en fremhævelse af, at her foregik der en række tiltag, der havde en effekt. Jeg har indledningsvis beskrevet aldring og alderdom som et aktuelt emne og en prioritet i mange samfund i det 21. århundrede. Når jeg beskriver mit bidrag som en genealogisk analyse, betyder det ikke, at jeg indleder analysen i dag for at gå tilbage år for år eller årti efter årti. Det indebærer i stedet, at det jeg undersøger, stadig har en relevans, at det er tilstede i dag. Ved at gøre det på denne måde søger jeg at skrive en anden og alternativ forståelse af alderdom frem, der betoner, hvordan alderdom blev frembragt på forskellig vis. Hermed udgør analyserne et bidrag til, hvordan en særegen alderdom blev konstrueret, der også minder om at fremtidige alderdomme kan være anderledes.

Den genealogiske ambition om at destabilisere og dermed udfolde kulturelle fænomeneres særegenhed og kompleksitet ses også i flere studier af alderdom. Historikerne Pat Thane og Lynn Bothello pointerer, at alderdom er sammensat og har forskellige betydninger for forskellige mennesker. "The chief outcome of scholarship in this field so far is to destroy 'old age' as a fixed category, unchanging over time, and to assert its relativity and provisionality".⁴⁴ Der er med andre ord en ambition om at destabilisere alderdom ved at kvalificere dens historicitet.

Et eksempel på en alderdommens genealogi finder vi hos kulturhistorikeren Thomas R. Cole, der har udfoldet "the long-term transition

⁴² Damsholt & Mellemegaard 2017, s. 55.

⁴³ Foucault 2001, s. 71.

⁴⁴ Botelho & Thane 2001, s. 5.

from existential to scientific tonalities in cultural compositions of aging.”⁴⁵ Cole beskriver ud fra prædikener, litteratur, breve, dagbøger, medicinske tekster og malerier et skifte i den mening, som mennesker har tillagt alderdom. Cole destabiliserer en fast udlægning af alderdom og analyserer i stedet, hvordan alderdommens mening har forandret sig fra at have været eksistentiel til at være videnskabelig. I den eksistentielle udlægning var alderdom indtil 1800-tallet kendetegnet ved tvetydighed og mystik og ved at være et problem, der forandrede et moralsk og spirituelt engagement. Herefter blev alderdommen rationaliseret og redefineret som et videnskabeligt problem, der kunne løses.⁴⁶

Historikeren Betinna Blessing har i en oversigtsartikel beskæftiget sig med fortrinsvis tysk historisk aldringsforskning. Her beskriver hun, at der i nyere kulturhistorisk aldringsforskning er en enighed om, at alderdom og alder er en kulturel og social konstruktion, der studeres ud fra ”Wahrnehmungen und Bewertungen des Alters”. Men tilgangen, hvormed det studeres, er forskellig: Det kan være ud fra studier af familiestrukturer, aldersroller, aldersstereotyper, aldersdiskurser, individuelle biografiske bearbejdninger af alder og holdninger og attituder over for mennesker i alderdom. Tilgangene virker som et ”Instrumentarium, um den Umgang der Gesellschaft mit dem Prozess des Alterns zu verstehen”.⁴⁷ De enkelte tilgange til alder kan med andre ord bruges til at forstå interaktioner mellem samfund og aldring. Historikeren Antje Kampf pointerer ligeledes en flerhed i kulturhistoriske studier af alderdom, der har trukket på inspirationer fra både mentalitets- og minoritetshistorier såvel som en nyere interesse for kroppe og materialitet. Disse inspirationer har tilført en kompleksitet til studiet af aldring og alderdom, der vægter, at mennesker i alderdom udgør en sammensat gruppe.⁴⁸ Gennemgående for studierne af både Thane og Botelho, Cole og omtalerne af Blessing og Kampf er, at kulturhistoriske studier af alderdom søger at afnaturalisere og sætte spørgsmålstejn ved alderdom som en stabil kategori. Nuanceringen sker på forskellig vis, der fremhæver både forskellige erfaringer, blikke, holdninger og forståelser af alderdom over tid.

⁴⁵ Cole 1992, s. xix.

⁴⁶ Cole 1992, s. xx–xxiv.

⁴⁷ Blessing 2010, s. 134.

⁴⁸ Kampf 2013, s. 48.

I dette afsnit har jeg beskrevet mit bidrag som kulturhistorisk. Det betyder at jeg udforsker alderdom som et sammensat kulturelt og historisk fænomen. Jeg har beskrevet genealogien som en analysestrategi, der udforsker kulturelle fænomeners herkomst og sammensathed. I de følgende afsnit udfolder jeg løbende alderdom som et kulturelt sammensat fænomen. Det gør jeg ved at belyse, hvorledes alderdom er blevet studeret på forskellig vis i forhold til blandt andet livsfaser, viden og materialitet. At studierne af alderdom er forskelligartede, udgør således en kvalificering af alderdom som et sammensat fænomen.

Inddelinger af livet i faser og kategorier

Flere historikere har beskrevet alderdom som en kulturelt formet livsfase, der altid har eksisteret i kulturer, og som er blevet portrætteret på forskellig vis i form af eksempelvis livstrapper og kredsløb.⁴⁹ Det er studier, der på den ene side beskriver alderdom som en fast bestanddel i livet, og på den anden side beskrives alderdom specifikt i forhold til tid og rum. Historikeren Andrew Achenbaum skriver eksempelvis "Old age has always been a stage of life. Historians as we have seen, have shown that people in various eras segment the human life course in different ways."⁵⁰ Citatet indrammer dels en interesse for, hvordan livet og alder er blevet inddelt, dels indeholder det også det, jeg forstår som et paradoks, nemlig at alderdom altid har været en del af livet som en stabil kropslig aldring; men at inddelingen af livet og dets faser er foranderlig, og at den betydning livsfaser er blevet tilskrevet, er kulturel.

Inddelingen af livsforløb i alderskategorier er med andre ord ikke givet. Mentalitetshistorikeren Philippe Ariès har i sit pionerarbejde om barndommens historie beskrevet, at barndom og voksenliv ikke var to adskilte livsfaser i middelalderen og i tidlig moderne samfund, men at barndommen blev opdaget forholdsvis sent i 1600-tallet. Ariès pointerer i lighed med Achenbaum, at aldre er biologisk betingede og tilskrevet socio-kulturel betydning: "Livets aldre svarer ikke bare til biologiske etaper,

⁴⁹ Christensen m.fl. 1991; Cole 1992; Jönsson & Lundin 2007, s. 14.

⁵⁰ Achenbaum 2006, s. 213.

men også til sociale funktioner".⁵¹ Ariès lagde grund til en række studier ikke kun af barndom, men også senere af andre livsfaser, hvor eksempelvis Joseph Kett har beskrevet ungdommen som et nyt stadie i livet, der kom frem i den sidste tredjedel af 1800-tallet.⁵² Som en pendant til barndommens historie har historikeren George Minois beskrevet alderdommens historie i forhold til, hvordan alderdom blev opfattet - fortrinsvis i Europa - fra oldtiden og frem til renæssancen.⁵³ Minois belyser aldring i forhold til skiftende ideer, sociale funktioner og roller og i forhold til holdninger overfor og opfattelser af gamle mennesker. Det er en grundlæggende pointe hos Minois, at der ikke var tale om én holdning til gamle mennesker eller en ensartet udvikling af holdninger i retning af forfald og forværrelse. I stedet beskriver Minois det som vekselvirkende forandringer over tid, der ikke går i én retning, men som over tid skiftede mellem forbedring og forværring.⁵⁴ Minois analyserer vekselvirkninger som disse i en i tid langstrakt og kronologisk fortælling, der strækker sig fra oldtidens Egypten og frem.

Med Ariès og Minois kan være fristende at undersøge opfattelser, funktioner eller holdninger til mennesker i høj alder til forskellige tider. Jeg har imidlertid et andet ærinde, der går på at udfolde, hvordan alderdom blev formet som et offentligt anliggende, og hvordan dette konkret foregik i specifikke praksisser. I stedet for at arbejde med kronologiske forløb søger jeg tætstående og mættede beskrivelser af udvalgte, alderdomskonstituerende praksisser.

Mens Ariès, Ketts og Minois' beskrev enkelte stadier i livet, der var opfundet og underlagt skiftende opfattelser, er der andre studier, der har arbejdet komparativt med både barndom og alderdom.⁵⁵ Ifølge Jørgen Povlsen, Signe Mellemegaard og Ning De Coninck-Smith skal livsstadier ikke anskues isoleret:

Different ages and phases of life do not exist autonomously but are intimately related by the fact of their common origins in an

⁵¹ Ariès 1982, s. 37.

⁵² Kett 1979.

⁵³ Minois 1989.

⁵⁴ Minois 1989, s. 7.

⁵⁵ Haraven 1995; Jönsson 2009.

interplay between discourse and praxis forms, their relatedness is not linear and simple, but rooted in mutual opposition, in paradoxality and complexity.⁵⁶

Forfatterne fremhæver livsstadiers sammensathed og relationalitet. Barndom og alderdom er grundlæggende forskellige ifølge forfatterne: Hvor barndom orienterer sig mod fremtiden, orienterer alderdom sig mod fortiden. De har dog det til fælles, at de begge er blevet institutionaliseret og transformeret igennem aldersrelaterede praksisser, og at de begge er marginaliserede fra arbejdsmarkedet som ikke-produktive individer.⁵⁷ Det er altså en pointe, at en livsfase skærpes ved sammenligningen med og i kontrasten til en anden livsfase både i analyser af livsfaser, men også i den faktiske verden.

Folkloristen Gry Heggli pointerer, at voksenlivet har en særlig fremtrædende position og udgør en normativ baggrund for andre livsfaser som barndom, ungdom og alderdom. Heggli argumenter for "livsfasernes indbyrdes orden som normativt produserende". Det vil sige, at voksenlivet indtager en central og normativ position i forhold til andre marginaliserede livsfaser.⁵⁸ Det er en central pointe, at der produceres forskelle, når alder og aldersgrupper skabes. Alderdom er med andre ord et normativt fænomen, der står i relation og kontrast til et almindeligt voksenliv med arbejde og selvforsørgelse.

Jeg ser det som centralt, at livsfaser og alderskategorier er relationelle og normative i forhold til, hvordan alderdom blev konfigureret. I stedet for at undersøge alderdom i forhold til andre livsfaser analyserer jeg alderdom i forhold til andre socialkategorier som fattige, uværdige og arbejdsdygtige. Jeg beskriver det som en kategorisering, der både adskilte nogle socialkategorier, og som samtidig klyngede andre mennesker sammen som en særegen kategori. I kapitel 2 knytter jeg det til et politisk rum, hvor alderdom blev konfigureret som et problem og en social-juridisk kategori. Jeg udlægger kategoriseringen som et vedvarende arbejde, der foregik i forskellige praksisser og på forskellige måder, hvilket jeg belyser løbende i de efterfølgende kapitler. Det er således en central pointe, at kategoriseringen af alderdom ikke kun foregik ét sted eller på én måde, men

⁵⁶ Povlsen, Mellempgaard, & De Coninck-Smith 1999.

⁵⁷ Povlsen m.fl. 1999, s. 7-8.

⁵⁸ Heggli 2004.

at det var et løbende kategoriserings- og afgrænsningsarbejde, der foregik på forskellige måder.

Flere aldringsforskere har pointeret, at livsfaser ikke kun skal forstås i forhold til normer og andre livsfaser, men også som en kronologisering af livet, hvor livet er blevet indsat i en tidslig orden med kronologisk alder som et strukturerende princip i menneskers organisering af verden.⁵⁹ Sociologen Martin Kohli argumenterer for, at denne ordning udgør en social institution, der har sine egne regler, og som har individet som den grundlæggende enhed i det sociale.⁶⁰ Aldringsforskeren Anne Leonora Blaakilde pointerer i forlængelse af Kohli, at enkelte livsfaser og hele livsforløbet er kulturelle og historiske konstruktioner, der skal forstås relationelt og i forhold til tid, hvor livsfaser som barndom og alderdom ikke altid var kronologisk ordnet.⁶¹ Tidligere var det stand, slægt, køn og alder, der udgjorde grundlag og organisatoriske principper for individets rettigheder og pligter. Dette blev ifølge Kohli og Blaakilde omorganiseret, så kronologi udgjorde et redskab for eksklusion og inklusion udtrykt ved, at kronologiske aldre blev lovgivningsmæssigt nedfæstede som eksempelvis myndighedsalder og valgrets alder.⁶² Historikeren Steven Mintz understreger, at livsfaser hermed blev indlejret i en række forskellige strukturer og steder i samfund: "Age categories are embedded in personal relationships, institutional structuring, social practices, law, public policy, and politics."⁶³ Her virker alderskategorier ifølge Mintz som en bureaukratisk bekvemmelighed, der strukturerer og regulerer adgang.⁶⁴

Anderledes udlægger sociologen Joanna Latimer ikke alderdom som en livsfase eller som en alderskategori, men som en sammenklynget, "levet kategori". Det betyder, at alder og alderdom ikke blot er en alderskategori eller livsfase, der er at finde i forskellige sammenhænge og funktioner, men som derimod bliver formet og indsat af nogle på andre. Det sker igennem eksempelvis tilbagetrækningsordninger, medier, visuelle repræsentationer og møder med sundhedsprofessionelle. Latimer argumenterer

⁵⁹ Kohli 1986; Mintz 2008. Blaakilde 2004.

⁶⁰ Kohli 1986, s. 272.

⁶¹ Blaakilde 2004.

⁶² Kohli 1986. Blaakilde 2004, s. 74.

⁶³ Mintz 2008, s. 93.

⁶⁴ Mintz 2008, s. 91–92.

for, at det er disse sammenklyngende praksisser, der skal studeres: "research on aging should take the enigma of 'grouping seriously', but as 'lived categories'. A lived category is produced through countless artifacts and occasions".⁶⁵ Mennesker klynges ifølge Latimer sammen i en lang række forskellige praksisser, hvor jeg forfølger sammenklyngingen inden for en række offentlige praksisser.

Med inspirationer fra studier af livsfaser sætter jeg særligt fokus på de måder, hvorpå ordninger, adskillelser og inddelinger af mennesker foregår i tiden omkring og efter alderdomsloven. Inddelingen af livet i livsfaser og kategorier er et virkningsfuldt og ikke et magtløst foretagende. Etnologen Håkan Jönson udlægger sammenligninger og kategoriseringer mellem aldersgrupper og generationer i et magtperspektiv, hvor de er "kulturelle ressourcer", der er virkningsfulde på forskellige måder, der skaber identiteter og normer, og som subjektiverer og retfærdiggør.⁶⁶

Hidtil har jeg belyst studier, der har undersøgt alderdom som en livsfase. I det følgende vil jeg imidlertid fokusere på kategorisering og klassifikation som en anden måde at studere alderdom. Det er ikke kun ord, der er forskellige fra livsfaser. I stedet forstår jeg, at det er begreber, der ikke har et indbygget forløb og en ontologisk retning som livsfaser, livsforløb og livsstadier har. Frem for at belyse disse forløb er jeg interesseret i at udfolde, hvordan studier af kategoriseringer og klassifikationer kan tilføre analytiske greb til, hvordan alderdom er blevet konfigureret.

Stephen Katz beskriver, at klassificering og opdeling af alderdom er to praksisser, der sameksisterer: "Classification and dividing practices coexist. Knowledges and professions study, calculate, and classify the groups that governments and institutions regulate, discipline, and divide."⁶⁷ Det er klassificerende praksisser, som Katz anvender til at beskrive, hvordan mennesker forvandles til alderdomssubjekter. Katz skelner mellem vidensarbejde, der studerer, beregner og klassificerer grupper af mennesker, mens regeringer regulerer, disciplinerer og opdeler. Klassificering foregår med en række vidensteknikker, der studerer, definerer, or-

⁶⁵ Latimer 1997, s. 145.

⁶⁶ Jönson 2013, s. 199.

⁶⁷ Stephen Katz 1996, s. 19.

ganiserer, kodificerer og tekstualiserer menneskelige kendetegn.⁶⁸ Kategoriseringer og opdelinger gøres altså på forskellige måder og i forskellige materialer. Teknikkerne har forskellige virkninger. De styrer, regulerer og opdeler, men ifølge Katz skaber de også en social stabilitet, der blev: "used by political administrations to maintain social stability – separate, categorize, normalize, and institutionalize populations."⁶⁹ Katz indrammer kategoriseringen med adskillelsen af uproduktive mennesker, der blev anset som politiske problemer i 1600- og 1700-tallets Europa, hvor skøre, fattige, afvigere blev disciplineret i institutioner såsom asyls, hospitaler, fængsler og skoler, der var indrettet til de forskellige kategorier.⁷⁰

Katz argumenterer, for at klassificeringen også resulterede i, at der blev konfigureret en egentlig alderdomspopulation:

The historical evidence demonstrates that in the nineteenth and early twentieth centuries, old age was cast as a social problem requiring governmental response. Custodial institutions and retirement pension programs configured the elderly as a special kind of people, while statistical and survey knowledges elaborated their status as a demographic entity. This, the disciplinary formation of the elderly as a population made possible the government of old age and the culture of professional knowledges that facilitated it.⁷¹

Det er ifølge Katz i et overlap mellem magt og viden, at alderdom blev til som en population. Det er en central pointe for mig, at alderdom både blev til som en population og blev introduceret som et problem, der forandrede politiske svar og reguleringer. Jeg er særlig interesseret i de praksisser, programmer og institutioner, der konfigurerede mennesker af høj alder som en særlig gruppe af mennesker.

En anden inspiration til analysen af, hvordan alderdom blev til en særegen kategori, finder jeg hos videnskabshistorikeren Ian Hacking. Han har arbejdet indgående med klassifikationer og skabelse af folk og typer af

⁶⁸ Stephen Katz 1996, s. 19.

⁶⁹ Stephen Katz 1996, s. 19.

⁷⁰ Stephen Katz 1996, s. 19.

⁷¹ Stephen Katz 1996, s. 24.

mennesker som *kind making* og *making up of populations*.⁷² Som hos Katz er det kategoriseringer, der involverer adskillelser og opdelinger. Overført på alderdom betyder det, at alderdom adskilles ikke kun fra andre aldersklasser som børn og voksne, men som nævnt også fra andre socialklasser. At skabe en befolkning og en gruppe af gamle virker imidlertid ikke kun ved at adskille og dikotomisere, det sker også på forskellige måder.

I udfoldelsen af hvordan forskellige slags mennesker blev til, foreslår Hacking et analytisk program, der beskriver, hvordan klassifikationer af 'menneskeslags' foregår i mangesidede praksisser, som han omtaler som *engines of discovery*. Hver og en udgør en maskine, en motor, en drivkraft, som er virkningsfuld.⁷³ Hacking foreslår at klassifikationer virker igennem en række forskellige maskiner, der har klassificerende virkninger; det spænder fra optællinger, kvantificeringer, medikalisering, biologisering til administration og til modstand mod klassificeringer.⁷⁴ Det centrale er, at maskinerne er konstruerede, og at de gør noget, de: "produce effects on the kinds of people to which they are applied. They change the boundaries. They change the characteristics."⁷⁵ Når mennesker klassificeres, er de ifølge Hacking ikke de samme som før. Det er en klassifikation, der foregår løbende i en vekslen frem og tilbage, som Hacking omtaler som en *Looping Effect*.⁷⁶ Denne effekt involverer, at klassifikationen gør noget ved de klassificerede mennesker, der handler anderledes, men menneskene, de klassificerede, påvirker også klassifikationsmaskinerne og så fremdeles. Pointen er, at det at skabe befolkninger og grupper af mennesker ikke er én isoleret begivenhed, men en proces, der sideløbende forgår forskellige steder og på forskellige måder. Hackings ide om, at mennesker kategoriseres på forskellige måder, der med forskellige effekter er med til at forme kategorier af mennesker, udgør et centralt element i den måde, jeg studerer alderdom på og i den måde, jeg har struktureret mine analyser. I Hackings program udgør eksempelvis medicin, biologi, genetik og individuel

⁷² Hacking 1999a; 1999b; 2006.

⁷³ Hacking 2006, s. 9–11.

⁷⁴ I alt fremlægger Hacking 10 klassifikationsmaskiner: "1. Count! 2. Quantify! 3. Create Norms! 4. Correlate! 5. Medicalise! 6. Biologise! 7. Geneticise! 8. Normalise! 9. Bureacratise! 10. Reclaim our identity!" Hacking 2006, s. 10.

⁷⁵ Hacking 2006, s. 12.

⁷⁶ Hacking 1996; 2006, s. 2.

modstand også klassifikationsmaskiner, det tydeliggør, at mine analyser af alderdom, kunne være struktureret anderledes.

I dette afsnit har jeg introduceret til et greb om det at studere inddelinger af mennesker i form af kategoriseringer frem for livsfaser. Den alderdom, jeg undersøger, var også udlagt i forhold til kronologisk tid, ligesom den blev identificeret og adskilt i forhold til en norm om et almindeligt voksenliv, der var forskelligt fra alderdom. De kategoriseringspraksisser, jeg udfolder som alderdomskonstituerende, var ikke kun tidslige og i forhold til andre livsfaser; alderdom blev også udgrænset og defineret i forhold til andre sociale kategorier som fattige, uværdige, arbejdende og selvforsynende. Det er med inspiration herfra, at jeg i analyserne udfolder det kategoriseringsarbejde, der foregik i lovgivning, sagsbehandling, optællinger og boligprojekter.

Alderdom som objekt for viden og regulering

Jeg analyserer kategoriseringen af alderdom som noget, der foregik i en række forskellige praksisser, der både var politisk reguleret, men som også var forankret i viden om de mennesker, der blev opdelt og afgrænset. I dette afsnit ser jeg nærmere på forholdet mellem viden og alderdom og belyser, hvordan kategoriseringer af alderdom og befolkningskategorier er blevet studeret som et objekt for viden. Forholdet mellem viden og alderdom er blevet udforsket indgående i forhold til de medicinsk-videnskabelige felter gerontologi og geriatri, der specifikt beskæftiger sig med alderdom.⁷⁷

Historikeren Heiner Fangerau et.al. har beskrevet alderdom som et flertydigt fænomen, der både udgør en kulturel kendsgerning og et objekt for videnskulturer og –diskurser. Som et objekt for viden er alderdom ikke ligetil og velafgrænset. Det er i stedet ifølge Fangerau et heterogent og problematisk fænomen, der i videnskab også formes af bedømmelser og anskuelser.⁷⁸

Flere studier har pointeret, at alderdommen er blevet medikaliseret. Betegnelsen medikalisering dækker her over, hvordan alderdom som no-

⁷⁷ Achenbaum 1995; Evans 1997; Green 2009; Park 2016; Rosenbeck-Hansen 1992.

⁷⁸ Fangerau m.fl. 2007, s. 7.

get førhen ikke-medicinsk blev lagt ind under særligt medicinens domæne og underlagt dens forklaringer og forståelser og til dels handlen. Vidensfelter som biologi, gerontologi og medicin har således søgt at fastlægge alderdommens karakteristika.⁷⁹ Ofte udlægges dette på negativ vis ved, at der eksempelvis i udlægninger af alderdom er indlejret en forfaldsideologi, som trækker på biologisk-kropsligt forfald og skrøbelighed.⁸⁰ Andre påpeger, at biomedicinske løsninger på og behandlinger af alderdom er med til at devaluere og skabe apati overfor alderdom⁸¹ og sidestille alderdom med sygdom som noget patologisk og anormalt, der havde brug for ekspertise og autoritativ viden.⁸²

Historikeren Hans-Joachim von Kondratowitz har beskrevet en historisk medikalisering af alderdom. Ifølge Kondratowitz har der over tid været forskellige udlægninger af alderdom også inden for lægevidenskab, hvor den skiftevis var adskilt fra og nært koblet sammen med andre livsfaser. Der var ifølge Kondratowitz til tider tale om udlægninger af alderdom, der beskrev mennesker positivt, og som også forbandt alderdom med handlemuligheder, individuelle kapaciteter og læringspotentialer. Kondratowitz argumenterer for, at en tiltagende biologisering og medikalisering af alderdom indebar en reduktion i sociale og variable elementer og en generel negativ opfattelse af alderdom, der fremhævede degeneration og afskrev et læringspotentiale af alderdom.⁸³

Ifølge antropologen John A. Vincent har biomedicinske tiltag rykket ved døden som en grænse for alderdom. Vincent udlægger alderdom som en kulturelt konstrueret kategori, der er defineret igennem dets afgrænsninger, dens begyndelse og slutning.⁸⁴ Viden om aldring og død forklarer Vincent delvis ud fra en lang historie med rødder i oplysningstiden:

Knowledge of ageing and death in modern society is culturally rooted in two historical movements. These are, first, the legacy

⁷⁹ Blaakilde 2004, s. 71.

⁸⁰ Gullette 2004.

⁸¹ Vincent 2008, s. 331.

⁸² Estes & Binney 1989.

Ifølge medicinshistorikeren Daniel Schäfer har den medicinske forståelse af alderdom som en sygdom dog været et etableret synspunkt siden antikken, der er blevet overført igennem århundreder. Schäfer 2002.

⁸³ Kondratowitz 1991, s. 137–138.

⁸⁴ Vincent 2003, s. 132.

of the Enlightenment, which identifies progress in terms of advances in scientific knowledge and command over nature. This translates into the medicalisation of old age. In the modern world we construct old age as a medical problem to which science will find a solution. We believe science will come to control human ageing. Second, the secularised modern world is highly individualistic and finds ultimate fulfilment in 'being yourself'.⁸⁵

Medikaliseringen af alderdom indebærer ifølge Vincent også, at det er et problem, der kan kontrolleres og løses. Derudover virker alderdommen hæmmende på individuelle aspirationer om at være sig selv, det vil sige et ikke-gammelt selv. For mig er det interessante ved citatet, at Vincent påpeger alderdom som et konstrueret objekt for videnskabelig og rationel viden, og at alderdom er et foranderligt fænomen, der reguleres af viden om det, og hvor også eksperters engagement kan virke forandrende.

Medicin har sålunde udgjort en overbevisende og magtfuld kraft i definitionen af alderdom, der også som hos eksempelvis Vincent og Kondratowitz indebar en medikaliseringen, hvor alderdom blev lagt ind under et medicinsk domæne. Her er det nærmest en indigneret anke mod, at medicinvidenskaben beskriver, forklarer og definerer alderdom i negative vendinger. Det analytiske fokus har ikke været på, hvad alderdom er, og hvordan det blev forstået, men snarere på effekterne af medicinske modeller og engagementer, der har konstrueret og reguleret alderdom som en proces af gradvist forfald.

I Danmark har lægen og aldringsforskeren Henning Kirk også været optaget af at beskrive en medikalisering af alderdom. Med udgangspunkt i 1800-tallets franske og tyske lægelitteratur har Kirk beskrevet den medicinske konstruktion af kategorien alderdom

Ifølge Kirk var det i 1800-tallet, at geriatrien, den lægelige videnskab om alderdommens sygdomme, blev født 100 år, før I.L. Nascher møntede det som begreb i 1909. Kirk tager også afsæt i, at aldring og alderdom blev beskrevet negativt, som skrøbeligt og svækket og med begrænsede muligheder. Det er forklaringer på og rødder til disse negative billeder, som Kirk undersøger. Ifølge Kirk er alderdomskategorien forankret tre steder: i

⁸⁵ Vincent 2003, s. 133.

klinikken, i antikken og i statistikken. Med klinikken henviser Kirk til Foucaults beskrivelser af den patologiske anatomi som et centralt element i kategoriseringen og medikaliseringen af alderdom. Geriatrien bliver her udlagt som en konsekvens af klinikkenes fødsel.⁸⁶ Den anden forankring lokaliserer Kirk i antikken. Her genfinder Kirk forfaldsbilledet hos Aristoteles med metaforer om apparatfejl, mekanisk slid og særligt i forhold til gamle menneskers psykiske færdigheder. Ifølge Kirk udgjorde antikken sandsynlige "påvirkningsveje" på 1800-tallets lægelitteratur om alderdom.⁸⁷ Kirk identificerer den tredje forankring af alderdomskategorien i lægelitteraturen hos statistikerens Adolphe Quetelet, der i 1835 publicerede grafiske fremstillinger af aldersrelaterede data, der ifølge Kirk afspejles i lægelitteraturen. Quetelets statistik undersøgte "gennemsnitsmennesket" og søgte kvantitativt at normsætte og definere aldring og starten på alderdom, hvor Quetelet identificerede markante ændringer i dødeligheden i 60-65 års alderen.⁸⁸ Det er ud fra de tre forankringer og deres samvirken at Kirk forklarer lægelitteraturens negative billede af aldring og alderdom.

Et andet aspekt hos Kirk er forholdet mellem lægernes opfattelser og regulering af alderdom og samfundsmæssige reguleringer og rationaler bag konstruktionen af alderdom som en særlig kategori i slutningen af 1800-tallet. Kirk pointerer, at det ikke kun var inden for lægevidenskab, at alderdom blev konstrueret som en særlig kategori, men at det i Danmark også skete med loven om alderdomsforsøgelse fra 1891. Sammenhængen mellem de to kategoriseringer beskriver Kirk som, at "lægernes kategori-tænkning også fik almen betydning for den proces, der førte til, at mennesker med høj alder ved 1800-tallets afslutning blev en kategori i lovgivningen."⁸⁹ Kirk tilskriver altså lægevidenskaben en fremtrædende rolle i konstruktionen af en socialpolitisk alderdomskategori. Han åbner således op for en måde at analysere mulighedsbetingelserne for lovgivningen på, som fremhæver, at lægevidenskabens kategoriseringer var med til at forme lovgivning. Jeg har imidlertid et andet fokus på forholdet mellem vidensarbejde og lovgivning, som jeg udfolder i kapitel 4 ud fra statistikker og undersøgelser af alder og alderdomsunderstøttelse. Her er jeg ikke op-

⁸⁶ Kirk 1995, s. 270.

⁸⁷ Kirk 1995, s. 254.

⁸⁸ Kirk 1995, s. 277.

⁸⁹ Kirk 1995, s. 244.

taget af, hvordan alderdom blev koloniseret af medicin, eller hvordan eksisterende medicinsk viden formede socialpolitiske tiltag. I stedet udforsker jeg, hvordan socialpolitiske tiltag fordrede og muliggjorde en efterfølgende vidensproduktion. Det er således en analyse, der pointerer, at politiske problematiseringer skaber og genererer et nyt vidensbehov. Jeg forstår vidensarbejde som én blandt flere praksisser, der formede alderdom omkring år 1900.

På lignende vis analyserer Katz også en flerhed af praksisser, der var med til at producere alderdom som et vidensobjekt. Her indgik den aldrende krop som et centralt element i konstitueringen af alderdom og udviklingen af gerontologisk viden. Kroppe og reguleringen af kroppe er hos Katz, med inspiration fra Foucault, central i forståelsen af viden og magt. Katz beskriver forandringer i forståelsen af den aldrende krop med udgangspunkter i tekster, der blev skrevet før gerontologiens og geriatriens etablering som moderne videnskaber. Katz udlægger teksterne som nogle, der konstituerer det, de beskriver. Det er med andre ord ikke en nøgtern beskrivelse, der udfolder sig i teksterne, men en skabelse og disciplinering af alderdom. Koblingen mellem den aldrende krop og det aldrende subjekt skal ifølge Katz ikke kun forklares ud fra medicinske diskurser og forståelser:

[T]he legitimacy of the discourse and its efficacy in linking the aged body to the aged subject also derive from political and institutional relations of power. As Foucault has asserted, medical knowledge and its recasting of the body were products of the Enlightenment. It was during this period that the human sciences emerged in tandem with the political dividing practices that confined certain subpopulations to general institutions. These populations, in turn, became further subdivided according to the classification practices the human sciences employed to construct their objects of knowledge. Hence, institutions such as the hospital, asylum, and prison were sites of both power and knowledge.⁹⁰

Det er ifølge Katz en række forskelligartede praksisser ikke kun medicinske, der har formet alderdom. Ligeså er alderdom ikke udelukkende forbundet til kroppen, men også til det samfund, der begyndte at interessere

⁹⁰ Stephen Katz 1996, s. 46.

sig for kroppe og biologi, og som begyndte at opdele, skabe, findele populationer. Hvor Katz imidlertid alene beskriver fremkomsten af alderdom inden for gerontologi, viser jeg det inden for specifikke og heterogene offentlige alderdomskonstituerende praksisser som lovgivning, sagsbehandling, optællinger og boligprojekter. Mulighedsbetingelserne for alderdom er med andre ord ikke afgrænset til ét sted eller én aktør.

Mens både Kirk, Vincent og Kondratowitz bruger medicinhistorien til at forklare, nuancere og problematisere negative forståelser af alderdom i både samfund og videnskab ud fra medicinske kilder, har historikeren Tenna Jensen anderledes brugt det kommunale som en ramme til at undersøge, hvordan ældrepolitik delvist er formet af samtidige medicinske og videnskabelige forståelser af aldring. Med udgangspunkt i københavnsk ældrepolitik har Jensen vist, hvordan opfattelser af ældres sundhed ændrede sig fra et upåvirkeligt forfald i 1890'erne til en i 1960'erne nutidig sundhedsopfattelse, hvor ældres kroppe er påvirkelige og kan forbedres igennem kost og motion. Jensens tilgang er således at datere og klarlægge rammerne for ændringen i forandringen fra forfald til forbedring.⁹¹ Hos Jensen er de forskellige medicinske forståelser og politikker omkring alderdom nært forbundne.

Også sociologen Poul Bridgen har påpeget sammenhænge mellem medicin og politik. Han har analyseret efterkrigstidens satsning på geriatrisk medicin i England i en politisk og kulturel kontekst. Bridgen forklarer, at det var en kombination af politiske og finansielle imperativer i administrationen af det britiske sundhedsvæsen og fordomme, der skabte en situation, hvor ideer om geriatrisk medicin og pleje i eget hjem ikke blev brugt til at forbedre sundhedstilstanden hos gamle mennesker, men til at begrænse deres adgang til langtidsbehandling og pleje.⁹² Bridgen peger på, at medicin og politik overlapper hinanden, og at adskillelserne er porøse. For mig er det en central pointe, at opdelinger og afgrænsninger ikke er faste. Hermed er en del af mit analytiske arbejde todelt. På den ene side består det i at stabilisere alderdomskonstituerende praksisser som et analytisk objekt. På den anden side består en del af det analytiske arbejde i at påpege, hvordan alderdomskonstituerende praksisser var vævet sammen,

⁹¹ Tenna Jensen 2014.

⁹² Bridgen 2001.

og hvordan adskillelserne mellem eksempelvis kategorierne af fattig og gammel var porøse.

Som vist er der en omfattende litteratur om medicin og alderdom, som jeg imidlertid ikke trækker på. I stedet udfolder jeg alderdom som objekt for viden på anden vis. Det gør jeg ved undersøge, hvordan en alderdomspopulation blev etableret igennem statistikker og undersøgelser.

Vender vi tilbage til Foucault, er det heller ikke en biomedicin, der er alene om at skabe viden om befolkninger. I stedet er der en flerhed af videnskaber, der er nært forbundet med (regerings)styring. Det var i denne biopolitiske kontekst af ny styring, at populationen kom til syne, ikke blot som summen af individerne, men populationen blev en politisk figur. Thomas Lemke beskriver, at populationen hos Foucault ikke er en retslig-politisk enhed, men en selvstændig, biologisk entitet "der definerer sig ud fra sine særlige processer og fænomener som f.eks. fødsels- og dødelighedsrate, sundhedsniveau, individernes levetid, produktionen af rigdomme og deres cirkulation."⁹³ Videnskaber, herunder statistik, arbejder altså sammen i etableringen af populationen. Foucault beskriver en del af statistikkens virkemåde som at den:

(...) gradually reveals that population has its own regularities, its own rate of deaths and diseases, its cycles of scarcity, etc.; statistics shows also that the domain of population involves a range of intrinsic, aggregate effects, phenomena that are irreducible to those of the family, such as epidemics, endemic levels of mortality, ascending spirals of labour and wealth; lastly it shows that, through its shifts, customs, activities, etc., population has specific economic effects: statistics, by making it possible to quantify these specific phenomena of population, also shows that this specificity is irreducible to the dimension of the family.⁹⁴

Statistikken er ifølge Foucault med til at beskrive og ordne populationen som et fænomen. Det er med andre ord ikke en population, der findes og som blot opdages. I stedet etableres den igennem vidensarbejdet med dens teknikker og beskrivelser af regelmæssigheder, dødelighed og effekter, der ikke kan forklares ud fra hushold og familier.

⁹³ Lemke 2009, s. 47.

⁹⁴ Foucault 1991, s. 99.

Hacking fremhæver ligeledes den særlige rolle, som statistik og tal havde i forhold til viden om det sociale. Hacking beskriver som nævnt en række 'maskiner', der var med til at skabe befolkningsgrupper. Maskinerne omfattede blandt andet det at tælle såvel som at kvantificere og bureaukratisere. Det at tælle er ikke nyt. Det har været udbredt i århundreder i forhold til skat og rekruttering; men det at tælle særlige menneskeslags i andre sammenhænge, hvor viden tager tallets form, skete ifølge Hacking først i stor stil fra den første del af 1800-tallet, i det han malerisk beskriver som en lavine af tal.⁹⁵ En særlig form for tælling er bearbejdningen til statistikker, som Hacking også forbinder med klassificeringer: "Statistics has helped determine the form of laws about society and the character of social facts. It has engendered concepts and classifications within the human sciences."⁹⁶ Hacking pointerer, at klassificeringer finder sted i forskellige praksisser. En sådan er de såkaldte livsvidenskaber, der dækker fra sociologi over psykologi til medicin. Hacking understreger ligeså, at statistik og klassifikationer hænger sammen, og at det at registrere og optælle er en virksom og regulerende aktivitet. Statistik gør noget. Mange af de oplysninger og kategorier vi tænker omkring mennesker og deres aktiviteter, blev etableret igennem forsøg på at indsamle numerisk data.⁹⁷

Sociologen Bruce Curtis pointerer i sit studie af 1800-tallets canadiske folketællinger, at folketællinger ikke indsamles eller udføres, men at de skabes og består af konstruerede kategorier som hushold, sted, nationalitet m.m.⁹⁸ Curtis fremhæver, at det sociale er konstrueret. I og med at det undersøges og optælles, bliver det også skabt:

Both in everyday parlance and in social scientific discourse, 'population' is thought to be an empirically existing entity susceptible to scientific discovery. I suggest that this elementary realist misconception is a tribute to the power of state institutions to frame social representations and to the credulity of social scientist in the face of their own theoretical conjectures, for 'population' is a theoretical, not an empirical, entity. Population is not an observable object, but a way of organizing social observations. The concept emerges out of projects

⁹⁵ Hacking 2006, s. 11.

⁹⁶ Hacking 1991, s. 181.

⁹⁷ Hacking 1991, s. 182.

⁹⁸ Curtis 2002, s. 3.

that seek to configure social relations so that these may be known and mastered. It has come to sustain remarkably powerful ways of gaining purchase on dimensions of social life, by 'investing' social life in governmental and administrative forms.⁹⁹

Population er altså ikke et empirisk fænomen, der observeres, men en måde sociale observationer organiseres på. Curtis tilskriver fremkomsten af population et vidensarbejde, der har søgt at konfigurere sociale relationer og gøre befolkningen til et vidensobjekt, der kan studeres, styres og oversættes til regulerbare tal i statistikker: "Successful statistical investments create 'things which hold together' - actionable objects such as birth and death rates, indices of poverty and sickness, and movements of population."¹⁰⁰ Det var blandt andet igennem statistikker og folketællinger, at befolkningen blev til både som et udkomme af staten, men også som et styringsmål for selvsamme stat.¹⁰¹ I kapitel 4 analyserer jeg vidensarbejde ud fra optællinger og undersøgelser af alder og alderdomsunderstøttelse. Jeg argumenter for, at alderdom blev formet som en population ved, at befolkningen blev findelt og differenceret i og med, at forskellige aspekter af det sociale blev undersøgt og gjort til objekt for viden.

I Katz' analyse af alderdom fremhæver han, at de gamle blev til en befolkningsgruppe på flere måder: Der indgik forskellige befolknings- og forskelsteknologier i skabelsen af alderdom som en specifik kategori. Katz omtaler både fattiggården, pensionsordninger og befolkningsundersøgelser som sådanne teknologier, der gjorde de gamle til objekt for viden, og som etablerede dem som et faktum, som et problem og som en befolkningsgruppe uden for arbejdsmarkedet.¹⁰² Befolkningsundersøgelser og demografi var centrale teknologier, der differentierede befolkningen: "The making of populations is a material process whereby people are divided into sources of economic productivity, objects of statistical measurement, and transgressors of social order."¹⁰³ Befolkningsskabelsen er ifølge Katz en materiel proces, der ikke kun skaber en homogen gruppe af mennesker, men som også inddeler i populationer blandt andet igennem statistikker.

⁹⁹ Curtis 2002, s. 24.

¹⁰⁰ Curtis 2002, s. 31.

¹⁰¹ Curtis 2002, s. 25.

¹⁰² Stephen Katz 1996, s. 64.

¹⁰³ Stephen Katz 1996, s. 49.

I dette afsnit har jeg beskrevet studier af, hvordan videnskaber historisk har formet alderdom og kategorier, hvor alderdom indgik i en konfiguration med viden og magt. En stor del af disse studier beskrev en medikalisering af alderdom, der fokuserede på, at lægevidenskaben koloniserede og producerede negative fremstillinger af alderdom, som var kendetegnet ved sygdom, forfald og skrøbelighed, og hvor det var en præmis, at alderdom var foranderligt. Negative konstruktioner af alderdom havde således en fremtrædende rolle i dette afsnit, mens det i afsnittet om politik og alderdom i højere grad var en historie kendetegnet ved fremskridt.

Derudover har jeg beskrevet, hvordan en anden og ikke-medicinsk vidensproduktion er relevant og ikke nødvendigvis fokuserer på negative fremstillinger, men på at vidensproduktion og kategoriseringen af alderdom også er produktiv. Det så vi hos blandt andet Katz, der beskrev, hvordan mulighedsbetingelser for liv, subjektivering og populationer blev skabt. Endvidere omtalte jeg, at statistikker også udgjorde en produktiv praksis, der var med til at etablere forskellige populationer. Afsnittet tydeliggjorde således, hvordan befolkningskategorier formes i en flerhed af forskellige og foranderlige videnspraksisser. Jeg bruger disse studier af særligt statistik og population som en analytisk inspiration til at udfolde, hvordan alderdom blev et objekt for viden.

Krop, materialitet og institutioner

I dette afsnit behandler jeg studier, der har undersøgt alderdom og beslægtede tematikker i kroppe, materialitet og institutioner. Hidtil har kroppen i dette kapitel ikke været særlig tydelig behandlet. Jeg mener dog, at de forskellige tematikker på forskellig vis har forholdt sig til kroppe. Særlig tydeligt var det i afsnittet om viden, hvor der i flere af de omtalte værker om alderdom og medicin var en faktisk og kropslig gammelhed til stede.

Ifølge Etnologen Karin Lövgren er alderdom først og fremmest foranderlig og konstrueret: "Åldrande är skapat av kultur, snarare än biologi, mer av seder, bruk och traditioner än kroppslig förändring. Biologi har en roll i åldrande, men åldrande är även, som genus, socialt och kulturelt

konstruerat.”¹⁰⁴ Alderdom er altså både etableret biologisk som et kropsligt faktum, men er i høj grad også et sociokulturelt fænomen, der konstrueres og tilskrives mening igennem vaner, brug og traditioner. Sociologerne Andrew Wernick og Mike Featherstone identificerer, at der i studier af alderdom er en spænding i at analysere og inddrage kroppen uden, at den reduceres til ren biologi, og uden at kroppen reduceres til et blankt lærred for kultur.¹⁰⁵

Sociologen Alison James fremhæver at aldring og alderdom også er et kropsligt fænomen. Hun beskriver, at kroppen markerer tidens gang:

(...) if the passing of time is literally mapped onto and into bodies - from the loss of puppy fat through to the greying and loss of hair - then the aging process must necessarily be understood as a constantly reflexive intersection between the physical and social experience of having and being a body, an experience which is constantly changing in and through the life course.¹⁰⁶

Aldring, barndom og alderdom sætter sig i kroppen. Der er ifølge James hverken tale om et ikke-kopsligt eller et rent biologisk fænomen. I stedet er aldring at forstå i forhold til en fysisk og social erfaring af det at have og være en krop. Det er en erfaring, der både er situeret i livsforløb og i historisk tid. James indfanger en dobbelthed i, at den fysiske krop også indgår i og bliver til igennem sociale handlinger.¹⁰⁷

Vil vi forstå forholdet mellem alderdom og krop, er det ikke fyldestgørende udelukkende at analysere kroppen for sig. Den indgår også i historiske og politiske relationer. Kulturhistorikerne Willemijn Ruberg og Iris Clever pointerer, at studier inspireret af diskursteori og konstruktivisme har betragtet kroppen som en historisk variabel, der er formet af sprog, kultur og ideologi: Kroppen er således ikke en tidsløs biologisk enhed. Ifølge Clever og Ruberg har konceptualiseringer af kroppe som diskursivt formede og socialt disciplinerede dog overset kroppes agens, og produceret individuelle kroppe som handlingsløse.¹⁰⁸ Ruberg og Clever foreslår derfor en tilgang, der analyserer kroppens sammenviklinger. Det

¹⁰⁴ Lövgren 2009, s. 46.

¹⁰⁵ Featherstone & Wernick 1995, s. 2–3.

¹⁰⁶ James 1999, s. 18.

¹⁰⁷ James 1999, s. 18.

¹⁰⁸ Clever & Ruberg 2014, s. 547.

er således ikke alene diskurser, sociale sammenhænge eller individuelle kroppe, som skal være i fokus. Med inspiration fra performative og praxiografiske analyser taler de for en tilgang, som fokuserer på "bodies in practice", hvor agens ikke reduceres til kroppen, men hvor kroppen forstås "as an acting agent amongst other agents, such as sites, materials, and techniques. Thus, it allows space for the materiality of the body, but does not turn to essentialism".¹⁰⁹ De advokerer med andre ord for at forstå kroppen som en aktør, der ikke er isoleret, men som indgår sammen med en række andre aktører såsom steder, materialer og teknikker. Kroppen skal således ikke studeres for sig. Analysen skal i stedet også rette opmærksomhed mod de ikke-kropslige, diskursive og materielle relationer, som kroppen indgår i.

"Bodies in practice" udlægger jeg som en åbning for at studere kroppen ud fra de steder, materialer, politikker og teknikker, som den har indgået i forbindelse med. Det er ikke en kropslighed, der alene dikterer analysen, eller som fysisk er tilstede i det kildemateriale, jeg inddrager. I stedet er det en krop, der bliver refereret til på forskellig vis i både lovgivninger, sagsbehandlinger og optællinger, som skiftevis arbejdsuduelig, udslidt, syg, affældig, målbar, og en, der skal huses og gives omsorg på særlige måder. Jeg søger i mine analyserne at have blik for, hvordan den aldrende krop bliver beskrevet og omtalt og hvilke betydninger og hensyn, kroppen tillægges. I de enkelte kapitler undersøger jeg således, hvordan krop og kropslighed blev viklet ind forskellige former for praksis.

En af de relationer, kroppen indgår i, er i forhold til bygninger. Geografen Gunnor Olsson bemærker at "by designing and constructing physical structures you are deliberately influencing the possibilities of life and behavior in that building. Once again, this means that architecture operates in the limits between body and mind, material things and social relations."¹¹⁰ Arkitektur gør altså ikke kun noget ved mursten; den er i stedet spændt ud mellem både kroppe og samfund. Det betyder, at bygningerne også er formet af politik og magtrelationer, at de styrer, begrænser og former såvel som yder omsorg til de mennesker, der lever i dem.¹¹¹ Socio-

¹⁰⁹ Clever & Ruberg 2014, s. 562.

¹¹⁰ Olsson & Gren 2017, s. 2.

¹¹¹ Nord & Högström 2017, s. 7.

logerne Christina Buse og Julia Twigg et. al. Pointerer, at den aldrende krop også indgår i relation til arkitekter. Ifølge dem konstruerer arkitekter ikke kun rum og bygninger, men de er også med til at konstruere en flerhed af aldrende kroppe og omsorgspraksisser, der bebor og forestilles at bebo hjem til mennesker i høj alder.¹¹² At boligen gør noget ved beboerne, kommenterer Betinna Blessing også. Hun beskriver boligen som et centralt tema i studier af alderdom: "Zu den zentralen Themen des Alters gehört ferner die Wohnsituation, die als alterskonstituierend zu bewerten ist".¹¹³ Både Olsson, Blessing og Buse og Twigg beskriver således boligen som effektfulde ved, at den skaber mulighedsbetingelser for liv og virker alderdomskonstituerende.

Modsat eksempelvis andre institutionstyper som hospitaler, skoler og psykiatriske anstalter er der ikke udført mange undersøgelser af hjem og institutioner til alderdom. I *Dansk Velfærdshistorie* omtales alderdomshjemmet trods værkets omfattende karakter kun kortfattet i forbindelse med en række statistikker omkring opførslen af alderdomshjem i 1900-tallet.¹¹⁴ Wingender har mere omfattende behandlet alderdomshjemmet i forhold til tematikker såsom indretning, planlægning, beboernes holdninger, og institutionsregler, og hvordan de alderdomsunderstøttede herigennem også blev adskilt fra modtagerne af fattighjælp.¹¹⁵ Hos Kolstrup omtales alderdomshjem kortfattet. Kolstrup pointerer, at alderdomshjemmet signalede en ny tid, hvor kommunerne fjernede sig fra ideer om begrænset hjælp til de mest trængende for i stedet at gøre brug andre og mere avancerede faciliteter. Det var ifølge Kolstrup "rummeligere rammer", der kunne fremme beboernes livsindhold og som "angav en standard, der rakte ud over de ubemidlede traditionelle livsvilkår."¹¹⁶ Kolstrup pointerer at de alderdomsstøttede fik andre fysiske forhold. Dette udlægger Kolstrup som del af en ny socialpolitik, der særligt i kommunerne var under opsejling, og som arbejdede mod "de gamles ret til en værdig livsafslutning".¹¹⁷ Mens Kolstrup konstaterede, at livsindholdet med alderdomshjem blev forandret, analyserer jeg, hvordan alderdoms-

¹¹² Buse, Nettleton, Martin, & Twigg 2017.

¹¹³ Blessing 2010, s. 139.

¹¹⁴ Petersen 2011, s. 324–327.

¹¹⁵ Wingender 1994.

¹¹⁶ Kolstrup 2015, s. 41.

¹¹⁷ Kolstrup 1996, s. 218.

hjem og bygninger åbnede op for, og konkret lagde livet tilrette for de alderdomsunderstøttede beboere.

Kunsthistorikeren Anders Åman har med fokus på bygninger som "grundmateriale" undersøgt alderdomshjem som en del af forsorgsinstitutionernes historie i Sverige med henblik på at udfolde, hvordan institutionerne var indrettet som bygninger og som livsmiljøer.¹¹⁸ Han belyser livet på alderdomshjem ud fra bygningernes arkitekturhistorie ved at inddrage plantegninger, fotografier og ud fra beretninger fra fagpersoner og romanser. Mens jeg er inspireret af kombinationen af kildemateriale hos Åman, begrænser jeg analysen af alderdomshjem til kun at adressere to forskellige institutioner. Åman sammensætter sin analyse ud fra omtaler af flere forskellige alderdomshjem, der stammer fra forskellige tider og forskellige konkrete institutioner. Ved at gøre sådan søger jeg at fortætte analysen af hjemmene og de specifikke praksisser, der udspillede sig på hjemmene.

Medicinhistorikeren Megan Davies har i *Into the House of Old* belyst udviklingen af alderdomshjem i tiden fra 1890'erne til 1960'erne. Davies udlægger alderdomshjem som fysiske manifestationer af sociale og kulturelle syn på den sidste del af livet.¹¹⁹ Davies forklarer, at boliger og institutioner til mennesker af høj alder ikke altid har været udformet til at huse alderdom: "society did not yet percieve the elderly as distinct from the rest of the populace, so their accomondation was not designed with them in mind."¹²⁰ Davies belyser en række aktører såsom sundhedsprofessionelle, embedsværk, politikere og arkitekter, der var involverede i udviklingen af alderdomshjem. Davies karakteriserer udviklingen af alderdomshjem som gående fra at have virket som en institution inden for fattigvæsenet til at virke som et decideret alderdomshjem. Inden for fattigvæsenet var det en institution, der kortvarigt husede fattige, gamle mennesker som et værn mod langstrakt arbejdsløshed, og hvor beboerne kom for at bo. Dette forandredes over tid til at blive til et egentligt alderdomshjem, der også husede middelklassen, og som indebar en længerevarende institutionalisering og medikalisering, hvor beboerne var ældre og svagere og kom for at dø.¹²¹ Ifølge Davies var det ikke en institution, der erstattede den

¹¹⁸ Åman 1976, s. 9–11.

¹¹⁹ Davies 2003, s. 54.

¹²⁰ Davies 2003, s. 54.

¹²¹ Davies 2003, s. 4.

anden. I stedet argumenter hun for, at 1900-tallets alderdomshjem udgjorde "the reconstituted workhouse of a previous era."¹²²

Historikeren Michael B. Katz har ligeledes beskrevet forbindelsen mellem de to institutionstyper som en gradvis forandring fra fattiggård til alderdomshjem, hvor fattighusets forskellige kategorier af beboere såsom børn, psykisk syge og arbejdsløse en efter en blev udgrænset og flyttet til specialiserede institutioner.¹²³ I min analyse af to alderdomshjem i kapitel 5 fokuserer jeg på, hvordan institutionerne drog omsorg for og tog hensyn til gamle kroppe igennem regler, procedurer og indretninger, og hvordan det som institutionstype stod i nær forbindelse med institutioner for fattige. Jeg udlægger her alderdomshjemmet som en ny institutionstype, der havde en historie og berøringsflader til fattigvæsenets institutioner, men som udgjorde en ny form for hjem, der blev til og afprøvet, og som ikke blot forandrede noget allerede eksisterende.

Arkitekterne Mogens Fich, Karen Zahle og Peder Duelund Mortensen har pointeret, at økonomiske og politiske forandringer i samfund også viser sig i byer og bygninger, "der således fremstår som vidnesbyrd, der på en mere autentisk måde end historieskrivningen og hensigtserklæringerne kan fastholde det faktisk hændte."¹²⁴ Om bygninger er mere eller mindre autentiske, er ikke mit ærinde at forfølge, men bygningerne taler ikke for sig selv. Derimod er jeg interesseret i, hvordan bygninger og institutioner kan bringes i tale som det, Michael B. Katz beskriver som "deliberate agencies of social policy"¹²⁵, og hvordan de kan bringes til at fortælle om de liv, som de har huset. Her mener jeg ikke, at bygningerne kan stå alene. I stedet analyserer jeg institutionerne som materialiseringer af kategorier og politikker. Det gør jeg ved at udfolde den politiske og professionelle planlægning af hjemmene såvel som livet i dem.

Ser vi mod andre former for institutionsbyggeri såsom hospitaler, skoler og psykiatriske hjem, er der en række studier, hvor institutionerne er blevet udlagt som materialiseringer af de beboere, som de husede, og de samfund, de blev til i.

¹²² Davies 2003, s. 7.

¹²³ Michael B. Katz 1984, s. 132–136.

¹²⁴ Fich m.fl. 1995, s. 14.

¹²⁵ Michael B. Katz 1984, s. 111.

Historikeren Jeanne Kisacky beskriver, at der er forskellige tilgange til hospitalsarkitektur: De kan både udlægges som en terapi i sig selv, der kunne holde mennesker i nærhed og undgå, at deres sygdomme og lidelser spredte sig, og måske sågar indpode sundhed i beboerne, og som et værktøj, der organiserede aktiviteter og materialer i bygningerne i en effektiv og kontrolleret terapeutisk proces og i forhold til de biopolitiske kræfter og vidensformer, der har præget det, der foregik i bygningerne. Kisacky har undersøgt hospitaler i USA med henblik på at tydeliggøre designprocessen, som hun ofte finder bliver tavs i andre sociokulturelle studier af hospitaler. Det er ikke den æstetiske designproces, som Kisacky er optaget af. Derimod udlægger hun hospitaler som hygiejniske objekter og analyserer de overvejelser og ideer, der indgik i designprocessen.¹²⁶ I analysen af alderdomshjem udlægger jeg heller ikke bygningerne og deres arkitektur æstetisk. Jeg er i stedet optaget af det liv, bygningerne blev formet til og skulle forme, og det liv, som bygningerne lagde tilrette.

Historikerne James E. Moran og Leslie Topp argumenterer for, at den rummelige adskillelse af psykiatriske institutioner fra omgivelserne omkring, har været et gennemgående samfundssvar på galskab og psykiske lidelser. De pointerer, at bygninger og rum er virksomme: "Built spaces have been important formative factors in changing modes of care".¹²⁷ Topp har andetsteds pointeret, at bygninger ikke kun skal analyseres arkitektonisk, men som sammensatte: "understand buildings not as contributions to an autonomous discourse but as products of multiple discourses, all of which have their own concerns and vocabulary, their own inner complexity and multiplicity of positions".¹²⁸ Bygningerne er altså ikke kun at forstå i forhold til arkitekten bag dem, men ud fra en flerhed af diskurser og fagligheder såsom fagpersoner, politikere og daglige ledere, der alle har været med til at tilskrive mening til bygninger.

Historikeren Ning de Connick-Smith forbinder sit studie af barndommens rum "med skiftende tiders forestillinger om den gode barndom" og samfundsmæssige forventninger, normer og værdier. Ifølge Connick-Smith gør rum noget muligt og andet umuligt. Rummene og deres tilblivelseshistorier udlægger hun som "som selvstændige kilder, der

¹²⁶ Kisacky 2017, s. 6–7.

¹²⁷ Topp & Moran 2007, s. 1.

¹²⁸ Topp 2017, s. 6.

kan sætte os på sporet af barndommens formgivningshistorie.”¹²⁹ Connick-Smith beskriver sit ærinde som socio-materielt, der går på at trække tråde mellem arkitektur, skiftende tiders syn på børn, opdragelse og uddannelse såvel som samfundsmæssige forandringer.¹³⁰ Det er i tråd med Connick-Smiths socio-materielle udlægning af institutioner, at jeg tilgår alderdomshjem som produktive praksisser. Både Katz, Kisacky, Topp og Connick-Smith argumenterer således for, at bygninger og institutioner skal analyseres som formet af samfund og som sammensat af en flerhed af politiske, arkitektoniske, rumlige og kulturelle forståelser og hensyn, der formede og tilrettelagde de menneskeliv, der opholdte sig i og som beboede institutionerne.

Sociologen Erving Goffman har i sit arbejde beskæftiget sig indgående med den type af institutioner, som han beskriver som ”totale institutioner”. Det er institutioner, der spænder bredt fra fængsler til psykiatriske institutioner og hospitaler over skibe og kostskoler, refugier og klostre og til hjem for eksempelvis forældrelose og gamle mennesker. Ifølge Goffman er det karakteristisk for totale institutioner, at de varetager ”mange menneskelige behov gennem en bureaukratisk organisering af store menneskegrupper”, og at der opsættes barrierer udadtil, mens andre nedbrydes. En måde, hvorpå dette foregår, er igennem modtagelsesprocedurer. Det kan omhandle instruktion i regulativer, afklædning, klipning, badning og optegnelse af personlige effekter som måder, hvorigennem personer indrulleres i en ny institution. Det er med andre ord måder, hvorpå barrierer sættes op og personer ”trimmes” til institutionsliv. Det er ifølge Goffman en særlig proces, hvor den nyankommne formes til et objekt, ”der kan puttes ind i institutionernes administrative maskineri og bearbejdes systematisk gennem rutinemæssige foranstaltninger.”¹³¹

Anderledes argumenter socialhistorikeren David Rothman for, at institutioner ikke blot var instrumentelle mekanismer i håndteringen af særlige problemer og mennesker, men at de også var symptomatiske for generelle sociale, samfundsmæssige udviklinger. Det vil sige at institutioner ifølge Rothman udgør organisatoriske afspejlinger af eksterne økonomiske

¹²⁹ Connick-Smith 2011, s. 14.

¹³⁰ Connick-Smith 2011, s. 15.

¹³¹ Goffman 1981, s. 20–21.

og kulturelle prioriteringer.¹³² Både Goffman og Rothman er interesserede i, hvordan strukturer påvirker, men de lokaliserer institutionernes påvirkninger forskelligt. I min analyse er jeg optaget af, hvordan alderdomshjem bliver til både i forhold til andre institutionstyper, såvel som i forhold til hensyn fra arkitekter og politikere. Jeg er også inspireret af Goffmans blik for de interne procedurer, der gør en person til en beboer. Men ulig Goffman er det ikke som en kritik af totaliserende institutionelle praksisser. Jeg er i stedet optaget af, hvordan indrulleringen foregik, og hvordan den, også materielt, var med til at konfigurere en særlig alderdomsunderstøttet beboer.

Jeg udlægger materialitet som dækkende over dokumenter, kroppe og institutioner som praksisser, der var med til at forme alderdommen. At alderdom blev praktiseret og praktiseres, også materielt, institutionelt og kropsligt indebærer en forståelse af, at alderdom ikke kan isoleres til et sted, én aktør eller én begivenhed. I stedet henter jeg inspiration fra materialitets- og praksisstudier. Etnologen Tine Damsholt og historikeren Dorthe Gert Simonsen har pointeret, at studier af materialitet stiller spørgsmål om, hvad det materielle gør, og hvordan det gøres i konkret i tid og rum, og hvordan det interagerer og filtreres sammen med effekter i verden.¹³³ Overordnet indebærer det, at forskellige aktører gør noget. Det kan eksempelvis være ord, mennesker, viden eller ting, der indgår i den måde fænomener gøres og træder frem i verden. Det er med andre ord sammensatte praksisser, der konfigurer alderdom på en særlig måde ved at forbinde forskellige elementer, mennesker, aktører, viden, ord og strukturer. Men det er også praksisser, der foregik i fortiden, og som jeg ikke har direkte adgang til. I stedet arbejder jeg med en række produkter og spor af de alderdomskonstituerende praksisser. Hvordan jeg har arbejdet med et materiale bestående af spor af praksisser, udfolder jeg i afsnittet om materiale og metode senere i dette kapitel.

I dette afsnit har jeg skitseret, hvordan andre studier har beskrevet alderdom og befolkningskategorier i forhold til kroppe, bygninger og institutioner. Hermed har jeg påpeget, at et fænomen som alderdom også er rum-

¹³² Rothman 1971.

¹³³ Damsholt & Simonsen 2009, s. 13–16.

ligt og materielt konfigureret. I kapitel 5 indebærer det en analytisk opmærksomhed mod, hvordan livet for alderdomsunderstøttede blev lagt til rette på alderdomshjem. Her udfolder jeg, hvordan det ikke kun var eksempelvis politikere og omsorgspersonale, der kategoriserede, regulerede og ydede omsorg for alderdom, men at et arrangement af institutioner, materielle og rumlige forhold også indgik heri.

Alderdomskonfigurerende praksisser i et offentligt ensemble

Mit overordnede analytiske udgangspunkt er, at alderdom blev konfigureret i en række forskellige alderdomskonstituerende praksisser.

Filosoffen Theodore R. Schatzki pointerer, at praksis dækker over en flerhed af impulser, tematikker og kontraster. Praksis er således blevet udlagt i kontrast til strukturer og repræsentationer og på måder, der både omfatter underliggende taktile viden, enkeltpersoners aktiviteter og aktiviteter, der er medieret af non-humane aktører.¹³⁴ Ifølge Schatzki udgør både betydning og konkrete handlinger praksisser: "social practices govern both the meanings of arranged entities and the actions that bring arrangements about".¹³⁵ Når jeg således fremhæver praksisser, indebærer det, at fænomener som viden, betydning, kroppe, sociale institutioner og historiske forandringer kan analyseres som noget, der foregår og har foregået, at de med Schatzki er "mediated both by interactions between people and by arrangements in the world."¹³⁶

Jeg analyserer statsadministration, kommunal forvaltning, vidensarbejde og institutioner, som et offentligt arrangement af praksisser. Det offentlige beskriver jeg ikke som én aktør, der opererede på én måde, og som var indskrænket til ét sted. Det betyder, at der heller ikke var en ensartet måde at håndtere alderdom på, men flere. Jeg udlægger og samler denne flerhed af praksisser ud fra figuren om et *ensemble*.

Ordet ensemble bruges ifølge *Ordbog over det danske Sprog* til at udtrykke helhed og et samlet hele, og særligt om en "kunstnerisk samvirken af forskellige kræfter".¹³⁷ Etymologisk knytter det sig til latinsk simul, der

¹³⁴ Schatzki 2001, s. 11.

¹³⁵ Schatzki 2001, s. 15.

¹³⁶ Schatzki 2001, s. 20–21.

¹³⁷ Ensemble i *Ordbog over det danske Sprog*: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=ensemble> besøgt den 18.12.2017.

betyder samtidig. De enkelte dele af ensemblet er gensidigt forbundet til og afhængig af hinanden. Som med musikalske ensembler er det ikke alle dele, der er stemte, som kan spille sammen, og som er in sync. En del af ensemble-begrebets styrke er, at det henleder den analytiske opmærksomhed på mislyde, (u)stemte instrumenter, små forskelle og situationer, som ikke nødvendigvis er homogene og overensstemmende. Med ensemble peger jeg på, at de alderdomskonstituerende praksisser er nært beslægtede, men også forskellige. Det er praksisser, der virker både samtidigt og sammen. Det vil sige, at eksempelvis administration ikke skal forstås som isoleret og afsondret fra lovgivningsarbejdet.

Udover at ensemble-figuren peger mod de steder, hvor der er (u)overensstemmelser, så retter den også min analytiske opmærksomhed mod, at der ligger et arbejde for at få delene til at virke sammen og i at stemme og harmonisere det uoverensstemmende og ustemte. En del af dette synkroniseringsarbejde lokaliserer jeg senere i forhandlinger og standardiseringer om, hvad der skulle gøres i tilfælde af tvivl og usikkerhed angående alderdomsunderstøttelsen.

Jeg argumenterer for ensemblet som et analytisk greb og en analytisk stabilisering snarere end som udtryk for en faktisk orden i verden. Ensemble anvender jeg således som en måde til at indramme alderdommens fremkomst som et fænomen, der blev gjort i forskellige praksisser, der mere eller mindre hænger sammen.

De efterfølgende fire kapitler udgør analyser af aspekter af alderdomskonfigurerende praksisser, som jeg hævder, var med til at frembringe alderdom. Jeg anvender konfiguration sammen med konstituering som begreber til at fremhæve, at alderdom ikke bare var til og blev omsat i praksisser med en stor sammenhængende plan bag, men at det havde en uspecifik form og blev gjort igennem forskellige praksisser.

Lovgivningsarbejde, sagsbehandlinger, vidensarbejde og boligprojekter udgør de fire praksisser, som jeg har udvalgt og struktureret analyserne efter. Ud fra diskussioner om loven om alderdomsunderstøttelse fra 1891 analyserer jeg i kapitel 2 lovgivningsarbejdet som en produktiv praksis, der etablerede alderdom som et problem og som en social-juridisk kategori. Med sagsbehandlinger undersøger jeg i kapitel 3, hvordan loven om alderdomsunderstøttelse blev operationaliseret i en kommunal prak-

sis, og hvordan mennesker blev indplaceret som værdige, trængende mennesker, der kunne modtage hjælp. Jeg viser, hvordan alderdom blev forbundet med enkelte personer og individer igennem dette sorteringsarbejde og konkrete arbejdsgange. I kapitel 4 om vidensarbejde udforsker jeg, hvordan alderdom blev gjort til genstand for offentlig, statistisk viden. Jeg anskuer det som et produktivt vidensarbejde, der formede alderdom som en særegen population. I kapitel 5 udfolder jeg, hvordan alderdom blev til og indlejret i alderdomshjem. Her kvalificerer jeg, hvordan institutionerne husede alderdomsunderstøttede borgere og hvordan hjemmene konfigurerede en række forestillinger og materialiseringer omkring det gode liv i alderdom, der også skabte alderdom som et boligprojekt.

Ved at udfolde alderdom på denne måde ser jeg bort fra andre, alderdomskonstituerende praksisser såsom litterære og visuelle repræsentationer, medicinske og biologiske studier, tiltag i civilsamfund, såvel som oplevelser med og holdninger til de offentlige tiltag. Jeg har valgt dette analytiske fokus på disse praksisser, dels fordi jeg finder det offentlige engagement med alderdom centralt, og dels fordi jeg finder det analytisk frugtbart og nuancerende at analysere alderdom ud fra en flerhed af praksisser frem for at fokusere på udelukkende en. De fire analyser fungerer således som snit ind i, hvordan alderdom blev formet som et offentligt anliggende i umiddelbar nærhed af loven om alderdomsunderstøttelse

Antropologen Annemarie Mol har beskrevet, hvordan den samme sygdom, åreforkalkning, på forskellige afdelinger på det samme hospital blev praktiseret i forskellige, men alle virkelige versioner:

These are practices in which some entity is being sliced, colored, probed, talked about, measured, counted, cut out, countered by walking, or prevented. Which entity? A slightly different one each time. Attending to enactment rather than knowledge has an important effect: what we think of as a single object may appear to be more than one.¹³⁸

Der er altså forskel på, hvordan eksempelvis en kirurg og en laborant praktiserer den samme sygdom. Det betyder ifølge Mol, at det samme objekt optræder i forskellige, virkelighedsskabende udgaver. Objektet er således multipelt og ikke singulært, men kommer i færre udgaver end man-

¹³⁸ Mol 2007, s. vii.

ge.¹³⁹ Det er særlig forholdet mellem de forskellige udgaver af det samme objekt, som jeg hæfter mig ved. De er ikke radikalt forskellige, men en anelse forskellige. På lignende vis søger jeg at udfolde, hvordan alderdom konfigureres i praksisser på en lidt forskellig, men også sammenkoblet vis.

De fire praksisser udlægger og samler jeg som et offentlig alderdomskonfigurerende ensemble. Videnskabsteoretikeren Donna Haraway parafraserer antropologen Marilyn Strathern: "It matters what ideas we use to think other ideas (with)".¹⁴⁰ Hermed peger de på, at begreber, metaforer og figurer har virkninger i de analyser, de indgår i. De historier og greb vi bruger til at fortælle andre historier med, er virkningsfulde. Ideer og begreber er altså ikke uskyldige eller underordnede, men er med til at udforme analyser og tanker om verden.¹⁴¹

I det følgende søger jeg at tilføre flere dimensioner og analytiske ledetråde til mit analytiske ensemble af analytiske ressourcer igennem en gennemgang af en række delvist sammenklingende udlægninger af begrebet. Det er ikke et greb der er velbeskrevet. Derfor vil jeg udfolde ensemblet igennem en række kulturanalytiske og –historiske studier, hvor ensemble er blevet omtalt for at afsøge og beskrive dets analytiske muligheder.

Kulturhistorikeren Wolfgang Schivelbusch opererer i et studie af jernbanerejsens industrialisering og omkalfatring af tid og rum i 1800-tallet med metaforen om et "machine ensemble". Schivelbusch beskriver ensemblet som "consisting of both wheel and rail, railroad and carriage, expanded into a unified railway system, which appeared as one great machine covering the land."¹⁴² Ensemblet består af spor og toge, men også andre aspekter og ikke-maskinelle effekter af ensemblet behandles. Det er blandt andet det panoramiske udsyn fra togkupeén, som det maskinelle ensemble filtrerer, kupéernes indretning, togstationers placering og forandring af urbane landskaber og selve jernbanerejsen, der indgår i Schivelbusch' ensemble.¹⁴³ Ensemblet hos Schivelbusch omfatter med andre ord en flerhed af både ikke-materielle og materielle aspekter og indretninger.

¹³⁹ Mol 2007, s. 55, 82.

¹⁴⁰ Haraway 2013.

¹⁴¹ Damsholt 2016, s. 2.

¹⁴² Schivelbusch 1977, s. 29.

¹⁴³ Schivelbusch 1977, s. 24.

Jeg har tilvalgt ensemblet for at pointere en sammensathed og flerhed af offentlige alderdomskonstituerende praksisser og deres effekter i verden.

I antropologens Clifford Geertz' kanoniserede tekst *Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight* om den balinesiske hanekamp beskriver han kulturen som et ensemble af tekster. Han skriver at: "The culture of a people is an ensemble of texts, themselves ensembles, which the anthropologist strains to read over the shoulders of those to whom they properly belong."¹⁴⁴. Udover at Geertz' ensemble består af tekster, så påpeger han en central pointe, nemlig at ensemblet i sig selv indebærer og består af andre ensembler. Hos både Geertz og Schievelbusch anvendes ensemble til at beskrive, at henholdsvis jernbanerejser og kultur på Bali er til. Anderledes forstår jeg ensemblet som et analytisk greb, der kunne sættes sammen på anden vis, og som ikke beskriver en faktisk orden i verden, men som en måde til at tænke og forstå alderdom som et offentligt anliggende.

Videnskabsfilosoffen Michel Serres har pointeret, at et ensemble forudsætter, at nogle eller noget sætter det sammen, hvilket han beskriver som assemblage. I en samtalebog med videnskabssociologen Bruno Latour kommenterer Serres på relationen mellem ensemble og sammensætning:

Consider a late-model car. It is a disparate aggregate of scientific and technical solutions dating from different periods. One can date it component by component: this part was invented at the turn of the century, another ten years ago, and Carnot's cycle is almost two hundred years old. Not to mention that the wheel dates back to neolithic times. The ensemble is only contemporary by assemblage, by its design, its finish, sometimes only by the slickness of the advertising surrounding it.¹⁴⁵

At datere bilen er med andre ord ikke så ligetil som det ellers kunne indbyde til. Citatet lægger dermed op til en problematisering af tidslighed, der også kunne overføres kritisk på min analytiske stabilisering af alderdom omkring år 1900. Serres' kommentar peger i retning af fænomeners, ikke kun materielle og teknologiske heterogenitet, men også tidslige sammensathed. Tidligere i dette kapitel omtalte jeg, at loven om alderdomsunderstøttelse både var blevet studeret som udtryk for en fortidig

¹⁴⁴ Geertz 1972, s. 29.

¹⁴⁵ Serres & Latour 1995, s. 45.

tankegang og som udtryk for et fremtidigt mønster. Med Serres in mente er det ikke et spørgsmål om at sætte et skarpt skel op mellem før og nu, men snarere om at analysere, hvordan ensemblet også er tidsligt sammensat.

Serres understreger, at bilen er et ensemble af ting, aktører, teknologier og tider. Det er ikke ensemblet, der gør bilen nutidig. Det er i stedet sammensætningen eller assemblagen, der skaber nutidighed og ensemblet. Men hvem 'assembler' og samler ensemblet? Er det en dirigent i form af en kulturhistoriker eller nogen eller noget i fortiden? Hvem er dirigenten, hvis der overhovedet er en sådan? Serres pointerer, at der foregår et arbejde med at assemblere et ensemble, men undlader at svare på, hvem eller hvad der udfører dette.

Michel Foucault peger på, at der ikke er en person eller aktør, der styrer ensemblet. I stedet er det sat sammen af en række forskellige institutioner og procedurer. I en artikel om governmenatlitet som styringsteknologi omtaler han kortfattet termen ensemble:

The ensemble [is] formed by the institutions, procedures, analyses and reflections, the calculations and tactics that allow the exercise of this very specific albeit complex form of power, which has as its target population, as its principal form of knowledge political economy, and as its essential technical means apparatuses of security.¹⁴⁶

Ensemblet er i citatet sat sammen af en række forskellige politiske praksisser, procedurer og institutioner, der spænder over blandt andet analyser og beregninger. Det er ifølge Foucault udtryk for en kompleks magtform, hvor der er en nær kobling mellem magt og viden, som foregår i praksisser og procedurer.

I forhold til det analytiske ensemble som jeg opstiller på de følgende sider, kan jeg ikke undgå at bekende, at ensemblet ikke ville være der uden afhandlingen og forfatteren som en ramme. Men i stedet for at beskrive mig selv som en dirigent, der kan diktere, hvad der kommer ud, vil jeg påpege, at der er tale om en dirigent, der ikke kan få fortiden til at lytte eller gøre som han siger. Men der er stadig en forfatter, der 'enssembler', det vil sige en, der samler ensemblet, kalder det et ensemble, og som ko-

¹⁴⁶ Foucault 1991, s. 102.

ordinerer og komponerer, afprøver og arrangerer ensemblet. Men delene, jeg samler i disse kapitler, var der allerede. Min opgave har således bestået i at lokalisere, samle og organisere delene på en bestemt måde i forhold mine spørgsmål og interesser.

Ensemblet er med andre ord udtryk for en analytisk praksis, snarere end at det udtrykker et eksakt forhold mellem analyse og verden. Det er et greb, jeg anvender til at påpege at analysen er en sammensætning, og at alderdom blev frembragt i forskellige praksisser. Med ensemble vil jeg understrege sammensathed, mislyde, små beslægtede forskelle, forskellige aktører, og samvirken. Det er ikke kun én praksis som eksempelvis lovgivning, der skaber og regulerer alderdom. Jeg undersøger i stedet, hvordan alderdom blev til i en række praksisser, der foregik i forskellige materialer og institutioner, fra lovgivninger, til håndtering og afgørelse af ansøgninger om hjælp, til optællinger og opførsel af hjem til gamle mennesker. Ensemblet er med andre ord en række praksisser, der virkede alderdomskonstituerende på forskellig vis. Ensemblet er ikke en given enhed, der kan identificeres i kilder eller i verden, men et analytisk greb, som jeg indfører for at beskrive, sammenligne og tydeliggøre samklang og mangel på samme mellem de forskellige praksisser, der virker sammen uden at være sammen.

En heterogen samling af materialer og metoder

Dette afsnit omhandler, hvordan jeg har arbejdet med en flerhed af offentlige alderdomskonstituerende praksisser. Først beskriver og argumenterer jeg for den afgrænsning i tid og rum, som jeg arbejder med. Dernæst præciserer jeg min udvælgelse af kildemateriale til de enkelte kapitler. Til slut udfolder jeg, hvordan jeg har læst og arbejdet med dette materiale.

Tidsligt har jeg afgrænset undersøgelsen til at omhandle tiden omkring år 1900 og jeg fokuserer på praksisser med forbindelse til loven om alderdomsunderstøttelse, der blev vedtaget i 1891. Med denne lov blev der initieret en formaliseret, offentlig involvering med alderdom, hvor nogle værdige og trængende mennesker over 60 år blev gjort alderdomsunderstøttede. 1891 udgør dog ikke en vandtæt sluse, hvor intet før dette indgår eller omtales. De praksisser jeg undersøger, udspillede sig både før og efter lovens vedtagelse. Det vil sige, at det var praksisser, der har det

tilfælles, at de var forbundet til loven. Når jeg afgrænser analysen til tiden omkring år 1900, er det således for at undersøge effekterne i den umiddelbare og direkte nærhed af 1891-loven.

De alderdomskonstituerende praksisser, som jeg behandler, var endvidere specifikke og lokaliserede, idet de fandt sted i særlige rum. Jeg beskriver materialet som spor af offentlige alderdomskonstituerende praksisser, der fandt sted i Danmark i stat, kommuner, amter; i kontorer og venteværelser; i alderdomshjem og hos arkitekter; i journaler, bøger, opgørelser og artikler. I kapitlerne 2 og 4 udfolder jeg forhold, der fandt sted centralt i Rigsdagen og statistisk virksomhed. Anderledes omhandler en del af materialet i kapitlerne 3 og 5 lokale forhold, der udspillede sig i København. Det skyldes dels, at arkiver og spor her var nærliggende geografisk, og dels at arbejdet med alderdomshjem og sagsbehandlinger var placeret i kommuner, og således er en del af min undersøgelse det også. Jeg agter ikke at skrive en historie om københavnsk håndtering af alderdom. I stedet bruger jeg sager og initiativer fra København som anledning og rumlig afgrænsning til at analysere en samfundsageren og et offentligt engagement med alderdom. Det er således en delvis afgrænset analyse i rum, men ikke isoleret. Det er en konsekvens af min interesse for at undersøge, hvordan alderdom blev konfigureret i konkrete praksisser. Praksisserne var på den ene side lokaliseret i forskellige rum, men på den anden side var de også spundet sammen af forskellige rumlige niveau, der var således tale om sammenvævede praksisser.

Jeg undersøger alderdomskonstituerende praksisser omkring år 1900 igennem dokumenter og andre materialer. Det er et materiale, der blev til igennem praksisser, og som jeg derfor udlægger som spor af disse. Materialet blev til i forskellige praksisser og er således heterogent. Det spænder fra lovtekster og dokumenter til indretninger, tegninger, fotografier og håndbøger, og udgør en samling af forskellige typer af materialer, af objekter, planer, ord, tegn og tal. En del af pointen med at arbejde med forskellige typer af kildemateriale er at understrege, at når alderdom blev konfigureret på forskellige måder, så må disse konfigurationer også undersøges i de forskellige typer af materiale, som praksisserne har efterladt sig.

I det følgende skitserer jeg det kildemateriale, som jeg har arbejdet med i de efterfølgende kapitler. Materialet vidner på tværs af kapitlerne om, at tiltagene omkring alderdom i høj grad var politiske initiativer, der var med til at konfigurere alderdom og forholdet mellem det offentlige og borger.

I kapitel 2 om lovgivningsarbejde arbejder jeg med et materiale af betænkninger og referater fra Rigsdagen samt lovtekster, der hovedsageligt stammer fra trykte udgaver af Rigsdagstidende. Dette materiale supplerer jeg med litteratur om loven om alderdomsunderstøttelse. Med dette materiale er jeg interesseret i at analysere den betydning, der blev skabt og tilagt i forbindelse med etableringen af alderdom som en specifik kategori, og hvordan alderdommen blev formet af lovgivningsarbejdet. Det er med andre ord ikke en læsning af lovgivningstekster, der sigter mod at udforske de politiske forhandlinger og studehandler omkring lovgivningen. Det er heller ikke en tilgang, som sigter efter at forklare, hvorfor det lige netop var i 1891, at den første lov om alderdomsunderstøttelse blev vedtaget, og hvorfor den 31 år senere blev erstattet af loven om aldersrente. I stedet søger jeg at udfolde, hvordan alderdom blev etableret som en kategori og et problem i lovgivningen.

Materialet, jeg undersøger i kapitel 3 om sagsbehandlinger, består henholdsvis af 'almindelige sager', anvisninger og vejledninger, samt 'tvivlssager'. Sagerne har jeg valgt ud fra mere end 70 sager, som jeg har gennemgået. De 'almindelige sager' er fra København og Frederiksberg kommuner fra tiden 1892-1915. Det var sager, der blev indsendt til og behandlet af de enkelte kommunale myndigheder, hvor nogle sager fik tilsagn, mens andre sager faldt bort. Jeg har udvalgt sagerne ud fra, om de indeholdt forholdsvis udfoldede beskrivelser fra andrager og undersøger. Det vil sige, at jeg har valgt 'tykke' sager, frem for 'spinkle' sager med kortfattede svar. Sagerne består af officielle ansøgningsskemaer, dokumentation, noter til sagsbehandlingen og diverse vedlagte bilag og erklæringer. Sagerne vidner om myndigheders blikke og sagsbehandlers beskrivelser af enkeltpersoner og afspejler hermed sociale, kulturelle og institutionelle forhold. Derudover fortæller de om den konkrete praksis, de indgik i, hvor de blev udformet for at skaffe viden, der kunne virke som

beslutningsgrundlag.¹⁴⁷ Til at udfolde arbejdsgangene med behandlingen af ansøgninger inddrager jeg også et materiale af trykte og utrykte anvisninger, vejledninger og håndbøger. Det er et materiale, der anviste og forklarede, hvordan ansøgninger, spørgsmål og svar skulle vurderes og behandles. Derudover inddrager jeg en række sager, der hverken kunne afvises eller gives tilsagn om i kommunerne, og som jeg derfor betegner 'tvivlssager'. Det dækker over sager, der blev indsendt til Indenrigsministeriet, hvor der var elementer i ansøgningen, som ikke var ligetil for de kommunale myndigheder at bedømme ud fra loven og vejledninger. Derfor blev sagen fremlagt for de overordnede myndigheder, som derefter traf en afgørelse. Tvivlssagerne har jeg udvalgt på baggrund af en gennemgang af en lang række sagsresuméer i journaler og visdomsbøger, hvor jeg har udvalgt sager, som jeg fandt relevant i forhold til emner som værdighedsbetingelser og alderdomshjem. Jeg er interesseret i både almindelige og tvivlssager, da de to typer af sager overordnet kan anskueliggøre henholdsvis inklusion og eksklusion i alderdomskategorien. Derudover kan sagerne mere specifikt belyse de kriterier, der lå til grund for vurderingen af trang og værdighed, og for uddelingen af hjælp. Mit ærinde har altså ikke været, at udarbejde en overordnet oversigt over den egentlige hjælp, der blev uddelt. I stedet har jeg igennem konkrete sager søgt at vise, hvordan personer i sagsbehandlingen blev indplaceret og sorteret fra som alderdomsunderstøttede.

I kapitel 4 om vidensarbejde behandler jeg en samling af officielle statistikker, indberetninger, opgørelser og artikler om alderdomsunderstøttelsen, der alle blev udarbejdet som led i diskussioner og evalueringer af alderdomsunderstøttelsesloven. Det er med andre ord et materiale, der direkte ledsagede loven til dens vedtagelse, virke og revidering. Hermed har jeg valgt at se bort fra andre artikler og undersøgelser om andre ordninger af en alderdomsforsørgelse, der cirkulerede særligt før 1891-loven blev vedtaget.¹⁴⁸ I stedet fokuserer jeg på det formaliserede vidensarbejde op til og som følge af alderdomslovgivningen. Materialet er i høj grad talbaseret. Jeg arbejder med det ud fra trykte opgørelser og vejledninger til

¹⁴⁷ Bjerre, Rasmussen, & Jensen 2017.

¹⁴⁸ Både hos Th. Sørensen og Jørn Henrik Petersen findes der omfattende oversigter over de forslag om en alderdomsydelse, der cirkulerede før 1891. Petersen 2010; Sørensen 1890.

indhentning af informationer. Ud fra dette materiale undersøger jeg, hvordan viden om alder og alderdom blev opgjort og virkede differentierende.

I kapitel 5 om alderdomshjem arbejder jeg med et materiale, der kort fortalt omfatter fotografier af bygninger, arkitekttegninger, husreglementer, avisartikler, samt dokumenter og referater fra politiske forhandlinger og byggeprojekter. Forskellig fra materialet i de andre kapitler er materialet i dette kapitel i højere grad sammenbragt og forskelligartet. Det er et materiale der specifikt referer til de byggeprojekter, som jeg arbejder med. Størstedelen af materialet blev udarbejdet i regi af Magistratens 3. Afdeling og Københavns Borgerrepræsentation og udgør således spor fra en politisk organisation. Ud fra dette materiale analyserer jeg, hvordan alderdom og kategorier af beboere indgik i og blev til i projekterne med alderdomshjem.

En del af materialet er indhentet fra arkiver som Rigsarkivet og Københavns Stadsarkiv andet i form af litteratur og trykte værker. Arkiverne forstår jeg ikke blot som instanser, hvorfra viden og materiale om alderdom frit kan ekstraheres. I stedet har arkivet også udgjort et sted af fravær. Der er med andre ord mangler og lakuner i denne samling af materiale.

Det er et materiale, der omhandler initiativer omkring alderdom, og som er karakteriseret ved et fravær af egentlige og eksplicite omtaler af alderdom og gamle mennesker. I stedet er det et materiale, der i højere grad er optaget af praktiske anliggender og mindre af alderdom som sådan. Min analyse af alderdomskonfigurationer fordrer med andre ord ikke blot eksplicite formuleringer, beskrivelser og brug af ord som alderdom og 'de gamle'. Derimod beror min analyse i højere grad på en analytisk opmærksomhed mod, hvordan alderdom blev konfigureret i forhold til eksempelvis ikke-kronologiske kriterier og andet end udelukkende ord om alderdom.

En anden form for fravær er de gamles egen stemme, de mennesker som bygninger og politikker omhandlede. Det er stemmer, som ikke kun er fraværende i materialet, men også i analyserne. Baggrunden for at udelade dem er todelt. Dels er det på grund af et meget begrænset materiale, og dels er det, fordi jeg søger at fortælle en anden historie om alderdom,

hvor alderdom ikke er et personligt anliggende, men et offentligt. Jeg undersøger mulighedsbetingelserne for, at alderdom blev praktiseret som et offentligt anliggende, der regulerede og interagerede med enkeltpersoner.

Det er også et materiale, der blev skabt, og hvor en del af det blev bevaret, mens andet ikke blev. En tredje form for fravær i det materiale jeg arbejder med, består således i det, som jeg ikke har kunnet finde. Særlig i forhold til kapitlerne om sagsbehandlinger og boligprojekter har arkivalierne på Københavns Stadsarkiv været igennem kasseringer. Det har eksempelvis betydet, at der kun er bevaret sagsakter for bestemte årrækker og journalnumre. Ligeså er der ikke bevaret meget materiale angående boligprojekterne, der kunne belyse driften og dagligdagen på alderdomshjem. Jeg har eksempelvis ikke kunnet finde protokoller over beboere, anvisninger til de forskellige ansatte, der ellers er bevaret for tilsvarende institutioner, såvel som næsten ethvert ikke-trykt materiale omkring de midlertidige alderdomshjem. Det betyder ikke, at det ikke har været produceret. I stedet forstår jeg det som påmindelser om, at de materialer og retningslinjer, der har indgået i driften af eksempelvis et alderdomshjem, og som blev til ud fra særlige hensyn, er blevet kasseret ud fra andre hensyn om eksempelvis relevans, hvad der skulle bevares, og hvad der ikke skulle.

Slutteligt udgør det materiale jeg inddrager ikke alt det materiale, som jeg har stiftet bekendtskab med. I stedet er det materiale jeg inddrager, udtryk for analytiske valg og fravalg. Jeg har ikke inddraget materiale om eksempelvis andre alderdomslovgivninger og boligprojekter i analyserne.

Damsholt og Mellemgård pointerer, at historiske fænomener er formede igennem praksisser, og at kulturhistorikere derfor også skal studere praksisser: "historiske fænomener bliver til, fordi de bliver gjort, og (...) må betragtes gennem de forskelligartede aktiviteter, der skaber og opretholder dem."¹⁴⁹

At analysere praksisser i fortiden indebærer imidlertid et metodisk problem: de praksisser, jeg undersøger, foregik i fortiden, og jeg har derfor selvsagt ikke kunnet følge deres udfoldelse. I stedet arbejder jeg ud fra et

¹⁴⁹ Damsholt & Mellemgaard 2017, s. 35.

grundlæggende metodisk princip om, at jeg kan undersøge alderdom som konfigureret i praksisser ved at fokusere på efterladte produkter i form af materielle og tekstlige spor. En samling af spor giver altså ikke en direkte adgang til fortidige praksisser eller til at 'opdage' verden, som den var. Jeg beskriver det som en fortid, der delvis findes som spor af praksisser. Det er med andre ord praksisser, der ikke kun skabte en alderdom, men som også efterlod sig konkrete materialer og spor. Antropologerne Peter Wenzel Geissler og Guillaume Lachenal beskriver spor som "What exists is a remainder, carrying traces of past actions, thoughts, or relations."¹⁵⁰ Ifølge Geissler og Lachenal er spor altså det, der er tilbage af fortidige handlinger. Spor kan både tage form af overskydende genstande, ruiner, apparater, eller:

(...) records of past labours, archives of expired movements. Traces can be touched, outlined or followed, ignored or rejected, eliciting affect, provoking responses. (...) Traces are always traces of others; the recognition of traces both relates and marks difference.¹⁵¹

Sporene er ikke alene, de er spor af andre. Det er således spor, der analytisk kan fortælle om relationer og forskelle. At materialet forstås som spor, betyder at det er konkrete spor, og at det blev til i et fortidigt arbejde. At jeg overhovedet kan arbejde med at analysere praksisser, fordrer at de selvsamme praksisser har produceret og efterladt sig spor. Det er altså spor af noget der foregik, og som gør det muligt for mig at sige noget om praksisser. Men det er ikke spor med intentioner, der informerer om fortiden. Det er ikke lukkede spor, der af sig selv danner en sti, som jeg kan følge igennem fortiden. I stedet er det spor, der skal etableres og åbnes. Det er således spor af praksisser, der også indgår i en analytisk praksis, hvor jeg assembler sporene. Det indebærer, at jeg vikler en række spor sammen og fra hinanden ved at læse, bearbejde, fremhæve og se bort fra dele af sporene.

Fotografier og tegninger udgør en del af de spor, jeg arbejder med, og som særligt optræder i kapitlet omkring boligprojekter. De indrammer og ka-

¹⁵⁰ Geissler & Lachenal 2016, s. 15.

¹⁵¹ Geissler & Lachenal 2016, s. 15.

rakteriserer også det kildemateriale, jeg har arbejdet med. Der er nogle, der har fotograferet og nogle, der har tegnet noget, men ikke det hele. På forskellige tider er der blevet beskrevet forskelligt, hvilket også afspejles i, at der næsten ikke er nogle fotografier om pilotprojekter fra 1892, mens der i 1900-tallet er en lang række. Det er fotografier og tegninger, der har været offentligt tilgængelige, og som stammer fra tidsskrifter og arkiver. Det er med andre ord fotografier, der har cirkuleret offentligt snarere end fotografier fra private samlinger og liv.¹⁵² Sociologerne Mike Featherstone og Mike Hepworth påpeger, at fotografier har en umiddelbarhed og fakticitet, der får dem til at fremstå virkelige og selvindlysende. Derudover har fotografier ifølge Featherstone og Hepworth en potentiel magtfuld rolle i den kulturelle konstruktion af alderdom og omsorgsarbejde.¹⁵³ Jeg inddrager løbende særligt fotografier fra forskellige arkiver og samlinger såvel som egne fotograferinger af kildemateriale. Det gør jeg med henblik på at formidle den umiddelbarhed og stoflighed, der også kendetegner de spor af alderdom, som jeg arbejder med. Nogle fotografier viser konkrete rum og kildematerialer, der behandles i analyserne, mens andre indgår med henblik på at formidle og konkretisere dele af analyserne. Jeg analyserer således ikke de enkelte fotografier som sådan, i stedet søger jeg at indarbejde fotografierne i teksten, så de ikke alene står som illustrationer til en tekst, men snarere står som dialogpartnere med teksten.

Størstedelen af de spor, jeg bearbejder, er dokumenter og tekstlige. De blev til i politiske og bureaukratiske praksisser, hvad enten det var referater og betænkninger fra Rigsdag og kommune, sagsbehandlinger, optællinger og kommunale byggeprojekter. Videnskabshistorikeren Kristin Asdal argumenterer for, at dokumenter ikke blot udgør nøgterne beskrivelser af en ekstern virkelighed:

A document (...) never simply mirrors a given extra-textual reality: On the one hand, a document is decided by the context of which it is part; on the other hand, a document takes part in itself in shaping that context and takes part in modifying it, together with the very issue at hand.¹⁵⁴

¹⁵² Johnson & Bytheway 1997, s. 132.

¹⁵³ Featherstone, & Hepworth 1993, s. 306; Johnson & Bytheway 1997, s. 133.

¹⁵⁴ Asdal 2015, s. 86–87.

At forstå dokumenter sådan implicerer ifølge Asdal ikke, at virkeligheden afskrives eller relativiseres. I stedet er det en følge af, at virkeligheden i høj grad er "tekstliggjort."¹⁵⁵ Det betyder, at dokumenter er en del af virkeligheden, de tager del i den og bearbejder, og modificerer den, og at de kan forandre det, de omhandler og skabe nye sammenhænge. Tekster og dokumenter gør noget, de er med andre ord effektfulde. Endvidere argumenterer Asdal for, at dokumenter og ord ikke står i modsætning til materialitet, men at ord og ting behandles sammen.¹⁵⁶ Det forstår jeg som, at dokumenter og tekster både er materielle og diskursive, der er således ikke en modsætning mellem de to. Tværtimod så udfolder jeg eksempelvis alderdomshjem ud fra dokumenter og tekster.

Koncepter og betegnelser er centrale i forhold til, hvordan en sag bliver til og bliver fremstillet i dokumenter. I kapitlerne holder jeg fast i betegnelserne alderdom og gamle mennesker. Det gør jeg, dels fordi det er sådan, det bliver omtalt i det kildemateriale, jeg arbejder med, og dels fordi jeg forstår det som en del af den specifikke praktisering af alderdom, som også er sproglig funderet. Det vil sige, at et umiddelbart stabilt fænomen som alderdom således er foranderligt og klynget sammen af ord. Forskellige ord som aldring, ældre og seniorer er med andre ord betydningskabende og forbundet med forskellige tider og praksisser. Ved at anvende betegnelser som alderdom og gamle mennesker søger jeg også at tydeliggøre, at den alderdom jeg analyserer, er forskellig fra nutidens.

Det kildemateriale, jeg inddrager som spor såvel som de citater og ord, der indgår i analyserne, udgør udsagn, som jeg tager for pålydende. Jeg har hverken grund eller ærinde til at mistænkeliggøre det. Det er sålunde ikke en læsning, hvor jeg sigter efter at analysere eller afsløre en bagvedliggende (u)sandhed eller virkelighed. Det er heller ikke mit anliggende at analysere den individuelle talers subjektive motivationer og intentioner eller hvilke ideologiske forhold der har præget dem. Og dog giver jeg i kapitlerne plads til en række særlige aktører som eksempelvis beskrivelser fra ugeblade, politiske drøftelser fra Rigsdagen og fra Borgerrepræsentationen med navngivne politikere såsom Hans Peter Ingerslev, Adolph Jacobi og Kristoffer Klausen; ansøgninger om alderdomsunderstøttelse fra enkeltpersoner såsom Karen Andersen og Søren Frederik

¹⁵⁵ Asdal m.fl. 2008, s. 112.

¹⁵⁶ Asdal 2015, s. 75.

Christiansen; arkitekttegninger og udtalelser fra arkitekten Gotfred Tvede. Jeg giver plads til disse personer for at analysere, hvad de gjorde, snarere end hvem de var. Derudover tydeliggør de, at der ikke var tale om abstrakte praksisser, men at levende, konkrete mennesker indgik i, formede og omhandlede de praksisser jeg undersøger. Jeg har valgt ikke at anonymisere navnene, da jeg finder at mit materiale er så gammelt, såvel som at personerne er svære at identificere, og fordi ingen beskrives kompromitterende, snarere så omtales de fleste personer som værdige.

Kapitlerne og måden jeg inddrager citater udgør ligeledes ikke en kvantitativ undersøgelse, hvor der skal være en række aktører, der siger det samme, eller en række sager med samme udsagn, for at jeg inddrager dem. Jeg søger at inddrage citater, som jeg finder illustrative for mønstre og pointer, som jeg har identificeret. Andre gange inddrager jeg citater, der fremstår som særlige og enkeltstående.

Tekster og dokumenter er således ikke en blokade for at udforske praksisser, tværtimod bidrager de til at forstå og udlægge virkelighed.¹⁵⁷ Det er ikke udsagn, der nøjagtigt gengiver sagsforhold eller verden, som den var. I stedet inddrager jeg dokumenter, citater og ord ud fra en forståelse af, at når mennesker, taler og skriver, så gør de noget. Det er, hvad de gør, og hvordan de gør det, der udgør fokus i min læsning af, hvordan alderdom blev indrammet, udlagt og problematiseret. Jeg læser sporerne som nogle, der praktiserede alderdom ved at diskutere og sammenkoble mennesker af høj alder på specifikke måder.

Disposition

På de foregående sider har jeg argumenteret for at analysere alderdom som konfigureret i specifikke praksisser såsom politik, lovgivning, institutioner og videnskab. Det indebærer, at alderdom som fænomen og analytisk omdrejningspunkt er historisk, foranderligt og konfigureret i specifikke og forskellige praksisser. Det indebærer også, at hverken alderdom eller den aldrende krop er stabile eller uforanderlige, eller at alderdom udelukkende er eksempelvis kronologisk, biologisk eller funktionelt betinget. Ved at undersøge alderdom som noget, der blev konfigureret i en flerhed af praksisser, betoner jeg alderdom som et forskelligartet, sammensat og

¹⁵⁷ Asdal m.fl. 2008, s. 112.

historisk (om)formet fænomen, der ikke kun er iboende i kroppe, men som også er blev gjort igennem et offentligt engagement med dem, der blev udpeget som værende de værdige gamle.

I de følgende kapitler analyserer jeg fire praksisser. Det gør jeg ud fra en samling af materiale, som jeg forstår som spor af en række alderdomskonstituerende praksisser.

I kapitel 2 *Etablering af alderdom som en kategori og et problem* behandler jeg loven om alderdomsstøtte fra 1891, og hvordan denne lov gjorde det muligt for visse mennesker, men langt fra alle, at modtage alderdomsunderstøttelse som en offentlig hjælp. Jeg undersøger lovgivningsarbejdet som en produktiv praksis, der skabte alderdom som et problem og en social-juridisk kategori. Jeg undersøger med andre ord en formaliseret udlægning af alderdom, som trak på ideer og viden om alderdom, moral og hvad, der udgjorde et offentligt anliggende.

I kapitel 3 *Sagsbehandlinger og 'befolkningen' af en kategori* udfolder jeg, hvordan alderdomsunderstøttelsen blev omsat i en daglig, kommunal praksis. Jeg undersøger, hvordan loven om alderdomsunderstøttelse blev operationaliseret, og hvordan mennesker blev indplaceret som værdige og trængende til at modtage alderdomsunderstøttelse. Det er en analyse af, hvordan dette arbejde forbandt alderdom med enkelte individer og personer, hvordan det foregik i konkrete arbejdsgange, og hvordan der blev trukket på udlægninger af alderdom, moral og værdighed.

Med kapitel 4 *Opgørelsen af en population* fokuserer jeg på alder og alderdom som objekter for viden. Det gør jeg ved at analysere undersøgelser og statistikker, der knyttede sig an til og som blev udført i forbindelse med behandlingen og operationaliseringen af ansøgninger og evalueringer af lovgivningers virkninger. Jeg anskuer det som et vidensarbejde, der var produktivt, og som etablerede alderdom som en population.

I kapitel 5 *Hjem til alderdommen* tager jeg afsæt i en to boligprojekter og undersøger, hvordan projekterne skabte forskellige relationer, indrullede og drog omsorg for beboerne. Jeg analyserer således alderdom igennem institutionerne og deres planlægning, bygningernes disponering og indretning og det liv, der udspillede sig i dem. Jeg anskuer hjemmene som nogle, der bestod af forestillinger om og materialiseringer af det gode liv i alderdom, og som konfigurerede alderdom som et projekt.

I den afsluttende konklusion sammenfatter og perspektiverer jeg kapitlernes delanalyser. Efter at have samlet op på de enkelte kapitler flyttes fokus til gennemgående træk ved og forskelle i 'hele' ensemblet. Slutteligt diskuterer jeg muligheden for historie som en refleksiv klangbund i forhold til studier af aldring og alderdom.

Kapitel 2: Etablering af alderdom som en kategori og et problem

Et produktivt lovgivningsarbejde

På opfordring af Arbejds- og Socialministeriet udkom i 1941 en særudgave af Socialt Tidsskrift, der markerede 50-året for 1891-lovene om aldersunderstøttelse og det offentlige fattigvæsen. I indledningen til bogen omtaltes lovene som startskuddet på den sociale lovgivning i Danmark, der tillige skulle omhandle mange andre lovkomplekser. Den sociale lovgivning blev i det forfatterløse forord tilskrevet flere betydninger; "ikke blot for den enkelte Borger og hans Samfølelse med Land og Folk men ogsaa for hele Samfundets Velstandsudvikling og kulturelle Niveau."¹⁵⁸ Andetsteds i forordet blev de sociale lovgivninger beskrevet som virksomme på "den sociale Standard, som er blevet Resultatet af et halvt Aarhundredes Samarbejde og Udvikling."¹⁵⁹ Forordet beskrev, hvordan de sociale love gjorde noget i verden; ikke blot for velstanden, men også for individer, følelser, standarder, forholdet mellem mennesker, og for det der udlagdes som kultur. Ovenstående citater bruger jeg i dette kapitel som anledning til at undersøge, hvordan loven om aldersunderstøttelse blev virksom. Mere specifikt udgør det en anledning til at undersøge, hvordan lovgivningsarbejdet som en praksis var med til at klynge mennesker sammen og dermed etablere 'de gamle' som en særegen befolkningskategori og som et problem. Jeg analyserer i det følgende, hvordan denne befolkningskategori blev etableret og problematiseret i lovgivningsarbejdet, og hvordan den her blev tilskrevet specifik mening og indhold. Det indebærer en opmærksomhed på spørgsmål om forholdet mellem borger og stat. Hvem blev inkluderet og hvem blev ekskluderet? Hvilke kvaliteter blev alderdommen pålagt i lovgivningsarbejdet? Hvilke former for hjælp var alderdommen tænkt at have brug for? Hvem blev sat til at udføre dette arbejde og hvordan?

¹⁵⁸ *Danmarks sociale lovgivning 1891-1941* 1941, s. V.

¹⁵⁹ *Danmarks sociale lovgivning 1891-1941* 1941, s. V.

I 1891 blev loven om alderdomsunderstøttelse vedtaget. Med den blev der for første gang i Danmark lovgivet om alderdom, hvor gamle mennesker blev udskilt som en specifik social-juridisk kategori. Det er med fokus på dette arbejde med at etablere en afgrænset alderdomskategori; en kategori der fik ret til at modtage en delvis statsfinansieret offentlig alderdomshjælp, at jeg i dette kapitel undersøger, hvordan loven og arbejdet med denne frembragte alderdom. Jeg undersøger således lovgivningsarbejdet, forstået som en samling af praksisser og paragraffer, der ikke alene skabte love, men også en alderdomskategori.

Henning Kirk pointerer, at "Med 1891-loven om alderdomsforsørgelse blev alderdommen konstrueret som en aldersdefineret kategori i samfundet."¹⁶⁰ Kirk forklarer konstruktionen af alderdom som resultatet af en række sideløbende udviklinger inden for lægevidenskab, socialpolitik og arbejdsmarked i de foregående 40-50 år. For mig er det interessante ikke så meget ophavsforklaringer, men i stedet, at loven *gjorde* noget, dét, at den skabte og at den samtidig blev skabt i relation til andre tiltag og forandringer. Herved blev alderdom indstiftet som en kategori og som et problem, som jeg ikke kun forklarer ud fra lovgivning, men også ud fra en række forskellige tiltag og med-aktører. Alderdom blev med andre ord *ikke kun* etableret igennem lovgivninger, men disse indtog en central rolle. Lovgivningsarbejdet indeholdt konkretiseringer af alderdom, der satte både betingelser og rammer op for en række andre initiativer omkring alderdomsunderstøttelse. Det var et arbejde, som adresserede udmålinger og udformninger af hjælp, retningslinjer for hvem der skulle vurdere og hvordan det skulle foregå, ligesom det også trak på anden viden om alderdom.

I det følgende udfolder jeg, hvordan 1891-loven og de tilstødende rigsdagsdiskussioner etablerede alderdom som en specifik social-juridisk kategori og som et samfundsmæssigt problem. Først giver jeg et kort oprids af lovens indhold og skitserer dens lovgivningsmæssige kontekst. Herefter introducerer jeg til, hvordan alderdom blev problematiseret, og jeg beskriver et udvalg af lovforslag, der aktivt indgik som referencepunkter i drøftelserne af 1891-loven. Derefter undersøger jeg loven og de parlamen-

¹⁶⁰ Kirk 1995, s. 240.

tariske diskussioner om den. Her viser jeg, at diskussionen af 1891-loven ikke kun blev formet af politiske holdninger og ideologier, men at der i lovgivningsarbejdet også blev trukket på tidligere lovgivninger og lovgivningsforslag. Hernæst udfolder jeg den formelle, politiske og lovgivningsmæssige etablering af en befolkningskategori i to trin. Først analyserer jeg de betingelser og argumenter, der blev stillet for at kunne blive tilstået alderdomsunderstøttelse. Herefter undersøger jeg den hjælp som alderdomsunderstøttelsen udgjorde. Det var en hjælp, der både blev ansøgt, udmålt og som havde forskellige former og virkninger, og som var tiltænkt og formet til mennesker, der opfyldte betingelserne for alderdomsunderstøttelse. Det gør jeg dels med øje for, hvad der blev fremhævet og ekspliciteret, og dels med opmærksomhed på, hvad der var tavst, implicit og blev taget for givet. Til sidst afrunder jeg kapitlet ved at belyse, hvordan fattigdom og kategorien fattighjælpsmodtagere indgik i lovgivningsarbejdet som noget, der både blev udgrænset og som var indvævet i og medkonstituerende for alderdomskategorien.

11 rammesættende paragraffer

Som baggrund for den videre analyse af lovgivningsarbejdet omkring alderdomsloven, vil jeg i dette afsnit give et kort resumé af 1891-loven. For så vidt ikke andet er nævnt, sker det med reference til loven, som den er trykt i Frost og Rosenørn 1895.¹⁶¹ Loven bestod af i alt 11 paragraffer, der omhandlede forskellige aspekter af loven, såsom betingelserne for at modtage hjælp, ansøgninger og vurdering, hjælp og bortfald af samme, regnskab og udgifter, klager og besværinger, og lovens ikrafttræden.

De første to paragraffer beskrev betingelserne for at være berettiget til hjælpen. Indledningsvis i § 1 blev modtagere beskrevet:

Den, der efter at have fyldt sit 60de Aar bliver ude af Stand til at forskaffe sig selv eller dem, overfor hvem der paahviler ham fuld Forsørgelsespligt, det fornødne til Underhold eller til Kur og Pleje i Sygdomstilfælde, skal, for saa vidt han har Indfødsret, efter de nedenfor angivne Bestemmelser være berettiget til at erholde Alderdomsunderstøttelse.

¹⁶¹ Lov om Alderdomsunderstøttelse efter Frost & Rosenørn 1895, s. 179-186.

De første krav gik altså på alder, indfødsret og manglende evne til selvforsørgelse. Hvad indfødsret angik, blev der åbnet for en undtagelse, nemlig at fraskilte, fraseparerede og enkegjorte kvinder uden indfødsret, som havde været i ægteskab med en mand med indfødsret, ville kunne modtage alderdomsunderstøttelse. Betingelserne indsnævredes i tre dele i § 2. For det første måtte ansøger ikke ved dom være fundet skyldig i en "vanærende Handling", som personen ikke havde fået æresoprejsning for. For det andet måtte trangen ikke være grundet handlinger "ved hvilke han til Fordel for Børn eller andre har betaget sig selv Midlerne til sit Underhold, i hans uordentlige eller ødsle Levned, eller paa anden lignende Maade er selvforskyldt." Og for det tredje skulle ansøger i de ti forudgående år for ansøgningens indgivelse have haft fast ophold i Danmark, ligesom personen i samme tidsrum ikke måtte have modtaget fattighjælp, være fundet skyldig i løsgængeri eller betleri. For fraskilte kvinder gjaldt de samme regler som for den mand, de havde været gift med. Der var dog en undtagelse fra kravet om at have holdt sig fri fra fattigvæsnet: Havde ansøger modtaget fattighjælp efter sit 60. år, gjaldt det ikke som fattighjælp.

De efterfølgende tre paragraffer satte rammer op for ansøgningen om hjælp og for vurderingen af ansøgninger. Ansøgningerne skulle indleveres til Magistraten i København og i resten af landet til de kommunale myndigheder. En ansøgning bestod af et fortrykt ansøgningsskema, der var udfyldt og underskrevet, samt en række bilag, der bevidnede, at ansøgeren levede op til betingelserne nævnt i § 1 og 2. Ansøgningerne skulle vurderes af de kommunale myndigheder. Derudover stod det nævnt, at hvis kommunalbestyrelsen anså det for nødvendigt, kunne politiet inddrages til at forestå et forhør "over Andrageren og andre, der maatte kunne meddele Oplysning". Det nævntes ligeså, at det var kommunen, der bestemte om ansøgeren havde krav på alderdomsunderstøttelse "og i saa Fald, hvad og hvor meget der skal ydes ham."

§ 5 omtalte, at hjælpen burde udgøre "hvad der til enhver Tid behøves til den understøttedes og Families nødvendige Underhold". Forsørgelsen kunne finde sted i form af kur og pleje, i penge og naturalier, eller i anbringelse på alderdomshjem. Den næste paragraf pointerede, at hjælpen kunne beholdes, så længe forholdene forblev uforandrede. Det betød, at hjælpen ikke nødvendigvis var permanent, den kunne også bortfalde, hvis

eksempelvis trangen forsvandt eller andrageren foretog handlinger, der ellers ville have udelukket denne fra alderdomsunderstøttelse.

De næste tre paragraffer omhandlede forholdet mellem kommuner og stat, og beskrev regler omkring regnskaber og hvem der dækkede udgifterne. Ansøgninger om alderdomsunderstøttelse blev vurderet i den kommune som ansøgeren havde ophold i, men det kunne godt være en anden kommune, der havde pligten til at forestå forsørgelsen. Denne udgjorde forsørgelseskommunen og skulle betale tre fjerdedele af de kommunale udgifter. I sådanne tilfælde skulle opholdskommunen søge refusion. Det var ikke kommunerne, der skulle forestå alle udgifterne til alderdomsunderstøttelsen. Staten dækkede lidt over den ene halvdel og kommunerne lidt under den anden halvdel. Der var dog indledningsvis et loft på statens udgifter, som ikke måtte overstige to millioner kroner årligt.

§ 10 beskrev muligheden for at klage over afgørelser angående alderdomsunderstøttelsen. Dette skete ikke ved domstolene; klager skulle forelægges overøvrigheden, det vil sige amtmanden, der så traf afgørelse. Amtmandens afgørelse kunne igen ankes til Indenrigsministeriet. Derudover blev det i paragraffen beskrevet, at amtmanden også førte tilsyn med kommunernes regnskabsførelse og at denne kunne træffe afgørelse i sager, hvor lovens bestemmelser var tilsidesat. I den ellevte og sidste paragraf blev der åbnet for, at kommunalbestyrelser kunne anmode om, at loven først trådte i kraft per 1. januar 1892.

En 'ny' og forbundet lov

Flere historikere har beskrevet, hvordan der i slutningen af 1800-tallet etableredes det, der siden er blevet betegnet som en *socialhjælpsstat*.¹⁶² Det var en stat, der så det som sit ansvar at hjælpe folk, som kom i nød, hvilket skete igennem love om sygekasser, arbejdsløshed, ulykke, forsørgelse af krigsinvalidere, børnelove, arbejdslove og også alderdomsunderstøttelse. Hermed blev en række sager gjort til offentlige anliggender. Der var med andre ord en række forhold, der blev anset for problematiske og som skulle håndteres. I forhold til de gamle, var det særlig problematisk, at ikke-selvforskyldte og selvforskyldte trængende var blandet sammen i fattigvæsenet, og at der gjaldt ens betingelser for de to.

¹⁶² Petersen 2003; Petersen, Petersen, & Christiansen 2010, s. 82; Seip 1984.

I introduktionen til *Dansk Velfærdshistorie* omtaler Petersen et. al, hvordan emner vedrørende befolkningen og statens forhold og ansvar er blevet rammesat og betegnet på forskellige måder:

I begyndelsen talte man om "tiggerne og de fattige". Det gled over i debat om "arbejderspørgsmålet", som igen blev generaliseret til "det sociale spørgsmål". På et senere tidspunkt vandt begrebet "den sociale lovgivning" eller "socialpolitikken" frem og til sidst kom "velfærd" og "velfærdsstat" ind som kerne i diskussionerne.¹⁶³

Forfatterne pointerer altså en række skiftende bekymringer, problemer og spørgsmål, der har optaget politisk handlen. Fra at have omhandlet fattigdom og tiggeri, skiftede det ifølge Petersen til særligt at handle om (land)arbejderes forhold, og senere var det "det sociale" i forskellige udlægninger, der fik politisk opmærksomhed. Historikeren Anne Løkke beskriver ligeledes, hvordan arbejderspørgsmålet omhandlede arbejderbefolkningens levevilkår, og hvordan det over tid blev til det, der gik under betegnelsen det sociale spørgsmål.¹⁶⁴ I denne forvandling lå der, at det ikke blot var arbejdernes egne problemer, men at der var tale om samfundsmæssige og sociale problemer, som det offentlige tog på sig. De forskellige betegnelser var altså ikke alene nye ord for det samme fænomen, men udgjorde også forskellige måder at identificere, rammesætte og formulere problemet.¹⁶⁵

Marika Hedin bemærker, at spørgsmålet om hvad de(t) sociale spørgsmål var, med fordel kan stilles til kildematerialet, snarere end at redegøre for det som et historisk faktum på indledende vis.¹⁶⁶ Det er ikke mit ærinde at beskrive, hvad der var det sociale problem, og hvad der udgjorde arbejderspørgsmålet. I stedet er det to spørgsmål, som jeg er i dialog med igennem dette kapitel. De to betegnelser ser jeg som anledninger til at pointere, at de forskellige betegnelser er sammenvævede. De peger

¹⁶³ Petersen, Petersen, & Christiansen 2010, s. 12–13.

¹⁶⁴ Løkke 2002, s. 398.

¹⁶⁵ Forholdet mellem arbejderspørgsmålet og det sociale spørgsmål beskrives forskelligt, eksempelvis foreslår de svenske historikere Urban Lundberg og Klaus Åmark, at de to betegnelser dækkede over det samme. Lundberg & Åmark 2001, s. 158. Anderledes har Martin Kohli argumenteret for, at "The 'social question' had been reframed as the 'workers' question.'" Kohli 1987, s. 137.

¹⁶⁶ Hedin 2002, s. 60.

begge på en stigende interesse for, og problematisering af, arbejderes og befolkningers levevilkår, der fandt sted i den sidste halvdel af 1800-tallet. De to betegnelser udgjorde således to problematiseringsformer, der havde indbygget forskellige og mulige svar. Når problemet var socialt, pegedes der på staten, som en der udformede en løsning, og ikke på arbejdsmarkedets parter. Jeg finder ikke, at spørgsmålene om forholdet mellem det sociale og arbejderne forklarer, hvordan udskilningen af alderdom som et politisk problem foregik. I stedet forholder de to begreber sig til en central og beslægtet problemstilling, nemlig spørgsmålet om, hvornår forsørgelsen af mennesker i høj alder blev til et problem for det offentlige og ikke kun for individerne selv, deres familier og hushold.

Med inspiration fra Foucaults greb om *problematisering* påpeger historiker Sniff Andersen Nexø, at problemer ikke er veldefinerede historiske fakta, der viste sig i samtiden og som havde brug for specifikke praktiske svar. I stedet indbefatter problematisering en analytisk opmærksomhed på de forhold og problematiseringer, som har transformeret praktiske besværligheder og modstande til et generelt problem, der havde brug for svar, og som gjorde svarene mulige.¹⁶⁷ Foucault udlægger problematisering som:

It is problematization that responds to these difficulties, but by doing something quite other than expressing them or manifesting them: in connection with them, it develops the conditions in which possible responses can be given; it defines the elements that will constitute what the different solutions attempt to respond to.¹⁶⁸

Problematisering indbefatter altså en opmærksomhed mod hvorfor og hvordan udvalgte fænomener blev til et problem, og hvordan problemet blev knyttet sammen med blandt andet viden, ideer, teknikker, teorier, relationer og økonomiske processer. Det indebærer også et blik på, hvordan elementer klynges sammen, identificeres, karakteriseres og analyseres som et problem. Med Foucault og Nexø udlægger jeg problematiseringen af alderdom som en måde, hvorpå alderdom knyttes sammen, ordnes og konfigureres som et særligt problem med sine egne karakteristika, forkla-

¹⁶⁷ Nexø 2012, s. 6.

¹⁶⁸ Foucault citeret efter Nexø 2012, s. 6.

ringer, effekter, samt regulative og praktiske løsninger.¹⁶⁹ Grebet problematisering afspejler sig i min analyse ved, at jeg undersøger, hvordan alderdom blev formet som en særlig slags problem i rigsdagsdiskussioner. Her pointerer jeg, at det var et problem, der orienterede sig mod baggrunden for, at gamle mennesker var trængende, og som udpegede og adskilte disse som en særskilt kategori. Endvidere indebærer problematiseringen som greb også en udfoldelse af, hvordan løsninger blev foreslået og legitimeret, når vi ser problemet sådan.

I forhold til alderdom udgjorde forhold i fattigvæsenet en praktisk besværlighed, der var med til at konfigurere alderdom som et samfundsmæssigt problem. Men differentieringen af modtagere af hjælp havde allerede længe fundet sted inden for fattigvæsenet. Fra 1522 begyndte der at blive skelnet mellem forskellige grupper af fattige, hvor nogle fattige, såsom syge og vanføre, kunne få bytegn, der gav dem lov til at tigge og modtage Guds almisser, hvilket ellers var forbudt for andre.¹⁷⁰ Med Juni Grundloven i 1849 blev det at modtage fattighjælp en grundlovssikret ret. Hvor fattige før blev vurderet efter arbejdsduelighed, blev de efter Grundloven vurderet på årsagen til deres fattigdom.¹⁷¹ Søren Kolstrup bemærker, at der i tiden efter Grundloven blev differentieret mere blandt fattige end tidligere, hvilket kom til udtryk i opdelingen af værdigt og uværdigt trængende. Her henviste det at være værdig til trangsårsagen og til at personen var uden skyld i trangen. Anderledes blev uværdig trang udlagt moralsk som grundet en karakterbrist, manglende selvopholdelsesdrift og lav selvstændighedsfølelse.¹⁷² Der var således forskellige tiltag og måder at problematisere, anskue og løse forhold omkring forsørgelse. Det var tiltag, der indbefattede forskellige opdelinger og kategoriseringer af de mennesker, som blev berørt.

Før 1891-loven om alderdomsunderstøttelse blev vedtaget, havde der været en række andre forslag i Rigsdagen om hjælp i alderdommen, som ikke var blevet gennemført. I december 1890 havde de to venstremænd Viggo Hørup og Christen Berg stillet et forslag om hjælp til ubemidlede uden for

¹⁶⁹ Nexø 2012, s. 6.

¹⁷⁰ Jartoft & Lippert 2001; Lützen 1998, s. 155.

¹⁷¹ Lützen 1998, s. 160.

¹⁷² Kolstrup 2010.

fattigvæsenet. Forslaget gik på at indføre en understøttelse til alle ubemidlede over 62 år. Understøttelsen skulle være "tarvelig", det vil sige lige netop tilstrækkelig, og skulle bestå af et fast beløb, der varierede mellem 100 og 200 kroner afhængig af forhold som køn, ægteskabelig status og geografi. Støtten skulle tildeles efter kommunale vurderinger, og modsat den senere alderdomsunderstøttelse skulle den gives uden nærmere betingelser.¹⁷³ Søren Kolstrup har beskrevet det som et forslag, der sigtede mod at give arbejdere en pension med samme ret og sikkerhed som den, embedsmænd kunne modtage.¹⁷⁴ Det var imidlertid ikke et forslag, der ville stille alle modtagere af støtten lige. Der var forskel i den hjælp som mænd og kvinder blev forestillet at behøve. Forskellen blev af Hørup, der var ordfører for forslagsstillerne, forklaret med at mænd og kvinder havde forskellige behov:

(...) hvor der er tale om absolutte Livsfornødenheder, kan det næppe nægtes, at Mandens Behov er noget større end Kvindens, dels fordi den enlig stillede gamle Mand vil have Trang til kvindelig Medhjælp, hvilket vil gøre ham Livet noget dyrere end Kvinden.¹⁷⁵

Citatet peger på en formodet forskel blandt de mennesker, understøttelsen var tiltænkt, der her blev forklaret ud fra kønsforskelle. Det var med andre ord ikke en homogen gruppe, eller en gruppe med ensartede behov, som loven sigtede efter at inkludere. I bemærkningerne til lovteksten nævntes der i § 3 en række faggrupper som forslaget sigtede efter at inkludere: "Medhjælpere ved Haandværk og Industri, Fiskeri og Søfart samt Agerbrug, Indsiddere og Husmænd uden Landbrug, Tyende, Daglejere og ligestillede". Lovuddraget opsummerede altså en række af de erhvervsgrupper, det var tiltænkt. Disse bestod særligt af arbejdere fra industri og landbrug, hvilket vil sige mennesker, der besad få eller ingen produktionsmidler. Dog sluttede forslaget med en udvidelse af mulige modtagere, ved at det også ville omfatte alle over 62 år, der var på fattigvæsenet eller: "enhver Mand eller Kvinde, der efter sine Livsvilkaar maa regne paa Fattigvæsenet eller Velgørenheden som en rimelig Tilflugt for den Alder, i

¹⁷³ Rigsdagstidende 1890/91, FT I, sp. 1611-1622.

¹⁷⁴ Kolstrup 2015, s. 31.

¹⁷⁵ Rigsdagstidende, 1890/91, FT I, sp. 1614.

hvilken den personlige Erhvervsevne glipper.”¹⁷⁶ Central er den sidste del, der skrev en forbindelse mellem alder og tabt arbejdsevne frem. Det var for kategorien med begrænset eller ingen arbejdsevne, at hjælpen ville udgøre en tilflugt.

Forslagsstillerne stilede efter, at forslaget skulle holde en lang række mennesker fri af fattigvæsenet, og Hørup gik så vidt som at konkludere “at Fattigvæsenet i sin nuværende Tilstand sprænges, at Fattighusene hovedsagelig ville blive overflødige”.¹⁷⁷ Det var med andre ord et forslag, der sigtede efter at give aldre ubemidlede en understøttelse og holde dem fri af fattigvæsenet. Ved at ville løsrive de gamle, der havde haft brug for hjælp fra fattigvæsenet, blev der etableret et slægtskab såvel som en forskel mellem gamle og fattige. Det at være berettiget til alderdomsforsørgelse blev her til et spørgsmål om alder og trang, men det betød ikke, at de alderdomsforsørgede i forslaget var tænkt som en homogen gruppe med ens behov.

Forslaget blev efter førstebehandlingen i Rigsdagen henvist til udvalg, hvor det også endte. Venstremanden Lars Larsen fremsatte to måneder senere i februar 1891 et lignende forslag om “Alderdomsunderstøttelse for ubemidlede II”. Forslaget sigtede efter ubemidlede på og over 60 år og byggede i høj grad videre på Bergs og Hørups forslag, men med den forskel, at der indgik forsikringspligt; modtageren skulle fra det 18. til det 50. leveår have betalt kontingent for at være berettiget understøttelsen. Dette forslag blev heller ikke modtaget vel i Rigsdagen, og blev sendt i det samme udvalg som forslaget fra Berg og Hørup. Spørgsmål om forsikringsprincip, den enkeltes bidrag og alderdom var noget, man skulle hjælpes til selv at tage hånd om, eller om det var noget der skulle organiseres på anden vis, udgjorde væsentlige og tilbagevendende elementer i diskussionen af alderdomsforsørgelse.¹⁷⁸

Jørn Henrik Petersen lokaliserer baggrunden for Bergs og Hørups forslag uden for Rigsdagen i Nationaløkonomisk Forening, der var en forening af nationaløkonomer, der havde til formål at diskutere og højne debatten om økonomiske emner. Her blev det i 1884 foreslået, at forsørgelsen af gamle skulle ske igennem en livrente, der var baseret på indirekte be-

¹⁷⁶ Rigsdagstidende, 1890/91, Tillæg A, sp. 3074.

¹⁷⁷ Rigsdagstidende, 1890/91, FT I, sp. 1616

¹⁷⁸ Berge 1995; Petersen, Petersen, & Christiansen 2010; Petersen & Åmark 2006; Seip 1984.

skatning, og hvor modtageren bevarede sine borgerlige rettigheder. Dette førte til et udredningsarbejde af statistikerne Markus Rubin og Harald Westergaard.¹⁷⁹ Petersen beskriver Bergs og Hørups lovforslag som en "katalysator" i vedtagelsen af 1891-loven. Præcis hvilken rolle de forskellige forslag havde, finder jeg svært at bestemme, og jeg går ikke yderligere ind i dette. I stedet finder jeg det mere nærliggende at bruge dem som anledninger til at understrege to ting: Der var alternativer til loven om alderdomsunderstøttelse. Det var med andre ord ikke givet, at det var netop den lov, der skulle etableres, det kunne være gået anderledes. Derudover udgjorde lovforslagene ikke alene forskellige forslag til, hvordan alderdomshjælp og -system skulle indrettes; de indeholdt også forskellige udlægninger af, hvad der var problematisk, og hvad alderdom skulle være og indeholde.

De to forslag om alderdomsunderstøttelse blev fremsat, mens Rigsdagen diskuterede en ny lov om det offentlige fattigvæsen. De kom ifølge Petersen dermed både til at virke som en blokering for forslaget om fattigvæsenet, og som en trædesten for den senere lov om alderdomsunderstøttelse.¹⁸⁰ I forhandlingerne om en ny lov om fattigvæsenet var der imidlertid en anden løsning på forsørgelsen af gamle, som blev fremsat i § 64. I bemærkningerne til lovforslaget omtaltes det som understøttelse under særlige forhold. Centralt er det, at der i denne paragraf var optaget en række nye bestemmelser angående alderdomsforsørgelse, der ikke havde karakter af fattighjælp. I § 64 blev det foreslået, at nogle mennesker over 60 år skulle kunne modtage fattighjælp uden, at deres politiske rettigheder ville blive frataget, og uden at modtageren blev underlagt "det Offentliges Disciplin".¹⁸¹ Det blev formuleret således i paragraffen:

Naar en heri Landet forsørgelsesberettiget Person, som ikke ved Dom er funden skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling, efter sit fyldte 60de Aar bliver trængende til Understøttelse, betragtes den Hjælp der af det Offentlige ydes til hans og Families Nødvendige Underhold eller Kur og Pleie, ikke som Fattighjælp, forsaavidt den Paagjældende hidtil ikke har nydt saadan Hjælp, og han derhos enten i de sidste 10 Aar har

¹⁷⁹ Petersen 2010, s. 339.

¹⁸⁰ Petersen 2010, s. 348.

¹⁸¹ Rigsdagstidende, 1890/91, Tillæg A, sp. 1474.

været Medlem af en Sygekasse (...) eller paa anden efter vedkommende Kommunalbestyrelses Skjøn virksom Maade, saasom ved passende Indskud i en Alderdomsforsørgelseskasse eller deslige, har søgt at sikre sig mod at falde Fattigvæsenet til Byrde.¹⁸²

§ 64 foreslog altså en offentlig forsørgelse af nogle gamle mennesker, der skulle foregå efter en anden model, hvor der indgik et krav om at have udvist vilje til selvforsørgelse, eksempelvis igennem medlemskab af en sygekasse. Paragraffen lagde grundstenene til ordlyden i 1891-loven. Udover kravet om at modtageren skulle have haft tegnet forsikring, så var det et væsentligt element, at der blev stillet krav til ansøgeren, der foruden alder og trang, gik på dennes livsførelse. Der var ingen direkte formuleringer om, at den tidligere livsførelse skulle have været ordentlig, men der var krav om ikke at have en dom for vanærende handlinger. Forslaget udgjorde en alternativ indretning med forsikringsprincipper, men indeholdt også elementer, der blev ført over på alderdomsunderstøttelsen. I bemærkningerne til forslaget blev det tydeligere, hvem forslaget sigtede efter at inkludere. Her lød det at:

For den almindelige Bevidsthed stiller det sig som noget særlig haardt, at den der sit Liv igjennem har gjort sit Bedste for at ernære sig, skal, naar han paa Grund af Alderdomssvaghed bliver trængende til Undersøttelse af det Offentlige, være underkastet de Vilkaar, der følge med Modtagelsen af Fattighjælp, at Fattiggaarden med dens Tugt og Tvang skal være det sidste Tilflugtssted for den affældige Gamle, der har arbeidet, hvad han har kunnet. Grunden hertil turde foruden i den herskende Pietetsfølelse overfor Alderdommen søges deri, at Alderdomssvækkelse er ethvert Menneske, der lever, underkastet, medens andre Trangsaarsager, saasom Ulykkestilfælde, Sygdom og deslige bero på Tilfældigheder.¹⁸³

§ 64 etablerede personer med "Trang begrundet i Alderdomssvaghed" som nogle, der skulle undtages fattigvæsenet. De var særlige tilfælde, der ikke skulle have fattighjælp, men som stadig havde brug for en anden hjælp fra det offentlige. Argumentet for, at der var brug for en særlig

¹⁸² Rigsdagstidende, 1890/91, Tillæg A, sp. 1443.

¹⁸³ Rigsdagstidende, 1890/91, Tillæg A, sp. 1474.

hjælp til de gamle mennesker, gik i citatet dels på, at alderdommen var noget særligt, at den skulle omgives af en særlig hensynsfuldhed, en "pietetsfølelse", der blev begrundet i at alderdomssvækkelse var noget, der kunne og ville ramme alle mennesker. Modtagerne var mennesker, der havde ydet, og som var blevet ramt af alderdomssvækkelse. Det var en svækkelse, der fremstod både kropsligt og forsørgelsesmæssigt, ved at alderdommen var noget, der satte præg på arbejdsevnen. Dels udgjorde de hårde vilkår inden for fattigvæsenet et problem, som ikke stemte overens med, at det var mennesker, der skulle omgives af hensynsfuldhed. Nok var det rimelige vilkår for de fattige, men det var ikke rimelige vilkår for de, der havde arbejdet og virket igennem det meste af deres liv. På denne måde blev der etableret to holdepunkter; hårde vilkår i fattigvæsenet og arbejdshistorikker, der gik på, at mennesker havde arbejdet og ydet. Det var et problem, at sidstnævnte ville blive hjulpet på samme måde som de i fattigvæsenet. En del af dem der havde arbejdet og som blev ramt af alderdom, ville heller ikke kunne forsørge sig selv, men de skulle hjælpes anderledes end de, der ikke havde levet sådan.

Fra fattiglov til alderdomsunderstøttelseslov

Med denne omfangsrige forhistorie kan det virke iøjnefaldende, at loven om alderdomsunderstøttelse blev vedtaget den 9. april 1891, blot en måned efter, at forslaget til loven var blevet fremlagt. Det var et lovforslag, der undgik udvalg og betænkninger og som gik igennem Rigsdagen ganske hurtigt. Petersen pointerer, at hastværket med loven var betinget af de tilnærmelser mellem Højre og de moderate kræfter i Venstre, der var sket forud i forhold til andre drøftelser om en skatteomlægning.¹⁸⁴ Alderdomsunderstøttelsesloven var blevet en del af en samlende overenskomst, der også omfattede en ølskat, sukkertold, petroleumstold, skibsafgifter, samt en revideret fattiglov.¹⁸⁵ Den efterfølgende debat i Rigsdagen om alderdomsunderstøttelsesloven beskrev Harald Jørgensen som fastlåst, taktisk og nærmest forudsigelig: "al Kritik, selv den mest berettigede, prellede af mod den Kendsgerning, at man stod overfor et Forslag, som et Flertal af

¹⁸⁴ Petersen 2003, s. 89.

¹⁸⁵ Petersen 2003, s. 89.

Tingets Medlemmer havde forpligtet sig indbyrdes til ikke at fravige.”¹⁸⁶ Det var med andre ord et forslag, der havde en lang forløbshistorie, og som på fremsættelsestidspunktet, var blevet diskuteret også uden for Rigsdagen, og som derfor blev behandlet hurtigt. Denne hastighed som forslaget blev vedtaget med, optog også en del af debatten om forslaget. Lars Larsen fra Venstre bemærkede, at lovforslaget var blevet ført igennem med en ”Jærnbanefart”.¹⁸⁷ En anden kritiker, Hørup, mente, at det var ”en Forud og paa Forhaand afgjort Sag”.¹⁸⁸ Indenrigsministeren Hans Peter Ingerslev fra Højre understregede i sit modsvar, at forslaget ikke var gået så hurtigt igennem endda, da ideen i det allerede var velkendt og lå i § 64. Andre fortalere, som Frode Bojsen fra Venstre, pointerede, at loven ikke udgjorde en endelig løsning, der ”udtømte Alderdomsforsørgelsesopgaven”.¹⁸⁹

Loven om alderdomsunderstøttelse befandt sig med andre ord i et skatte- og socialpolitisk landskab, hvor senere love om sygdom og arbejdsforhold fulgte, og hvor der var blevet fremsat andre forslag om alderdomsforsørgelse og fattigvæsen, der indgik som referencepunkter i forhandlingerne om 1891-loven. Ved fremsættelsen af forslaget kommenterede repræsentanten for forslagsstillerne, Christian Henrik Ravn fra Venstre, at det var en sag ”der have foreligget i mange Aar, en Sag, som har været til Behandling baade udenfor Landet og her i Landet, og et Spørgsmaal, som i det hele trænger sig mere og mere paa og venter sin Løsning.”¹⁹⁰ Det var en tid, hvor sociale spørgsmål og initiativer, og forslag om forsørgelse af blandt andet gamle mennesker, fyldte meget i mange lande, ikke kun blandt politikere, men også inden for fagforeninger og videnskab og blandt filantroper. Det var forslag, der spændte over principper og ideer om forsikring, fattigvæsen, hjælp til selvhjælp, statshjælp og diverse kombinationer.¹⁹¹

Centrale forskelle mellem § 64 og 1891-loven var, at forsikringskravet, altså medlemskab eksempelvis af en sygekasse, bortfaldt; at ydelsen blev flyttet væk fra fattigvæsenet; og at 1891-loven fik tilføjet enkelte

¹⁸⁶ Jørgensen 1940, s. 214.

¹⁸⁷ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4546.

¹⁸⁸ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4554.

¹⁸⁹ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4929.

¹⁹⁰ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4537.

¹⁹¹ Petersen 2003, s. 89.

stramninger og konkretiseringer til værdighedskravene om eksempelvis uordentligt levned, løsgænger og betleri.

Indenrigsminister Ingerslev kommenterede under tredjebehandlingen af loven, at hovedideen i loven var udtrykt i dens titel: "Lov nr. 69. Af 9 April 1891 om Alderdomsunderstøttelse til værdige trængende udenfor Fattigvæsenet".¹⁹² Titlen introducerede en række centrale elementer; hjælpen som en egentlig alderdomsunderstøttelse, betingelser for at være berettiget til understøttelsen i form af værdighed og trang, samt modsætningen til modtagere af fattighjælp. Der var også andre forslag til, hvad loven skulle hedde. Socialdemokraten Harald Jensens forslag gik på at undlade 'alderdom' og 'værdig', så det blev en lov om "en Understøttelse til trængende udenfor det offentlige Fattigvæsen". Jensens forslag gik på, at titlen skulle stemme overens med indholdet, der var i hans optik tale om en skønsbaseret hjælp, som mindede mere om fattighjælp og ikke om en alderdomsunderstøttelse.¹⁹³ Et andet forslag fra venstremanden Johannes Tauber gik derimod på, at finansieringen skulle indgå tydeligt, så den hed "Bidrag af Statskassen til Kommunekasserne af indtil 2 Millioner Kroner aarligt". Her var det centralt at markere, at der var et loft over, hvor mange penge staten skulle bidrage med, indforstået at det skulle heller ikke blive for meget.¹⁹⁴ Begge forslag udgjorde også fremtrædende punkter i diskussionen af loven, ligesom de alternative betegnelser også udgjorde en kritikform. I det første tilfælde gik kritikken på, at det slet ikke var en alderdomsunderstøttelse, men en revideret fattighjælp, mens det andet forslag fortsatte i samme dur og pointerede, at det var et forslag til fordel for kommunerne, snarere end for de trængende.

Men var det ikke alene et kronologisk alderskriterium, der gjorde ansøgeren kvalificeret til at modtage understøttelsen. Ansøgeren skulle også være værdig og trængende, hvilket er to kriterier, der åbner op for to forskellige problemstillinger. I rigsdagsdebatten udgjorde værdighedskriteriet et centralt diskussionspunkt om, hvilken del af befolkningen, der skulle have adgang, og hvilken der ikke skulle. Trangskriteriet indebar, at ansøgeren ikke havde nok midler eller andre muligheder for forsørgelse. Tran-

¹⁹² Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4952.

¹⁹³ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4819.

¹⁹⁴ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4806.

gen var imidlertid ikke at forveksle med at være fattig og være modtager af fattighjælp, da det netop var værdige, trængende mennesker i alderdom, der var *uden for* fattigvæsenet, som alderdomsunderstøttelsen var målrettet. Der skete med andre ord ikke alene en kontrastering til fattigvæsenet, der skete også en praktisk udskillelse af forsørgelsen af nogle af de gamle mennesker, der hidtil havde hørt under fattigvæsenet.

Et centralt punkt ved loven, var at staten blev en central aktør. Det var staten der sammen med kommunerne finansierede alderdomsunderstøttelsen. Loven om alderdomsunderstøttelse markerede en ny måde at organisere offentlig forsørgelse på, som ikke havde nogle negative, fremadrettede virkninger for modtagerne.¹⁹⁵ I udgangspunktet omfattede loven alle borgere, og den indeholdt ikke krav om forudgående forsikringslignende bidrag. I stedet var alderdomsunderstøttelsen skattefinansieret, hvor lidt mere end halvdelen (7/12) blev betalt af staten, og lidt under halvdelen (5/12) af kommunerne. At kommunerne var med til at finansiere alderdomsunderstøttelsen, blev anset som en garant for, at der heller ikke ville blive givet for meget i hjælp, mens statens deltagelse var nødvendig for at kommunerne ikke skulle blive pålagt en for stor økonomisk byrde.¹⁹⁶

At regulere adgang for de værdige og trængende

Hjælpen skulle gives til dem, der var "værdige trængende". Hvem dette skulle omfatte, og hvem der skulle sorteres fra, blev indsnævret i lovens betingelser om tilståelsen af alderdomsunderstøttelsen. Historikeren Anders Berge pointerer i forhold til den svenske pensionslov fra 1913, at den nok inkluderede mange, men at den også indeholdt en række ekskluderende praksisser. Disse var særligt rettet mod de fattigste, der blev betragtet som ude af stand til at bidrage til pensionen. Derudover blev de mest velhavende også ekskluderet; de som godt kunne bidrage, men som ikke havde brug for pensionen. Berge pointerer, at opsættelsen af kriterier for inklusion og eksklusion omkring adgangen til pension vidner om, hvor-

¹⁹⁵ Petersen 2003, s. 90.

¹⁹⁶ Eksempelvis Holch i Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4588.

dan pensionspolitikker er ideologisk formede og udtrykker en moralsk orden i samfundet.¹⁹⁷

I Danmark blev adgangen til alderdomsunderstøttelsen reguleret gennem en række betingelser om alder, indfødsret, værdighed, trang og bopæl. Betingelserne tjente flere formål: De var på den ene side et administrativt værktøj, der skulle hjælpe kommunerne med at afgrænse velhavende opadtil og fattige nedadtil, samt identificere de "værdige trængende". På den anden side var det også betingelser, som jeg udlægger som egentlige kvaliteter af den alderdom, som loven frembragte i verden. Betingelserne var med andre ord konstruerede og flertydige, de var ikke givne, naturlige eller referentielle i forhold til en 'faktisk' alderdom. I stedet blev de til i et konkret lovgivningsarbejde i en specifik kontekst. I behandlingerne af lovforslaget i Rigsdagen, var der forskel på den diskussion, som de enkelte betingelser fremkaldte. Mens der var uenighed og stor debat om nogle, gik andre tilsyneladende hen i ubevågenhed. Der var således en usagt konsensus om nogle betingelser, mens andre blev diskuteret indgående og var eksplicit omstridte.

Som nævnt blev der i lovens første paragraf introduceret tre betingelser for at kunne modtage alderdomsunderstøttelse: For det første en minimumsalder på 60 år, derudover skulle personen være ude af stand til at forsørge sig selv og have indfødsret. Den kronologiske alder var for så vidt ikke en betingelse, som vakte megen diskussion, i stedet var den sammen med kravet om indfødsret blandt de betingelser, der optog mindst plads i diskussionerne i Rigsdagen. Den kronologiske alderstærskel blev derimod forankret i forbindelse med kriteriet om, at ansøgeren skulle være ude af stand til at forsørge sig selv.

I andre forslag om alderdomsunderstøttelse var aldersgrænsen sat anderledes, som i Berg og Hørups lovforslag om alderdomsunderstøttelse for ubemidlede, hvor den var på 62 år. De 62 år var ikke begrundet i biologi eller ideer om alderdom, men i at forslaget skulle finansieres af en brændevins- og ølskat, og at det økonomiske råderum ikke rakte til me-

¹⁹⁷ Berge 1999, s. 267.

re.¹⁹⁸ Under drøftelserne af Berg og Hørups forslag adresserede William Scharling fra Højre aldersgrænsen:

(...) hvorfor der skal begyndes med det 62de Aar. Man kan ganske vist svare, at der maa være en Grænse, og at det bliver altid vilkaarligt, hvor man skal sætte den (...) det vilde vel være det rimeligste at sætte den der, hvor efter den almindelige Forestilling Ophøret af den sædvanlige Arbejdskraft finder Sted ved Overgangen fra den produktive Alder til den i alt Fald mindre produktive Alder. Jeg har imidlertid aldrig hørt det 62de Aar nævne som det, hvor saadant finder Sted.¹⁹⁹

Centralt er det, at Scharling knyttede en ide om et typisk ophør i arbejds- evnen sammen med den kronologiske alderstærskel, der for Scharling ikke burde være på netop 62 år. I andre forslag havde aldersgrænsen været sat lavere. I forhold til 1891-loven bemærker historikeren Jørn Henrik Petersen om alderskriteriet, at det ikke skulle være for højt, som det med 70 år var i eksempelvis Tyskland og England; i stedet skulle alderskriteriet give landarbejderne "umiddelbare og håndgribelige fordele."²⁰⁰ Petersen forklarer ikke, hvad der menes med håndgribelige fordele. Aldersgrænserne var knyttet op på arbejds- og forsørgelsessevne. Selvom det altså ikke var givet, at aldersgrænsen skulle være 60 år, vakte det heller ikke diskussion og uenighed i Rigsdagen.

De fikserede aldersgrænser illustrerer også den formbarhed, der er i spil i etableringen af alderdom.²⁰¹ Pat Thane pointerer, at i starten af 1800-tallet var der ingen kronologisk defineret aldersgrænse for ophør af arbejde. Folk der kunne, trak sig tilbage, når de var ude af stand til at udføre deres arbejde.²⁰²

Andrew Achenbaum har skrevet om amerikanske forhold, hvor aldersgrænsen blev sat til 65 år. Den omtaler han således: "The age of 65 has taken on great significance in modern times, thanks to Bismark (though he initially established 70 as a threshold for receiving pension.)"²⁰³ Citatet

¹⁹⁸ Petersen 2010, s. 345.

¹⁹⁹ Rigsdagstidende, 1890/91, FT I, sp. 1740.

²⁰⁰ Petersen 2010, s. 360.

²⁰¹ Vincent 2003, s. 10.

²⁰² Thane 2000.

²⁰³ Achenbaum 2006, s. 214.

viser med klarhed, at det er svært at forklare kronologiske aldersgrænser; hvorfor var det lige netop 60, 65 og 70 år der blev diskuteret? Er de runde og halve tal 'pænere' og mere 'gamle' end eksempelvis 62 år? Achenbaum søger at forklare de 65 år ud fra aldersgrænsen i Bismarks sociale tiltag i Tyskland. Det er således en forklaring, der vidner om, at de kronologiske aldersgrænser er forbundne, og at de udgør et centralt, men også uudforsket element.

Kirk argumenterer i sin analyse for de 60 år som aldersgrænse ud fra, at "I den almene bevidsthed synes der i løbet af 1800-tallet at have etableret sig en forestilling om, at der omkring 60-årsalderen indtræffer ændringer i forsørgelsesmuligheder på grund af svagelighed og deraf følgende manglende arbejdsevne."²⁰⁴ Ifølge Kirk byggede aldersgrænsen ikke kun på politiske og finansielle rationaler, men på en ide om "at aldersgrænser var i overensstemmelse med biologisk og lægelig viden."²⁰⁵ Kirk peger dog også på, at der på den tid var en mangel på litteratur, som belyste og forklarede aldersgrænser som kriterium for at definere alderdom: "Det er tankevækkende, at der i betænkninger og tidsskriftsartikler m.v. forud for lovens vedtagelse faktisk ikke kan findes 'gerontologisk' begrundende argumenter for fastsættelsen af en aldersgrænse på 60 år."²⁰⁶ Både i lægelitteratur og i socialpolitikken var aldersgrænsen negativt defineret. I socialpolitik var den defineret ud fra en nedsat arbejdsevne, mens den i lægelitteratur blev defineret ud fra patologisk-anatomiske, fysiologiske og statistiske kriterier.²⁰⁷

Mens der ikke blev argumenteret meget for eller imod 60 år som aldersgrænse i rigsdagsdiskussionerne, så blev modtagernes alder forankret i evnen til selvforsørgelse. Et andet krav gik på, at ansøgeren ikke havde modtaget fattighjælp i de ti forudgående år før alderdomsunderstøttelsen blev tildelt. Her var der uenighed om, hvordan livet fra 50 til 60 år typisk ville udfolde sig. Hos repræsentanten for forslagsstillerne, Ravn fra Venstre, indtog de ti år uden fattighjælp en helt central placering. Nok var ti år en lang tid, bemærkede Ravn, men så man nærmere på de ti år, der gik forud for det 60. leveår, var det rimeligt at forvente ti år uden fattighjælp.

²⁰⁴ Kirk 1995, s. 240.

²⁰⁵ Kirk 1995, s. 37.

²⁰⁶ Kirk 1995, s. 232-234.

²⁰⁷ Kirk 1995, s. 259.

Det passede ind i det livsforløb hos den typiske modtager, som Ravn skitserede således:

De 10 Aar fra det 50de til det 60de Aar ere som oftest for Arbejdsmanden den Tid, da han bedst kan holdes oppe; de, der kende de praktiske Forhold, vide, at største Delen af dem, der falde paa Fattigvæsenet, komme derind i et Tidsrum, da de have en stor Børneflokk; Hustruen kan ikke bringe nogen Hjælp til Ernæringen og maa holde sig til Hjemmet, Mandens Fortjeneste er ikke stor nok, og saa falder største Delen paa Fattigvæsenet. Men naar Børnene er voksede til og ere komne fra Haanden, kommer der et Tidsrum, hvor Manden staar, om ikke med fuld saa dog med god Arbejdskraft; og han vil altsaa i det mindste kunne vise, at han har Kræfter til at ville opnaa det Gode, som bydes ham efter det 60de Aar.²⁰⁸

Ravn tog udgangspunkt i arbejdsmanden i citatet, som dels skitserede en kønnet ansøger, der havde håndens arbejde, og dels et særligt, ordentligt, hæderligt og værdigt livsforløb. I 50-årsalderen var ansøgerne og arbejdsmænd ifølge Ravn i stand til at arbejde godt, men ikke fuldt ud som tidligere. Det er således et argument, der trak på forestillinger om det typiske i denne alder, som Ravn fremførte, og et med klare moralske undertoner.

En anden opfattelse af årene inden de 60 udtrykte socialdemokraterne Harald Jensen og Christen Hørdum. Jensen fremhævede, at det netop var i denne alder, at der var størst risiko for, at arbejderne ville blive fyret og skiftet ud med yngre medarbejdere.²⁰⁹ Hørdum pointerede et andet problem, da det også var i denne alder, at fysiske skavanker typisk begyndte at melde sig, hvilket gjorde det endnu sværere at klare ti år uden fattighjælp:

(...) thi det er en Uretfærdighed at sætte gamle paa Prøve fra det 50de til 60de Aar. Der er ikke Spor af Mening i, at de sætte dem paa Prøve just i den Alder, hvor maaske netop deres Arm

²⁰⁸ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4539-40.

²⁰⁹ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4620.

og Øje er svækket, hvor de maaske allerede ere opslidte i Samfundets Tjeneste.²¹⁰

At slå ned på 50-60 års alderen var ifølge Hørdum en uretfærdighed, ikke kun i forhold til, at det var her, ansøgernes kroppe begyndte at være mærkede, det var også uretfærdigt på to andre punkter. For det første skede kravet til, hvad der var foregået og den hjælp, der kunne være blevet modtaget i de forudgående leveår. For det andet var det også en pine at sætte de 50-60 årige i; at kræve, at de skulle klare sig igennem ti år uden fattighjælp for at kvalificere sig til alderdomsunderstøttelse, uagtet at de måske havde haft brug for hjælp inden da. Ravn og Hørdums udsagn om alderdomsunderstøttelse markerede to forskellige orienteringer; hos Hørdum havde ansøgerne allerede arbejdet i samfundets tjeneste, og skulle helst også fortsætte med det, men de havde gjort sig fortjent til hjælp; mens arbejdet hos Ravn var noget, der fortsat skulle udføres i 50-årsalderen. Begge pointerede arbejdets vigtighed; ansøgerne af alderdomsunderstøttelse var mennesker, der havde arbejdet og som gerne ville arbejde, men hvor arbejds- og selvforsørgelsesevnen i 50-års alderen blev svækket. Det var en svækkelse, der var kropsligt forankret og uundgåelig, og som gjorde, at netop de mennesker, der havde arbejdet, men som ikke længere kunne det, skulle have en anden hjælp i denne alder. Aldersgrænsen var altså knyttet op på evnen til at udføre arbejde og forsørge sig selv, og orienterede sig både mod ansøgerens fortidige arbejde, samt mod dennes fremtidige og manglende arbejdsevne.

Heller ikke kravet om indfødsret vakte megen diskussion. Der skulle ikke gives understøttelse til borgere uden indfødsret. Jeg forstår det som et krav om samfundsbidrag, som indfødsretskravet skulle klargøre, snarere end indfødsret som nationalitet. Kravene om indfødsret og alder søgte at inkludere borgere, der igennem længere tid havde ydet til det danske samfund, og ikke til andre samfund. Dette understreges af, at fraskilte og enker uden indfødsret, men som havde været i ægteskab med en mand med indfødsret, blev betragtet som ligestillede.

²¹⁰ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4923.

I lovens anden paragraf blev der tilføjet en række betingelser for adgangen til alderdomsunderstøttelse. Den introducerede en række nye krav, såsom værdighed, bopæl og hidtidig selvforsørgelse. Det var betingelser, der modsat betingelserne i den første paragraf, var præget af uenighed og divergerende forståelser i Rigsdagsforhandlingerne. Det første krav gik her på, at ansøger "ikke ved Dom er funden skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling, for hvilken han ikke har erholdt Æresoprejsning".²¹¹ Hvad en vanærende handling i retslig øjemed kunne omfatte var ikke ligetil. I en håndbog om alderdomsunderstøttelsen redigeret af Hans Andersen fra 1905, nævntes det, at lovgivningen ikke havde nogen almindelig bestemmelse om, hvad der retsligt skulle forstås ved vanærende handling. Håndbogen pointerede, at afgørelsen om, hvad der i den offentlige mening udgjorde en vanærende handling, var overladt til kommunalbestyrelsernes skøn og overøvrighedens kontrol. Håndbogen gav derefter en række eksempler på, hvad der i domsafgørelser var blevet omtalt som en vanærende handling. Det kunne være tyveri, bedrageri, ran, røveri, hustrumishandling, mytteri, udgivelse af utugtige publikationer, ulovlig omgang med hittegods, såvel som majestætsfornærmelser.²¹² Uværdighed blev altså til dels udlagt i forhold til domme for vanærende handlinger, men en anden del af uværdighed gik på, om særligt trangen var selvforskyldt eller ej.

Loven lagde op til, at ansøgernes levevis skulle vurderes, ikke kun af kommunalbestyrelser, men i enkelte tilfælde kunne polititilsyn også komme på tale. Kritikere af loven, som Hørup, fandt disse vurderinger dybt problematiske. Ifølge Hørup var det en lov, der fordrede et "moralsk politi":

Det vil give Anledning til et Polititilsyn og til Anvendelsen af en moralsk Maalestok, som jeg tror, det er meget uheldigt at give saaledes skønsmæssig i Autoriternes Hænder. Hvad er i Grunden et ødselt Levned? Hvad er det, naar vedkommende ikke har været anderledes uordentlig og ødsel, end at han i de sidste 10 Aar har holdt sig udenfor Fattigvæsenet? Er det ikke

²¹¹ Lov om Alderdomsunderstøttelse efter Frost & Rosenørn 1895.

²¹² Petersen 2010, s. 360–361.

en tilstrækkelig Garanti for, at den vedkommende har ført en ordentlig Levned?²¹³

Hørup kritiserede udlægningen af uværdighed for at fokusere på om trangen var selvforskyldt, ligesom at koblingen mellem autoriteter, moralske vurderinger og betingelser i forslaget gjorde alderdomsloven kritisabel. Christen Berg fra Venstre pointerede, at forslaget nok satte krav om en moralsk levevis hos ansøgerene, mens de der bedømte andres levevis ikke selv var blevet vurderet på samme vis:

Jeg ser ikke, at der i Kommunalloven er nogen Bestemmelse om, at de høje Fredsdommere over dette Lovforslags Anvendelse ikke er valgbare til Kommunalbestyrelsen, naar de selv have ført et ødselt og uordentligt Levned, det berøver dem ikke deres Valgbarhed, og naar nu Mænd sidde der, som ikke have været forpligtede til at have saa høje moralske Begreber eller overfor sig selv saa skarp en Skelnen mellem, hvad der er uordentligt eller ødselt, og skulle dømme over deres Medborgere.²¹⁴

Bergs udtalelse lå i forlængelse af kritikken fra Hørup. Med tanke på at Berg og Hørup tidligere havde fremsat forslag om alderdomsstøtte for ubemidlede, der virkede uden betingelser, må en moralsk bedømmelse og vurdering have virket unødvendigt for de to. Diskussionen om politisyn og dokumentation vidner også om forskellige ideer om forholdet mellem borger og stat, og hvor paternalistisk og opdragende staten skulle være for at kunne uddele hjælp.

I forhold til fattigloven var der slækket på trangskravet, idet modtagerne af alderdomsunderstøttelse ikke behøvede at være lige så fattige og trængende for at modtage understøttelsen, som de skulle være for at modtage fattighjælp.²¹⁵ Det var en forskel, der var begrundet i ansøgernes tidligere arbejdsliv, levned og udslidthed. Men det var også en trang, der ikke måtte være selvforskyldt. Trangen måtte ikke skyldes, at personen havde givet sine midler til sine børn, eller "hans uordentlige og Ødsle Levned",

²¹³ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4564.

²¹⁴ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4571.

²¹⁵ *Danmarks sociale lovgivning 1891-1941* 1941, s. 36.

eller at trangen på andre måder var selvforskyldt.²¹⁶ Ansøgeren skulle altså have udvist en form for værdighed i forhold til egen forsørgelse. I ti år skulle ansøgeren endvidere have haft fast ophold i landet. Personen skulle have udvist vilje og evne til selvforsørgelse og måtte derfor ikke være fundet skyldig i løsgængereri eller betleri. Værdighedskravene materialiserede således en række forventninger til ansøgerens tidligere liv og levevis, der skulle have foregået et særligt sted og på en særlig moralsk måde. De ti års ophold i landet begrundede Ravn således:

(...) at naar en Mand vil nyde det store Gode, som dette vil blive, bør han i det mindste i de sidste 10 Aar forinden have lagt sin Kraft her i Samfundet, for at han kan fortjene et saadant gode, og endvidere at han i Løbet af samme Tidsrum, altsaa 10 Aar, ikke har modtaget Fattighjælp.²¹⁷

Bag Ravns udlægning lå en idé om moralsk-økonomisk udveksling; der krævedes noget, for at der kunne gives andet. Denne form for udveksling, finder jeg, kan beskrives med det Anders Berge har beskrevet som en udveksling af "material benefits for a moral performance".²¹⁸ Transaktionen som Ravn beskrev var ikke udelukkende økonomisk og kvantificerbar i form af betalte skattekrone eller tegnede forsikringspolicer, det drejede sig derimod om viljen og evnen til selvhjælp, om at mennesker skulle have forsørget sig selv. Hørup, der var en af de ivrigste kritikere, betragtede kravet om ti års ophold i landet og ti år uden fattighjælp som uhensigtsmæssige, det var ikke nogen garanti for at vedkommende havde ført et ordentligt levned, ligesom det overså sømænd, der levede uden fast ophold.²¹⁹ Andetsteds begrundede Ravn perioden uden fattighjælp i forhold til selvstændighed og vilje:

(...) at naar man tilbyder en Person et saadant Gode, som dette vilde blive, maa han i et Tidsrum have viist, at han sætter Pris paa Selvstændighed - thi ellers kunde han lige saa godt blive

²¹⁶ Lov om Alderdomsunderstøttelse efter Frost & Rosenørn 1895.

²¹⁷ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4538-39.

²¹⁸ Berge 1999, s. 276.

²¹⁹ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4564.

paa Fattigvæsenet - han maa vise, at han sætter en Pris paa Selvstændighed.²²⁰

De gamle mennesker i alderdomskategorien var værdige og trængende borgere, der havde ydet, og som havde brug for hjælp snarere end afretning. Hos Ravn kom det til udtryk ved, at den gamle, modsat modtagere af fattighjælp, bevarede sin selvstændighed, og derfor fordredes også en selvstændig livsførelse forud. Derudover pointerede Ravn, at der også var en værdsættelse af selvstændighed hos ansøgerne, og at de fattige ikke havde gjort sig fortjent til selvstændighed. Alderdomskategorien bestod derimod af mennesker, der havde været produktive, som havde udvist en vilje og evne til ikke at blive fattige, som var selvstændige og værdige. Det var denne indlejrede værdighed, som alderdomsunderstøttelsen havde som betingelse, og som alderdomsunderstøttelsen samtidig skulle forlænge og muliggøre. Værdighed blev sålunde konkretiseret som vilje og evne til selvforsørgelse, selvstændighed, produktivitet, samfundsbidrag, såvel som, at der ikke forelå domme for en række handlinger.

De alderdomsunderstøttede karakteriserede Ravn altså ikke kun kronologisk, men også som en moralsk og samvittighedsfuld størrelse. Tidligere var opmærksomheden overfor alderdomssvækkede udtryk for hensynsfuldhed og respekt, men her var det anderledes. De gamle mennesker havde levet deres liv på en særlig måde, og derfor havde de også gjort sig fortjent til et fortsat godt og selvstændigt liv. Det var begrundet i en præstation, i energi, vilje og kraft, der var blevet udvist og lagt i samfundet, hvor en del af dette blev ført tilbage igennem alderdomsunderstøttelsen.

Lars Larsen fra Venstre fandt, at selvom forslaget umiddelbart lovede så godt, så var det ved nærsyn fuld af hindringer. I sin bemærkning havde han følgende indsigelse:

[Lovens paragraffer] lægger en hel Del Skær ud i Indsejlingen til den trygge Havn, som disse gamle skulde sejle ind i. Det forekommer mig, at der hører overordentlig stor Dygtighed, overordentlig stor Forsigtighed og i det hele overordentlig stort

²²⁰ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4539.

Kendskab til Livets forskellige Forhold for at kunne komme gennem de skær ind i denne Havn.²²¹

Billedet af de gamle mennesker som søfarere, der styrede deres egne skibe, vidner om et billede af aktive, selvstændige mennesker. Den trygge havn udgjorde et sted, hvor søfarten ophørte, og noget andet trådte i stedet. Det var en af staten og kommuner organiseret tryghed, der blev tilbudt dem, der nåede i havn. Larsen bemærkede i citatet, at indsejlingen til denne tryghed ikke var ligetil, der var for mange skær i de betingelser, der var blevet lagt ud, som fordrede en høj grad af viden og evne til at navigere igennem livet.

Et af de skær i loven, som tiltrak sig opmærksomhed, var betingelsen om, at trangen ikke måtte være selvforskyldt, hvilket også blev formuleret som, at trangen ikke måtte være grundet et uordentlig og ødselt levned. For Larsen var det i det hele taget svært at tale om et sådant levned, der var så stor forskel på, hvordan mennesker levede:

(...) hvad der er uordentligt eller ødselt Levned. Hvad vil det sige? Der er mange her i Hovedstaden som mene, at de føre et meget ordenligt Levned, og som bruge ti Gange saa meget som saadanne Folk til Nydelser i en eller anden Regning, de lade sig drage ind i alle Slags Forlystelser og Fornøjelser og mene dog, at de føre et meget eksemplarisk Liv.²²²

Argumentet som Larsen fremførte var det, at der var forskel på, hvordan mennesker levede, og på hvad de holdt for godt og rigtigt. Her blev det kontrasteret mellem by og land, at der var forskellige levevis og moralske opfattelser af det gode, forbilledlige liv. Spørgsmålet om forholdet mellem det uordentlige levned og trang blev udlagt forskelligt blandt forslagens støtter og kritikere. Hos Larsen indbefattede det en problematisering af, hvad der med rette kunne siges at være et (u)ordentligt og ødselt levned.

Blandt lovens støtter var der dog en noget anden udlægning, her blev den uordentlige og ødsle levnedsførelse sat i forhold til trangen. Var der tale om trang på grund af et ødselt eller uordentligt levned, så burde det få konsekvenser for adgangen til alderdomsunderstøttelse. Hans Christian Holch fra Højre gav eksempler på, hvad det uordentlige og ødsle liv

²²¹ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4548.

²²² Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4549-50.

kunne bestå af; "f. Eks. deri, at vedkommende er fordrukken eller har spillet alt bort, hvad han ejede, saa siger jeg, at Betingelsen maa absolut fastholdes, og jeg tror ikke at den med Grunde kan kritiseres."²²³ Hverken druk eller spil var nævnt i selve lovteksten, men blev her koblet op på, hvad det uordentlige og ødsle kunne omfatte. Var trangen selvforskyldt og grundet en uordentligt livsførelse, så skulle personen ikke have hjælp. Selvom trangskriteriet var uden beløbsgrænse, havde det til formål at afgrænse adgangen både opadtil og nedadtil.

Et centralt træk ved loven var, at værdighed og det at være værdig trængende blev koblet til alderdommen. Det var disse alderdommens værdige og trængende mennesker som understøttelsen angik. Iøjnefaldende er det dog, at ordet værdighed ikke optrådte i lovteksten udover i selve titlen. I stedet blev der opstillet en række betingelser blandt andet vedrørende ansøgerens tidligere livsførelse, der kan udlægges som værdighedsbetingelser. Det fremgik ikke direkte, at ansøgeren skulle være værdig, i stedet taltes der om et ordentligt levned uden vanærende handlinger og en ikke-selvforskyldt trang. Med inspiration fra Berge forstår jeg kravet om et værdigt levned og uforskyldt trang som del af en moralsk-økonomisk udveksling, hvor ansøgeren havde levet moralsk ordentligt og selvforsørget liv, og som derfor kunne modtage en økonomisk hjælp.

Modtagerne af alderdomsunderstøttelse rantes modsat modtagerne af fattighjælp ikke af deklasserende virkninger, såsom tab af retten til mobilitet, ægteskab og, for mænds vedkommende, stemmeret. Harald Jørgensen peger på, at offentlig hjælp uden negative virkninger til værdige trængende blev omtalt i et cirkulære fra Indenrigsministeriet til landets amtmænd og lensbesiddere i 1848 under den første Slesvigske krig. Her blev der opfordret til, at der skulle drages omsorg for de familier, som havde en forsørger udsendt, uden at de blev ramt af fattiglovgivningens ellers strenge bestemmelser.²²⁴ I forlængelse af dette blev der rejst en principiel diskussion om muligheden for at gøre forskel inden for fattigvæsenet.²²⁵

²²³ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4580.

²²⁴ Jørgensen 1940, s. 97.

²²⁵ Petersen 2010, s. 323.

At alderdomshjælpen ikke havde nogle indbyggede negative virkninger, udlægger jeg som, at den alderdomsunderstøttede blev set som en borger. Det var en borger, der havde bidraget til samfundet og som var blevet gammel, svag og ude af stand, men ikke uden vilje, til at forsørge sig selv. Det var med andre ord en værdig borger, der også skulle forblive sådan ved at have værdige vilkår og ikke blive frataget sine borgerlige rettigheder. At der ikke var negative virkninger forbundet med det at modtage alderdomsunderstøttelse blev i debatten indrammet på to måder. På den ene side markerede det et opgør med en del af den hidtidige fattiglovgivning, der blev anset for at være særlig problematisk. Det var i den forstand et mere "humant supplement til den nye fattiglov", som kritikeren Larsen omtalte loven.²²⁶ På den anden side var det også udtryk for en forståelse af alderdom som noget, der kunne og ville ramme alle.

Værdighed som koncept har som omtalt en historik, der trækker på organiseringen af fattigvæsenet, og som vidner om, at der også lå erfaringer til grund for 1891-loven. Det vidner om, at kategoriseringen af alderdom trak på fortidige koncepter, og at det foregik på flere måder i lovgivningsarbejdet. Kategoriseringen af alderdom blev i lovgivningsarbejdet praktiseret både igennem diskussioner om forsørgelse, om moral og forholdet mellem stat og borger, og ved at inddrage viden og ideer om alderdom. Der skete med andre ord noget med såvel værdighed som med alderdom, da der blev lovgivet om alderdom.

Selvom værdighed kun optrådte eksplicit i lovtitlen, finder jeg det alligevel centralt i afgrænsningen af alderdom som en særegen social-juridisk kategori. Her indgik værdighed som et fremtrædende træk for de personer loven omhandlede, og i forhold til dem, som den søgte at afskrive. Hørup pointerede, at det indebar en skelnen til og et "uværdighedsstempel" på dem, som ikke blev fundet værdige.²²⁷ Anderledes var det ifølge Klaus Berntsen, der kom fra den del af Venstre, der støttede forslaget: udelukkelsen af folk med trang begrundet i "Dovenskab, Drikfældighed og lastefuld Vandel" var der intet nyt ved, tværtimod havde tinget ifølge Berntsen altid bekendt sig til denne tankegang.²²⁸ Alderdomsunder-

²²⁶ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4896.

²²⁷ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4905.

²²⁸ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4607.

støttelsen udgjorde et vidnesbyrd om et hæderligt liv og en ligeså hæderlig, og uforskyldt, fattigdom. Dermed knyttede kravet om værdighed sig op på en idé om den enkeltes ansvar og pligt for egen forsørgelse.

I 1902 blev der indføjet et punkt til § 2, der tydeliggjorde værdighedskravet yderligere. Det blev tilføjet, at hjælpen var betinget af, at ansøgeren i ti år op til ansøgningen ikke "vitterlig har ført et Levned, der i det almindelige omdømme vækker Forargelse (bevislig Drikfældighed, Erhverv ved Utugt eller lignende)."²²⁹ I håndbogen af Andersen nævntes det, at bestemmelsen gjorde det til en udtrykkelig betingelse "at Andrageren ikke er aabenbart uværdig til at nyde Understøttelse paa Grund af sit forargelige Levned. Det er Andragerens almindelige moralske Værdighed, man her har taget Sigte paa."²³⁰ Håndbogen omtalte ikke tilføjelsen som en skærpelse af loven, men som en formildelse af den, da det blev tydeliggjort, at det var en vurdering af det moralske levned, der "kun" måtte gå ti år tilbage, ikke hele livet. Interessant er det, at det ikke var en eksplicit formulering om, at andrageren skulle være i besiddelse af værdighed, men en indirekte formulering om, at andragerens levned ikke måtte have vakt forargelse. Lovteksten nævnte alkoholikere, ruffere og skøger som mennesker, hvis levned vakte forargelse. Håndbogen gav eksemplet, at en mand der for 30 år siden havde forladt kone og børn, uden at forsørge dem og for at leve sammen med et fruentimmer, havde et forargeligt levned. Derimod havde en kvinde, der havde fire børn med tre forskellige mænd ikke et forargeligt levned, blot et usædeligt levned, hvilket loven ikke forbød. Men var kvindens usædelige levned skyld i hendes trang, så var sagen dog en anden.²³¹ Håndbogens eksempler på, hvad der var forargeligt og ikke-forargeligt tydeliggør to aspekter. For det første var det en bestemmelse, der blev udfoldet i kommunernes forskellige skøn. For det andet knyttede kravet om værdighed sig også her op på en idé om den enkeltes ansvar og pligt for egen forsørgelse.

Rækken af betingelser for at opnå alderdomsunderstøttelse udgjorde et indirekte selvhjælpskrav, da der ikke var et direkte krav om, at ansøgeren

²²⁹ Lov om Alderdomsunderstøttelse til værdige trængende udenfor Fattigvæsenet, Med Ændringer af 23. Maj 1902. Rigsdagstidende 1901/02, Tillæg C, sp. 535-536.

²³⁰ Andersen 1905, s. 104.

²³¹ Andersen 1905, s. 107.

tidligere havde forsørget sig selv, ligesom der heller ikke var krav om, at ansøgeren tidligere havde tegnet policer eller ydet bidrag til en bestemt ordning.²³² I stedet var der et direkte krav om ikke at have modtaget fattighjælp, der betød at man i princippet kunne være blevet forsørget af en onkel igennem ens liv. De gamle i alderdomskategorien var berettiget til understøttelse, fordi de ikke længere kunne forsørge sig selv. På denne måde blev alderdom forbundet med et tab af arbejdsevne, og de gamle blev grupperet sammen med syge og invalide i det sociale lovkompleks, snarere end som del af et livsforløb fra barndom til alderdom.

Spørgsmålet om, hvorvidt den trængende var værdig eller uværdig knyttede sig altså op på om trangen var selvforskyldt eller ej. Her indgik værdighedskravene som måder at kompensere for fraværet af direkte selvhjælpskrav som eksempelvis forsikringsordninger. Det var med andre ord en måde at få den enkeltes indsats for at afhjælpe trangen til at indtage en central plads i loven. Der var dog stor uenighed om, hvorvidt princippet om hjælp til selvhjælp overhovedet var til stede i loven. På den ene side stod fortalerne for loven, der mente, at kravet om at stå uden for fattigvæsenet sammen med de andre værdighedsbetingelser betød, at princippet om hjælp til selvhjælp ikke var faldet bort, men at der heller ikke kunne kræves mere "end at de have bevaret deres Selvstændighed".²³³ Hos kritikere som Hørup var opfattelsen en anden, her var en af lovens gode kvaliteter, at den satte noget andet i stedet for fattiglovens ideer: "at den sletter den gamle, mugne, elendige Teori om Hjælp til Selvhjælp og stiller sig rent og klart paa Demokratiets, eller om man vil, Socialdemokratiets Princip."²³⁴

På den anden side var der imidlertid også kritikere af forslaget blandt de mere konservative kræfter i Højre, som eksempelvis Carl Wagner. Wagner beskrev forslaget som et, der direkte modarbejdede selvhjælpen, det var ifølge ham "et Middel mod Hjælp til Selvhjælp".²³⁵ En anden konservativ højre-mand Johannes Hage var enig i, at forslaget udvandede princippet om hjælp til selvhjælp. Det markerede også et skifte fra tidligere at have fremhævet positive betingelser ved selvhjælp hos individerne,

²³² Petersen 2003, s. 89; 2008b, s. 43.

²³³ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4952.

²³⁴ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4863.

²³⁵ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4914.

til nu udelukkende at fremhæve negative betingelser såsom uformuenhed: "Det er den Opfordring, der gaar igennem alle Sociale Love, som man nu er paa Veje til: Sørg blot for at være uformuende og ikke have noget selv, saa skal det offentlige træde til."²³⁶ Hages kritik fortsatte; det var en lov, der ville suge kraften ud af private initiativer, som ellers ville kunne hjælpe modtagerne, ligesom at den kom den socialistiske del af det politiske spektrum i møde, ved at den erkendte "at det er Samfundet, der skal afhjælpe alle Mangler; det skal ikke være Individet, Slægten, Familien eller frie Sammenslutninger"²³⁷. Den krasse kritik afsluttedes med en sarkastisk bemærkning om alderdomsunderstøttelsen, der virkede som

(...) en Slags Hædersgave, som det er anerkendt for at være, uden Spor af Virkninger, der i nogen Henseende skulde være ubehagelige. Tværtimod, man faar jo Attest for at have ført et ordentligt Levned, naar man faar denne Hjælp. Saa veed jeg ikke, hvorfor vi ikke næsten alle under disse Forhold skulde søge denne Hjælp, naar vi er 60 Aar.²³⁸

Modviljen mod alderdomsunderstøttelsen og dens manglende negative virkninger var tydelig hos Hage.

Lovgivningen og diskussionerne af den forstår jeg ikke som isolerede eller som noget, der afspejlede en orden i verden. I stedet forstår jeg dem som produktive; de initierede et arbejde, der blev udført og som skulle udføres. Loven søgte at omsætte politik ved at benævne og løse problemer, ved at forbedre, og andre gange forværre, specifikke vilkår. Her udgjorde betingelserne i 1891-loven således administrative værktøjer for et videre arbejde med at forvalte loven. Men loven var også skabt med ideer om, hvem den angik. Det var både en hel befolkning og en specifik befolkningsgruppe, der blev udpeget og konfigureret. Herved forstår jeg 1891-lovens produktive betingelser som karakteristika, der tegnede den alderdomskategori, der blev frembragt. Men det var også betingelser, som var rettet mod borgere, der ikke var kronologisk gamle. Hermed udgjorde betingelserne også kvaliteter for den gode, kommende alderdomsborger.

²³⁶ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 3836.

²³⁷ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 3837.

²³⁸ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 3838.

Berge beskriver, at den svenske pensionslov fra 1913 også skabte et forhold mellem medborgerskab og forpligtelser, ved at alle svenskere (dog ikke de, der ikke var undtaget), skulle bidrage til folkepensionen. Dermed var det ifølge Berge en lov, der intervenerede og som havde til mål at skabe sikkerhed for dem, der enten var ude af stand eller uvillige til at sørge for sig selv med andre midler.²³⁹ Andetsteds omtaler Berge også loven som et instrument, der *skabte* borgere, og som var med til at opdrage borgere:

One of the main ideas advanced by the leading reformers was, that it was unacceptable for hard-working people to have to rely on formal poor relief or to be completely dependent on relatives when they became old and disabled. The reformers wanted to create a non-stigmatizing public support for respected, poor citizens. Thus, in a way the whole project bore the imprint of a moral categorization of the population. Belonging to the "People" meant not just sharing a formal status, it meant sharing the attitude to be responsible and bring benefit to society. The dual approach of the new project of social insurance was to include the supposedly large majority of worthy citizens and exclude the unworthy.²⁴⁰

I den tidlige svenske folkepension var det indskrevet, at folket, og det at tilhøre folket, var forbeholdt dem, der kunne holde sig fri af fattigvæsenet. På denne måde blev selvforsørgelse indarbejdet som et kendetegn for de gode folk og borgere. Pensionen blev dog også til ud fra en erkendelse af, at der var fattige mennesker, der blev set som værdige, og som fortjente noget andet end fattighjælp og dens stigma, mens at de der ikke betragtedes som værdige fortsat blev ekskluderet.

Alderdomsunderstøttelsen opererede på en lignende måde ved at fremhæve en række egenskaber og kvaliteter, såsom vilje og evne til selvforsørgelse, bofasthed, indfødsret, ikke at have domme for vanærende handlinger, ikke at tigge eller drive løst omkring, samt at holde sig fri af fattigvæsenet. Fremhævelsen af disse egenskaber fungerede med andre ord på flere måder. Dels fungerede det som en sorteringspraksis, der filtrerede de ansøgere fra, der ikke blev anset som værdige; dels karakteriserede det alderdomskategorien. Men derudover finder jeg også, at det var værdier,

²³⁹ Berge 1999, s. 268.

²⁴⁰ Berge 1999, s. 276.

som blev fremdyrket med lovens vedtagelse. Borgere, der ikke var i nærheden af at kunne ansøge om alderdomsunderstøttelse, blev også påkaldt og inddraget: Hvis de levede deres liv på ordentlig, ikke-ødslende og værdig vis, kunne de, hvis de fik brug for det en dag, modtage alderdomsunderstøttelse og dermed undgå fattigvæsenet.

At udmåle og modtage hjælp i alderdom

I dette afsnit undersøger jeg den hjælp, der skulle gives til de mennesker, som opfyldte betingelserne for at modtage alderdomsunderstøttelse. Jeg ser nærmere på, hvordan hjælpen indgik i diskussionerne om lovforslaget, i forhold til, hvordan den skulle udmåles, hvordan der skulle ansøges om hjælpen, og hvilke former den skulle have.

Mens loven satte en række betingelser op, som ansøgeren skulle opfylde for at modtage alderdomsunderstøttelse, blev det op til de enkelte kommunale myndigheder at bedømme om betingelserne var opfyldt. Der var ikke opsat håndfaste regler for, hvornår trang var selvforskyldt, et levned var ødselt, eller hvilken hjælp en værdig trængende gammel kunne forvente. Vurderingen af betingelser og udmålingen af forsørgelsen var i praksis skønsmæssig, og der blev der åbnet for et lokalt fortolkningsrum i de enkelte alderdomsudvalg i kommunerne, der omfattede både hvem der skulle have hjælpen og udmålingen af den.²⁴¹

Kritikerne fandt det problematisk, at der ikke var angivet faste takster for udmåling af understøttelsen. Hørup fremførte, at det betød, at ingen kunne være sikker på, om alderdomsunderstøttelsen ville stille dem bedre end fattighjælpen. Derfor var forslaget i Hørups retorik ikke mere end et "surrogat" for en egentlig alderdomsunderstøttelse og et revideret fattiglovsforslag.²⁴² Kritikken gik her på, at de enkelte ansøgere ville blive stillet i en usikker position, hvor hjælpen afhang af alderdomsudvalgenes præferencer og nåde, og hvor decentrale kommunale afgørelser ikke ville kunne ankes til domstole.

Socialdemokraten Hørdum beskrev det som et forslag "hvis Udførelse og Udøvelse er fuldstændig underkastet Vilkaarlighedens Skøn, fuld-

²⁴¹ Wingender 1994, s. 20.

²⁴² Rigsdagstidende, 1890/91, FT III, sp. 4819.

stændig er underkastet gode eller onde Luner.”²⁴³ Der var med andre ord for meget skøn og tilfældighed i loven, og for lidt ret og forudsigelighed forbundet med det at blive tildelt og få udmålt alderdomsunderstøttelse. Fortalerne for forslaget pointerede derimod, at skønsprincippet gjorde det muligt at give den hjælp som ansøgeren havde behov for, hverken for meget eller for lidt. At det var de kommunale myndigheder, der stod for udmålingen, gjorde at der blev bygget videre på et bestående administrativt apparat i stedet for at bidrage til et nyt, der kunne vokse sig for stort og unødvendigt.²⁴⁴

For at der kunne ansøges om hjælp, skulle der udfyldes en formular, der sammen med en række attester blev indleveret til de kommunale myndigheder. Ravn pointerede, at det gjorde en forskel, at ansøgningsproceduren om alderdomsunderstøttelse var skriftlig, det gjorde også understøttelsen til noget andet end fattighjælp, hvor ansøgerne skulle melde sig mundtligt.²⁴⁵

Hørup kritiserede derimod det skriftlige arbejde, der skulle ledsage en begæring om alderdomsunderstøttelse. Det var urimeligt at forlange, at ”saadanne gamle Folk” skulle skaffe attester og vidnesbyrd på deres levevis.²⁴⁶ Om kritikken angik det at skaffe attester eller det, at ansøgerens levevis skulle vurderes, blev ikke uddybet yderligere. En anden kritiker fra Venstre, Jakob Lauridsen, mente, at den eneste ret der var indbygget i forslaget, var ”Retten til at udfylde et Skema og til at komme i betragtning til et af Kommunalbestyrelsen bestyret Legat”.²⁴⁷ Igen rummer kritikken et ekko af, at betingelserne var for strenge, og at understøttelsen var for u håndgribelig og vilkårlig. Lauridsen føjede til kritikken af ansøgningsprocessen, at det at skaffe attester, og få hjælp til at læse og udfylde formularer, ville udgøre et kostbart benspænd for mange ansøgere: ”Mænd i den Alder have ikke let ved at føre Pennen, og komme vi til Kvinder, ville de saa godt som aldrig kunne udfylde Skemaet, men maa betale derfor.”²⁴⁸ Citatet karakteriserede de mulige alderdomsunderstøttede, hvor få af

²⁴³ Rigsdagstidende, 1890/91, FT III, sp. 4922.

²⁴⁴ Petersen 2010, s. 365.

²⁴⁵ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4844-45.

²⁴⁶ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4815.

²⁴⁷ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4599.

²⁴⁸ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4600.

kvinderne var i stand til at skrive, mens flere af mændene kunne, men ingen med sikker hånd.

Derudover havde kommunerne, som tidligere nævnt, i tilfælde af tvivl om de opgivne oplysninger mulighed for at få udført et politiforhør. Det, sammen med ansøgningen og dokumentationen af ens levevis, gjorde det for Lauridsen nærmest uværdigt at modtage alderdomsunderstøttelse, det var mere "nedværdigende for den, der skal have den [alderdomsunderstøttelsen], end den nuværende Fattiglov er det."²⁴⁹ Socialdemokraten Hørdum fandt i tråd med Lauridsen, at ansøgningen gav rum for "Hykleri, Spioneri, Umyndighed og Uselvstændighed i overordentlig Grad."²⁵⁰ En anden del af kritikken af ansøgningsprocessen gik på, at for meget afhang af de enkelte kommuner, hvor der kunne sidde politiske modstandere og folk, der havde modstridende interesser. I forhold til dette ville der ifølge Hørdum være for stor forskel på, hvordan de enkelte kommuner ville føre loven ud i livet. De kunne ikke alle skønne lige godt, det var bevist på den måde arbejdsanstalter blev forvaltet forskelligt fra kommune til kommune.²⁵¹

Modsvaret fra forslagsstillerne var, at der i kritikken var en grundlæggende og unødvendig mistillid til den kommunale selvforvaltning, der fungerede godt, og som derfor ikke skulle ændres. Derudover ville et stort, statsligt apparat være unødvendigt og upassende.²⁵²

Forsørgelsesmåden tog afsæt i lovens femte paragraf, der i grove træk beskrev hjælpen således:

Understøttelsen bør udgøre, hvad der til enhver Tid behøves til den understøttedes og Families nødvendige Underhold eller til Kur og Pleje i Sygdomstilfælde, men kan i øvrigt bestaa saavel i Penge som i Naturalydelser og, hvor Omstændighederne tale derfor, i Anbringelse i særlig dertil bestemte Asyler eller lignende Anstalter.²⁵³

²⁴⁹ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4600.

²⁵⁰ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4923.

²⁵¹ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4927.

²⁵² Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4844.

²⁵³ Lov om Alderdomsunderstøttelse efter Frost & Rosenørn 1895.

Hjælpen kunne altså tage forskellige former. Udover at hjælpen skulle bestå af hvad der var nødvendigt, gav paragraffen ingen konkrete anvisninger for, hvad det nødvendige ville bestå af. Petersen bemærker, at 1891-loven indebar et "retskrav på noget"; men også, at det var et ubestemt noget, der ligesom bedømmelsen af trang og værdighed hvilede på lokale skøn.²⁵⁴

Loven etablerede således et vidt administrativt fortolkningsrum for, hvad gamle borgere havde brug for, og hvad der var passende og nødvendigt. I det næste kapitel om sagsbehandling bevæger jeg mig ud til de enkelte kommuner og alderdomsudvalg, og undersøger lokale skønspraksisser af hjælp og moral. I resten af dette kapitel forbliver jeg dog ved diskussionerne i Rigsdagen og ser nærmere på de argumenter og kritikpunkter, der omgav understøttelsens omfang og form. Her var der uenighed om, hvorvidt den ubestemte hjælp var ensbetydende med en almisse, eller om det snarere udgjorde en praktisk foranstaltning, der netop sikrede den nødvendige hjælp. Udover at dette var en diskussion, der trak på udgrænsningen til fattigkategorien, gav den også et glimt af konkrete forestillinger om, hvad gamle mennesker havde brug for i alderdommen.

Foruden at hjælpen kunne tildeles som pengehjælp, kunne hjælpen som nævnt også gives i form af naturalier. Dette blev kritiseret af Larsen, der pointerede, at hjælpen i denne form ville overse, hvor forskellige gamle mennesker var; de havde levet forskellige liv og havde forskellige præferencer, der også kom til udtryk i, hvad man foretrak på ens brød: "Sæt, en fattig Familie havde en vis Modbydelighed for Margarine, og det kunde dog tænkes, at det gik saaledes, at de netop skulde have Margarine eller f. Eks. Amerikansk Fedt."²⁵⁵ Larsens øje for de små hverdagslige forskelle og detaljer byggede på den præmis, at de gamle var forskellige og at der skulle tages hensyn til det.

Det samme argument om at ansøgerne var forskellige og havde forskellige behov, blev også brugt af forslagets støtter, men her indgik det som et argument for, at bedømmelsen og udmålingen af hjælpen skulle ligge i kommunerne og være baseret på skøn. Forslagets støtter fandt desuden kritikernes fokus på naturalier overdreven. Holch bemærkede, at

²⁵⁴ Petersen 2003, s. 92.

²⁵⁵ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4552.

Larsens bemærkning om margarine ramte helt ved siden af, og at margarine i øvrigt var godt nok til de fleste, men åbenbart ikke til Larsen. For Holch var formuleringen omkring naturalier ment som et redskab til de enkelte kommuner, så de kunne give brændsel, brænde og kul, og ikke margarine.²⁵⁶

Institutionelle alderdomsasyler udgjorde en anden forsørgelsesmåde, der blev udsat for heftig kritik, vel og mærke før de første asyler var indrettet og stod klar til brug. Repræsentanten for forslagsstillerne, Ravn, søgte ved fremførelsen af lovforslaget at beskrive asyllet som en god mulighed for forsørgelse: "Indtil nu har dette Ord 'Asyl' haft en rigtig god Klang, og jeg haaber, at det skal vedblive at have det, jeg haaber, det skal være, hvad det til Dato har været: et Udtryk for et godt Hjem, hvor saadanne Personer kunne Opholde sig."²⁵⁷ Indenrigsminister Ingerslev beskrev, uden dog at forklare nærmere, at det at få en plads på et asyl skulle betragtes "som en Ære".²⁵⁸ Udover at det kunne være en ære, pointerede han, at det både kunne være "i vedkommendes egen Interesse og i det offentliges Interesse", at personer kom på asyl. Der ville imidlertid også være tilfælde, hvor pleje i eget hjem simpelthen var for dyrt, og hvor asyllet var en nødvendighed for, at alderdomsunderstøttede kunne blive "forsvarligt forplejede under saadanne Permanente Sygdomstilfælde."²⁵⁹

I drøftelserne var det dog ikke alle, der betragtede hverken ordet asyl eller den dertilhørende ide om et institutionaliseret hjem som hensigtsmæssige i spørgsmålet om, hvordan de alderdomsunderstøttede skulle huses. Berg pointerede, at ordet asyl også var blevet brugt om fattiggårdene, da de blev introduceret:

Og saa kunne de sættes i Asyler. Ja, saaledes har man ogsaa kaldet Fattiganstalterne, da man oprettede fattiggaardene i Amterne. Da mente man, at det skulde blive modtaget med Velvilje hos de fattige, der kunde bo der og faa lidt at sysle med. Men

²⁵⁶ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4583-84.

²⁵⁷ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4540.

Den "gode klang", som Ravn omtalte, ligger også i ordets etymologiske ophav fra det græske ord, *á-sylos*, som betyder *ukrænkelig*, og som også er brugt som en betegnelse for et fredeligt sted eller et tilflugtssted, som eksempelvis et hjem eller et hjemsted.
<http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=asyl&tab=for>, besøgt den 30.9.2017.

²⁵⁸ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4845.

²⁵⁹ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4834.

hvor stort et hav af Taarer have de ikke fremkaldt hos de fattige, som de have revet bort fra deres Indsidderstue.²⁶⁰

Interessant er det, at Berg pointerede, at asyllet besad en problematisk forhistorie, der inkluderede fattigvæsenet, og det var ikke positivt. Fattiggårdene var blevet introduceret som fattigasyler, hvor der også indgik tvangsarbejde, det var ifølge Berg et centralt referencepunkt for alderdomsasylet. Hørup var ligeledes skeptisk overfor ideen om et asyl til de alderdomsunderstøttede, og understregede især, at ideen om at anbringe folk på et asyl var krænkende og en form for frihedsberøvelse, fordi de ældre i et asyl ville være underlagt et reglement:

Naar de saa oven i Købet skulde sættes ind i et Asyl og stilles under dette Asyls Husorden, saa at de ikke længer havde Raadighed til at staa op eller gaa i Seng, naar de vilde, eller gaa ud eller komme hjem, saa ville De se, at det er fuldstændig lig med den Behandling, man giver Børn, Fattiglemmer, Almisselemmer og Fledføringer. Det vil gøre, at de ikke behandles som frie Mænd, men som sagt som Fledføringer, Almisselemmer og Fattiglemmer – det er Hovedsagen.²⁶¹

Hørup ville have asyllet ud af loven, det skulle med andre ord ikke være en mulighed at give understøttelsen denne form. Hørups modstand havde grund i et spørgsmål om friheden til at vælge. På asyllet kunne de alderdomsunderstøttede ikke bestemme over sengetider og udgang, og ville ifølge Hørup blive behandlet på linje med fattiglemmer, der ikke var frie:

(...) at man saaledes efter faderligt Skøn tager Bestemmelse om hver enkelt Ting, han trænger til, er at sætte ham udenfor Samfundet af frie Mænd her i Landet. Altsaa, Hovedpunktet i dette Forslag er, om han paa denne Maade skal behandles som Hos-

²⁶⁰ Rigsdagstidende 1890/91, FT III, sp. 4576.

²⁶¹ Fledføring er en middelalderlig betegnelse for det, at en person, der var svækket og tynget af sygdom, alderdom eller fattigdom, lod sig fledføre, det vil sige optage, i en andens hustand med ret til livsvarigt underhold. Det skete mod, at personens ejendom overgik til hustanden, som personen blev et umyndigt medlem af.

<http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=fledføring> besøgt den 16.10.2017

Rigsdagstidende, 1890/91, FT III. Sp. 4816-17.

pitalslem og Fattiglem eller om han skal behandles som fri Mand.²⁶²

Hørups hovedargument var med andre ord, at de alderdomsunderstøttede var borgere, som ikke var ramt af fattighjælpens virkninger, og derfor også skulle behandles som sådanne, og det modstred ideen om et alderdoms asyl. Diskussionerne vidner om, hvordan asylet, allerede i drøftelserne, ligesom kategorien af alderdomsunderstøttede blev føjet sammen med andre institutionstypers om hospitaler og i særdeleshed med fattigvæsenet og forholdene i dette.

En indvævet og adskilt alderdom

Lovgivningsarbejdet har jeg i dette kapitel anskuet som en alderdomskonstituerende praksis, hvor de alderdomsunderstøttede blev etableret som et problem og som en formel social-juridisk kategori med rettigheder og pligter. Herved skabte lovgivningsarbejdet en formel ramme for den etablerede kategori, og tilskrev alderdomskategorien et indhold i form af, hvem der skulle inkluderes og udelukkes, hvordan det skulle ske, og hvilken hjælp der kunne modtages. Lovgivningsarbejdet satte med andre ord en formel og administrativ ramme op om kategorien, men etablerede samtidig et moralsk-økonomisk forhold mellem alderdom og stat, hvor en forsørgelse uden arbejde blev muliggjort for nogle.

1891-loven havde ingen forgænger, i stedet trak den særligt på fattigloven og i særdeleshed på drøftelserne om en revidering af denne, der udspilede sig fra 1869-91. Jeg beskrev de to tidligere lovforslag om alderdomsforsørgelse for ubemidlede, som forslag der var med til at forme og fremkalde alderdomsunderstøttelsesloven. Disse lovforslag indeholdt alternative udlægninger af, hvem alderdomskategorien burde inkludere, og hvordan en understøttelse for disse skulle indrettes. Her var en central forskel på forslagene spørgsmålet om, hvem der skulle inkluderes, og om det var alle over en vis kronologisk alder, der skulle løsrives fra fattigvæsenet.

En del af motivationen og tankerne bag loven lokaliserede jeg i arbejdet med det offentlige fattigvæsen. Helt konkret blev store dele af 1891-

²⁶² Rigsdagstidende, 1890/91, FT III. Sp. 4816-17.

loven trukket ud af en paragraf i forslaget om en revidering af fattigloven. Det var også i forholdet til fattigkategorien, at jeg lokaliserede en del af argumentationen for, at der skulle etableres en særegen alderdomskategori.

Henning Kirk bemærker, at kategorier som syge, handicappede og gamle i slutningen af 1800-tallet "endnu kun var relative begreber, der var underordnet kategorien 'fattig og uarbejdsdygtig'".²⁶³ I lovgivningsarbejdet med etableringen af alderdomskategorien var det også blandt de fattige og uarbejdsdygtige, at flere af alderdomskategoriens tråde blev spundet. Selvforsørgelse indtog et centralt punkt i forhold til alderdomsunderstøttelsen. Det var med til at berettige ansøgerne, dels ved, at de havde bidraget til samfundet, og dels ved, at det betød, at ansøgeren havde forsørget sig selv. Arbejde var noget ansøgerne ikke længere var i stand til, og som de med alderdomsunderstøttelsen legitimt ikke var forventet at tage fuld del i længere. Om ansøgerne var værdige eller ej, var i høj grad knyttet an på det fortidige arbejde, evnen og viljen til selvforsørgelse, såvel som ansøgerens generelle liv og levevis. Placeringen og sammenvævningen af disse værdige, hidtil selvforsørgende og trængende mennesker med uværdige fattige i fattigvæsenet udgjorde et problem, som 1891-loven søgte løse og adskille.

Adskillelsen fra fattigvæsenet udgør en central tematik, som jeg tager med i de efterfølgende kapitler. Derudover var der et fravær af eksplicite udtalelser om alderdom i lovgivningsmaterialet, der betød at 'de gamle' i diskussionerne blev problematiseret som nogle, der havde en legitim placering uden for fattigvæsenet. Alderdom udgjorde således ikke et klart og afgrænset objekt, der formede udmålingen af hjælp, bedømmelsen af betingelser og selve ansøgningsprocessen. I stedet blev det koblet sammen med forhold i fattigvæsenet, såvel som fortidig levevis, trang, selvforsørgelse og moralske vurderinger.

Noget af det der trådte i stedet for en eksplicit omtale af gamle og alderdom var altså fattigvæsenet og fattigkategorien, der hermed indtog en konstituerende rolle i etableringen af alderdom som en særegen social-juridisk kategori. Med andre ord var det ikke en alderdomskategori, der

²⁶³ Kirk 1995, s. 235.

refererede til en afgrænset alderdom, snarere var det en alderdomskategori, der havde nogle tråde vævet ind og andre trukket ud af fattigdomslovgivning, fattigkategorier og de dertil hørende erfaringer, praksisser og moralske forestillinger. Dette indebar, at etableringen af alderdom som en kategori foregik relationelt. Det skete blandt andet ved, at der blev trukket på koncepter om (u)værdighed og trang, erfaringer med anstalter og formuleringer fra lovforslag fra fattigområdet. Herved blev der trukket delelementer og delargumenter ud, der igen blev sat sammen med andet. Dette skete på forskellige måder. På nogle punkter skete det som en kontrast, hvor alderdomsunderstøttelsen angik mennesker uden for fattigvæsenet. Det var imidlertid ikke kun et spørgsmål om en kontrastering, der klart og rent adskilte gamle og fattige. I stedet har jeg udlagt forholdet mellem de to kategorier som et gensidig konstitueringsforhold, der på nogle punkter problematiserede værdige menneskers placering i fattigvæsenet. På andre punkter har jeg beskrevet forholdet som et, hvor fattigvæsenet virkede som en inspiration, hvor der blev trukket konkrete formuleringer og forslag ud fra drøftelserne om en ny fattiglov. Derved optrådte fattigvæsenet som en forhistorie til alderdomsunderstøttelsen. Det blev i drøftelserne i Rigsdagen både beskrevet som noget man gjorde, og derfor skulle fortsætte med, mens fattigvæsenet andre gange blev omtalt som en utidssvarende institution, hvor der derfor var brug for forandring og nye forhold for gamle, værdige og trængende mennesker.

Ved at klassificere og benævne alderdom som en særegen social-juridisk kategori, blev alderdom konstitueret som et offentligt anliggende og som et problem, der fordrede samfundsmæssig intervention. Jeg udlægger det som et kategoriseringsarbejde, der indebar et vedvarende arbejde, tilpasning og omformning af alderdomskategorien. Dermed er det ikke en givet eller en afgrænset kategorisering; derimod foreslår jeg, at det også foregik i andre praksisser, der peger mod en flerhed af fortællinger om alderdom som et offentligt anliggende. I det næste kapitel analyserer jeg det ud fra konkrete sager om alderdomsydelse, der søgte at befolke kategorien af alderdomsunderstøttede, som fik betydning for menneskers liv. Afgrænsningen af alderdomskategorien går altså videre og flyder ud i et broget og mudret landskab af kommunale udlægninger, fortolkninger og korrektioner.

Kapitel 3: Sagsbehandlinger og 'befolkningen' af en kategori

Operationaliseringer og indplaceringer af personer

I dette kapitel undersøger jeg den social-juridiske alderdomskategori uden for den politisk-parlamentarisk, lovgivende scene. Jeg fokuserer på sagsbehandlinger, hvor ansøgere udarbejdede ansøgninger om alderdomsunderstøttelse, som dernæst blev behandlet i både kommunale og ministerielle arbejdsgange. Jeg tager udgangspunkt i mødet mellem 1891-loven og den kommunale, administrative praksis, der skulle håndtere loven på daglig basis. Jeg undersøger, hvordan alderdom blev konstitueret i skæringen mellem liv, lov og administration, hvor udfaldene havde konsekvenser for ansøgerene. Sagsbehandlingen af begæringer om alderdomsunderstøttelse forstår jeg som en alderdomskonstituerende praksis, hvor enkeltindivider og deres liv blev undersøgt og indplaceret. I dette arbejde blev kategorien af alderdomsunderstøttede befolket med personer og gjort ud fra individuelle sager og anvisninger til behandling af dem. Hermed flytter jeg det analytiske fokus fra lovgivningsarbejdet, hvor de gamle blev frembragt som et problem og som en kategori, der blev defineret og afgrænset, til sagsbehandlingen som en praksis, der konfigurerede alderdom ved at indplacere personer i en kategori.

Overordnet undersøger jeg, hvordan betingelser og forestillinger om alderdom blev operationaliseret og implementeret, det vil sige oversat og vurderet i sagsbehandlinger. Konkret betyder dette, at jeg søger svar på spørgsmål om, hvordan og ud fra hvilke kriterier mennesker blev vurderet egnede til at modtage alderdomsunderstøttelse? Hvilke dokumenter og formularer skulle udfyldes, og hvordan var forholdet mellem formularens felter og lovens betingelser?

Sagsbehandlingen var et arbejde, der i høj grad inddrog og foregik i en række forskellige dokumenter. I det efterfølgende afsnit beskriver jeg dokumenter som konstituerende for de sager, de omhandler. Derefter belyser jeg sagsbehandlingen ud fra fem analytiske snit: arbejdsgange, rum, værdighed, trang og hjælp.

Med de to første snit fokuserer jeg på den organisatoriske infrastruktur omkring sagsbehandlingen, på hvem og hvad, der fik sagsbehandlingen til at foregå. Først beskriver jeg den rumlige etablering af en ny administration, der var adskilt fra fattigvæsenets. Derefter analyserer jeg de arbejdsgange og aktører, både individuelle og institutionelle, der indgik i sagsbehandlingen. De to snit sætter scenen for de tre efterfølgende aspekter af, hvordan ansøgninger blev vurderet i sagsbehandlingen.

Med det tredje snit analyserer jeg, hvordan værdighed blev formaliseret, dokumenteret og vurderet i sagsbehandlinger. Derefter undersøger jeg hvilken trang, der skulle være til stede, og hvordan trangen blev identificeret og vurderet. Med det femte og sidste snit udforsker jeg hjælpen. Her ser jeg nærmere på de forskellige former for hjælp, der blev ydet, det omhandler både den hjælp der blev ansøgt og den faktiske hjælp.

Dokumenter og blanketscenarier

Antropologen Annelise Riles pointerer, at dokumenter og dokumentationspraksisser udgør et gennemgående træk ved (sen)moderniteten, hvor Riles omtaler evnen til at skabe og bevare dokumenter som det moderne bureaukratis embleme.²⁶⁴ Dokumenter er her en integral del af konstitueringen af grundlæggende fænomener som kroppe, institutioner, stater og kulturer. En central pointe hos Riles er, at dokumenter ikke kun skal studeres som noget, der findes ude i verden. Det at studere dokumenter indbefatter desuden en refleksion over, hvordan kulturforskere selv skaber viden. Dette dobbeltblik omfatter for Riles, at dokumentet behandles både som et "fundet objekt", som noget der er i verden, og som et "etnografisk objekt", der skabes igennem forskerens engagement med det.²⁶⁵ Som hos Kristin Asdal er det en udlægning af dokumenter som effektfulde, hvor dokumenter også gør noget i verden.

Ifølge Riles er der forskellige analytiske tilgange til dokumenter. En fokuserer på, hvordan dokumenter både forventer og muliggør særlige handlinger. Riles beskriver, at handlingerne gør noget ved både indhold og form. Det er handlinger som hun beskriver i modaliteter som forlængelser, forstærkelser, formindskelser, genbrug og modificeringer. Doku-

²⁶⁴ Riles 2006, s. 5.

²⁶⁵ Riles 2006, s. 7, 17.

mentet producerer med andre ord ikke kun instrumentelle kategorier, det producerer også svar og agens på forskellige måder, som noget der kan strækkes ud og forkortes igennem de humane og nonhumane svar som dokumentet forlanger eller tilbyder.²⁶⁶

Riles' blik på dokumenter finder jeg relevant i forhold til behandlingen af ansøgninger om alderdomsunderstøttelse. På den ene side indgik der klassifikationsteknologier i produktionen af dokumenter, der afspejlede eksisterende kategorier og ordninger, såsom alder, socialklasser og nationalitet. På den anden side har dokumenter også en konstitutiv effekt, ved at de indgår i skabelsen af kategorier, viden og de personer og samfund der bruger dem.²⁶⁷ Riles henviser til den historiske antropolog Brian Ketih Axel, der minder om

(...) to regard documents not as repositories of facts of the past but as complexly constituted instances of discourse that produce their objects as real, that is, as existing prior to and outside of discourse.²⁶⁸

Axels citat rummer to forskellige analytiske tilgange til dokumentet. Dokumenter kan udforskes som nogle, der indeholder fakta om verden. I forhold til alderdomsunderstøttelse og sagsbehandling, kunne det indebære et fokus på spørgsmål om, hvilken hjælp der blev uddelt til hvem, af hvem og hvornår. Udsagnet indebærer imidlertid også en anden tilgang, som Axel plæderer for, der forkaster den 'faktuelle' forståelse, og som i stedet fremhæver, at dokumenter skaber sine objekter.

Dette kapitel har ikke som ærinde at vælge den ene og bortkaste den anden tilgang. I stedet er det en anledning til at blive opmærksom på, at dokumenter (og kilder generelt) kan bruges på flere måder, i forhold til de spørgsmål der bliver stillet og de interesser, der er på spil. I mit tilfælde er det først og fremmest en interesse i, hvordan alderdomskategorien blev skabt i konkrete praksisser som eksempelvis en dokumentbaseret sagsbehandling. Det fordrer både en opmærksomhed mod dokumenternes indhold, men også mod hvad dokumenterne gjorde. I mit tilfælde er det dels dokumenter, der som spor vidner om en fortløbende konstituering af al-

²⁶⁶ Riles 2006, s. 21.

²⁶⁷ Riles 2006, s. 10–11.

²⁶⁸ Riles 2006, s. 11.

derdom. Det er dokumenter, der blev til som del af en sagsbehandling, der havde til formål at udpege de mennesker, der skulle modtage alderdomsunderstøttelse, og filtrere dem, der ikke levede op til betingelserne, fra. Dokumenterne forstår jeg ikke alene som konstituerende for sagsbehandlingen, de gjorde også noget ved den alderdom de bearbejdede, der igennem arbejdsgange og dokumenter blev til som et "fundet" og virkeligt fænomen i sagsbehandlingen.

I analysen af sagsbehandlinger er jeg inspireret af Riles' fokus på dokumenter. Her er jeg nysgerrig efter, hvordan dokumenter indgik i konkrete sager, hvilke liv og karrierer de havde, hvem og hvad de korresponderede med, hvem udfyldte dem, hvem behandlede dem, hvilke svar, konsekvenser og handlinger muliggjorde de? Inspireret af Riles anskuer jeg dokumenterne som nogle, der refererede til 1891-loven og som indeholdt konkrete kategorier såsom værdige, trængende og alderdom; men det var også dokumenter, der befolkede en social-juridisk alderdomskategori.

Foruden skemaer til ansøgning og formularer til undersøgelse, kunne blanketter indgå i sagsbehandlingen. En central del af sagsbehandlingen bestod altså i at arbejde med blanketter, udfylde, sende, modtage, læse, arkivere, koordinere og vurdere. Blanketterne indgik sammen med indleverede ansøgningsskemaer i det daglige arbejde med sagsbehandlingen. Her understøttede blanketterne en formalisering af en række arbejdsgange i sagsbehandlingen, der spændte over afhøring, afslag, begravelseshjælp, forhøjelse af hjælp, udbetaling af hjælp; i forbindelse med forandringer og anmeldelse om eksempelvis flytning og død; indhentning af attester om straf, helbred, vielse, bopæl og død. Blanketterne kunne både angive oplysninger, der manglede og andre oplysninger, som skulle kontrolleres.

At blanketterne var der, at de var mange og forskelligartede, pointerer i hvert fald tre historier om indplaceringen af mennesker som gamle, værdige alderdomsunderstøttede.

For det første materialiserer blanketterne en lang række forskellige scenarier, mulige svar og skabeloner for hvad der kunne ske. Blanketterne peger på nogle af de oplysninger, der kunne være relevante og

Blanket	Lage + Medicin	Forslaaelse af	Blanket	
20	Lage + Medicin	Forslaaelse af	Blanket	
21	Kiir	Komm. Lagers Attest	40	Flytning
22	Syggesedler	"	40 ^a	Bogholderiet
23	"	giir	41	Vyledning af 23/11 1901
24	Recepter	giir	42	
25	"	giir	43	Kontet. Skema til
26	Lageskilling	om Arbejdsforholdene	44	Redaktionsordre til Spedanten
27	Lagers Meddelelse om Flyttelse		45	Tilrigelse til Skema
28	Tilrigelse	til Lagen	46	
29			47	Tilrigelse til Vester Kreds
30	Hospitalindtægter	Indberet. m. Lgt	47 ^a	Anvisning for Bad
31	Undersøgelsskema for Lagen		48	Skema til Lagesjournal
32	Diatfald	Lagers Meddelelse om	49	
33	Ommeddelelse i Bør		50	Skema til Lagesjournal
34	Vyledning	til Opholder for Karet	51	Ommeddelelse om tilsluttede Regnskabsafg.
35	Meddelelseskortet	Blanket	52	Uformelledeklaring
36	Forsørgelse		53	Lagers Attest af Hæmsation
37	Forsørgelsesangend. Regler	1/4 1893	54	Registret til Revision af
38	Reglement for Alderdomshjemmet		55	Skema til Journal
39	Friednag		56	
			57	

En stor del af de over 80 forskellige blanketter, der i Københavns Kommune indgik i arbejdet med at behandle begæringer om alderdomsunderstøttelse, blev arkiveret på Stadsarkivet i København. Her er det et udsnit af den alfabetiserede oversigt over de forskellige blanketter. SA, Blanketsamling.

fraværende i begæringer om alderdomsunderstøttelsen, og imod den viden der kunne være nødvendigt at indhente. De fortrykte skemaer og blanketter definerede således hvilke typer af viden, der blev anset for at være relevante. Men de havde også en praktisk funktion, der sikrede en vis grad af ensartethed i sagsbehandlingerne. Det var fortrykte dokumenter, der sammenkoblede centrale og decentrale myndigheder, og som lagde op til at den enkelte sagsbehandler skulle fatte sig i korthed.²⁶⁹

For det andet fortæller blanketterne om, at sagsbehandlingen trak på en lang række institutioner og aktører. Der indgik politi, læger, fattigvæsen, begravelsesvæsen, kirkekontorer, hospitaler, retsvæsen, værger, sparekasser med mere. Sagsbehandlingen og slutteligt også frembringelsen af alderdomskategorien var distribueret blandt og bundet op i et samarbejde og en koordinering blandt en række parter. At sagsbehandlingen gjorde alderdom på denne måde betyder også, at alderdom i sagsbehandlinger foregik anderledes end i lovgivningsarbejdet. Sagsbehandlingen trak på mere end en lov, en sagsbehandler og en ansøger. Den fordrede, at der i kommunens forvaltning blev etableret et særskilt apparat af både humane og non-humane aktører, der bearbejdede og bidrog til, at alderdomskategorien blev befolket med personer.

For det tredje var det tomme blanketter. Det var dokumenter der skulle udfyldes. Riles skriver om "Form filling" i forhold til blanketter. Hun beskriver blanketten som et dokument, der skal udfyldes og som "prefigures the past and future agency of those who complete it and are subjected to it".²⁷⁰ Hos Riles er blanketten med andre ord et dokument, der gør noget ved dem, der udfylder det og dem som dokumentet vedrører; den varsler deres for- og fremtid. Blanketten varsler hos Riles på egen hånd, det sker ikke fordi at andre vil have den til det. At blanketten gør noget beskriver Riles også i analytisk øjemed, hvor hun beskriver blanketten som et selvanalyserende objekt:

(...) the form is a self-contextualizing entity: the gaps in the form to be filled in contain within themselves all the terms of analysis one would need to understand or complete them. The question then becomes methodological as well as theoretical:

²⁶⁹ Bjerre m.fl. 2017, s. 82–83.

²⁷⁰ Riles 2006, s. 19.

København, den 19 15 Løbe Nr.

Til Brug i en Forsørgelsessag udbedes Paategning, om

født d. i

findes straffet ifølge de ved Jurisdiktionen som paagældendes Fødejurisdiktion førte Registre.

En Konvolut vedlægges til behagelig Afbenyttelse.

AU 26
Alderdomsforsørgelsen.

Kreds. Aldfors. Nr.

Lægeerklæring udbedes angaaende

Arbejdsførhed og Helbredstilstand. er Aar gammel.

København, den 189

Til
Herr Kommunelege

Kredsinspektør.

AU 26

To blanketter, der inddrog to forskellige aktører i sagsbehandlingen af alderdomsunderstøttelse. Øverste blanket blev brugt til indhentning af straffeattest. Nederste blanket blev udfyldt af en læge og som gav en vurdering af helbred og arbejdsførhed. SA, Blanketsamling.

what might an ethnography of such a self-analyzing, self-contextualizing object look like? What might it contribute?²⁷¹

Ikke nok med, at blanketten gør noget i verden, ved at den er vævet sammen med andre aktører, så gør den også noget i analysen. For Riles indeholder blanketten det, der er brug for i analysen. For mig udgør de enkelte blanketter et bidrag til det, men de gør det ikke alene. Blanketterne var med til at konfigurere de alderdomsunderstøttede, men jeg forstår dem ikke som alderdomskonstituerende alene. Snarere ser jeg blanketterne som indgange til at undersøge de praksisser, de indgik i. Det er altså ikke en opmærksomhed, der udelukkende skal gå mod de konkrete tomrum i blanketterne, der i høj grad gik på personoplysninger. Opmærksomheden skal også rettes mod kontekst, arbejdsgange og aktører som blanketterne indgik i og sammen med.

Rumlighed og adskillelse

Den 30. juni 1891 udsendte Magistratens 3. Afdeling i Københavns Kommune en meddelelse til medlemmerne af Borgerrepræsentationen. Meddelelsen gik på, at loven om alderdomsunderstøttelse, der i København ville træde i kræft ved årsskiftet 1891-92, ville foranledige "et betydeligt arbejde", men at det inden da ville være nødvendigt at træffe foranstaltninger. Arbejdet bestod i at etablere en administration, der kunne behandle ansøgninger og undersøge, om ansøgerne "opfylder Betingelserne for at nyde Godt af Loven i Forbindelse dermed tillige Undersøgelse af Forsørgelsesretten og endelig Afgørelse af, hvor stor og hvilken Art af Understøttelse der i hvert enkelt Tilfælde efter et Skjøn over samtlige Omstændigheder bør gives."²⁷² I Københavns Kommune blev det vedtaget, at det var et sekretariat i Magistratens 3. Afdeling, der skulle stå for arbejdet.

Som eksemplet fra København illustrerer, var en stor del af arbejdet med alderdomsunderstøttelsen lokaliseret i kommunerne. Det var i de enkelte kommuner, at alderdomsunderstøttelsesudvalg og tilsvarende afdelinger stod for at behandle ansøgninger og tildele alderdomsunderstøttelse. I dette afsnit undersøger jeg, hvordan der blev etableret en rumligt særskilt administration af alderdomsunderstøttelsen.

²⁷¹ Riles 2006, s. 20.

²⁷² *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1891-92, s. 344-345.

I et cirkulære fra Indenrigsministeriet fra 1891 blev der gjort opmærksom på, at loven om alderdomsunderstøttelse opererede med den samme kommunale enhed, der også optrådte i fattigloven. Disse kommuner blev kaldt for "fattigkommuner", hvilket henviste til, at der var tilfælde, hvor landdistrikter i forhold til fattighjælp administrativt samarbejdede med nærliggende købstæder. På den måde arvede alderdomsunderstøttelsen den kommunale infrastruktur, der hidtil havde dannet ramme om forvaltningen af fattigloven. I cirkulæret blev der endvidere gjort opmærksom på, at afgørelser angående alderdomsunderstøttelse ikke skulle ligge i fattigudvalg, men i egne udvalg, selvom der kunne være tilfælde, hvor det kunne være nyttigt for udvalget at rådføre sig med fattigudvalget.²⁷³

Mens de kommunale enheder fortsatte efter fattigvæsenets inddeling, forholdt det sig anderledes med de konkrete kontorer, der skulle stå for selve bearbejdningen af ansøgningerne. Vender vi tilbage til Københavns Kommune, var det Magistratens 3. Afdeling, der skulle forestå alderdomsunderstøttelsen. Denne afdeling havde hidtil bestyret fattigvæsenet. At Magistratens 3. Afdeling havde erfaring med fattiglov og fattigvæsen blev fremhævet som en grund til at placere alderdomsunderstøttelsen i samme afdeling. Derudover kunne der være tilfælde, hvor andrageren skulle have hjælp før sagsbehandlingen var afsluttet, det vil sige før det var bestemt om hjælpen skulle betragtes som alderdomsunderstøttelse eller fattighjælp. Magistratens 3. Afdeling gik fra at have arbejdet udelukkende med fattigvæsen, til at håndtere to forsørgelsesvæsener, der opererede på forskellig vis. Overførsler og samvirken mellem de to forsørgelsesvæsener blev af Magistraten beskrevet som "absolut nødvendigt".²⁷⁴ Samtidig med, at Magistraten pointerede en samvirken som nødvendig, gjorde den også opmærksom på, at der var brug for at undgå sammenblanding med fattigvæsenet. De alderdomsunderstøttede skulle "saa lidt som paa nogen Maade muligt sammenblandes med de Trængende, som søge Fattighjælp".²⁷⁵

²⁷³ Cirkulære fra Indenrigsministeriet, 1. juni 1891. Efter Frost & Rosenørn 1895, s. 190–194.

²⁷⁴ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1891-92, s. 345.

²⁷⁵ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1891-92, s. 345.

At der var brug for at undgå sammenblanding, betød at der i praksis blev etableret det som Magistraten omtalte som et "apparat" til de aldersunderstøttede, der også administrativt var adskilt fra fattigvæsenet. En del af de ansatte, såsom kredsinspektører, blev dog hvervet fra fattigvæsenet.²⁷⁶

Konkret var Københavns Kommune inddelt i tre kredse, Øster, Nørre og Vester Kreds, hvor der hvert sted var ansat en kredsinspektør, en assistent, en skriver og et bud, der sammen stod for sagsbehandlingen af indkomne ansøgninger om aldersunderstøttelse. Hver afdeling bestod af mindst tre lokaler, henholdsvis et venteværelse, et kontor for inspektøren og et kontor for assistenten.²⁷⁷ Kredsinspektørens opgave blev beskrevet som at "trænge til Bunds i Andragerens Forhold og bedømme deres Kravs Berettigelse og deres Trangs Omfang og Karakter, naar de indgive Begjæring".²⁷⁸ Det var med andre ord de enkelte kredsens opgave at vurdere trang og værdighed, og sluttelig om ansøgere hørte til i alders- eller i fattigkategorien.

Apparatet omfattede, at behandlingen af ansøgninger skulle udføres af andre ansatte, der var placeret både centralt i Magistratens 3. Afdeling og lokalt i de enkelte distrikter. Udbetalingen af aldersunderstøttelse foregik ligeledes udenom de kasser, der normalt stod for at udbetale fattighjælp. Mens fattighjælp blev udbetalt af Magistratens kassererkontor, blev aldersunderstøttelsen varetaget af Københavns Sparekasse, og fra 1918 blev hjælpen udbetalt på modtagernes bopæl.²⁷⁹ At adskillelsen også var rumlig, beskrev Magistraten i en indstilling til Borgerrepræsentation, i forhold til lægebesøg, hvor

(...) de 2 Grupper af Personer ikke kunne henvises til samme Tid at benytte det samme Venteværelse til Lægens Konsultationslokale, og det vil derfor være nødvendigt enten at henvise de Aldersstøttede til Lægens private Konsultationslokale, eller til et Særskilt.²⁸⁰

²⁷⁶ Jørgensen 1969, s. 89.

²⁷⁷ SA, journal 104. Regler vedr. Aldersdomsforsørgelsen, 1898, s. 4.

²⁷⁸ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1892-93, s. 525.

²⁷⁹ Jørgensen 1969, s. 90.

²⁸⁰ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1892-93, s. 524-532.

Derudover blev der, som jeg senere vil belyse, også indrettet separate hjem til de alderdomsunderstøttede. Adskillelsen blev af borgmester i Magistratens 3. Afdeling Adolph Jacobi forklaret ved at lovens sigte havde været:

(...) at de, der søge Alderdomsunderstøttelse, skulle faa en Følelse af, at man henregner dem til en Gruppe af Mennesker, der bør behandles lidt bedre og maaske have lidt større Hjælp end de, der henvende sig til Fattigvæsenet, men det kunne ikke være Lovens Mening, at man pludselig vilde degradere de Fattige til en saa foragtelig Kaste, at de Alderstøttede ikke en Gang skulle kunne have at gjøre med en Mand, der har med de Fattige at gjøre. Han kunde forsikre, at der blandt de Fattige er Folk, der ere akkurat ligesaa gode som de Alderstøttede, og om der end blandt de Fattige er Individier af mindre god Kvalitet, vilde det være urimeligt at betragte dem som saa usle, at det ikke skulle kunne taales, at de samme Mennesker have med dem og med de Alderstøttede at gjøre.²⁸¹

Jacobis kommentar faldt i forlængelse af en drøftelse af administrationen af alderdomsunderstøttelsen og mere specifikt om de ansatte, der behandlede ansøgningerne om alderdomsunderstøttelse, nu også kunne arbejde med sager om fattighjælp. Det var et spørgsmål om, hvorvidt adskillelsen af alderdomsunderstøttelsen og fattighjælpen skulle gå, om den skulle gå videre end forskellige kontorer og besøgstidspunkter. Dette vidner om, at kategorien af alderdomsunderstøttede både skubbede til, adskilte sig fra og trak på kategorien og administrationen af fattighjælpsmodtagere.

Arbejdsgange og anvisninger

En del af det kommunale arbejde med at operationalisere alderdomsunderstøttelsen bestod som vist i at etablere en administration, der var rumligt adskilt fra fattigvæsenets. I det følgende udfolder jeg, at en anden og meget konkret del af arbejdet med alderdomsunderstøttelsen lå i de enkelte arbejdsgange, der indgik i sagsbehandlingen af anmodninger om alderdomsunderstøttelse.

²⁸¹ Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger, 1892-93, s. 545.

1891-lovens tredje paragraf omtalte arbejdsgangen, når en person ansøgte om alderdomsunderstøttelse. Begæringen om alderdomsunderstøttelse skulle bestå af et udfyldt skema og en række bilag, der skulle indgives til den respektive kommunale myndighed. Paragraffen fortsatte:

Til Brug ved Undersøgelsen skal uden Betaling meddeles Udskrifter eller Attester af Rets- og Øvrighedsprotokoller, Kirkebøger og deslige, samt Bistand ydes af øvrigheden. I fornødent Fald kan der optages Politiforhør over Andrageren og andre, der maatte kunne meddele Oplysning. Efter endt Undersøgelse bestemmer vedkommende kommunale Myndighed, om Andrageren har Krav paa Alderdomsunderstøttelse, og i saa Fald, hvad og hvor meget, der skal ydes ham.²⁸²

Paragraffen introducerede to elementer. I den første del af paragraffen bliver det klart, at der i sagsbehandlingen indgik en række andre offentlige myndigheder end kommuner og ministerier, såsom retsvæsen, kirkevæsen, ligesom at politiforhør kunne indgå. I slutningen gøres skønssprincippet klart, der betød, at det var de enkelte kommunale myndigheder, der bestemte over hvad der skulle ydes, og hvem det skulle ydes til.

Klager angående afgørelser kunne som nævnt i § 10 ikke indbringes for en domstol. I stedet kunne de indbringes for den respektive "overøvrighed". Bortset fra i København betød det for amtmanden. Amtmanden var en embedsmand, der repræsenterede statsmagten og som styrede et enkelt amt. Det var som nævnt også for amtmanden, at sogne- og købstadskommunerne kunne indbringe tvivlssager og uenigheder. Amtmanden kunne igen indbringe sagerne for Indenrigsministeriet. Anderledes var det i Københavns Kommune, der ved indbringelse af denne slags sager stod direkte under Indenrigsministeriet.²⁸³ I tvivlstilfælde var det sålunde ministerielle myndigheder, der havde det sidste og afgørende ord. Dette arbejde med at træffe afgørelser i tvivlssager, omfattede ikke kun en domsfældende funktion, der sigtede efter at identificere afvigelser og træffe endelige afgørelser. Det indebar også et arbejde med at formidle denne viden. Afgørelserne af tvivlssager blev formidlet i tidsskrifter og håndbøger, der cirkulerede på tværs af kommuner. Det forstår jeg som, at Inden-

²⁸² Lov om Alderdomsunderstøttelse efter Frost & Rosenørn 1895.

²⁸³ Lov om Alderdomsunderstøttelse efter Frost & Rosenørn 1895.

rigsministeriet hermed søgte at ensrette forskellige kommunale og skønsbaserede sagsbehandlinger igennem oplysning. Der indgik med andre ord et arbejde, som sigtede mod at standardisere og harmonisere de kommunale skøn.

Om en person skulle tildeles alderdomsunderstøttelse byggede ikke alene på et skøn, men også på en omfattende granskning af andragerens liv og levned, og en vurdering af om personen levede op til lovens betingelser. I det følgende vil jeg belyse sagsbehandlingen med udgangspunkt i to interne og håndskrevne anvisningsdokumenter fra Magistratens 3. Afdeling i Københavns Kommune, *Vejledning til Behandling af Begæring om Alderdomsunderstøttelse* og *Regler vedrørende Alderdomsforsørgelsen*, begge fra 1898. De to anvisningsdokumenter supplerer jeg med dele fra trykte håndbøger om alderdomsunderstøttelsen. Jeg læser dette materiale med henblik på at undersøge, hvordan ansøgninger om alderdomsunderstøttelse blev behandlet, hvordan andrageren blev skønnet som værdigt trængende eller ej. Jeg er med andre ord interesseret i, hvordan en person i dette apparat af blandt andet arbejdsgange, personer og blanketter blev gjort til en værdig, trængende alderdomsunderstøttet person. Medarbejderne såvel som administrationen havde af indlysende årsager ingen erfaringer med 1891-loven og vurderingen af ansøgninger om alderdomsunderstøttelse. Derfor er det interessant at undersøge de nedskrevne anvisninger, der beskrev, hvordan arbejdsgangen skulle være, hvad der skulle bemærkes, vurderes, og hvem der skulle involveres.

Begge anvisningsdokumenter tog udgangspunkt i at enten en andrager eller en mødende, det vil sige en repræsentant for andrageren, mødte op på det lokale kreds-kontor for at få udleveret et ansøgningsskema. Her blev der mundtligt stillet en række spørgsmål om andragerens alder, bopæl, køn, ægteskabelig status, om denne havde haft fast ophold i landet igennem de sidste ti år, og om andrageren havde indfødsret. Spørgsmålene tjente som en hurtig filtrering af mulige ansøgere, der havde til formål at sortere de ansøgninger fra, der højst sandsynligt ville blive afvist med henvisning til et af ovennævnte spørgsmål. I *Vejledningen* står der nemlig, at "Fremgaar det med Sikkerhed af Besvarelserne at Ansøgeren er forladt Kone, eller ikke har opholdt sig de sidste 10 Aar her i Landet, eller ikke

har Indfødsret, udleveres som Regel intet Skema.”²⁸⁴ Mens de sidste to punkter omkring ophold i landet og indfødsret korresponderede med de tilsvarende paragraffer i 1891-loven, var det mere uklart, hvorfor kvinder der var forladte af deres ægtemænd skulle frasorteres.

Venteværelse på Københavns Rådhus, efter Rasch 1914, s. 59.

Var en kone forladt, det vil sige var ægtemanden eksempelvis forvundet eller rejst bort, indgik hun formelt i et ægteskab og blev derfor sorteret fra i sagsbehandlingen. Om de forladte koner var berettiget til hjælp, var ingen selvfølge eller lige til at læse ud af loven. I efteråret 1891 sendte Københavns Magistrat en forespørgsel til Indenrigsministeriet om de forladte koners status, "idet de ikke omtales i Loven, og de af Ministeriet foreskrevne Formularer til Blanketter heller ikke synes at have taget Hensyn til forladte Koner". Magistraten fandt det ikke klart om loven omfattede "enhver kone, der faktisk er forladt, eller kun saadanne, der gennem Overøvrighedens Dekret ere erkjendte som saadanne i strængeste forstand".²⁸⁵ Indenrigsministeriet svarede, at det at være forladt ikke var det samme som at være skilt eller separeret, og derfor var de forladte koner ikke omfattet af loven. I ægteskaber var det altså kun ægtemanden, der

²⁸⁴ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om alderdomsunderstøttelse (AU), 1898, s. 1-2.

²⁸⁵ RA, journalsag nr. 1855/1891.

Aldfors. Nr. 950

Skema B. For Enker og for fraskilte og fraseparerede Hustruer.
Udfyldes og indgives i to Exemplarer.

4943

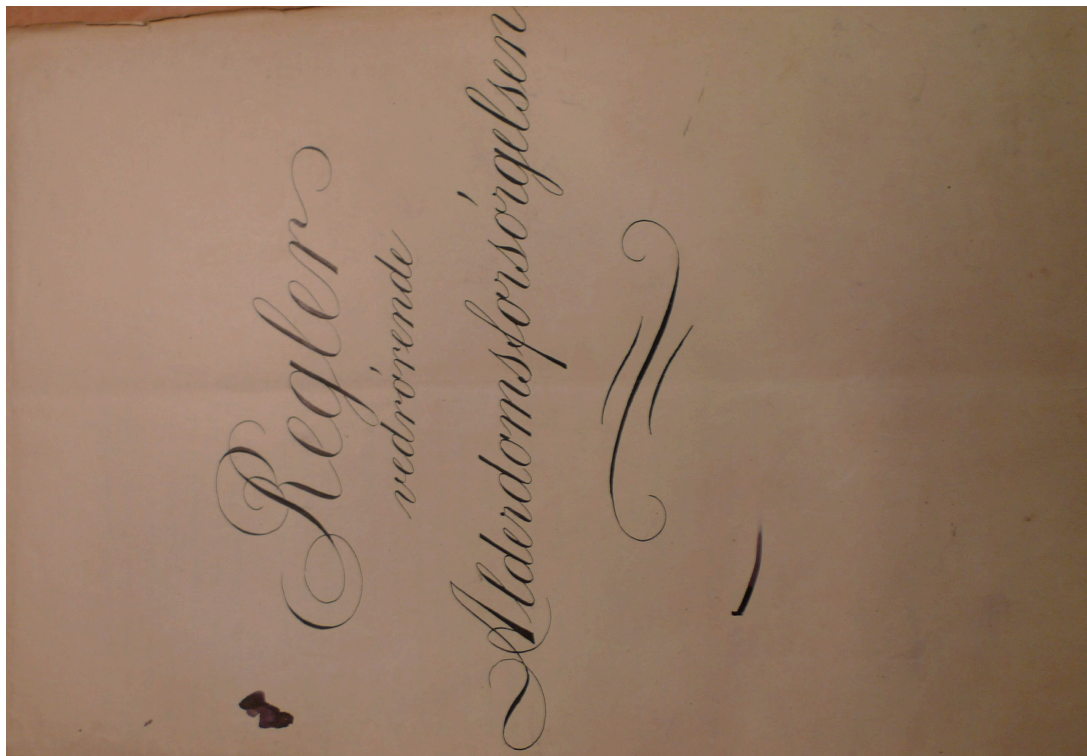
Begjæring om Alderdomsunderstøttelse
i Henhold til Loven af 9de April 1891

af
Kjøbenhavns Kommune

fra
(fulde Navn og Stilling) Enke Sophie Frederikke Brønne, f. Sand
boende i Gyldenløvsgade No. 12 i 12de i København
7/6 1872
født i Lyngby i Lyngby Sogn København Amt
M. L.

Nedenstående Spørgsmaal besvares saa udtømmende, som muligt, og Legitimations-
papirer og øvrige Bevisligheder, som Andragerrinden kan fremskaffe, vedlægges.

1. Mandens fulde Navn og Stilling?
Mathias Martinus Poppe (Ejendomsmand)
2. Naar og hvor er han født, og forsavridt han er i Live, hvor opholder han sig for Tiden?
Han er født den 10de April 1872 i København
Han er død den 10de April 1872 i København
Han er død den 10de April 1872 i København
3. Naar er Efterskabet hævet ved hans Død eller, naar har Separationen fundet Sted?
Ved hans Død.
4. Har Andragerrinden i de sidste 10 Aar udført fast Ophold i et Land, hvor der er en anden Fald, hvor og hvor længe paa hvert Sted?
Andragerrinden har udført fast Ophold i 38 Aar siden 1863 i København.

Øverst uddrag af ansøgningsskema B til begjæring om alderdomsunderstøttelse for enker, fraskilte og fraseparerede hustruer. Nederst forside fra anvisningsdokumentet 'Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen', 1898. SA, Journal 104.

kunne søge om alderdomsunderstøttelse, denne kunne så søge om hjælp til at forsørge sin ægtefælle. Det samme princip gjaldt i de tilfælde, hvor kvinden var over 60 år og manden var under 60 år, her kunne ægteparret ikke blive berettiget til alderdomsunderstøttelse. Civilstand og forsørgelsespligt var afgørende faktorer i udskilningen af de ansøgere, der skulle have hjælp, og markerede en forskel i adgangen til understøttelsen blandt mænd og kvinder.

At få udleveret et skema til udfyldelse var med andre ord ingen selvfølge. Allerede inden det blev udleveret, blev der foretaget en sortering af de mulige ansøgere. Sorteringen fandt sted ud fra formelle tilknytningskriterier og alder, og ikke efter en vurdering af trang og værdighed.

De mundtlige spørgsmål havde også til formål at placere de egnede ansøgere i de rigtige kategorier og udlevere det dertil hørende ansøgningsskema. Der fandtes to typer af skemaer: Skema A) For mænd og ugifte kvinder og skema B) For enker og for fraskilte og fraseparerede hustruer. I begge skemaer skulle andrageren identificeres, og der skulle gives oplysninger om bopæl, fattighjælp, domme, forsørgelseskommune, familie, bopligssituation, indtægter (både aktuelle og fremtidige), formue, gæld, husleje, årsag til trang og ønsket hjælp. I skema B skulle en række spørgsmål om ægtemanden og ophævelsen af ægteskabet desuden også besvares, hvad enten den enlige tilværelse var grundet død eller skilsmisse. Derudover fandtes der en tredje type af skema, der var forbeholdt de tilfælde, hvor en person gerne ville have ændret enten størrelsen eller formen på en allerede tildelt alderdomsunderstøttelse. Den interne opdeling i forhold til civilstand var konkretiseret i skemaerne. Selve skemaerne blev udleveret i to eksemplarer, der begge skulle udfyldes og afleveres hos kommunen derefter. Derudover blev andrageren gjort opmærksom på, at Studenter-samfundets Retshjælp gratis bistod udfyldningen af begæringerne.²⁸⁶

Det var de enkelte kommunalbestyrelses opgave at sørge for, at skemaerne, der skulle bruges til ansøgningen om alderdomsunderstøttelse, var tilstede. Blanketterne skulle ifølge et cirkulære fra Indenrigsministeriet udleveres "uden Betaling, til dem af Kommunens Beboere, der

²⁸⁶ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 6.

kunne komme i Betragtning til at erholde Understøttelse".²⁸⁷ Cirkulæret pointerer, at ansøgningsskemaet var forbeholdt nogle, at ikke alle kunne komme i betragtning til at ansøge om alderdomsunderstøttelse.

I en håndbog om alderdomsunderstøttelsen redigeret af Alfred Weiss fra 1894 nævnes det i forhold til udfyldelse af skemaet, at det ikke var nødvendigt, at det var ansøger selv der udfyldte det, snarere kunne det "i de fleste tilfælde være rigtigst at lade en person, som har lidt Erfaring i den Slags Ting, gøre det".²⁸⁸ Det var med andre ord ikke nødvendigvis andrageren selv, der førte pennen i udfyldningen af skemaet.

Skemaet skulle udfyldes og ledsages af en række dokumenter. En del af dem skulle ansøgeren selv vedlægge, såsom egen dåbsattest eller skudsmålsgang til at dokumentere fødselsdato, vielsesattest eller skilsmissepapirer til dokumentation af ægteskabelig status, og eventuelt begravelsespapirer eller dødsattest for afdød ægtefælle, såvel som huslejepapirer.

Når begæringen om alderdomsunderstøttelse var blevet afleveret til kredskontoret, blev ansøgningen forsynet med løbenummer og indført i register og journal. Var andrageren selv mødt op for at aflevere ansøgningen, blev den gennemgået punkt for punkt af kontoristen og andrageren. Hvis andrageren ikke var i stand til at møde på grund af eksempelvis sygdom, blev gennemgangen foretaget på dennes bopæl.²⁸⁹

Efter at ansøgningen var blevet afleveret fulgte der en undersøgelse af ansøgningen, der i Københavns Kommune blev omtalt som en "afhøring". Afhøringen bestod af to trin: først blev der foretaget kontrol af oplysningerne i skemaet, og dernæst blev der udført en undersøgelse i hjemmet. Oplysninger fra de to trin blev noteret på den samme formular, afhøringen, hvor sagsbehandleren gjorde sine noter om sagen i forhold til en række punkter. Efter undersøgelsen blev der indstillet til en afgørelse. Afhøringen er altså på trods af dets betegnelse ikke at forstå som et mundligt forhør ansigt til ansigt. Derimod kunne det i særlige tilfælde være

²⁸⁷ Cirkulære fra Indenrigsministeriet, 1. juni 1891. Efter Frost & Rosenørn 1895, s. 190–194.

²⁸⁸ Weiss, 1894, s. 42.

²⁸⁹ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 4-5.

muligt at indkalde til et egentligt mundtligt forhør, i form af et politiforhør, "over Andrageren og andre, der kunne meddele Oplysning".²⁹⁰

Det første trin i afhøringen bestod i, at kredskontoret indhentede oplysninger fra en række andre myndigheder. Det drejede sig om bopælsattester, der havde til formål at tjekke om andrageren havde fast bopæl, samt hvilken kommune der skulle finansiere forsørgelsen. Derudover blev der indhentet en straffeattest, der havde til formål at tjekke om personen i domsøjemed var værdig, såvel som en fattigattest, der havde til formål at tjekke, om der var blevet ydet fattighjælp til den pågældende i kommunen. For så vidt der manglede værtattester kunne der også indhentes politiattester, ligesom det også var muligt at indhente dødsattester (for pårørende), samt helbredsattest og lægeattest. Her er afhøringen at forstå som en del af en formular, der bestod af en række punkter, der blev besvaret ved indhentning af oplysninger fra andre myndigheder som eksempelvis politi og fattigvæsen. *Vejledningen* skriver, at oplysninger som sagsbehandleren hermed fandt ud af var urigtige eller fortiede, skulle indføres i afhøringen.²⁹¹ Det var således en arbejdsgang, som havde til formål at kontrollere, tilføje og korrigere oplysninger i ansøgningsskemaet.

Når afhøringen forelå færdig med de nødvendige attester, fulgte det næste trin, undersøgelsen i hjemmet. *Reglerne* beskriver, at undersøgelsen sigtede efter at "give det fyldigst mulige Indblik i alle Ansøgerens Forhold, paa Grundlag af hvilket, i Forbindelse med det i øvrigt oplyste, Indstillingen vil være at affatte".²⁹² *Vejledningen* beskriver mere eksplicit hvad ansøgerens forhold kunne omfatte. Undersøgelsen i hjemmet havde til formål at føre "størst mulig Klarhed over Vedkommendes hele Forhold og Trang, om denne er selvforskyldt, om Ansøgeren maa anses som uværdig paa Grund af Drikfældighed, tidligere eller nuværende Virksomhed i Usædelighedens Tjeneste o. Lign."²⁹³ Det uddybedes ikke yderligere, hvad undersøgelsen i hjemmet kunne indeholde. Citatet peger på, at værdighed og trang udgjorde centrale betingelser, der blev bearbejdet i såvel ansøgningsskemaet som i afhøringen og i undersøgelsen i hjemmet, hvor oplysninger blev kontrolleret og nye tilføjet. På blanketten indgik der en række

²⁹⁰ Weiss, 1894, s. 61.

²⁹¹ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 11.

²⁹² SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 10.

²⁹³ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 11-12.

punkter, der blev udfyldt i forbindelse med undersøgelsen i hjemmet. Mange af disse var i forlængelse af det tidligere indgivne ansøgningsskema, men blev udfyldt på ny i en anden kontekst.

Oplysningerne der blev indhentet blev indført i et fortrykt skema. I København var der to typer: et til familier og et til enlige personer. Modsat ansøgningsskemaet, der var en ensrettet formular på tværs af kommunale skel, var dokumentet til afhøring og undersøgelse i hjemmet forskelligt fra kommune til kommune. I både København og på Frederiksberg var der tale om en fortrykt formular, men med forskellige undersøgelsespunkter. Nok var der en lang række overlap i de oplysninger der blev indhentet såsom personoplysninger, forsørgelsespligt og -ret, nutidige og fremtidige indtægter, arbejdsfærlighed og helbred, fattighjælp, bolig- og familiesituation og et åbent punkt "andre bemærkninger". Men der var også enkelte variationer i forhold til opbygning af skemaer, såvel som de oplysninger der blev efterspurgt, eksempelvis var der i formularen fra København punkter for årsagen til trang, hvilket ikke optrådte som et separat punkt i formularen fra Frederiksberg.

Weiss' håndbog ud i alderdomsunderstøttelsen bemærker, at når kommunalbestyrelsen og/eller den undersøgende myndighed var i tvivl, var det rigtigst at afvise ansøgningen om alderdomsunderstøttelse. Håndbogen anbefalede at meddele ansøgeren afvisningen kortfattet og skriftligt med ordene "at man efter anstillede Undersøgelser ikke finder Anledning til for Tiden at tilstaa A."²⁹⁴ I de tilfælde hvor alderdomsunderstøttelse var blevet tilstået blev andrageren indkaldt, og fik udleveret et kort til at dokumentere tilståelsen, samt en pengebog, hvor udbetalinger blev indført.²⁹⁵

Efter at hjælpen var blevet tildelt, kunne sagsbehandlingen genoptages, hvis der opstod ændringer såsom af indkomst, flytning, hospitalsindlæggelse, død, og begravelse. Derudover nævnes det også i *Vejledningen*, at der var et årligt tjek i juni-august måned, hvor de enkelte politistationers mandtalslister skulle tjekkes for at se, om personen stadig boede samme sted. Hvis ikke, blev modtageren eftersøgt. Derudover åbnedes

²⁹⁴ Weiss, 1894, s. 61.

²⁹⁵ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 14.

der i *Reglerne* for i tilfælde af tvivl, at et egentligt tilsyn med de alderdomsunderstøttede kunne udføres: "de kan føres ved Besøg i deres Hjem eller ved Tilsigelse til Møde eller paa anden Maade i sadanne Tilfælde, hvor særlige grunde tale derfor, saasom Tvivl om deres Forhold, Formodning om, at de have lagt Skjul paa Arbejdsindtægter eller Andet".²⁹⁶ I sagsmaterialet fra Københavns Kommune er jeg ikke stødt på spor af tilsyn. Anderledes forholder det sig i sagerne fra Frederiksberg Kommune, hvor der i flere af sagerne var vedlagt små lister, der med års mellemrum gjorde status over andrageren. Ofte var det med korte bemærkninger om, at situationen var uforandret eller forværret.

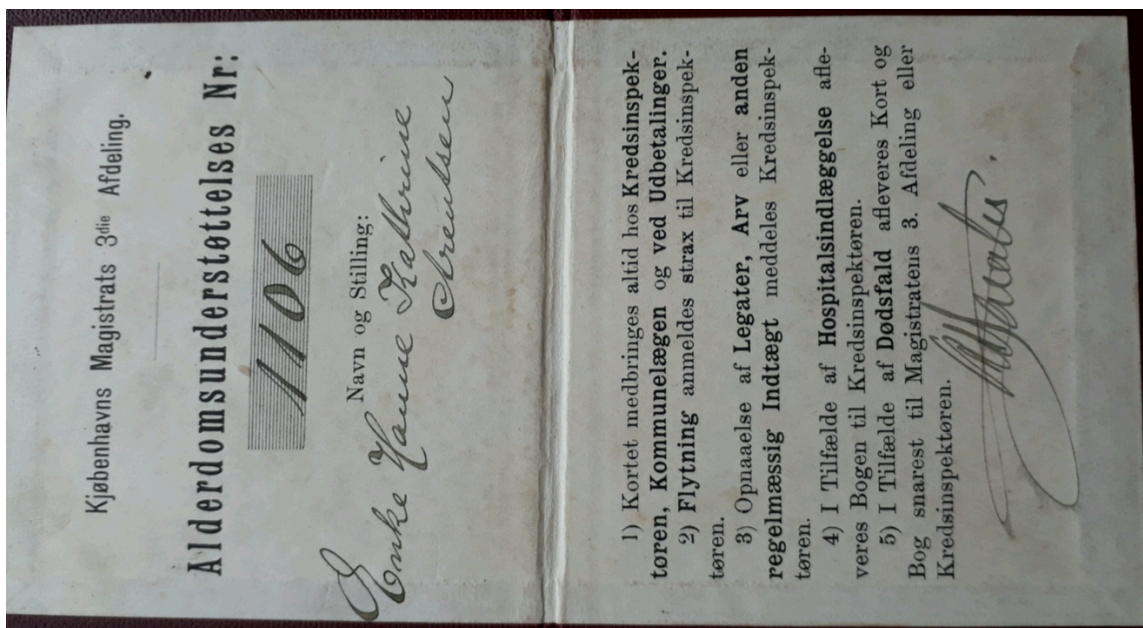
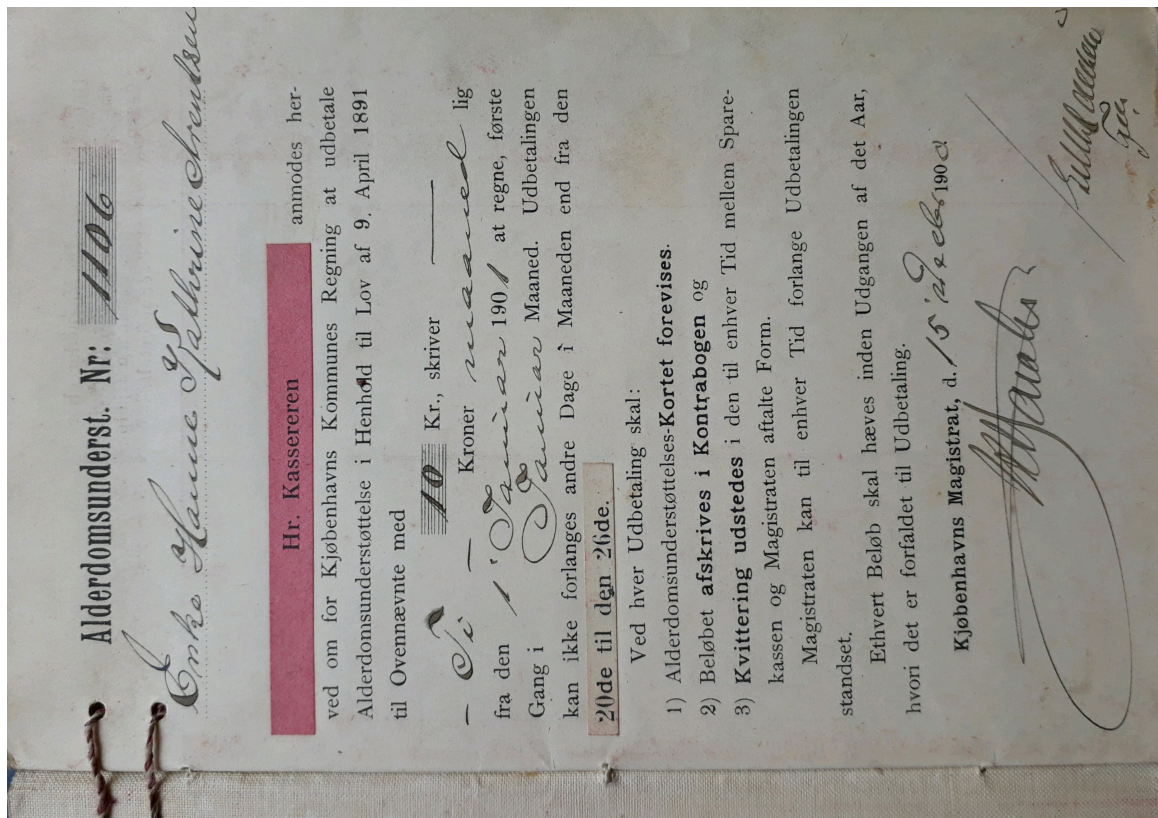
Ingen af de to anvisningsdokumenter omtaler selve afgørelsen yderligere, end jeg har vist i det foregående. Der var med andre ord ingen beskrivelser af afgørelsen som en arbejdsgang for sig, eller omtale af hvem der afgjorde hvad, og med hvilken vægtning. I København var afgørelsen formelt placeret centralt i Magistratens 3. Afdeling, hvor hovedopgaverne ellers var journalføring og korrespondance. Magistraten bemærkede i en indstilling til Borgerrepræsentationen, at personalet "aldrig har havt Leilighed til selv at færdes i de Trængendes Hjem og sætte sig selv ind i deres Forhold".²⁹⁷ Derfor blev der i praksis ofte tale om, at de enkelte kredse, hvis personale havde været i ansøgernes hjem, indstillede personer til hjælp, men at hjælpen blev tilstået centralt. Det betød, at der centralt blev foretaget en bedømmelse af om forudsætningerne for at modtage alderdomsunderstøttelse var i orden, snarere end om skønnet af trang, og dens omfang og karakter, var rigtigt. Den skønsmæssige karakter som afgørelsen havde, kommenterede Magistraten også: "i sidste Instans er det et Skjøn, der bliver afgørende, naar man skal bedømme, om en Person er i Trang eller ikke, om han skal hjælpes paa den ene eller den anden Maade, Mere eller Mindre".²⁹⁸ Skøn udgjorde således et gennemgående træk ved sagsbehandlingen, der både prægede vurderingen af trang og værdighed, udmålingen af hjælpens størrelse og form, såvel som selve afgørelsen omkring alderdomsunderstøttelse.²⁹⁹

²⁹⁶ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 10.

²⁹⁷ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1892-93, s. 527.

²⁹⁸ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1892-93, s. 526.

²⁹⁹ Wingender 1994, s. 20.

Øverst et alderdomsunderstøttelseskort, hvor der blev informeret om, at kredsinspek-
tøren skulle informeres i tilfælde af flytning og nye indtægter. Nederst en udbetalings-
bog, hvor alderdomsunderstøttelsesnummeret placerer andrageren i det kommunale
alderdomsapparat som en person, der kan indføres og identificeres i protokoller og sa-
ger. SA, Alderdomsforsørgelsessager 1905, nr. 1106.

At vurderingen og indplaceringen af værdige gamle alderdomsunderstøttede beroede på skøn var et centralt kendetegn ved sagsbehandlingen. I forhold til afgørelsen finder jeg, at der ligger en central pointe i, at afgørelsen ikke lader sig afgrænse i en enkelt paragraf eller omtale. Afgørelsen forstår jeg derimod som strakt ud i en flerhed af handlinger og dokumenter. Det dækker over, at den værdige, trængende alderdomsunderstøttede borger blev frembragt i de skemaer, formularer, afhøringer og undersøgelser, der indgik i sagsbehandlingen.

I hovedtræk var formularerne til afhøringen fra Frederiksberg og Københavns kommuner meget lig hinanden, men der var også forskelle. Det centrale heri består i, at der var forskel på de oplysninger, der blev indhentet og som indgik i vurderingen af de enkelte ansøgninger. Pointen er, at alderdomsunderstøttelsesloven satte et bredt rammeværk op, der blev operationaliseret og fortolket forskelligt i de enkelte kommuner. Som jeg har vist, var der også mindre forskelle mellem de to anvisninger fra samme kommune. At der blev indhentet forskellige oplysninger i afhøringerne, vidner således om at der blev skønnet på varierende grundlag. Om end der blev skønnet forskelligt, så skete det i forhold til det samme rammeværk, nemlig lovens betingelser, der var trykt i de standardiserede ansøgningsskemaer. Der var også forskel på de to anvisningsdokumenter, der i store træk beskrev de samme arbejdsgange, men som også indeholdt forskellige beskrivelser og betoning af dele af arbejdsgangene. Dette viser desuden det omfattende skønsarbejde og lokale implementeringer, der lå i at operationalisere 1891-loven og sortere de værdige, trængende alderdomsunderstøttede personer.

Behandlinger af værdighed

I dette afsnit undersøger jeg, hvordan værdighed blev vurderet i sagsbehandlinger. Jeg er interesseret i, hvordan noget så umiddelbart uhåndgribeligt som andre menneskers værdighed blev gjort håndgribeligt og operationaliseret i sagsbehandlingen. Hvordan blev værdighed udlagt og vurderet, og hvilke forståelser af værdighed indgik i sagsbehandlingen? I afsnittet analyserer jeg værdighed ud fra eksplicite og formaliserede beskrivelser af det, der omtaltes som værdighed, og ud fra implicitte og subtile beskrivelser af andre forhold, hvor værdighed tog form. At værdighed

blev formet, og at det også optrådte subtilt, blev omtalt i en artikel i *Kjøbstadsforeningens Tidsskrift* fra 1892. Her blev det pointeret, at værdighed var et udtryk, der uovervejende var kommet med i titlen på loven, men ikke i selve lovteksten: "denne Lov vilde hjælpe de værdig trængende. At selve dette Udtryk ikke er kommet ind i Loven, maa man ikke lægge for megen Vægt paa; Loven er jo et Hastværksarbejde og de enkelte Udtryk næppe meget gennemtænkte. Ogsaa her har der vistnok allerede dannet sig en Praksis, og den gaar ud paa, at Drukkenbolte afvises."³⁰⁰ Foruden at loven var vedtaget i hast, så endte værdighed ifølge citatet uovervejende i titlen, men indgik i arbejdet med ansøgninger. Om det kunne have været undladt, og hvad det i så fald ville have betydet for alderdomsunderstøttelsen, vil jeg ikke forholde mig til. I stedet vil jeg blot påpege at værdighed indgik i titlen, såvel som at det indtog en central plads i sagsbehandlingen.

Indledningsvis udfolder jeg, hvordan værdighed indgik formelt og eksplicit i skemaet til ansøgning om alderdomsunderstøttelse, og hvordan dette korresponderede med 1891-loven. I ansøgningsskemaet skete der en formel afprøvning af ansøgerens værdighed igennem en række punkter. Det drejede sig særligt om de fire første felter, der omhandlede ansøgerens ophold igennem de foregående ti år, om fattighjælp i samme periode, om ansøgeren nogensinde var fundet skyldig i betleri og løsgængeri, samt om personen var straffet for en forbrydelse. Punkterne korresponderede direkte med en række af lovens betingelser om, at ansøgeren skulle have haft ophold i landet igennem ti år, være fri af fattigvæsen og ikke måtte have dom for en række forseelser. Her udgjorde felterne i ansøgningsskemaet en lejlighed til at efterprøve disse formelle betingelser. Det var så at sige felter, der var varslet i 1891-loven, og som blev efterprøvet i sagsbehandlingen. I langt de fleste af ansøgningerne var disse punkter besvaret med et nej, og hvis det ikke var et nej, var der ofte en plausibel grund til det eksempelvis, at fattighjælpen var modtaget for mere end ti år siden eller at andrageren havde opholdt sig uden for landet for mange år siden.

De to første felter afprøvede om ansøgeren havde forsørget sig selv, det vil sige havde holdt sig fri af fattigvæsenet, og dels efterprøvede om

³⁰⁰ P. G. C. Jensen 1892.

personen også havde bidraget til samfundet ved at have opholdt sig i landet.

Punkterne om der forelå dom for betleri og løsgænger, samt vanærende handlinger afprøvede direkte ansøgerens værdighed i strafferetslig øjemed. I forhold til punktet om vanærende handlinger, var det muligt at opnå æresoprejsning, selvom ansøgeren tidligere havde været straffet. Her nævner Weiss' håndbog, at selvom andrageren havde fået æresoprejsning, så skulle der stadig gives oplysninger om forbrydelse(r), deres beskaffenhed, tidspunkt og straf.³⁰¹ At oplysninger der egentlig var forældede og ikke burde indgå i vurderingen om alderdomsunderstøttelse, alligevel skulle opremses, gav ansøgningen karakter af en bekendelse af fortiden, der vidner om, at andragerens moralske levned og livsførelse blev gransket i sagsbehandlingen. At der ikke måtte foreligge dom for betleri og løsgænger, forstår jeg som en udlægning af værdighed, der dels orienterede sig mod andragerens moralske levned og livsførelse, og som dels fokuserede på (arbejds)evnen og viljen til selvforsørgelse. De to aspekter - selvforsørgelse og moralsk levned - udgjorde centrale orienteringspunkter i vurderingen af andragerens værdighed.

Udover ovennævnte punkter var det særligt punktet andre bemærkninger, der udgjorde en åbning for at indføre kommentarer, der ikke passede ind andre steder i ansøgningsskemaet, og som ikke nødvendigvis korresponderede med lovgivningen, men som kunne fremstille andrageren som værdig til alderdomsunderstøttelse.

I enken Kirsten Hansens ansøgning om forhøjelse af hjælp blev hendes fortidige vilje og evne til selvforsørgelse pointeret. Under punktet andre bemærkninger var det indført, at "Ansøgerinden har arbejdet hele sit liv ved Huse og Rengjoring, samt været Plejemoer for Østerbroes Vuggestue i en halv Snes Aar. Har boet i Lægeforeningens Bolig i 39 Aar."³⁰² En anden betoning finder vi hos Carl Ludvig Andersen, der i ansøgningsskemaet selv skrev: "Jeg tillader mig at bemærke at jeg har været bosat i, og svaret Skat til Kommunen i over 50 Aar, samt at baade mig og Hustru, der begge som anførte er over 70 Aar, er meget svagelige."³⁰³ Her var det skatteevnen, der kombineret med bofasthed, stabilitet og svagelighed ud-

³⁰¹ Weiss, 1894, s. 45.

³⁰² SA, alderdomsforsørgelsessager, 1915, nr. 7195.

³⁰³ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 1106.

gjorde klangbunden i tydeliggørelsen af andragerens værdighed. I de to små eksempler var det evnen og viljen til at arbejde og betale skat, altså til ikke at have ligget andre til last, der blev fremskrevet.

Mens ansøgningsskemaet forlængede ansøgerens stemme, så meldte undersøgerens stemme sig i afhøringen. Det var en stemme, der søgte at forholde sig til en række punkter såsom ansøgerens erhvervs- og arbejdssevne, huslige forhold, nutidige og fremtidige arbejdsindtægter, og andre indtægter. Derudover var der også et punkt, der var forbeholdt bemærkninger og oplysninger, som ikke passede ind i resten af skemaet, og som undersøgeren fandt skulle meddeles. Undersøgeren rapporterede en række oplysninger, hvoraf flere bekræftede oplysninger fra bilag og ansøgningsskema, men der var også flere kommentarer vedrørende undersøgelsen, der foregik i hjemmet. Derudover var undersøgeren også en, som indgik i et forhold til andrageren, hvor undersøgerens vurderinger af andrageren kunne have stor betydning for andragerens liv. Flere af udtalelserne fra undersøgeren indeholdt også en udpræget sympati overfor andrageren eksempelvis: "Konen som jeg i et Par Aar har kendt er hæderlig og stræbsom."³⁰⁴ En anden kommentar satte imidlertid en anden og mere formel relation op: "Der er mig intet ufordelagtigt bekendt med om Ansøgeren og Hustruen."³⁰⁵ I de to eksempler var undersøgeren både en der informerede kommunalbestyrelsen, og en der vurderede andragerens værdighed, og på baggrund af denne vurdering og andre oplysninger kunne komme med eksplicite anbefalinger. Et tredje eksempel er følgende:

Ansøgerinden er gammel og yderst fattig, hun har gjort et særdeles godt Indtryk paa mig, hvorfor jeg paa det varmeste anbefaler hende til den af hende ansøgte Alderdomsunderstøttelse da jeg anser hende for meget trængende og værdig.³⁰⁶

I eksemplet er anbefalingen ganske udpenslet. Værdigheden kvalificeres ikke udover, at hun er trængende, fattig, gammel og værdig. Flere af kommentarerne fra undersøgeren gik på andragerens situation og alder.

³⁰⁴ FS, journalsag nr. 1.

³⁰⁵ FS, journalsag nr. 29.

³⁰⁶ FS, journalsag nr. 59. Original understregning.

Alder var ikke så meget et spørgsmål om, hvor gamle andragerne faktisk var, men snarere et spørgsmål om, hvad den betød for ansøgerne. Et andet eksempel hvor alder indgik var i forhold til andragerens helbred. Det var i formuleringer som "[Konen] er i Forhold til sin høje Alder temmelig rask" og "Da Ansøgerinden er 74 Aar gl syntes hun at være trængende til den af hendes ansøgte Alderdomsunderstøttelse, tilmed da hendes Datter som der er Enke med mange Børn ikke kan støtte hende."³⁰⁷ I eksemplerne fremstår den høje alder selvforklarende og forstærkede andragerens værdige trang.

En række ansøgninger havde også vedlagt skrivelser som bilag, hvor ansøgeren formulerede, at denne søgte om støtte, og at denne var trængende og eventuelt også syg. Det var sjældent i disse ledsagende skrivelser, at ansøgeren beskrev sig selv ordret som værdig, i stedet blev værdigheden skrevet frem indirekte, at personen havde arbejdet længe, var gammel eller nedslidt. Beskrivelser fra andre personer, såsom arbejdsgivere, bekendte og læger beskrev også ansøgerens forhold, men kunne også beskrive ansøgerens værdighed direkte.

Vurderingen af værdighed byggede særligt på en beskrivelse af at andragerens liv og levned var moralsk, at personen havde gjort hvad han/hun kunne for at forsørge sig selv tidligere, og at en fuldstændig selvforsørgelse ikke længere var mulig, eksempelvis på grund af helbred og alder. Det var ikke kun undersøgeren, der etablerede dette forhold, også arbejdsgivere, læger, andragen selv, og andre lægpersoner bidrog til etableringen af værdighed hos andrageren.

I anmodningen om alderdomsunderstøttelse for den tidligere fængselsbetjent Jacob Julius Hansen var der også vedlagt en skrivelse fra hans tidligere arbejdsgiver i Vestre Fængsel. I skrivelsen blev det forklaret, at Jacob Julius Hansen på grund af sygdom var holdt op med sit arbejde, og at regler gjorde, at han ikke kunne modtage pension derigennem. Udtalelsen forklarede et arbejdsmæssigt forhold, der tydeliggjorde Jacob Hansens trang, men udtalelsen beskrev også hans karakter. Han blev beskrevet som "en ædruelig, pligtopfyldende, omgængelig og i alle Henseender særdeles respektabel Mand, der alene paa Grund af Alderdomssvaghed

³⁰⁷ FS, journalsag nr. 51.

har maattet opgive sin Stilling, hvorfor han efter de gældende Regler ikke erholder Pension.”³⁰⁸ Udtalelsen fra fængslet betonedede værdigheden hos ansøgeren ved at bemærke, at trangen ikke var selvforskyldt, og ved at fremhæve ansøgerens ordentlighed.

Arbejdsgivere, tidligere og nuværende, kunne også være med til at tydeliggøre en manglende arbejdsevne. I ansøgningen fra væveren Peter Adolf Carlsen og hustruen indgik der en udtalelse fra dennes arbejdsgiver om at ”Ansøgeren er fuldstændig ubrugelig til Arbejde, og bliver ubetinget afskediget til Nytaar; jeg har kun holdt ham med Arbejde i den senere Tid, i Haab om at han skal faa Alderdomsundersøttelse”.³⁰⁹ Udtalelsen kan umiddelbart virke barsk. Interessant er det, at den er brugt til at understrege den manglende arbejdsevne. Derudover indgik der i udtalelsen også en fremskrivning, dels om, at ansøgeren ikke ville kunne få arbejdsevnen igen, og dels om, at arbejdsgiveren for en tid holdt hånden over ansøgeren og i håb om en fremtidig alderdomsunderstøttelse.

Et eksempel på, hvordan værdighed også kunne omfatte en person, der ellers ikke levede op til lovens værdighedsbetingelser, var i en sag som Københavns Magistrat indsendte til Indenrigsministeriet i 1903. Sagen omhandlede tidligere murersvend Poul Christiansen, som modtog alderdomsunderstøttelse. Dennes kone var nu indlagt på St. Johannes Stiftelsens sygehus, men stod til at blive udskrevet. I skrivelsen er det med maskinskrift beskrevet, at hun var ”kronisk Alkoholist og Syphilitiker”, og Magistraten tilføjede at ”Det er nu givet, at Manden ikke kan have hende i Hjemmet, og at hun maa under fast Forsørgelse i en anstalt”. Derfor skulle konen anbringes et sted, men om det måtte være på et alderdomshjem var Magistraten i tvivl om, da Fru Christiansen ”kun er 64 Aar Gammel, hvis hun som Hovedperson trængte til Anbringelse i et Asyl, efter de foreliggende Oplysninger formentlig ikke vilde kunne optages i Alderdomshjemmet.”³¹⁰ Fru Christiansen kunne efter Magistratens skøn, og grundet alkoholisme ikke optages på et alderdomshjem, men dog ville Magistraten gerne, på alderdomsforsørgelsens regning, betale for hendes anbringelse på en anden kommunal institution. Fru Christiansens ophold blev dækket af alderdomsforsørgelsen, fordi hendes mand var blevet fundet værdig til

³⁰⁸ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 943.

³⁰⁹ FS, journalsag nr. 29.

³¹⁰ RA, journalsag nr. 2079/1903. Original understregning med blyant.

at modtage alderdomsunderstøttelse. Her var det ikke et spørgsmål om, at værdigheden blev etableret igennem en vurdering af flere personer, i stedet blev værdigheden og det værdige liv, som alderdomsunderstøttelsen sigtede efter at reproducere, forlænget til ægtefællen.

Eksemplet vidner også om forskellen mellem hovedperson og biperson. Hovedpersonen var den, der ansøgte om, blev vurderet og tildelt alderdomsunderstøttelse. Denne kunne dog godt have andre personer såsom koner og børn at forsørge, disse blev kaldt for bipersoner, og for dem gjaldt andre betingelser. Alkoholisme udgjorde ofte en begrundelse for afslag på alderdomsunderstøttelse. Hans Andersen nævner eksempelvis at "Det er antaget, at Hospitalsbehandling for kronisk Alkoholisme i Løbet af de sidste 10 Aar er tilstrækkelig Bevis for, at den paagældende er Dranker i Lovens Forstand."³¹¹ Men i dette tilfælde forholdt det sig anderledes, da hovedpersonen var forpligtet til at forsørge sin hustru, hvilket blev finansieret igennem alderdomsforsørgelsen. Da hovedpersonen var blevet fundet værdig, bestod en del af opretholdelsen af dennes værdighed også i, at han kunne forsørge sin ægtefælle. Der var altså tale om en fordelt og udstrakt værdighed der blev forlænget til en person, der ellers ikke ville være berettiget til at modtage hjælp i henhold til 1891-loven.

At andre indgik i konfigurationen af værdighed i sagsbehandlingen var til dels materialiseret i vedlagte bilag og udtalelser, men også i underskrifterne der skulle komme fra to attestanter. Attestanterne bevidnede i ansøgningsskemaet, at de kendte andragerens forhold og, at de viste at dennes trang "ikke er begrundet i Handlinger, ved hvilke han til Fordel for Børn eller Andre har betaget sig selv Midlerne til sit Underhold, i hans uordentlige eller ødsle Levned, eller paa anden Maade er Selvforskyldt."

Hvorvidt en andrager var i stand til at forsørge sig selv ved arbejde kunne være vanskeligt at afgøre. Smeden Peter Nielsen blev i 1892 tildelt alderdomsunderstøttelse. I ansøgningsskemaet kan vi læse, at han tidligere havde arbejdet på Rungstedlund, men at han måtte forlade sin plads, da der kom en ny forpagter til, hvorefter han flyttede til København. I København havde han ikke kunnet finde et arbejde, der passede til hans helbred, og han blev tilstået alderdomsunderstøttelse med begrundelse i, at

³¹¹ Andersen 1910, s. 209.

hans svækkede helbred ikke ville kunne give ham en beskæftigelse, som ville kunne forsørge ham og konen fuldt ud. Et år senere i 1893 blev hans alderdomsunderstøttelse dog frataget med begrundelse i, at han havde afslået at tage et arbejde, som han ifølge Hørsholm Sogneråd godt ville have kunnet varetage. Peter Nielsen klagede over denne afgørelse til Indenrigsministeriet, der udbad skrivelser fra både bopælskommunen København og forsørgelseskommunen Hørsholm. Peter Nielsen vedkendte at han var blevet tilbudt en stilling, men tilføjede at han af

Hensyn til sin Alder og Svagelighed ikke kunde paatage sig Pladsen, i hvilken der vilde blive forlangt Arbejde af ham ikke alene som Smed, men alt forefaldende Arbejde saa vel i Huset som paa Marken, hvor han vilde være udsat for Indflydelsen af ugunstige Vejrlig o. Lign. Havde der kun været Tale om, at han skulle arbejde som Smed, vilde han gjerne have paataget sig Pladsen.³¹²

Peter Nielsen var ifølge hans udsagn ikke i stand til at udføre det arbejde han kunne få, det var med andre ord ikke hans vilje til at arbejde og forsørge sig selv, der manglede. Hørsholm Sogneråd indsendte senere dokumentation for det modsatte, i form af et vidneudsagn fra den nye forpagter på Rungstedlund, der bestred Peter Nielsens udlægning. Forpagteren var godt klar over, at Peter Nielsen var svækket, og han ville derfor ikke blive bedt om at udføre arbejde han ikke var i stand til. Hermed var Peter Nielsen ikke værdig til at modtage alderdomsunderstøttelse, da han selv ifølge Indenrigsministeriet kunne have "undgaaet at ty til det Offentlige om Hjælp og at hans Trang var selvforskyldt."³¹³

Sagen vidner om, at vurderingen var alt andet end lige til. En række forskellige aktører indgik alene i det korte resumé: ansøger, forsørgelseskommune, forpagter, bopælskommune, Indenrigsministeriet, samt en række dokumenter der blev produceret og cirkulerede blandt disse. Derudover vidner eksemplet om, at viljen til selvforsørgelse var en central komponent i operationaliseringen af værdighed. Slutteligt vidner eksemplet også om, at alderdomsunderstøttelsen, og det at være værdig, ikke var en permanent tilstand, begge kunne forandres og fortabes.

³¹² SA, alderdomsforsørgelsessager, 1892, nr. 1437.

³¹³ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1892, nr. 1437.

Størstedelen af de sager om alderdomsunderstøttelse som jeg har arbejdet med, vedrørte personer der fik tilsagn. Dette kan forklares ved, at det langt fra var alle over 60 år, der ansøgte om alderdomsunderstøttelse; en del blev, som jeg har vist, sorteret fra af de forvaltende myndigheder og fik ikke udleveret et ansøgningsskema. En anden del kunne tænkes at have sorteret sig selv fra, enten fordi de vidste, at de ikke levede op til betingelserne, eller fordi, at de ikke ville associeres med den offentlige hjælp. Det er altså svært at sige noget om dem, der ikke søgte om hjælpen. Anderledes er det med dem, der søgte og fik hjælpen, men hvor hjælpen af forskellige grunde faldt bort. At hjælp blev inddraget minder om, at alderdomsunderstøttelsen ikke var permanent, det var en hjælp, som nogle fortjente, men som også kunne blive frataget igen.

Anmodningerne om alderdomsunderstøttelse blev til både som sager og ved, at de blev indført i en protokol. Protokollen giver et andet, forenklet og panoramisk blik på sagsbehandlingen. Protokollen indeholder alle alderdomsunderstøttede i en kommune. I protokollen blev der indført en række oplysninger om sagens forløb. Disse har jeg brugt til at opspore enkelte sager og til at få indblik i sager om bortfalden hjælp, der ofte ikke figurerede enkeltvis, men hvor protokollen kortfattet forklarede, hvorfor hjælpen faldt bort. Protokollerne til alderdomssagerne fra Frederiksberg og Københavns Kommuner udgør således en mulighed for at få indblik i, hvorfor alderdomsunderstøttelsen kunne bortfalde. Ofte er det kun begrundelsen i protokollen, der er bevaret, modsat selve sagsmaterialet som den henviser til.

Ser vi på nogle af de grunde der optræder i protokollerne, var en del af begrundelserne ikke videre forklarende såsom, at alderdomsunderstøttelsen var blevet inddraget, tilbagetaget, ophørt og bortfalden. Andre begrundelser relaterede sig derimod til, at andrageren ikke havde opfyldt betingelserne for at opnå alderdomsunderstøttelse, og at myndighederne havde fundet ud af det. Det kunne eksempelvis være oplysninger, der påvirkede vurderingen af ansøgerens værdighed. En del af de bortfaldne sager gik på, at andrageren tidligere havde modtaget fattighjælp, der påvirkede tilståelsen af alderdomsunderstøttelse. Men der figurerede også en række andre grunde til, at støtten faldt bort såsom tidligere straffe, alkoholisme, at andrageren ikke havde opholdt sig i landet igennem 10 år, eller at der manglede bevis for ægteemandens død. De udgjorde alle ek-

sempler på nye oplysninger, der påvirkede den foreliggende vurdering af værdighed.³¹⁴

Som omtalt, rummer protokollerne et panoramisk blik på alderdomssagerne, både dem der blev tildelt og dem der faldt bort. Anderledes var det med både de almindelige sager, der cirkulerede i kommunerne, og tvivlsagerne, der blev indsendt til Indenrigsministeriet. Ser vi på et par af de sager angående bortfald af alderdomsunderstøttelsen, der blev indsendt til Indenrigsministeriet, får vi et mere kvalificerende blik på vurderinger og fortabelser af værdighed.

Alkoholisme og det at blive vurderet som dranker, kunne være grund til fortabelse af alderdomsunderstøttelsen, men det var dog ikke alle tilfælde af alkoholisme, der automatisk førte til bortfald. Men blev alkoholismen koblet sammen med en manglende vilje til arbejde og til det at være dranker, kunne hjælpen let falde bort. Det vidner et københavnsk ægtepars historie om. Ægteparret havde i 1907 søgt om alderdomsunderstøttelse, Magistraten var dog i tvivl om de skulle tilstå alderdomsunderstøttelse eller ej. På den ene side indgik en udtalelse fra viceværten til andragerene om, at ægteparret ikke kunne bebo lejligheden på grund af alkoholisme og at de jævnligt kom berusede hjem. Dertil indgik også Magistratens eget indtryk af ægteparret, hvorom Jacobi skrev: "skønt et Blik paa Ægteparret næsten syntes tilstrækkeligt til at rangere det i Fattigvæsenets Proletariat". At de var alkoholiserede blev dog udfordret af ægteparret, der hævdede "at al Tale om Drikfældighed kun var løse Paastande, fremsatte af upaalidelige og ondsindede Mennesker, at de aldrig drak mere end en lille Snaps til Maden og aldrig har gjort Skandale eller mistet Arbejde paa Grund af Drik."³¹⁵ Derudover havde de også vedlagt anbefalinger for flid og ædruelighed. Magistraten fandt dog ud af, at forfatteren til anbefalingerne kun kendte ægteparret overfladisk. Med det in mente havde Magistraten indsendt sagen til Indenrigsministeriet. Indenrigsministeriet skulle altså ud fra udtalelser afgøre, hvad der var sandt og hvad der var usandt, om ægteparret var alkoholiserede, og om dette var grund til deres trang. Indenrigsministeriet afgjorde, at det var et drikfældigt ægte-

³¹⁴ FS, forhandlingsprotokol for Udvalget for Alderdomsunderstøttelsessager, 1892-1896. Journal A, 1892-1905. SA, alderdomsforsørgelsesprotokol 1891-1909.

³¹⁵ RA, journalsag nr. 1234/1907.

par, og at alkoholen var skyld i at de havde mistet deres lejlighed. Det betød, at deres trang var selvforskyldt og, at de derfor ikke kunne tilstås Alderdomsunderstøttelse.

En anden sag fra Indenrigsministeriet vidner dog om at forståelsen af alkoholisme var mere bøjelig og, at alkoholisme ikke nødvendigvis synonym for det at være drunker. Stolepolerer Peder Lyngs Christensen havde i 1897 ansøgt om alderdomsunderstøttelse. Samme år havde han tidligere været indlagt på hospitalet med flere sygdomme, herunder også kronisk alkoholisme. I en udtalelse nuancerede en overlæge at nok var diagnosen rigtig, men det var ikke nødvendigvis ensbetydende med en

(...) umaadeholden Nydelse af Spiritus, idet kronisk Alkoholisme ofte, navnlig naar anden Sygdom støder til, og særlig naar Patienten ikke har faaet tilstrækkelig Næring, kan optræde hos Personer, der ikke have nydt mere Spiritus, end næsten alle Mænd, der leve af legemligt Arbejde, nuomstunder nyde. Hvad specielt den herommeldte Patient angaar, har Overlægen tilføjet, at han ingenlunde kan betegnes som 'Drunker' i strengere forstand, og dette istemmer ogsaa med, at han selv har forklaret, at han i Almindelighed kun har drukket c. 1/2 Pægl Brændevin daglig, men ikke mere og ikke andre alkoholiske Drikke.³¹⁶

Udtalelsen hjalp til, at Christensen blev tilstået alderdomsunderstøttelse, men det er også en udtalelse, der fremhæver det skønsmæssige i tilståelserne af alderdomsunderstøttelse. En diagnose for alkoholisme spændte i dette tilfælde ikke nødvendigvis ben for at blive vurderet som værdig, så længe man ikke var drunker, og der var som overlægen beskrev plads til et moderat indtag af alkohol, der i særdeleshed gjaldt for mænd med legemligt arbejde.

Eksemplerne vidner også om, at vurderingen af værdighed var orienteret omkring ansøgerens liv og levned. Livet skulle være levet på en særlig måde, der omfattede arbejde og selvforsørgelse, økonomisk rationalitet, bofasthed og et moralsk levned.

I 1907 havde arbejdsmand Jens Frederiksen søgt om alderdomsunderstøttelse, men Magistraten havde givet ham afslag. Denne afgørelse

³¹⁶ RA, journalsag nr. 2004/1887.

havde han dog besværet til Indenrigsministeriet såvel som han havde sendt en anmodning til Kong Frederik, hvori han gjorde det klart, at han havde gjort militærtjeneste og, at han søgte om alderdomsunderstøttelse. Kong Frederik blev ikke involveret i sagen; det gjorde derimod Magistraten, der forklarede afslaget til Indenrigsministeriet på følgende måde:

(...) er blevet oplyst at han siden 28' August 1889 har kørt Drosche, og at han i den Tid er advaret 9 Gange samt mulkteret 129 Gange. Endvidere er det oplyst, at Køretilladelsen er frataget ham 7 Gange, senest den 16' Juli 1904, de første 5 Gange for uforskammet Opførsel mod Politiet, den 6' Gang for Takstoverskridelse og den 7' Gang for at have været uforskammet imod en Rejsende, og skal man endelig tilføje, at han, efter hvad man har bragt i Erfaring, paany har søgt om Køretilladelse, men er denne bleven ham nægtet, ligesom han efter en Henvendelse til Ministeriet ogsaa herfra har faaet Afslag paa sin Begæring i heromhandlende Henseende.³¹⁷

Magistraten fremhævede disse forhold og tegnede derigennem et billede af andrageren som ubehøvlet og uansvarlig. Det var et billede, der pegede mod, at trangen var selvforskyldt, fordi han ikke kunne virke som en værdig droschekusk.

At vurdere om en person var berettigeret til alderdomsunderstøttelse, var, som jeg har vist, i høj grad et spørgsmål om at vurdere personens værdighed. Værdigheden i sagsbehandlingen var ikke blot koncentreret til en række punkter på ansøgningsformularen og bilag, i stedet udgjorde værdighed et omfangsrigt kriterium og element i befolkningen af den offentlige alderdomskategori, som gennemsyrede store dele af sagsbehandlingen. Vurderingen af værdighed skete særligt ud fra ansøgerens vilje og evne til selvforsørgelse, såvel som dennes hidtidige levned og livsførelse. Derudover blev også andre personer, og deres manglende værdighed, inddraget i vurderingen af værdighed hos andrageren, igennem afgørelser, ansøgninger, bilag og kommentarer. På denne måde blev værdighed ikke etableret isoleret i forhold til andrageren, i stedet blev den forbundet og forlænget til andre aktører. Vurderingen af værdighed var med andre ord en

³¹⁷ RA, journalsag nr. 990/1907

kvalitet der blev skabt i sagsbehandlingen, men også en kvalitet der kunne fortabes.

Værdighed har jeg i dette afsnit søgt at adskille analytisk fra trang, men selvom jeg har fokuseret på en analyse af værdighed, har trang, både som ord og sammenknyttede aspekter også optrådt her. Det vidner om, at værdighed og trang var nært forbundne og, at adskillelsen i høj grad er en analytisk skelnen.

Trang i både økonomi og møblement

I 1900 søgte enken Kirstine Jensen om forhøjelse af den alderdomsunderstøttelse, der var hende tilstået nogle år tidligere. I bemærkningerne til sagen, tilsluttede undersøgeren sig en forhøjelse af understøttelsen og beskrev Kirstine Jensens situation således:

Hun søger om forhøjelse – 14 Kr. til 20 Kr.– fordi hun er svagere og intet mere kan tjene. Hun kunde tidligere tjene lidt ved Syning og Strikning og skønt at det kun var meget lidt, hjalp det dog noget. Men i det sidste Aar er hendes Syn blevet svagt, saa at hun intet kan bestille uden at passe sit Hus, hvilket hun hidtil har kunne besørge uden Hjælp. Naar Solen skinner, bliver hun aldeles Blind, og om Aftenen ser hun ogsaa så dårligt, at hun ikke kan forlade sin Stue. Hun kan kun færdes ude i Gråvej. Deslige havde hun Logerende, til hvilke hun lejede det ene af sine Værelser, men i det sidste Paar Aar har hun ikke kunne opvarte dem. Hun har derfor måttet nøjes med af og til at have en Kone hos sig, som delte Lejligheden og Husleje med hende. I Vinter har hun dog ingen haft, fordi det er vanskeligt at få noget til at bo i et Baghus. Hun søger dog nu igen at få en Kone hos sig, da hun selv begynder at trænge til nogen Hjælp. Huslejen er 12. Kr i mnd 11 Kr. for et År siden, men de andre Familier i Stedet give 16-18 kr. Hun har kun AU at leve af, naar undtages at hun en sjælden Gang kan få et stykke mad og en Kop Kaffe, naar hun besøger kendte. Hun har ingen Gæld.³¹⁸

I undersøgerens bemærkning indgik trang såvel som værdighed. Trangen blev ikke konstateret isoleret eller i forhold til en bestemt faktor. I stedet blev trangen vævet sammen ud fra en række forskellige elementer i be-

³¹⁸ FS, journalsag nr. 1.

skrivelsen af ansøgerens kropslige formåen og syn, aktuelle og tidligere erhvervsevne, i hjemmet og i kosten, i forhold til mobilitet, logerende, samt i tal og priser.

I dette afsnit undersøger jeg, hvilken trang der skulle være til stede for, at en ansøger kunne betragtes som trængende. En trang, der gjorde at ellers værdige mennesker ikke længere kunne føre en værdig, men beskednen, tilværelse. Jeg udfolder, hvordan trangen konkret blev identificeret og udlagt i sagsbehandlingen.

Starter vi med at se nærmere på, hvordan trangen indgik i ansøgningsskemaet, var der her fokus på den økonomiske situation. Det gjaldt muligheder for indtægter, igennem arbejde, fremtidig arv og formue, såvel som gæld og husleje.

I skemaet skulle andrageren angive årsagen til trang, der tit indbefattede informationer om helbred, mulighed for indtægter og arbejdsudgygtighed. Ofte blev dette besvaret som en kombination, hvor en sygdom eller en svækket kropsdel blev beskrevet. Andre gange blev punktet blot en anledning til en bemærkning om andragerens høje alder, alderdom, alderdomssvaghed eller lignende, som blev ledsaget af en sætning om, hvad det betød for arbejdssevnen, som eksempelvis blev omtalt som ikkeeksisterende, ringe, begrænset eller besværet.

Bevægelsesapparat blev i flere ansøgninger fremhævet som årsag til manglende arbejdssevne. Et eksempel på dette finder vi i en vedlagt helbredserklæring til Frederik Mogensens ansøgning: "Hans Gang er meget besværet paa Grund af Sløvhed i Benene, og han er i det Hele svag."³¹⁹ Andet sted i samme sag blev koblingen til arbejdssevnen tydeligere: "Paa Grund af Svækkelse i Benene arbejdsudgygtig for tiden under Lægebehandling". I en anden sag blev det forklaret, at andrageren Ane Cathrine Hansen var henvist til fuldstændig rolighed og til dels var liggende.³²⁰ Problemer med bevægelsesapparatet var et tilbagevendende tema, der blev brugt til at underbygge manglen på evne til at bevæge sig og til at arbejde. Centralt er det, at det var en manglende evne, og ikke en manglende vilje, der blev etableret igennem en tydeliggørelse af kropslige svagheder og skavanker. Ofte var det i forhold til bevægelsesapparatet,

³¹⁹ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 1457.

³²⁰ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1915, nr. 7195

mens det andre gange indgik i en generel helbredsbeskrivelse eller i forhold til synet som i det indledende citat om Kirstine Jensen.

Et andet eksempel på kropslige skavanker i ansøgningen finder vi hos Vilhelmine Petersen, hvis trang blev begrundet med, at "Andragen har i flere Aar modtaget 8 kr. Mnd fra Frøkenstiftelsen, men ere fra 1ste februar blevne taget fra hende. Hun kan sikkerlig ikke længe blive ved med Rengøring, da hun er generet. Hendes ene arm er meget dårlig, alt foruden er hun meget gigtsvag."³²¹ I ansøgningen for Vilhelmine Petersen var der i skemaet desuden indført en bemærkning af lægen om: at "Andragerinden er svækket af alder, arbejde og navnlig af Chronisk Rheumatisme, saa at hun kun i ringe Grad kan arbejde til Livets Ophold."³²² Det var igennem lægens beskrivelse af andragerens krop, svækkede helbred og manglende arbejdsevne, der fremskrev hendes værdige trang i forhold til at modtage alderdomsunderstøttelse.

Murersvenden Carl Gottfried Hermann ansøgte om alderdomsunderstøttelse til ham og hans kone Jakobine. I undersøgelsen beskrives de af undersøgeren således:

Ægtefolkene er 73 - 61 Aar gl. Manden arbejder for egen Regning ved smaareparationer og om Vinteren ved Kakkellovsrensengøring. Konen, der er stærkt afkræftet (sukkersyge), kan kun til dels - kun til Daglig brug passe Huset, hun kan bla. ikke vaske. Hendes Sygdom kræver særlig Diæt.³²³

Carl Hermann havde ikke en fuldstændig arbejdsevne, men han arbejdede stadig og havde en vis indtægt derfra, anderledes bemærkedes det om konen Jakobine, at hun ikke kunne passe huset og sågar ikke vaske. Andetsteds i undersøgelsen fremgik det, at Carl var "betydelig svækket og hans Arbejdsevne meget nedsat".³²⁴ Carl kunne tildeles alderdomsunderstøttelse, ikke alene fordi han var over 60 år og opfyldte lovens betingelser, men også fordi hans kone ikke længere var udearbejdende og ikke længere kunne passe huset. Her blev trangen hos Carl Hermann identificeret i forhold til et forsørgelsesansvar overfor konen, arbejdsevnen var

³²¹ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 1048.

³²² SA, alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 1048.

³²³ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 927.

³²⁴ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 927.

med andre ord ikke intakt nok til at Carl Hermann kunne fortsætte et værdigt liv som forsørger, derfor var han værdig til at modtage aldersunderstøttelse.

Punktet årsag til trang blev som vist brugt til at levere værdige forklaringer på, at andrageren ikke var i stand til at forsørge sig selv. Dette omfattede gerne arbejdsevnen og manglen derpå, der blev beskrevet af forskellige stemmer. Det var særligt ansøgeren selv, læger og undersøgeren, der leverede beskrivelser, men den blev også beskrevet af andre, eksempelvis af ægtefæller, børn, svigerbørn og børnebørn. En vis arbejdsevne var som i Vilhelmine Petersens og Carl Hermanns tilfælde ingen forhindring for at blive tilstået aldersunderstøttelse, det udtrykte snarere en vilje til selvforsørgelse.

I vurderingen af om en ansøger var trængende, var det centralt at konstatere, om personen kunne undvære hjælpen, og om personen kunne forsørge sig selv eller blive forsørget på anden måde. Derfor blev der i ansøgningsskemaet også efterspurgt informationer om familiemedlemmer og deres alder, om andrageren boede alene eller sammen med andre, der i så fald ville kunne træde til. Ansøgningsskemaet gjorde det herved klart, at trangen, det vil sige den økonomiske og faktiske trang, ikke kun var baseret på ansøgerens individuelle økonomiske situation. I stedet blev også andre personers forsørgelsesevne og -pligt overfor andrageren inddraget. Herom skrev Weiss' håndbog:

En moralsk Forpligtigelse til at underholde andre i Forbindelse med den forpligtedes Evne til at opfylde den ham paahvilede moralske Pligt, vil kunne bevirke (...) at der for den paagældende ikke kan siges at være en umiddelbar forestaaende Trang tilstede'. Det er ikke og kan ikke antages at være Meningens med Loven, at den skal fritage Børn, Svigerbørn eller andre Slægtninge fra at hjælpe Forældre eller pårørende, naar de dertil have Evne, og kaste hele Byrden over paa det offentlige. Denne Opfattelse har gentagende været gjort gældende af Amterne (også af Ministeriet) ved Afgørelse af herhen hørende Spørgsmaal.³²⁵

³²⁵ Weiss, 1894, s. 48.

For at vurdere trangen hos ansøgeren var det nødvendigt ikke alene at have overblik over mulighederne for indtægter, men også at få klarhed over, om der var andre, der havde evne og moralsk pligt til at forsørge andrageren. Dertil kunne andrageren selv have forsørgelsespligt overfor andre, eksempelvis hustru, børn og bipersoner, der i så fald også skulle dækkes af alderdomsunderstøttelsen.

I den 78-årige Sophie Frederikke Björns begæring om alderdomsunderstøttelse fremgår det, at hun ikke havde indtægter fra arbejde og, at hun boede sammen med sin datter på 55 år. I skemaet blev årsagen til trang beskrevet som "Nerve og Gigtsvagthed i Forening med den høje Alder af 78 Aar, samt en god Broders dødelige Afgang fra hvem Ansøgerinden jevnlig kunne have nogen Støtte."³²⁶ Broderen havde tidligere givet økonomisk støtte, derfor var Sophie Frederikke nu i højere grad afhængig af datteren. Trangen afhang ikke alene af, at Sophie Björns ikke var arbejdsdygtig længere, men også, at hendes økonomiske støtte var gået bort. Sophie Björns søgte over en årrække flere gange om forhøjelse af alderdomsunderstøttelse, heri blev datterens arbejde også beskrevet. Datteren arbejdede som hjemmesyerske og havde indtægter, der blev beskrevet som meget små. Også datterens helbred omtaltes:

Vedkommendes Datter har ligeledes et dårligt Helbred har haft Blodopkastning og lit af Blodspytning kan af den Grund ikke fortjene meget naar Vedkommende deslige skal passe Huset for Andrageren som ikke længere selv kan paa grund af Alderdomssvækkelse.³²⁷

Datterens muligheder for indtægter blev skrevet frem i forhold til en kønnet forventning om også kunne passe huset. Andetsteds tilføjedes det, at datterens indtægter var reducerede, da hun skulle tage sig af moderen, som var blevet svagere. Hendes "indtægter bliver saa ubestemt og lidet for Datteren saa det ikke er til at reine da Datteren jo selv maa passe det hele saa der ikke bliver megen tid til Haandarbejde."³²⁸ Familiemedlemmer og andragerens hushold indtog en særlig rolle i vurderingen af trang; skulle de også forsørges igennem alderdomsunderstøttelsen, eller udgjor-

³²⁶ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 950.

³²⁷ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 950.

³²⁸ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 950.

de de et alternativt forsørgelsesgrundlag? I ansøgninger kom det ofte til udtryk i form af en beskrivelse af børn, svigerbørn og sågar børnebørn i forhold til hjem, arbejde, indtægter med nævnte beløb og som i ovenstående eksempel med beskrivelser af deres helbred.

Ofte omtales familien i ansøgningerne på andragerens eget initiativ, som hos den fraseparerede hustru Sophie Wanding, der skrev:

Da jeg paa grund af Alder og Gigtsmerter ikke selv kan erhverve noget til Livets Ophold, og jeg nødig vilde ligge min Datter og Svigersøn som have en stor Børnefolk (8te Børn) til Byrde har jeg ment ved ovennævnte Sum at kunne erholde det nødvendige til mit Ophold.³²⁹

Ønsket om ikke at være en byrde for den store familie rummede også en direkte afskrivning af deres mulighed for at forsørge andrageren. Et anden vurdering af en familie finder vi i sagen om Jeppe Jensen, hvor undersøgeren beskrev det således:

Konen er svagelig og for Tiden syg og udygtig til Arbejde, Manden lider af Brok og kan ikke paatage sig strengere eller stadigt Arbejde. De have derfor skilt sig af med en Rulle, som i længere Tid har skaffet dem Opholdet. Imidlertid må det antages, at Børnene kunne hjælpe dem noget. Den ene Søn arbejder på Kryolitbruddet i Grønland og kom med hjem med sit Overskud (anslået til 150 Kr om Efteråret, men agter sig nu fra Grønland til Amerika. Den anden Søn er Tømmersvend, bor i Valby, er gift og har 1 Barn. Datteren 22 År, ligger hjemme og arbejder om Dagen paa en Fabrik, hvor hun Tjener ca. 8 Kr. om Ugen. Hun må jo kunne give noget Vederlag for sit Ophold.³³⁰

I undersøgerens beskrivelse af forholdene i familien indgik der også et overblik over familiemedlemmerne, deres arbejde og indtægter. Ligesom der også fulgte en vurdering af, at datteren burde bidrage til husholdet. I andre tilfælde var de øvrige medlemmer af husholdet med til at etablere en trang, såvel som værdighed.

Enken Karen Andersen boede med fire døtre. Over en årrække modtog hun alderdomsunderstøttelse, som hun senere også ansøgte om at få

³²⁹ FS, journalsag nr. 45.

³³⁰ FS, journalsag nr. 57.

forhøjet fra 14 til 16 kr. For at få forhøjelse skulle andrageren udfylde et ansøgningsskema, hvor et af punkterne gik på hvilke forhold der havde forandret sig. Her stod der i Karen Andersens ansøgningsskema:

Andragerinden er i Løbet af det sidste Aar bleven saa svag, at hun nu er at betragte som aldeles uarbejdsdygtig, og hun kan ikke mere gøre den mindste Nytte i Huset. Hun har (...) været sengeliggende og trængende til Tilsyn og Pleje. Hun ligger derfor nu Døtrene til Byrde, og da deres Fortjeneste tilmed er blevet mindre siden de selv har maattet tage sig af Husets Styrelse og den syge Søsters Pleje, er hun nødt til at søge sin Understøttelse forhøjet.³³¹

Familien var uden mandlig forsørger, i stedet forsørgedes familien af døtrene, der syede hjemme og ude i byen. Moderen og en syg datter udgjorde derimod en byrde, der i ansøgningen blev udlagt som et argument for, at de skulle have økonomisk hjælp. Det var i forhold til familien eller husholdet, at både trang og værdighed blev skrevet frem. Et sted beskrev undersøgeren dem som "en ordentlig og stræbsom familie". Andrageren fandtes her både værdig og trængende igennem familien. Ansøgningerne om forhøjelse af alderdomsunderstøttelse skulle altså særligt klargøre, hvorfor der var brug for yderligere støtte. Her vedlage Karen Andersen en skrivelse som bilag, der lød således:

Jeg tillader mig herved at ansøge Udvalget om Forhøjelse af min Alderdoms Understøttelse, grunden hvorfor jeg ansøger herom er, at jeg er saa svag, at jeg slet ikke kan forskaffe mig selv noget til mit Ophold, og da mine Døtre kun har hvad de fortjene ved Syning og den ene i over et Aar har ligget syg, saa kan de ikke godt hjælpe mig saa meget, da de jo har haft saa meget at skaffe begrundet paa Sygdommen.³³²

Trangen blev i anmodningen fremskrevet igennem et dårligt helbred, der blev koblet sammen med en beskrivelse af familiens trang og deres erhverv.

³³¹ FS, journalsag nr. 25.

³³² FS, journalsag nr. 25.

Vurderingen af ansøgerens trang fandt også sted i hjemmet. En del af "afhøringen" bestod som nævnt af en undersøgelse, der blev foretaget i andragerens hjem. Derudover optrådte hjemmet også i ansøgningsskemaerne i form af en kortfattet omtale. Det kunne være i forbindelse med angivelse af formue, at andrageren boede med "Tarveligt møblement til et Værelse"³³³. Tarveligt møblement var en fast formulering, der fremhævede, at der ikke var nogle værdier i møblementet og, at andrageren var trængende. Andre kommentarer i undersøgelserne gik mindre på værdien, eksempelvis som "Hjemmet er i meget net Stand, hun bor alene".³³⁴ Her sneg der sig en vurdering af andrageren og dennes evne til at holde hjemmet ind i omtalen af hjemmet. Hjemmet og dets stand afspejlede altså beboeren og dennes værdighed.

I citatet angående Kirstine Jensen i starten af dette afsnit udmøntede trangen sig i flere aspekter; hun havde ingen støtte fra familie eller andre, men også møblementet var sparsomt. I sagsmaterialet findes der også en løsrevet opgørelse over møblementet i hendes lejlighed, da hun afgik ved døden i 1907. Optegnelsen over boet forklares ikke, men den giver indtryk af det møblement, der var i lejligheden, som var værd at bemærke. Det omfattede:

1 sofa, 6 stole, 1 bæk, 1 rundt bord, 1 kommode med indhold, 1 lille bord, et blomsterbord, 2 servanteborde, 2 klædeskabe med gangklæder, 1 træsenge, 2 dyner, 2 pakker tøj og tæpper, 1 stor madrass, 1 lille lampebord, 1 lille køkkenlampe, diverse køkkenudstyr (gryder, pander, tallerkener m.m.), 1 zinkbalje, 1 symaskine med fod, diverse krukke og småting, 1 æske med 40 Kr og 5 øre.³³⁵

Hos Kirstine Jensen blev trangen også skrevet frem igennem maden. Undersøgeren skrev, at "Hendes bohav er ikke noget særligt. Hun lever mest af Fedtebrød og sort Kaffe. Middagsmad har hun kun yderst sjældent Raad til at lave."³³⁶ Det var således et sparsomt levned, der signalerede alt andet end ødselhed, og som understregede at andrageren var trængende.

³³³ FS, journalsag nr. 51.

³³⁴ FS, journalsag nr. 1.

³³⁵ FS, journalsag nr. 1.

³³⁶ FS, journalsag nr. 1.

I sagen om Jeppe Jensen understregedes trangen ved, at han havde solgt en del af sine ejendele:

Fra andre end Børnene har Andrageren heller ikke Støtte. Han ejer nødvendigt Bohave, men ellers intet. Han skylder 15 á 16 Kr. for Fødevarer, men han har ellers ingen Gjæld, og navnlig har han intet pantsat. I det sidste Aars Tid har Andrageren solgt forskellige Ting, som han ikke mere havde Brug for og har paa den Maade indtjent en halv Snes Kroner.

At sælge sine værdier var både et udtryk for en økonomisk trang, men også for en økonomisk rationalitet og en vilje til selvforsørgelse. Andetsteds hos enkemanden omtaltes trangen også i forhold til kosten, ligesom den også blev skrevet frem i forhold til, at han efter konens bortgang ikke kunne passe hjemmet:

Han maa selv sørge for sit Hjem og for sin kost, der har han af og til fået lidt Hjælp til Rengøring af sin Svigerdatter, som bor i de Cl. Boliger. Han har ellers ikke hjælp Støtte fra nogen Side, men kun sin A. U. at leve af. Han kan aldrig få Råd til at skaffe sig varm Mad og det skulle han just have paa Grund af sin Sva- gelighed. Huslejen er 5 Kr. Han har ingen Goder.³³⁷

I citatet blev trangen etableret igennem en kønnet uformåen til at passe hjemmet og igennem en utilstrækkelig kost. I andre omtaler af hjem blev trangen identificeret i kost og møblement. Møblementet måtte ikke være for prangende eller signalere en formue. Det var også i møblementet at evnen, hos andrageren eller dennes pårørende, til at passe hjemmet blev bemærket.

Trangen kunne også udgøre årsag til, at alderdomsunderstøttelsen kunne falde bort. Det kunne eksempelvis være i forbindelse med modtagen arv, ved indgåelse af ægteskab, at der havde meldt sig en forsørger, eller forandrede økonomiske vilkår i familien, at trangen ikke længere blev vurderet som eksisterende.

Trangen kunne også i udgangspunktet vurderes at være midlertidig, og i disse tilfælde blev hjælpen derfor tildelt midlertidigt. Et sådan ek-

³³⁷ FS, journalsag nr. 57.

sempel finder vi i en sag fra 1894, hvor arbejdsmand Søren Frederik Christiansen blev tildelt alderdomsunderstøttelse. I sagsresuméet nævnes det, at understøttelsen "af Hensyn til hans yngste Datter forestaaende Konfirmation oprindelig kun var tilstaaet ham for Tiden indtil 1. November 1893, for at det nærmere kunde overvejes hvorledes Forholdene vilde stille sig, naar Datteren selv kunde bidrage til sit Underhold."³³⁸ Derfor faldt hjælpen også bort, hvilket Søren Frederik Christiansen ikke var enig i, og derfor indsendte han en klage til Indenrigsministeriet. I besværingen får vi indblik i hustruens sammensætning: Hvor hustruen var syg og svagelig, manden arbejdede, men tjente ikke så meget som tidligere, en søn på 16 var i lære og en datter arbejdede ude halvdags. Søren Frederik Christiansen opsummerede forandringen siden hjælpen blev tilstået:

Det, jeg altsaa har faaet mere er 1 Kr. ugentlig for min Søn og 4 Kr. Maanedlig min Datter, men samtidig er mine Indtægter taget af saameget, at det langt fra opvejer den forsvundne Indtægt. Jeg gar nu i mit 68de Aar og er ude af Stand til at forstaa, hvorfor man nu pludselig har berøvet mig den hele Undersøttelse.³³⁹

I sagen fra Indenrigsministeriet betragtede Søren Frederik Christiansen sig som en trængende, der kunne anke og få alderdomsunderstøttelse igen. Om tabet af hjælpen blev beskrevet som en berøvelse på grund af uforståenhed hos andrageren, eller om understøttelsen var blevet opfattet som en ret, forbliver dog uklart. Slutteligt vidner sagen om det minutøse regnskab, der indgik i besværingen; indtægter før hjælpen forsvandt og indtægter efter hjælpen forsvandt. I både undersøgelser, ansøgningsskemaer og bilag blev trangen også skrevet frem igennem noteringer af huslejens størrelse, indtægter og udgifter til pleje.

De minutøse opgørelser kunne også omfatte opgørelser over andragerens tidligere gøren og laden med deres formue. I en sag fra 1898 havde Indenrigsministeriet stadsfæstet afslaget på en ansøgning om alderdomsunderstøttelse. I sagen havde en mand ni år forinden vundet 10.000,- i lotteriet, disse penge var med årene blevet brugt, og manden kunne derfor ikke længere forsørge sig selv. Afslaget var begrundet i, at formuen dels

³³⁸ RA, journalsag nr. 381/1894.

³³⁹ RA, journalsag nr. 381/1894.

var gået til at dække underskuddet i en forretning, hvilket blev vurderet som værende i orden, men

(...) en ikke ringe Del er anvendt til Forsørgelse af hans Børnebørn, til Lotterispil m.v. Og navnlig har han i 1896 overdraget Resten af Kapitalen, 2000,- til en Husbestyrerinde for at sætte hende i Stand til at etablere en Forretning, imod at hun, hvis Forretningen kunne bære sig, skulde give ham frit Ophold.³⁴⁰

Husbestyrerindens forretning gik dog ned, og dermed var andragerens sidste del af formuen tabt. I afslaget var det ikke en økonomisk trang der blev bestridt eller, at der var andre, som skulle træde til med forsørgelse. I stedet var det en vurdering af andragerens irrationelle økonomiske opførsel, der talte ind. Irrationelle økonomiske dispositioner kunne altså medføre en trang, men som eksemplet vidner om, blev det vurderet i forhold til værdighed der medførte, at det var en selvforskyldt trang. Der blev således fordret en økonomisk rationel evne til at råde over eventuel formue for, at trangen ikke skulle være selvforskyldt. Andersen bemærker endvidere, at den selvforskyldte trang også omfatter, at personen ikke har fortabt sin adgang til fremtidig forsørgelse i form af eksempelvis pension.³⁴¹

I en lignende sag fra 1906 der endte i Indenrigsministeriet, gav Københavns Magistrat afslag på en ansøgning om alderdomsunderstøttelse. Sagen gik på, at en enke havde modtaget 8000,- efter salg af familiens ejendom. Af dem havde hun udlånt halvdelen til en plejesøn og sin ældste søn, så de kunne starte en forretning sammen. Forretningen gik dog dårligt, og plejesønnen, der omtaltes som "en daarlig person", trådte ud af forretningen for, at et andet familiemedlem trådte ind. Men forretningen gik stadig dårligt og efterlod enken med et udbytte bestående af en seng, otte stole og en sofa. Derudover havde hun udlånt et beløb til en straffet person, der ikke blev tilbagebetalt, mens resten af formuen var gået til "at leve for og til Støtte for Børnene, naaar de have været Arbejdsløse."³⁴² Magistraten skrev som begrundelse for deres afslag, at de ikke havde

(...) kunnet skønne rettere end, at Enkens Trang skyldes, at hun selv har betaget sig Midlerne dels ved ligefrem at skænke dem

³⁴⁰ RA, journalsag nr. 1558/1898.

³⁴¹ Andersen 1910, s. 207.

³⁴² RA, journalsag nr. 1239/1906.

bort, dels ved at udlåne dem uden ringeste Sikkerhed og saare letsindigt, og man har derfor ikke ment at kunne tage hendes Begæring om Alderdomsunderstøttelse til Følge.³⁴³

Magistraten pointerede, at enken var uværdig snarere end ikke-trængende, og, at trangen var selvforskyldt. Derudover havde Magistraten dels vægtet, at plejesønnen havde en slet karakter og dels, at enken havde udlånt penge til folk der ikke var "fagmænd". Her var det både en økonomisk irrational handling at udlåne penge til tidligere straffede, ikke-fagmænd og dårlige personer, og give penge til underhold af egne børn. Derudover kunne formuen have været forvaltet bedre og mere sikkert, eksempelvis ved af køb af en livsrente. Andersen bemærker at en person ikke kunne udelukkes fra alderdomsunderstøttelse alene på grund af at have været "en daalig økonom", der havde mistet sin formue, men havde trangen grund i, at personen havde levet "et uordentligt og ødselt Liv", var sagen dog en anden.³⁴⁴

Trangen måtte ikke være selvforskyldt, og andrageren skulle være i besiddelse af en vilje til selvforsørgelse, om end ansøgeren ikke behøvede at have en egentlig evne til det. På denne måde var trang og værdighed nært forbundne. Trangen kunne have forskellige baggrunde, der kunne sortere ansøgeren fra. Forståelsen af trang var både økonomisk og moralsk, og blev vurderet i forhold til familie og andre medlemmer i husholdet. Det betød at en ansøger kunne mangle midler til selvforsørgelse, men var baggrunden for dette at finde i et umoralsk levned eller i en irrationel økonomisk virksomhed, var trangen selvforskyldt. Om andrageren blev vurderet som trængende eller ej, var med andre ord ikke blot et spørgsmål om, at udgifter oversteg indtægter, eller at der manglede penge hver måned. Nej, andrageren skulle også kunne udvise en økonomisk rationalitet, samt evne og vilje til selvforsørgelse.

Trangen blev således lokaliseret på flere måder; i både økonomi og tal, såvel som i hjem og kost, men i høj grad også i forhold til en kropslig uformåenhed og deraf manglende arbejdsevne, såvel som i forhold til andre personers forsørgelsespligt og -evne overfor andrageren. Derudover

³⁴³ RA, journalsag nr. 1239/1906.

³⁴⁴ Andersen 1910, s. 206.

blev det også vurderet om trangen var værdig eller ej, om den altså var selvforskyldt og om andrageren besad en økonomisk rationalitet.

Hjælp til at opretholde værdighed

I dette afsnit fokuserer jeg på de forskellige former for hjælp, der blev givet som alderdomsunderstøttelse og på, hvem der kunne få hvad. I ansøgningsskemaet var der et punkt, hvor andrageren skulle angive den hjælp, som personen selv mente at have brug for. At skulle sætte ord og beløb på, hvad andrageren havde brug for af hjælp, var med andre ord ikke blot et spørgsmål om at beskrive den hjælp, der skulle til for at blive mæt og betale husleje. Det indebar også en selvsvurdering, der tog højde for ens fremtidige liv. Om man ville være i stand til at arbejde lidt; hvordan ens pårørende eller ægtefælle ville kunne bidrage til og indgå i husholdet; hvilken hjælp der ville blive brug for; og hvad den ville koste. I ansøgningsskemaerne var svarene oftest kortfattede med angivelse af størrelsen på den ønskede pengehjælp eller af, at det var en plads på alderdomshjem, der ønskedes. Andre ansøgere angav derimod ikke nogen størrelse på hjælp, som eksempelvis i Hanne Katrine Svendsens ansøgning, der resulterede i, at hun blev tildelt 10,- månedligt: "Andrageren vil nødig angive nogen bestemt Sum, men overlade dette til det ærede Raads Bestmemelse, idet jeg dog maa bemærke, at hele min indtægt, hvilket fremgaar af de vedlagte Papirer, udgør 27 kr, 36 øre Aarligt, samt at understøttelsen ønskes i Penge."³⁴⁵ I en anden sag blev enken Ane Cathrine Hansen tildelt 6 kr. om måneden efter, at hun ikke havde angivet noget beløb, men havde skrevet: "Ønsker understøttelse i penge, blot så meget at hun kan leve derfor."³⁴⁶ I de to små eksempler er det klart, at det var svært at sætte beløb på den hjælp, som andrageren ønskede at modtage. Derudover vidner eksemplerne om, at alderdomsunderstøttelsen var en hjælp, der delte almissens uforudsigelighed, og ikke udgjorde en hjælp, der havde status som fortjent eller ret til i et bestemt omfang.

I forhold til, at andrageren blev spurgt om, hvad personen behøvede i hjælp, bemærker Weiss' håndbog at alderdomsunderstøttelsen udgjorde et tilskud, snarere end en selvstændig hjælp:

³⁴⁵ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 1106. Original understregning.

³⁴⁶ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1915, nr. 7195.

Udtrykket 'behøver' betegner, hvor meget han behøver som Tilskud til det, han i Forvejen har at leve af. Begæringen maa oplyse, om han ønsker Penge, Lægehjælp, Kørsel med Brænde eller Ophold i Alderdomsasyll, om han ønsker Hjælpen som midlertidig eller Vedvarende.³⁴⁷

Andrageren skulle i ansøgningspunktet angive sit behov for hjælp. Det omfattede, hvilken form hjælpen skulle have, og omfanget af denne. At have overblik over, hvad man havde brug for, fordrede også en økonomisk, rationel forholden.

Ser vi imidlertid på, hvordan hjælpen omtaltes i *Reglerne* fra Københavns Kommune, blev det her beskrevet anderledes. Hjælpen skulle

(...) sætte den Understøttede i Stand til at fortsætte en selvstændig Tilværelse, i Samklang hvormed ogsaa Lovens § 6 bestemmer, at den en Gang tilstaaede faste Understøttelse beholde han, saa længe hans Forhold forblive uforandrede.³⁴⁸

Hjælpen skulle altså gøre den understøttede i stand til at opretholde den dokumenterede værdighed i form af selvstændighed. Andet sted i *Reglerne* fremhævedes det, at hjælpen skulle sætte den understøttede i stand til en selvstændig tilværelse og at hjælpen ikke udmåltes efter "den Understøttedes Trang i Øjeblikket, men efter hans økonomiske Stilling som Helhed, saaledes, at den Understøttede derved bliver i Stand til at bevare sin Selvstændighed."³⁴⁹ Hjælpen skulle sålunde sætte andrageren i stand til at opretholde en livsførelse på egen hånd. Her blev hjælpen udlagt i forhold til, hvad der fremover skulle til for, at personen kunne opretholde og bevare sin selvstændighed. Andersen bemærker, at alderdomsunderstøttelsen ikke fordrede en "saa intensiv Trang" som fattighjælpen gjorde, ligesom at størrelsen på alderdomshjælpen også blev udmålt "rigeligere".³⁵⁰ Modsat fattighjælpen, der havde til formål at modvirke en øjeblikkelig trang, opererede alderdomsunderstøttelsen med en anden tidshorisont, den skulle sætte modtageren i stand til at leve et beskedent, men også et godt og et selvstændigt liv.

³⁴⁷ Weiss, 1894, s. 51.

³⁴⁸ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 1.

³⁴⁹ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 1. Original understregning.

³⁵⁰ Andersen 1910, s. 204, 209.

Der blev ydet en række forskellige typer af hjælp, der enten kunne være midlertidige eller faste. Hjælpen kunne ydes som fuld forsørgelse i form af en plads på et alderdomshjem, som syge/lægehjælp, pengehjælp og/eller i form af naturalier, hvilket betød brændselshjælp. Brændsels- og sygehjælp blev givet i kombination med pengehjælpen, ligesom sygehjælp også kunne finde sted på alderdomshjem.

Pengehjælpens lavmål blev omtalt som at gøre modtageren i stand til at føre en selvstændig tilværelse.³⁵¹ Der blev i begge anvisningsdokumenter opsat de samme maksimummer for, hvad hjælpen kunne udgøre. Her blev der opereret med tre typer af (penge)hjælp, som beskrev tre klasser af modtagere af pengehjælp.

Den første klasse bestod af "Fuldstændig arbejdsdygtige personer som trænge til særlig Pleje og Tilsyn", her blev der ikke skelnet mellem køn i hjælpens størrelse, hvorfor begge køn maksimalt kunne modtage 25 kr. om måneden. Den anden klasse bestod af "Fuldstændig arbejdsdygtige personer som ikke tiltrænge saadan Pleje." Her fik mænd maksimalt 20 kroner, mens kvinder maksimalt kunne modtage 16 kroner om måneden. Her skønnedes det altså, at kvinder havde brug for 20 % mindre. Andersen forklarer i anden sammenhæng, at forskellen bunder i om kvinden selv kan "besørge sin husgerning". Hvis hun ikke kan det, modtog kvinden ifølge Andersen den samme hjælp som en mand.³⁵² Den sidste klasse bestod af "Personer, som endnu ere i besiddelse af nogen Arbejdsevne" her kunne begge køn maksimalt modtage 12 kroner om måneden.³⁵³ I *Vejledningen*, nævntes der desuden en fjerde klasse, nemlig familier, der maksimalt kunne modtage 25-30 kroner om måneden.³⁵⁴ Det maksimale loft var også relevant i forhold til at opnå en plads på alderdomshjem. Var udgifterne til alderdomsunderstøttelse, hvoraf en del også kunne gå til pleje i eget hjem, for høje, blev der indstillet til plads på alderdomshjem.

³⁵¹ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 14.

³⁵² Andersen 1910, s. 211.

³⁵³ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 12.

³⁵⁴ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 21-22.

<u>Maximalhjælpen</u>	
1: <u>fuldstændig arbejdsudygtige Personer,</u> sam bringe til særlig Pleje og Tilsyn	
Begge Køn - - - - -	25 Kr.
2: <u>do, sam ikke bringe saadan Pleje</u>	
Mænd - - - - -	20 Kr
Kvinder - - - - -	16 "
3: <u>Personer, sam endnu ere i Besiddelse</u> <u>af nogen Arbejdsevne</u>	
Begge Køn - - - - -	12 Kr.

Foruden at hjælpen kunne tage forskellige former, blev der også differentieret internt. I forhold til pengehjælpen var der tre interne kategorier i spil, der alle var knyttet op på helbred og arbejdsevne. SA, Journal 104.

I Reglerne forklares det endvidere, at inddelingen i de tre klasser hvilede på en ide om, at en alder på 60 år ikke automatisk gjorde andrageren uarbejdsdygtig, "men at det maa paahvile enhver at arbejde, saalænge Kræfterne tillade det." 60 år indbefattede med andre ord ikke nødvendigvis adgang til et otium, hvor andrageren kunne slappe af og trække sig tilbage og få alderdomsunderstøttelse som var det en optjent pension. Det tilføjes dertil, at arbejdsudygtige personer "ikke kan antages at være aldeles subsistens- eller hjælpeløse, saalænge de har Slægt (særlig Børn) eller Venner, saaledes at yderste Maximum først kan naaes, naar de paa grund af Alder af Svagelighed maa antages at være deres Omgivelser til Byrde."³⁵⁵ Det var sålunde ikke nok at være uarbejdsdygtig. For at opnå maksimal hjælp skulle hjælp fra venner og børn også kunne udelukkes. På denne måde flød udmålingen af hjælpen sammen med vurderingen af trangen. I Reglerne var det anført, at en høj alder ikke automatisk betød, at andrageren var svagelig og berettiget til den maksimale hjælp: svagelighed fulgte altså ikke automatisk alder:

³⁵⁵ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 14.

Det er en Selvfølge, at Svageligheeden er det afgørende, saaledes at en Person, der lige er fyldt 60 Aar, efter Omstændighederne kan høre under 1' Klasse, medens en 80-aarig kan falde under 2' Klasse. Det er endvidere givet, at en Person, der har Lægeattest for Arbejdsudygtighed, alligevel kan have en lille Fortjenste, som, uden at medføre overanstrengende Arbejde, dog er mere, end man strengt taget kunne forlange. I ulige Tilfælde bør der næppe lægges stor Vægt paa saadan Indtægt, som jo ofte kan afbrydes ved Sygdom, haardt Vejr o.l., hvilket ogsaa bedst vil stemme med Instruks 15/5-93, hvorefter Hjælpen skal beregnes efter den trængendes økonomiske Stilling som Helhed.³⁵⁶

Når omfanget af pengehjælpen skulle bestemmes blev der også taget højde for andragerens alder, helbredstilstand, erhverv, om han havde forsørgelsespligt overfor kone og børn under 18 år samt deres erhverv.³⁵⁷ Præcist hvordan de blev vurderet i forhold til hinanden blev ikke omtalt nærmere.

Havde andrageren indkomster ved siden af alderdomsunderstøttelsen, blev indtægterne modregnet pengehjælpen, men ikke alle indtægter blev modregnet på samme måde. Der var med andre ord nogle former for (delvis) selvforsørgelse, der skulle belønnes mere end andre. I anvisningerne fra Københavns Kommune blev det antaget, at hvis der forelå en vis evne til selvforsørgelse, skulle andrageren også arbejde. Anvisningerne beskrev det som "en Pligt til at forsøge at supplere A. Hjælpen ved eget Arbejde (jfr. Ogsaa Instruks 26/9-93), hvilket jo ogsaa harmonerer med Hensigten: 'at fortsætte en selvstændig Tilværelse.'"³⁵⁸

I modregningen af supplerende indtægter blev der skelnet mellem indtægter fra pension og legater, og indtægter fra "egen sparsommelighed". I førstnævnte tilfælde skulle legatet eller pensionen modregnes med $\frac{3}{4}$ kraft, det vil sige havde man pensionsindtægt på ti kroner om måneden, skulle der trækkes 7,5 kroner fra den tilståede alderdomsunderstøttelse. Var der derimod tale om en indtægt på grund af ens egen sparsommelig, blev det modregnet med halv kraft, så en indtægt på 10 kroner ville blive modregnet med fem kroner. Andersen nævner, at der ikke var en fast øvre

³⁵⁶ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 14.

³⁵⁷ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 21.

³⁵⁸ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 12. Original understregning.

grænse for, hvor stor en opsparing måtte være. Om opsparingen var for stor eller passende, blev vurderet efter de givne omstændigheder, men Andersen bemærker, at i praksis virkede 1000,- som øvre grænse.³⁵⁹

Modregningen gjaldt ikke kun pengeindtægter, havde andrageren eksempelvis fribolig blev dette modregnet. Alt afhængig af, om det var en moderne bolig med lys og varme, skulle der modregnes henholdsvis fire og otte kroner. Privat hjælp som friboliger og legater udgjorde dels et alternativ til alderdomsunderstøttelsen, men understøttelsen kunne også gives som supplement. Ligeså var det som nævnt tilladt med en begrænset formue, der blev modregnet i forhold til det månedlige afkast af den livrente, der ville kunne købes for formuen.³⁶⁰ Incitamenterne for fortsat at tjene lidt, om end i begrænset omfang, lå i forlængelse af sammenkoblingen mellem viljen til selvforsørgelse i vurderingen af værdighed. Værdighed og viljen til at forsørge sig selv kom med andre ord også til udtryk i udmålingen af alderdomsunderstøttelsen.

Hjælpen var ikke statisk. Efter at den var blevet tildelt, kunne den også forandres eller fratages. Blev der søgt om en forandring eller forhøjelse af en allerede tilstået alderdomsunderstøttelse, skulle der udfyldes to skemaer dertil. Det bemærkes i *Vejledningen*, at der som regel ikke kunne gives forhøjelse før der var gået mindst fem år, og ikke på mindre beløb end 4 kr. om måneden. Undtagelsen var, når der siden sidste tilståelse var "indtruffet bestemt paaviselige, Ansøgeren utilregnelige Omstændigheder, som væsentlig have forringet hans økonomiske Stilling".³⁶¹

Hjælpen kunne også tage form af en plads på et alderdomshjem for dem, der enten havde mistet deres hjem, ikke var i stand til at passe deres hjem eller som ikke kunne passe sig selv i eget hjem i. En plads på alderdomshjem betød en fuldstændig forsørgelse, hvor hjælpen bestod af pladsen samt kost, medicin, klæder og et ugentligt beløb i ugepenge. I *Vejledningen* omtales en plads på alderdomshjem som noget, der i almindelighed blev tilstået personer "der trænge til særlig Tilsyn og Pleje, som de ikke ved Tilstaaelsen af Pengehjælpens yderste Maximum er muligt at skaffe dem i

³⁵⁹ Andersen 1910, s. 204–205.

³⁶⁰ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 21-23.

³⁶¹ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 17.

deres hjem.”³⁶² I forlængelse heraf omtaler *Reglerne*, at en plads på et hjem måtte betragtes som en ”undtagelse”, at folk kun måtte anbringes der, når de var uarbejdsdygtige og ”ikke kunne anbringes forsvarligt paa anden maade”.³⁶³

For at få plads på et alderdomshjem indgik der en række forskellige kriterier: Personen skulle være uarbejdsdygtig og have brug for tilsyn og pleje. Derudover indgik der økonomiske hensyn, tilsynet og plejen i eget hjem måtte nemlig ikke overstige maksimumydelsen på 300,- årligt. Beløbet på 300,- udgjorde grænsen for, hvornår det bedre kunne betale sig at yde hjælpen som plads på alderdomshjem. Alderdomshjem var forbeholdt personer, der ikke havde andre muligheder, såsom familie, venner og slægtninge. Alderdomshjemmet udgjorde en undtagelse, hvilket også blev indskærpet ved at ”Anbringelsen hos Slægt eller Venner bør altid fortrækkes, naar den er mulig og skønnes forsvarlig, med mindre den Understøttede af særlige Grunde som synes antagelige, modsætter sig det.”³⁶⁴ Dertil skulle andrageren i ansøgningen klart udtrykke ønske om at komme på alderdomshjem, ligesom der også skulle vedlægges en lægeerklæring om ”I hvilket Omfang paagj. Trænger til Pleje og til Tilsyn”.³⁶⁵ De to anvisningsdokumenter var dog ikke helt synkroniserede med hinanden, da det ene dokument *Vejledningen*, tilføjede at der også var en række undtagelser fra ovenstående:

Undtagelsesvis kunne dog ogsaa saadanne optages i Alderdomshjem, som uden just at trænge særligt Tilsyn og Pleje er fuldstændig arbejdsdygtige og derhos isoleret stillede, samt lidt skikkede til selv at sørge for deres Hjem og Fornødenheder, navnlig Mænd.³⁶⁶

Her åbnedes der altså op for undtagelser til undtagelsen. Disse gjaldt særligt mennesker, der var (socialt) isolerede, dårlige til at føre hushold og det var undtagelser, der også kunne være kønnede.

³⁶² SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 24.

³⁶³ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 15.

³⁶⁴ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 15.

³⁶⁵ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 15.

³⁶⁶ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 24.

Indplaceringen og vurderingen af personer som værdige trængende indebar også en vurdering af, hvilken hjælp der skulle gives. Hjælpen havde forskellige former som penge, brændsel, sygehjælp og ophold på alderdomshjem. Det var altså ikke den samme hjælp, der blev givet til alle alderdomsunderstøttede, ligeså varierede omfanget af hjælpen efter skøn. Hjælpens omfang afhang af både alder, køn og arbejdsevne, hermed var det en hjælp, der også differentierede de alderdomsunderstøttede. Overordnet set var det en hjælp, der havde til formål at gøre den alderdomsunderstøttede i stand til at fortsætte den værdighed, som var dokumenteret i en imødekommet ansøgning om alderdomsunderstøttelse. Dette indebar at hjælpen, skulle sætte modtageren i stand til at fortsætte en selvstændig tilværelse.

En udstrakt alderdom

Igennem dette kapitel har jeg analyseret, hvordan potentielle alderdomsunderstøttede blev vurderet og identificeret i sagsbehandlingen. Sagsbehandlingen indebar et arbejde med at befolke den socialt-juridiske alderdomskategori og tildele en passende hjælp til de personer, der blev budt indenfor.

Sagsbehandlingen stod altså i et nært forhold til loven om alderdomsunderstøttelse, som sagsbehandlingen orienterede sig efter. Loven dikterede dog ikke enkeltheder, derimod udgjorde den et bredt og meget lidt fastlagt rammeværk for vurderingen af ansøgere og udmålingen af hjælp på kommunalt plan. Det var med andre ord ikke fastlagt og afsluttet, hvordan lovens betingelser skulle udlægges. Dermed foregik sagsbehandlingen i forlængelse af, men også forskelligt fra loven. Hvordan disse betingelser konkret skulle udlægges i vurderingen af ansøgerne, var ikke uddybet nærmere. I sagsbehandlingen af alderdom fandt der en bearbejdning af betingelserne sted; de blev udlagt, forhandlet og ændret ved, at virkelige mennesker blev indplaceret i forhold til dem.

Det var ikke alene en kronologisk alder, der udfoldede sig i sagsbehandlingen som et særligt tal, der skulle opfyldes. Derimod gennemsyrede trang og værdighed sagsbehandlingen og var at finde i alle af dens afkroge. Nogle gange var værdighed knyttet sammen med trang, mens den

andre gange optrådte mere eller mindre isoleret eller i andre konstellationer.

Værdighed beskrev jeg som en kombination af et moralsk liv og levned, en vilje til selvforsørgelse og en manglende arbejdsevne, der blev koblet op på kropslige skavanker og udslidthed. Det sygdoms-kropslige aspekt indgik i sagsbehandlingen, selvom der i selve lovteksten ikke var deciderede formuleringer, der beskrev den kropslige forfatning som andragerne skulle være i.

Trang indgik som et andet centralt element i vurderingen af ansøgerne. Trangen blev vurderet i forhold til ansøgerens behov, men også i forhold til ansøgerens forsørgelsesforpligtelser overfor andre familiemedlemmer, såvel som pårørendes forsørgelsespligt overfor andrageren. Trangen blev således også lokaliseret i moralske forhold, og ikke blot økonomi. I bearbejdningen af ansøgningerne materialiserede trangen sig også i beskrivelser af hjemmet og husholdet, dets medlemmer og møblement, såvel som i kosten.

Der var med andre ord forskellige måder at vurdere og operationalisere både værdighed og trang. I sagsbehandlingen blev enkelte mennesker og deres levned gjort til genstand for myndigheders undersøgelse og vidners vidnesbyrd. I sagsbehandlingen indgik der også lokale og centrale myndigheder, som igennem anvisninger, blanketter og undersøgelser moraliserede, skønnede og udlagde enkelte menneskers liv i forhold til betingelserne. Men sagsbehandlingen indebar også, at ansøgerne med ansøgningsskemaer og bilag forklarede og argumenterede for deres egen egnethed til at modtage alderdomsunderstøttelse. De må altså have identificeret sig, eller i hvert fald fremstillet sig, som personer, der passende ind i kategorien, og som kunne befolke den.

Igennem arbejdet med at behandle enkelte sager, blev alderdom som en kategori *fortsat* frembragt i sagsbehandlingerne. Hvor loven arbejdede med en kategori og et problem af gamle mennesker, arbejdede sagsbehandlingen på en anden måde med at sortere og indplacere enkelte ansøgninger fra specifikke personer. For at kunne behandle og vurdere de enkelte ansøgninger, blev der som vist også oprettet et særskilt apparat, der både var forankret rumligt, i dokumenter og i arbejdsgange. Det var et apparat, der bestod og virkede igennem både personale, lokaler, møde-

tidspunkter, protokoller og blanketter. Disse elementer i apparatet virkede også differentierende ved, at de var adskilt fra de tilsvarende inden for fattigvæsenet.

Jeg har løbende pointeret, at undersøgelsen af den alderdomsunderstøttede ikke kun skete på én måde, i én arbejdsgang, i ét dokument eller i ét felt i ansøgningsskemaet. I stedet var der tale om en undersøgelse og vurdering, der var strakt ud på flere måder. At sagsbehandlingen var strakt ud betød, at alderdom var konfigureret i forskellige relationer og blev til igennem specifikke arbejdsgange og steder, vurderinger af trang og værdighed og udmåling af hjælp. I sagsbehandlingen blev mennesker identificeret og lukket ind som værdige og trængende, hvormed kategorien af alderdomsunderstøttede blev frembragt og befolket med personer og skæbner.

Kapitel 4: Opgørelsen af en population

Så godt som ethvert materiale savnes...

I 1895 stillede et Rigsdagsudvalg ni spørgsmål til det nyligt oprettede organ Statens statistiske Bureau. Spørgsmålene blev stillet i forbindelse med drøftelser om en revidering af loven om alderdomsunderstøttelse, og svarene skulle medvirke til at belyse lovens virkninger. Udvalget ville have viden om antallet af alderdomsunderstøttede og omfanget af hjælpen, antallet af 50-60-årige på fattighjælp såvel som hvor mange borgere, der var blevet nægtet alderdomsunderstøttelse, fordi de tidligere havde modtaget fattighjælp. Udvalget ville også have indsigt i omfanget af krigsveteraner blandt de alderdomsunderstøttede, og informationer om forholdet mellem udgifter til alderdomsunderstøttelse og fattighjælp. Slutteligt ønskede de oplysninger, om der var faste regler i kommuner for støttens omfang, om amternes afgørelser i klagesager samt oplysninger og reglementer fra alderdomshjem. Lederen af det Statens statistiske Bureau, Markus Rubin, måtte svare, at bureauet "savner (...) ethvert Materiale" til mere end halvdelen af punkterne.³⁶⁷ Rubin havde dog noget materiale at gå ud fra, men informationerne var af en sådan karakter, at Rubin kun kunne svare fyldestgørende på få af udvalgets spørgsmål.³⁶⁸

Denne episode peger på, at der gik tid og arbejde fra 1891-lovens vedtagelse, til der blev skabt viden om, hvordan alderdomsunderstøttelsen var blevet omsat. Episoden fremhæver også forbindelser mellem politik og kvantitativ viden og mere præcist, hvordan videnskabelige talopgørelser var en integreret komponent i den måde, politikere formulerede problemer og præsenterede argumenter. Viden og politik er i episoden nært forbundet; ikke kun ved at politik og administration hentede informationer fra videnskab, men ved at spørgsmål og problemer blev artikuleret i skæringen mellem viden og magt. Som historiker Ivan Lind Christensen også har pointeret, var epidemiologiske, demografiske og socialstatistiske studier i slutningen af 1800-tallet en integreret del af regeringsinitiativer og en mere omfattende social lovgivning.³⁶⁹ Ligeså aspirerede flere

³⁶⁷ RA, Ændring i lov af 9.4.1891 vedr. alderdomsunderstøttelse.

³⁶⁸ RA, Ændring i lov af 9.4.1891 vedr. alderdomsunderstøttelse.

³⁶⁹ Lind Christensen 2010, s. 48.

socialstatistiske undersøgelser fra den samme tid efter at forbedre arbejderbefolkningens økonomiske og politiske forhold ved at levere informationer om arbejderne som videnskabelig fakta.³⁷⁰

I dette kapitel undersøger jeg, hvordan alderdom blev frembragt og opgjort igennem et vidensarbejde, som omhandlede de alderdomsunderstøttede og 1891-lovens virkninger. Jeg analyserer i den forbindelse nogle af de undersøgelser, opgørelser og optællinger, som ledsagede 1891-loven og sagsbehandlingerne om alderdomsunderstøttelse. Jeg afgrænser altså ikke vidensarbejdet til særegne videnskabelige discipliner og fagområder, der har alderdom som objekt, såsom gerontologi og geriatri. I stedet fokuserer jeg på andre slags vidensarbejde, nemlig evalueringer og vurderinger af 1891-loven og dens virkninger. Disse udfolder jeg som praksisser, der fandt sted i målinger og optællinger, indberetninger og indsamlinger, analyser og bearbejdninger af oplysninger om mennesker, bureaukrati og ydelser. Dette arbejde forstår jeg som produktivt, dels fordi det muliggjorde en evaluering af den regulering, der fandt sted i forbindelse 1891-loven, og dels fordi det gjorde alderdom til en målbar kategori. Jeg er interesseret i det vidensarbejde, der var med til at frembringe alderdom som en særegen population, og hvordan dette vidensarbejde gjorde en gammel population synlig og regulerbar. Stephen Katz beskriver, hvordan alderdomskategorien blev gjort til et synligt vidensobjekt med vendingen "made knowable".³⁷¹ På dansk er oversættelsen ikke ligetil, men pointen er, at alderdom blev gjort til noget, der kunne og skulle undersøges og kendes. Det vil sige, at alderdom skulle kendes for at man kunne regulere den. Og for at kende alderdom skulle den også undersøges, hvilket ofte skete igennem statistiske opgørelser.

Bruce Curtis citerer filosofen og økonomen Gian Domenico Romagnosi (1761-1835) for at beskrive statistik som "the eyes of politics". Statistik indebærer en måde at fokusere og udvide det administrative blik.³⁷² Statistik er sålunde forbundet med politik og administration og udgør en måde at se, observere og inddele verden. *Den Danske Ordbog* angiver etymologien af statistik som kommende af *statisticus* "hvad der vedrører statssager",

³⁷⁰ Gundelach 2017.

³⁷¹ Stephen Katz 1996, s. 49.

³⁷² Curtis 2002, s. 7-8.

der igen er afledt af det latinske *status* "tilstand".³⁷³ Det betyder, at statistik etymologisk er nært forbundet med stat og samfund, men at det også vedrører en tilstand. Men hvor ordet tilstand pointerer, at sådan ser det ud, er der i andre etymologier andre synonymer. I en engelsk etymologisk ordbog udlægges *status* som "a station, position, place; order, arrangement, condition".³⁷⁴ Forskellig fra tilstand indikerer ord som ordning, arrangement og sted, at noget finder sted og praktiseres. Sådan forstået beskriver statistikken ikke kun en stillestående tilstand, men en rumlig ordning, positionering og et arrangement. Ud fra denne ordning, tildeling af positioner og måder at arrangere mennesker på undersøger jeg, hvordan de gamle alderdomsunderstøttede blev gjort til en kendbar population. Jeg udfolder, hvordan de blev gjort til genstand for viden ved at blive afgrænset, optalt, inddelt, undersøgt og fremskrevet. Derudover undersøger jeg, hvilke ekspertiser og videnskabelige instrumenter og teknologier, der indgik i dette arbejde med at frembringe former for kendskab til og fakta om populationen gamle alderdomsunderstøttede.

Cameron Graham peger på, at også beregningspraksisser inden for pension, regnskab, beskatning og forsikring har virket som sociale teknologier, der har bidraget til skiftende konstruktioner af alder og alderdom. Ifølge Graham har disse praksisser været instrumentelle til at forbinde ansvar for alderdom med skiftende politiske rationaliteter om eksempelvis evnen til selvforsørgelse og opsparring, sociale kontrakter samt en personlig og finansiell disciplin. Det er ifølge Graham beregningspraksisser, der har forbundet individer og generationer såvel som det samme individ på forskellige stadier i livet.³⁷⁵ Det er således ikke kun statistikker, der skaber alderdom igennem tal, i stedet er viden og magt forbundet på forskellige måder.

I det følgende afsnit genintroducerer jeg 'problem' og 'problematisering' som greb til at analysere praksisser, der omhandler optællinger og statistik. Derefter udfolder jeg det offentlige vidensarbejde igennem tre nedslag. I det første nedslag undersøger jeg den viden, der blev til og ope-

³⁷³ Den Danske Ordbog: <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=statistik>, besøgt den 19. september 2017.

³⁷⁴ Online Etymology Dictionary: <http://www.etymonline.com/index.php?term=statistics>, besøgt den 19. september 2017.

³⁷⁵ Graham 2014.

rationaliseret både før og efter, at 1891-loven blev vedtaget. Derefter analyserer jeg, hvordan viden og fakta om de alderdomsunderstøttede blev produceret af og inddraget i bureaukrati og politik i kraft af løbende indberetninger om alderdomsunderstøttelse. Med det tredje nedslag undersøger jeg, hvordan viden om alderdomsunderstøttelse indgik i drøftelserne om loven om aldersrente, der fra 1922 blev indført som en ny offentlig alderdomsydelse.

At arbejde med problemer og problematiseringer

Jeg forstår vidensarbejde med optællinger og opgørelser af alder og alderdomsunderstøttede som specifikke aspekter af, hvordan fænomener og udfordringer blev problematiseret. Her er jeg også inspireret af Foucaults greb 'problematisering', som jeg i kapitel 2 udlagde som måder at gøre noget ved et problem. Det at problematisere indbefattede med andre ord en forholde sig til besværligheder og en opmærksomhed mod, hvordan det blev muligt at handle på et problem. At problematisere handler altså ikke blot om at repræsentere, men om udvikle og analysere mulighedsrummet for svar. Problematisering undersøger ifølge Foucault sammensætningen og mulighedsrummet for at artikulere et fænomen som et problem:

For when I say that I am studying the 'problematization' of madness, crime, or sexuality, it is not a way of denying the reality of such phenomena. On the contrary, I have tried to show that it was precisely some real existent in the world which was the target of social regulation at a given moment. The question I raise is this one: how and why were very different things in the world gathered together, characterized, analyzed, and treated as, for example, 'mental illness'? What are the elements which are relevant for a given 'problematization'?³⁷⁶

Foucault fremhæver i citatet, at det er virkeligheden, der undersøges, men ikke ud fra kausale forbindelser mellem virkelighed, historisk kontekst og problem. I stedet sker det med en opmærksomhed mod, hvordan elementer i verden gives en fast form, ved at de identificeres, klynges sammen, beskrives og analyseres som et problem. Problematisering indebærer såle-

³⁷⁶ Foucault citeret efter Nexø 2005, s. 33.

des en forskydning af opmærksomhed væk fra problemet til spørgsmål om forhold mellem viden og magt, mellem sandhed og virkelighed, og ifølge Sniff Andersen Nexø om hvordan virkelige fænomener "gøres til genstand for social regulering ved at identificeres, karakteriseres, analyseres og behandles som et specifikt problem."³⁷⁷

Jeg udlægger problematisering som en sammenføjning af praksisser, der identificerer og karakteriserer. Det betyder, at problemer omkring alderdom ikke blot blev udfoldet isoleret i en politisk form, men at det også foregik i vidensarbejdet. Vidensarbejdet forstår jeg således som et aspekt af problematisering, der viser, hvorledes et empirisk, faktisk problem blev identificeret, og hvordan en målbar population blev etableret. Jeg udfolder, hvordan vidensarbejdet foregik igennem optællinger og statistiske opgørelser, som beskæftigede sig med problemets omfang og art samt med løsningens effekter og omkostninger. Problematisering udgør således et analytisk greb til at analysere, hvordan besværligheder og forhold omkring fattige, gamle mennesker blev konfigureret, gjort til objekt for viden og gjort regulerbare snarere end til at kontekstualisere og forklare kategorien af alderdomsunderstøttede.

Viden om en kommende alderdomsunderstøttet befolkning

Jeg omtalte indledningsvis Rubins svar til et rigsdagsudvalg om, at der ikke forelå nok materiale om alderdomsunderstøttelsen til at besvare alle ni spørgsmål. I dette afsnit analyserer jeg imidlertid en del af det materiale, der gik forud for vedtagelsen af 1891-loven. Først viser jeg ud fra en række forskellige statistiske værker, at alderdom på det tidspunkt ikke allerede var etableret som et problem, og derfor ikke blev undersøgt for sig.

I Rubins *Tabelværk til Kjøbenhavns Statistik* fra 1879 om fattigvæsenets historie fra 1816-1878 optræder en række tabeller, som beskrev modtagerne af fattighjælp, hvilken hjælp de modtog, hvilke stiftelser de beboede, udgifterne, samt fordelingen af mennesker i forhold til om hjælpen var fast eller midlertidig. Den faste hjælp var opdelt i kategorier af individer i forsørgede familier, plejebørn, enkelte fattige, lemmer i arbejdshuse, lem-

³⁷⁷ Nexø 2005, s. 33.

mer i stiftelser, børn i opfostringshuse.³⁷⁸ Den midlertidige hjælp var opdelt i modtagere af penge- og brødhjælp, husvilde, ukonfirmerede børn i optagelsessanstalter, konfirmerede børn i optagelsesanstalter og personer på Ladegården, der var en tvangs- og arbejdsanstalt i København. Bortset fra differentieringen mellem børn og ikke-børn, optrådte der ingen eksplícitte aldersopdelinger af modtagerne af fattighjælp i tabellen. Derimod indgik sted som et fremtrædende kriterium. Med inspiration fra Foucault udlægger jeg det som en ordnende og sammensat taksonomi. Foucault refererer i forordet til *Ordene og Tingene* til digteren Jorge Luis Borges, der beskrev et opslag i et kinesisk opslagsværk, hvor kejserens dyr var forskellig fra de balsamerede dyr, fra fabeldyrene, såvel som fra de gale, de løse, de tamme etcetera.³⁷⁹ Selv om der i Rubins tabeller måske optræder mindre eksotiske kategorier end i det kinesiske opslagsværk, så synliggør tabellerne, at det ikke var givet, at offentlig hjælp skulle ordnes efter alder, at kategorierne i tabellen er ført sammen i en ikke-naturlig orden, eller med Foucault at "tingene er dér 'lagt', 'anbragt', 'arrangeret' i landskaber."³⁸⁰ Tabelværket befandt sig altså i et landskab, hvor alder ikke var fremtrædende som et problem, og dog var alder tilstede. Kategorierne blev ført sammen og adskilt mellem barn og ikke-barn, konfirmeret og ukonfirmeret, civilstand, dem på arbejdsanstalt og dem på stiftelser. Det var en statistik, der ud fra blandt andet sted både opgjorde modtagerne af fattighjælp numerisk og inddelte dem i differentierede undergrupper.

Statistikkerne havde altså ikke nødvendigvis indbygget alder som et ordensskabende princip, ligesom alderdom ikke nødvendigvis blev undersøgt som et problem. I stedet kan det ses i en række statistiske værker fra slutningen af henholdsvis 1700- og 1800-tallet, at alder og alderdom indgik og blev bearbejdet på forskellige måder.

I folketællingen fra 1769 blev indbyggertallet i monarkiets enkelte dele optalt efter køn og inddelt i otte otteårs aldersgrupper, hvor den sidste gruppe samlede mennesker over 48 år. Det vil sige, at tallet otte var det styrende princip, og at befolkningen over 48 år blev talt under et, samt at den øvre grænse for inddelingerne udgjordes af det 48. leveår.³⁸¹ I den næ-

³⁷⁸ Rubin 1879, s. 92–93.

³⁷⁹ Foucault 1999, s. 24.

³⁸⁰ Foucault 1999, s. 26.

³⁸¹ Aksel Lassen 1965, s. 357.

ste folketælling fra 1787 var det tallet ti, der styrede optællingen. Her blev befolkningen opgjort i ti tiårs aldersgrupper til og med over 90 år.³⁸² Eksemplerne vidner om, hvor foranderlige og vilkårlige inddelinger af befolkningen kan være.

I *Sammendrag af statistiske Oplysninger*, som udkom fra 1869-1893, indgik alder på flere måder. Foruden at alderdom optrådte som dødsårsag, blev befolkningen i en tabel i 1872-udgaven inddelt i tre aldersklasser henholdsvis 0-20, 20-60 og over 60 år.³⁸³ Anderledes skete inddelingen fra 1885 i fem forskellige aldersklasser henholdsvis under 15, 15-20, 20-40, 40-60 samt over 60 år. I 1896 udkom den første udgave af efterfølgeren *Statistisk Aarbog*. Her blev dødsaldre opgjort og befolkningen blev inddelt i 22 aldersklasser fra 0 til over 95 år.³⁸⁴ Befolkningens alder blev registreret og differentieret, og 60 år indgik i to af de tre omtalte statistiske udgivelser som den øvre grænse. Befolkningens alder blev altså også registreret i statistikker før 1891-loven og på forskellige måder. Over tid vidner eksemplerne om at populationen blev inddelt og differentieret finere og finere, som antallet af aldersklasser indikerer, men også om ikke-lineære forrykkelser undervejs.

Med en iøjnefaldende undtagelse ved de 48 år i folketællingen fra 1769, fremstår den øvre tærskel i statistikkerne omkring 60 år etableret. Jeg kan ikke forklare, hvordan den blev det netop ved 60 år ud fra statistikkerne eller rigsdagsdiskussionerne om 1891-loven; men der er et påfaldende sammenfald, som jeg har identificeret, mellem statistikkens øvre, normaliserende grænse og vedtagelsen af en tilsvarende uden større diskussion i Rigsdagen.

Sociologen Judith Treas peger på, at adgangen til pensioner ikke alene blev defineret ud fra kronologisk alder, men at den også bevirkede, at kronologisk alder blev gjort til en privilegeret standard i klassificeringer af individer. Treas pointerer, at kronologisk alder blev formaliseret som standard igennem bureaukratiers indførsel af den kronologiske alder som noget, der etablerede berettigelse til offentlige pensioner. Indførslen af kronologisk alder forstærkede og medførte andre processer såsom nume-

³⁸² Aksel Lassen 1965, s. 370.

³⁸³ Det statistiske Bureau 1872; 1885.

³⁸⁴ Statens Statistiske Bureau 1896.

risk præcision og upartiskhed i klassifikationer, der hidtil var unøjagtige og arbitrære.³⁸⁵

Ifølge den historiske demograf Patrice Bourdelais har tærsklen ved 60 år været forbavsende stabil og sejlivet og har i statistikker i Frankrig først rykket sig til 65 år omkring anden verdenskrig. Bourdelais beskriver ud fra franske forhold, at de 60 år går tilbage til slutningen af 1600-tallet, hvor tærsklen blev indført for at holde tal på, hvor mange mænd der kunne bære våben og drage i krig.³⁸⁶ Det er altså en historik, der omgiver tærskelen, som peger på, at tærsklen kunne have set anderledes ud, hvis den eksempelvis var blevet sat ud fra andre kriterier og køn. Foruden at det er en grænsemærke, der er sejlivet, og som har haft indflydelse på både ældrepolitikker og sociale analyser, er den ifølge Bourdelais også forblevet ureflekteret: "The statistical category has gradually come to define the human category it was supposed to describe."³⁸⁷ Alderstærsklen ved 60 år er ifølge Bourdelais en i udgangspunktet deskriptiv kategori, der er blevet normativ for dens objekter. Mens levealder, livsfaser, liv, helbred og forventninger til livet i alderdom er blevet studeret som foranderlige, er tærsklen og grænseværdierne forblevet underbelyst og fremstår ifølge Bourdelais som en uforanderlig statistisk kategori.³⁸⁸

Jeg har ikke arbejdet med optællinger med henblik på hvem der kunne bære våben; men ser vi på nærmere på, hvem der skulle være våbenfør, vidner en forordning om mønstring og strandvagt fra 1645 om en funktionel skelnen mellem våbenfør og ikke-våbenfør. Forordningen beskriver, at den lokale strandkommissionær skulle indkalde alle mandfolk til generalmønstring, her skulle "de gamle och udyctige udmunstre". Tilbage var "enhver med alle sine vederheftige mandkiøn, som er uden høieste alderdom, sygdom eller anden aldelis uomgengelig loflig forfald", der skulle indgå i strandvagten.³⁸⁹ I eksemplet var der altså ingen kronologisk alderstærskel, i stedet frasorteredes de gamle sammen med de syge, uden at det nærmere præciseres, hvordan de gamle skulle identificeres. Ander-

³⁸⁵ Treas 2009, s. 65.

³⁸⁶ Bourdelais 1998, s. 111.

³⁸⁷ Bourdelais 1998, s. 124.

³⁸⁸ Bourdelais 1998, s. 110.

³⁸⁹ "Forordning om menigmands forhold på Sælland med hensyn til mønstring og strandvagt." Nr. 222. 4. Juni, 1645. Efter Secher V. A 1887. Jeg takker Gunnar Lind for henvisningshjælp til forordninger om mønstring og landeværn.

ledes ser det ud i en række forordninger om Landeværn fra slutningen af 1600-tallet og frem. Her beskrives det, at alle mænd mellem 18 og 50 år skulle lade sig mønstre til landeværn.³⁹⁰ Interessant er det, at alderstærsklen altså ikke nødvendigvis er kronologisk og ikke nødvendigvis fastsat ved 60 år. Alderstærsklen forstår jeg som en differentierende teknologi, der løbende er blevet bearbejdet og justeret.

Ser vi tilbage, møder vi ikke blot foranderlige aldersgrænser, men også forskellige kriterier og måder at skelne gamle fra ikke-gamle på. Det at blive betegnet som gammel er med andre ord historisk foranderligt. Jeg fokuserer i det følgende ikke på kriterier og alderstærskler for at være våbenfør, men for at være arbejdsfør.

Historikeren Anne-Lise Seip kommenterer, at det sociale spørgsmål eller problem virkede som en fællesbetegnelse, der hæftede sig på følgerne af omfattende samfundsomvæltninger såsom befolkningsvækst, vandring fra land til by, økonomisk vækst med mere, som fandt sted fra den sidste del af 1800-tallet.³⁹¹ Ifølge Seip udgjorde det sociale problem også en interesse for de forandrede leve- og arbejdsforhold, der gjaldt for stadig større dele af befolkningen, og som udgjorde et engagement, der søgte løsninger.³⁹² Historikeren Roddy Nilsson pointerer, at det sociale spørgsmål nok blev formuleret i bestemt form, men det omhandlede en række forskellige aspekter med stærke moralske undertoner. Foruden fattigdom og nød omhandlede det også arbejdsløshed, druk, sanitære og hygiejniske forhold, kvinde- og sædelighedsspørgsmål.³⁹³ Det vil sige, at det sociale problem ikke var kun ét problem med én løsning, i stedet var der en lang række problemer. Hermed var alderdom og de alderdomsunderstøttede endnu ikke blevet etableret som et afgrænset problem, der fordrede viden.

Det var problemer, der blev søgt adresseret og løst af parlamentariske organer, kommissioner, såvel som ikke-statslige aktører og foreninger. Det var også problemer og emner, der optog de nye socialvidenskaber, der søgte at forklare, skabe opmærksomhed omkring og løse disse proble-

³⁹⁰ Forordninger om Landeværn af 1675, 1689, 1700 og 1709.

³⁹¹ Seip 1984.

³⁹² Løkke 2002; Seip 1984.

³⁹³ Nilsson 2008, s. 140–141.

mer.³⁹⁴ Dette vidensarbejde forstår jeg som et, der løbende bidrog til at differentiere og udspalte de sociale problemer til flere, specifikke og afgrænsede problemer, der var knyttet til særlige populationer.

Fra 1890'erne begyndte statistikkernes omfang generelt at vokse. Økonomerne Einer Lie og Hege Roll-Hansen beskriver, at det var en ekspansion, som var en del af statens forsøg på at kende befolkningen og kende konsekvenserne af vidtgående sociale forandringer såsom industrialisering og vandringer fra land til by.³⁹⁵ Det var en interesse for at kende befolkningen og forandringer, som betød, at der blev genereret flere og flere informationer om målbare aspekter af særligt fattige og arbejderes liv, der også indgik flittigt i samtidens politiske debatter.³⁹⁶ Og som jeg viser i dette kapitel, angik det også statistiske opgørelser om alder og alderdomsunderstøttelse.

Det var ikke i alle de førnævnte eksempler på statistiske arbejder, at alderdomskategorier indgik ikke som en eksplicit inddelingsteknik. Befolkningen blev i nogle ordet uden kronologisk alder, og i andre med forskellige tærskler. Befolkningen blev altså også ordnet uden alder og alderdom. Vil vi finde de kommende alderdomsunderstøttede i statistikkerne, skal vi ikke lede efter dem under dette navn, men i den bredere og mere brogere-de kategori (fattig)lem. Ligeså skriver politologen Christian Anthonsen, at der i tiden 1787-1892 fandtes så godt som ingen specifikke oplysninger om forsørgelsen af gamle mennesker. En undtagelse var imidlertid, at det i 1787 under en fattigtælling blev opgjort, at de gamle i fattigforsorgen i gennemsnit modtog en årlig understøttelse på syv Rigsdaler.³⁹⁷ Men ud over dette blev der i mere end 100 år ikke lavet officielle statistikker og undersøgelser om den hjælp, som gamle mennesker modtog. Ud fra dette fravær af eksplicit viden om gamle mennesker og deres sociale forhold, forundres jeg over, hvilket materiale, der kan have indgået i arbejdet med vedtagelsen af loven om alderdomsunderstøttelse i 1891.

Historikeren Anne Løkke påpeger, at den danske nationaløkonom Harald Westergaard stod for en undersøgelse, der viste, at en fjerdedel af

³⁹⁴ Wittrock 2003, s. 88.

³⁹⁵ Lie & Roll-Hansen 2001.

³⁹⁶ Lind Christensen 2010, s. 7.

³⁹⁷ Anthonsen 1938, s. 279.

den ældre befolkning i Danmark levede på fattighjælp. Det fik betydning for vedtagelsen af en egentlig alderdomsunderstøttelseslov.³⁹⁸ Undersøgelsen blev ifølge Løkke både artikulert som et kortlagt faktum om samfundet og brugt til at skabe et argument om et problem, der skulle og kunne løses. Både videnskabelige undersøgelser og optællinger indgik således i vidensarbejdet omkring alderdomsunderstøttelsesloven. Undersøgelserne peger på, at der skulle etableres et vidensgrundlag og produceres en række fakta, der kunne synliggøre fattige og gamle mennesker som et specifikt problem, før der kunne formuleres og iværksættes relevante løsninger som eksempelvis vedtagelsen af alderdomsunderstøttelsesloven.

I betænkningen til 1891-loven var der intet materiale, der pegede mod Westergaards undersøgelse eller mod lignende om levevilkår i forbindelse med lovgivningen. Det var der derimod i forbindelse med loven om det offentlige fattigvæsen, der blev behandlet i 1890-91 forud for, at alderdomsunderstøttelsesloven blev fremsat i Rigsdagen. I betænkningen om det offentlige fattigvæsen indgik en række statistiske tabeller. De blev til som følge af, at udvalget havde bedt Det statistiske Bureau om at besvare en række spørgsmål om fattiges forhold i landets kommuner. Hvem i udvalget, der formulerede hvilke spørgsmål og med hvilke bevæggrunde, fremgår ikke i materialet. Spørgsmålene og tabellerne hæftede sig alene på § 64, der som tidligere omtalt beskrev, at fattige over 60 år, der opfyldte en række betingelser, ville kunne modtage fattighjælp uden fattighjælps virkninger. Jeg forstår spørgsmålene som udtryk for en interesse i gamle, fattiges forhold og tabellen som en særlig måde at arrangere viden om dette.

Ser vi nærmere på de spørgsmål, der blev sendt ud, blev der overordnet søgt viden om to aspekter: Hvem og hvor mange af de gamle der ville være, og hvad udgifterne til forsørgelsen af dem ville beløbe sig til. I alt skulle tabellen belyse otte spørgsmål.³⁹⁹

Tabellen ordner og adskiller spørgsmålene igennem felter, der ikke lapper over hinanden, og som spørgsmål, der kunne besvares med tal, lægges sammen og udregnes gennemsnit af. Nogle af spørgsmålene blev opdelt i underspørgsmål, der ligeså fik sit eget felt i tabellen. Svarene kom ind fra de enkelte amter, som havde indhentet oplysningerne fra sognene

³⁹⁸ Løkke 2002, s. 394.

³⁹⁹ Rigsdagstidende, 1890/91, Tillæg B, sp. 467-470.

Statistik

Sogn.		1.	2.	3.		4.			5.	6.	7.	8.		
		Hvor mange Mandspersoner i Kommunen (over 60 Aar) skønnes at have en aarlig Indtægt (ansat i Penge) af under 200 Kroner.	Hvor mange Enter eller ugifte Kvinder over 60 Aar skønnes at have en aarlig Indtægt af under 150 Kr.	Hvor mange af de under 1 nævnte Mandspersoner	Hvor mange af de under 1, 2 og 3 nævnte	a.	b	c.	Hvor stort et Beløb vilde der medgaa for at flette Kommunens ugifte Mandspersoner og Enter ud over 60 Aar samt de 60-aarige Mand, der ere gifte med Kvinder under 60 Aar, og hvis Indtægt er under 200 Kr., en Indtægt af denne Størrelse.	Hvor stort et Beløb vilde der medgaa for at flette ugifte Kvinder over 60 Aar, hvis Indtægt er under 150 Kr. aarlig, denne aarlige Indtægt.	Hvor stort et Beløb vilde der medgaa for at flette Ægtefolk, der begge ere over 60 Aar, og hvis samlede Indtægt ikke naar op til 300 Kroner aarlig, denne aarlige Indtægt.	Hvor mange Personer have i det sidst forløbene Aar modtaget Understøttelse paa Grund af Sygdom.	Hvor stor har Kommunens samlede Udgift været i den Anledning, dog ikke medregnet Udgiften til Underholdet under Sygdommen.	
		a.	b	a.	b	c.								
		ere gifte.	ere gifte med Kvinder over 60 Aar.	ere løste Fædtelemmer.	erhøje beløb under fattig.	gennemsnitlig Indtægt til Skolen under Nr. 1.	Kr.		Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	
Søfisker:														
Sjællands Stiftamt...		75	119	32	26	34	61	146	12,960	5,712	3,610	162	1,909	
Frederiksborg Amt...		79	194	22	19	45	58	243	28,605	1,325	3,400	17	1,611	
Holst		113	155	66	52	51	38	242	8,540	900	4,500	105	2,070	
Øst		95	255	42	39	184	45	223	37,120	5,340	8,835	165	3,853	
Rens		54	89	22	21	62	90	208	8,430	6,150	6,100	144	4,044	
Bornholms		131	325	65	51	88	29	327	30,860	47,225	37,230	41	3,712	
Danne		291	428	102	78	132	183	9,706	57,648	6,990	14,595	459	19,650	
Sønderborg		136	298	57	34	142	57	262	29,120	5,240	8,890	172	1,553	
Maribo		128	290	52	41	112	63	3,775	44,970	17,220	9,340	99	2,838	
Slagelse		157	361	71	57	93	94	7,305	48,275	5,850	9,250	37	322	
Hjørring		97	217	33	28	59	80	202	32,937	6,775	6,529	148	1,626	
Hjælløb		79	105	49	34	72	21	76	17,813	1,240	4,725	10	1,967	
Hjørring		64	77	34	29	73	46	182	17,825	1,350	2,000	70	607	
Maribo		112	178	78	59	245	78	345	3,600	225	2,200	755	18,766	
Slagelse		156	207	93	56	77	187	226	33,400	2,240	8,920	357	5,344	
Hjælløb		56	79	19	10	29	16	202	16,275	1,600	1,600	22	1,500	
Hjælløb		26	75	11	7	47	15	1,625	7,190	2,300	2,620	10	688	
Hjælløb		83	130	51	40	102	157	239	16,975	830	6,155	144	4,901	
Søfisker...		1,862	3,602	8,9	684	1,647	1,318	27,633	453,143	118,522	140,429	2,917	76,921	
Sjællands Stiftamt...		67	67	66	66	68	67	67	64	63	64	65	66	
Sjællands Stiftamt...		27,78	53,6	13,82	10,88	24,22	19,67	412,46	7,080,88	1,881,80	2,194,20	44,88	1,165,27	

Rekruttering.

I forbindelse med revideringen af loven om det offentlige fattigvæsen indhentede et rigsdagsudvalg i 1890 en række informationer om forholdene for modtagerne af fattighjælp i landets kommuner fra Det statistiske Bureau. Rigsdagstidende, 1890/91, Tillæg B, sp. 467-470.

og købstæderne. I andre tabeller blev de samme spørgsmål besvaret med fokus på de enkelte amter, som var opdelt i henholdsvis landkommuner og købstæder. I tabellen var det en population, der blev frembragt, og ikke enkelte menneskers liv. De enkelte liv blev oversat til tal, der beskrev en population og dens dele, og som blev organiseret efter en administrativ infrastruktur.

De første to spørgsmål handlede om, hvor mange trængende personer, der var over 60 år, og fokuserede ikke kun på egentlige fattiglemmer. Spørgsmålene inddelte de gamle i to kategorier: henholdsvis mandspersoner, samt enker og ugifte kvinder. Der var forskellige beløbsgrænser knyttet på de mennesker, der skulle tælles med i de to kategorier. De mandspersoner der skulle tælles, var dem med en årlig indtægt under 200 kroner. Kvinderne derimod var enten enker eller ugifte og med en årlig indtægt på under 150 kroner. Der var altså tale om to forskellige måder at tælle og kategorisere på. Hvor kvinderne blev kategoriseret efter deres civilstand, blev mændene kategoriseret efter deres køn og altså ikke betegnet som gifte mandspersoner. Der var også forskellige beløbsgrænser, som fastsatte, hvornår personer skulle tælles med og registreres som trængende. Uagtet at mange af mændene var forsørgere, indstiftede de forskellige beløbsgrænser en forskel i alderdomskategorien; mænd og kvinder blev ikke talt og opgjort på samme måde. De fik hver deres spørgsmål og rubrik i tabellen, og der var forskellige kriterier for, hvornår mænd og kvinder skulle tælles med.

Det tredje spørgsmål handlede om, hvor mange mænd der var gifte, og hvor mange af ægtefællerne, der i disse tilfælde var over 60 år. Spørgsmålet søgte således at inddele ægtepar i dem, der havde en vis arbejdssevne og ville kunne bidrage til husholdet, og dem hvor ægtefællen også skulle forsørges af alderdomsunderstøttelsen. Aldersgrænsen på 60 år udtrykker her en normativ forventning om, hvem der kunne arbejde og hvem der skulle tælles med, og hvem der ikke skulle. Der blev altså udskilt en underpopulation, der havde køn, alder og civilstand, men ikke børn og børnebørn. Nogle forhold blev udelukket, mens andre som eksempelvis sygdom blev inkluderet. I spørgsmålene udviskedes afgrænsningen til fattigdom til en vis grad, da det var spørgsmål, der talte mennesker over 60 år, uagtet om de havde modtaget fattighjælp.

Det fjerde spørgsmål omhandlede antallet af personerne i de tre første spørgsmål, som tilhørte fattigkategorien enten som faste fattiglemmer eller som personer, der modtog en delvis understøttelse. Spørgsmålet søgte også at opgøre omfanget af hjælpen gennemsnitligt i kroner. Spørgsmålet søgte at skabe overblik over og sætte tal på omfanget af den hjælp, som muligvis skulle udbydes; det vil sige at afgøre, hvor mange mennesker over 60 år, der modtog fattighjælp, der ville kunne re-kategoriseres ind i alderdomskategorien.

De efterfølgende tre spørgsmål interesserede sig for, hvad udgifterne ville løbe op i for at skaffe en højere årlig indtægt til dem, der var ældre end 60 år. Her blev udgifterne delt op i tre forskellige beløbsstørrelser, der afspejlede en inddeling i tre forskellige kategorier. Den første gruppe var for dem med indtægt under 200 kroner og bestod af ugifte mandspersoner over 60 år samt mænd over 60 år, der var gift med kvinder under 60 år. Den anden gruppe med indtægt under 150 kroner bestod af enlige kvinder over 60 år. Den sidste gruppe var forbeholdt ægtepar, hvor begge ægtefæller var over 60 år. Her var beløbsgrænsen sat til 300 kroner om året.

Det ottende og sidste spørgsmål bestod af to dele. Den første del angik hvor mange mennesker, der i løbet af det sidste år havde modtaget understøttelse på grund af sygdom. Det vil sige grundet manglende arbejdsevne snarere end manglende vilje til at arbejde. Den anden del spurgte, hvad udgifterne til dette var løbet op i, hvor underhold "under Sygdommen" dog ikke blev medregnet. Her var der ingen skelnen efter alder, køn eller civilstand. Det var i stedet en kategori for sig, der signalerede, at mennesker, der på grund af sygdom var ude af stand til at arbejde, skulle opgøres for sig. De nederste linjer i tabellen opgjorde summen af både populationen og forsørgelsesudgifterne. Derudover opgjorde tabellen, hvor mange opgivelser der forelå, og i forlængelse af dette blev gennemsnit udregnet.

De forskellige spørgsmål og svar indgik i en problematisering, der udpegede et problem og som gjorde det kendbart. Jeg forstår, at tabellen således var med til at forudsige og konfigurere det, som skulle blive til kategorien af værdige, trængende alderdomsunderstøttede. Tabellen sammenføjede lovgivningsarbejde, bureaukratisk infrastruktur og statistisk vidensproduktion. Tabellen fremmanede, samlede og differentierede de alderdomsunderstøttede som talomsættelige fakta, før loven blev ved-

taget. Tabellen udgjorde således en teknologi, som samlede statistisk viden, og som formede kategorien af alderdomsunderstøttede igennem klassiske demografiske og sammenlignelige kriterier såsom køn, alder, geografi, økonomi og civilstand. Det var et vidensarbejde, der var del af en problematisering af alderdom, der gav det en fast form, og som indikerede løsningsmuligheder, om hvem og hvor mange det ville dreje sig om. Det var en særlig form for viden, der blev ordnet og gjort synlig i statistikkerne, og som indgik i forbindelse med drøftelserne af loven om det offentlige fattigvæsen i Rigsdagen.

Jeg forstår det som en alderdom, der i indberetningerne og tabellerne på forhånd blev forestillet og præfigureret som en population, der havde et bestemt omfang og som medførte bestemte udgifter. Spørgsmålene og svarene vidner om interesser for og en mangel på viden om mennesker over 60 år i og omkring fattigvæsenet. Materialet fortæller om, at placeringen af fattige gamle mennesker i fattigvæsenet udgjorde et problem i forløbet op til vedtagelsen af 1891-loven, snarere end det belyser, hvordan tabellernes viden var blevet genereret.

Løbende indberetninger om 1891-lovens virkninger

I og med at 1891-loven blev vedtaget og implementeret, blev loven også afprøvet i kommuner af sagsbehandlere, ansøgningsskemaer, undersøgelser, andragere og afviste. Med lovens praktiske implementering blev kategorien af alderdomsunderstøttede befolket med personer, hvilket jeg udfoldede i kapitel 3. Denne praktiske 'befolkning' og afprøvning muliggjorde også et nyt vidensarbejde om denne materialiserede population. Det var et arbejde, der vurderede lovens virkninger og identificerede dem, der befolkede kategorien af alderdomsunderstøttede. Der skete her et fortløbende og forfinende vidensarbejde, der havde til formål at beskrive effekterne af lovreguleringen såvel som at regulere loven. Det var således et vidensarbejde, der var nært beslægtet med 1891-loven, og som blev udført og materialiseret løbende med sagsbehandlinger snarere end et isoleret arbejde, der gik forud for loven. Loven var i denne forstand produktiv, ved at den generede et behov for konkret viden.

En del af denne vidensproduktion om alderdomsunderstøttelsen fandt sted centralt, mens en anden del fandt sted i kommuner. I Køben-

havns Kommune blev der udarbejdet en række statistikker om aldersunderstøttelsen i kommunens egen statistiske afdeling. I en statistik fra 1895 der opgjorde tilgangen, blev de alderdomsunderstøttede inddelt i fire klasser på baggrund af køn og deres "Erhverv og tidligere Stillinger". Første klasse bestod af mennesker, der beskæftigede sig med "grovere Arbejde", og som var uden faguddannelse såsom husmænd, bybude, arbejds mænd og -kvinder, matroser, tjenestefolk, tyende med flere. I København udgjorde tilgangen fra denne klasse i 1895 38,3 % af de tilkomne alderdomsunderstøttede. Anden klasse omfattede personer med en håndværksmæssig baggrund, men som ikke var selvstændige, og små næringsdrivende som syersker, strygejomfruer og småhandlende. Tilgangen fra denne klasse udgjorde i 1895 40,5 % af de nyligt forsørgede. Den tredje klasse var handlende, håndværkere, industridrivende, skibsførere og jordemødre. Det vil sige folk, der besad egen virksomhed. Herfra udgjorde tilgangen 18,1 %. Den sidste og fjerde klasse omfattede immaterielle erhverv såsom lærere, embeds- og bestillingsmænd, kunstnere og lignende. De udgjorde 3,0 % af de nye alderdomsunderstøttede.⁴⁰⁰ Statistikken fra 1895 udgjorde en beskrivelse af de alderdomsunderstøttede, der fokuserede på deres livsstilling og arbejde, der både kunne være aktuelt og fortidigt.

De alderdomsunderstøttede blev ikke opgjort i forhold til andragerenes individuelle værdighed, som jeg har vist i forrige kapitel, men i forhold til hvad de alderdomsunderstøttede som en samlet gruppe havde beskæftiget sig med. Det var centralt at opnå viden om, hvem der modtog alderdomsunderstøttelse, og hvad de tidligere havde beskæftiget sig med. Historikeren Susan Ottaway har påpeget, at evnen til at arbejde udgjorde et vigtigt element og argument i forhold til gamle menneskers placering i hushold og samfund.⁴⁰¹ Bourdelais pointerer ligeså, at statslige pensions-tiltag og hjælp til mennesker i høj alder var forbundet med menneskers fortidige arbejdsvirke og en umulighed i at fortsætte dette virke.⁴⁰² Jeg har beskrevet arbejds evnen som noget, der forbandt individuelle fortider med

⁴⁰⁰ *Staden Københavns Regnskab og Beretning om Kommunens Anliggender for Aaret 1895*, 1895, s. 65.

⁴⁰¹ Ottaway 2004.

⁴⁰² Bourdelais 1998, s. 112, 123.

ideer om rimelighed, der anderledes var knyttet op på en fremtidig disciplinering af befolkninger.

Der foregik altså et adskilt vidensarbejde i kommunerne, hvor de producerede egne opgørelser. Med derudover indgik kommunerne i samarbejde med centrale myndigheder og statistiske bureauer om at producere viden om de alderdomsunderstøttede.

Det skete i form af håndbøger og vejledninger om alderdomsunderstøttelsen som eksempelvis Weiss' og Andersens håndbøger. I dem såvel som i flere tidsskrifter blev viden om undtagelser, tvivlstilfælde og afgørelser fra forvaltningspraksis samlet og gengivet.⁴⁰³ Jeg forstår disse håndbøger og vejledninger som del af et vidensarbejde med 1891-loven, der samlede op på ikke-talomsættelige oplysninger og erfaringer fra forvaltningen af loven, og som virkede fortløbende og bidrog til konkrete afgørelser i sagsbehandlinger.

Et andet vidensarbejde var de årlige indberetninger, der fra 1892 foregik i en offentlig infrastruktur og med aktører, der både var placeret centralt i ministerier og Det statistiske Bureau og decentralt i amter og kommunale enheder. Formålet med indberetningerne blev i håndbogen af Andersen omtalt som at få tilvejebragt "Oplysninger til Bedømmelse af, hvorledes Alderdomsunderstøttelsesloven virker." Det var altså et vidensarbejde, der havde til formål at evaluere, hvordan loven virkede. Det foregik ved, at kommunalbestyrelserne besvarede et skema med en række spørgsmål, der var udsendt fra Indenrigsministeriet. Skemaet bestod af tre temaer af hovedspørgsmål med underspørgsmål om fast understøttelse, midlertidig understøttelse og udgifter. Det var spørgsmål, der opgjorde de alderdomsunderstøttede som et offentligt anliggende, der havde et særligt omfang, omkostninger og karakteristika, der blev søgt omsat til tal. Det var spørgsmål og svar på spørgsmål, som var med til at skabe statistiske data, som jeg udlægger som del af en problematisering, der identificerede, kategoriserede og analyserede en del af problemet. Hermed virkede de statistiske opgørelser som forudsætninger for at gøre problemet kendbart

⁴⁰³ Afgørelser og bekendtgørelser om alderdomsunderstøttelse cirkulerede omkring år 1900 i forskellige tidsskrifter såsom *Kjøbstadsforeningens Tidsskrift*, *Danmarks Kommunale Efterretninger*, *Sogneraadstidende*, *Tidsskrift for Arbejderforsikring*, og senere også i tidsskrifter som *Socialt Tidsskrift* og *Social Forsorg*.

og muligt at handle på, i og med at de gamle alderdomsunderstøttede blev frembragt som en målbar population. Skemaerne til indberetninger indtager i dette arbejde en central placering, og jeg tillægger skemaerne en analytisk værdi, som den jeg også tillagde blanketter i kapitel 2. Skemaerne vidner om, hvad der blev anset for at udgøre relevant viden, sammenkoblinger mellem myndigheder såvel som, at skemaet gjorde noget ved dem, der udfyldte det, og dem det hidrørte.

Det første tema i indberetningen vedrørte den faste understøttelse, og bestod af fire hovedspørgsmål. Spørgsmålene omhandlede omfanget af alderdomsunderstøttede i starten af året, om tilgangen og afgang af modtagere i løbet af året, samt om omfanget af alderdomsunderstøttede ved årets afslutning. Det var omfanget og udviklingen af populationen af alderdomsunderstøttede, der blev søgt beskrevet. Hver af hovedspørgsmålene havde en række underspørgsmål, der på forskellig vis differentierede de alderdomsunderstøttede. Ved indberetningen af hvor mange der modtog hjælp ved årets begyndelse, blev der differentieret mellem familier og enlige personer, mellem hovedpersoner og bipersoner og mellem mænd og kvinder. Det blev også undersøgt, hvor mange der tidligere havde modtaget fattighjælp, og i hvilken kommune de var forsørgelsesberettigede. De alderdomsunderstøttede der var kommet til i løbet af året, blev noteret i forhold til køn, civilstand, forsørgelseskommune, tidligere modtaget hjælp og tilgangsalder. Her blev der i indberetningen fra 1892 opereret med fem aldersinddelinger, 60-64 år, 65-69 år, 70-74 år, 75-79 år og 80 år og derover. Det tredje hovedspørgsmål om afgang blandt de faste alderdomsunderstøttede blev opgjort i forhold civilstand, køn og årsag til afgang. Her var mulighederne død, fraflytning, ophør af trang, uværdighed og andre årsager. Kategoriseringen som trængende og værdig alderdomsunderstøttet var som nævnt ikke en stabil afgørelse, men den blev derimod løbende kvalificeret, etableret, og forandret. Det sidste spørgsmål gik på antallet af alderdomsunderstøttede ved årets udløb og hvilken hjælp, de modtog. Det blev indberettet i forhold til civilstand og køn, i forhold til hvor mange der var på alderdomshjem, og hvad det højeste og laveste beløb var, der i kommunen var blevet udbetalt i alderdomsunderstøttelse til henholdsvis en familie og en enkelt (ikke kønnet) person.

Beretning om Alderdomsunderstøttelse

i

(Kommunens Navn) _____

(For Sognekommuner: Amtet) _____

i Aaret 1892.

I. Faste Understøttelser.

A. 1. Den 1. Januar 1892 vare følgende under fast Alderdomsunderstøttelse:

Familier bestaaende af

Enlige Personer

Hovedpersoner. *)		Bi-personer. **)	Ialt.
Mænd.	Kvinder.		

2. Følgende af de anførte Hovedpersoner nøde eller havde tidligere nydt Understøttelse af Fattigvæsenet, da Alderdomsunderstøttelsen blev tilstaaet dem (Lovens § 2 c)

Mænd.	Kvinder.	Ialt.

3. Af de anførte Hovedpersoner vare forsorgelsesberettigede:

- a) i selve Kommunen
- b) i Kjøbenhavn, andre Købstadkommuner eller Handelspladser
- c) i andre Sognekommuner
- d) af Staten eller Fælleskommunerne (Fattiglovens §§ 23, 26 og 27)

Mænd.	Kvinder.	Ialt.

B. 1. I Aaret 1892 har der været følgende Tilgang af faste alderdomsunderstøttede:

Familier bestaaende af

Enlige Personer

Hovedpersoner.		Bi-personer.	Ialt.
Mænd.	Kvinder.		

*) Under «Hovedpersoner» anføres de Mænd (gifte eller ugifte) eller de Kvinder (ugifte, Enker, fraseparerede eller fraskilte Koner), paa hvis Begjæring Alderdomsunderstøttelsen er ydet.

**) Under «Bipersoner» anføres Hustruer og Børn under 18 Aar, som helt eller delvis forsørges ved den Hovedpersonen tilstaaede Alderdomsunderstøttelse.

En del af arbejdet med alderdomsunderstøttelsen bestod i, at kommunerne besvarede en række spørgsmål til Indenrigsministeriet. Det skete i form af et skema, hvor den uddelte hjælp blev indberettet. Skemaerne blev omsat til statistikker af Det statistiske Bureau, der senere blev trykt og formidlet. RA, journalsag nr. 1978/1893.

Den andet tema i indberetningen bestod af et enkelt spørgsmål om den midlertidige hjælp, der var blevet tildelt i kommunen. Det blev også noteret i forhold til køn og civilstand. Den midlertidige hjælp kunne ifølge Andersens håndbog "skyldes en forbigaaende Aarsag, saasom Sygdom, Arbejdsløshed eller deslige."⁴⁰⁴ Opgørelsen af midlertidige alderdomsunderstøttede registrerede de offentlige udgifter og vidner om, at der var en midlertidig alderdomsunderstøttet population, der befandt sig i randen af alderdomsunderstøttelsen.

Den sidste tematiske gruppering fokuserede på udgifterne til alderdomsunderstøttelsen. Her indberettedes de samlede udgifter i kommunen, hvor meget kommunen havde refunderet til andre kommuner, og hvor meget den selv var blevet refunderet, kommunens egentlige udgifter og modtaget statstilskud.

Spørgsmålene i indberetningerne blev formuleret af Indenrigsministeriet. I en skrivelse fra 1893 fra Indenrigsministeriet til Finansministeriet blev det bemærket, at ved "Skemaets Affattelse har man haft for øje ikke at påføre Kommunerne, navnlig Sognekommunerne, større Ulejlighed end nødvendigt". Derfor skulle der blandt andet ikke noteres beløb for enkelte personer, men blot de højeste og laveste beløb. Skemaet skulle altså være med til at generere viden, men uden at det blev for stor en byrde for dem, der foretog indberetningerne. Skemaet var vedlagt skrivelsen til Finansministeriet for at få udtalelse fra Det statistiske Bureau.⁴⁰⁵ I svaret herfra var der kommentarer til spørgsmålene i skemaet. Det blev bemærket, at betegnelserne hoved- og bipersoner var uheldige: "da de aabenbart i Familielivet ligesom ogsaa i de almindelige Statistiske Opsatser opfattes anderledes, end Skemaet forudsætter. Erfaringsmæssigt ville maaske endog ikke faa misforstaaelser opstaa heraf."⁴⁰⁶ Der var altså et misforhold mellem de bureaukratiske betegnelser for forskellige måder at være understøttet og hverdagslige og statistiske betegnelser.

⁴⁰⁴ Andersen 1905, s. 226.

⁴⁰⁵ RA, Journalsag nr. 1978/1893. Skrivelse af 31. oktober 1893 fra Indenrigsministeriet til Finansministeriet.

⁴⁰⁶ RA, Journalsag nr. 1978/1893. Skrivelse af 15. november 1893 fra Finansministeriet til Indenrigsministeriet.

I skrivelsen foresloges det i stedet, at betegnelserne blev ændret til henholdsvis "De Understøttede", det vil sige mænd og kvinder, og "Personer, som ere under de understøttedes Forsorg", der indebar hustruer, børn under 18 år, tyende med mere. Det var ikke en ændring der blev implementeret, men i skemaet blev der tilføjet en forklaring af betegnelserne hoved- og biperson. I skrivelsen blev det endvidere bemærket, at en række andre ændringer ville være ønskelige: "uagtet flere saadanne maatte anses for særdeles ønskelige til Bedømmelse af de Alderdomsunderstøttede vedrørende Forhold (...) at disse Spørgsmaals Besvarelse vil medføre større Arbejde af Kommunalbestyrelserne end det skønnes, at Ministeriet formener, at der bør paalægges dem."⁴⁰⁷ Det nævntes, at "mere specificerende og kombinerede" oplysninger kunne have interesse, såsom at fødested kunne være relevant i forhold til forsørgelseskommunen, ligesom oplysninger om de understøttedes sociale stilling. Det var spørgsmål, der ville kunne udgøre:

(...) et stort Bidrag til en konkret Bedømmelse af Folkeklassernes Livsforhold, hvis der kunne raades over Oplysninger om de alderdomsunderstøttedes Livsstilling, saavel Livsstillingen ved Optagelsen blandt de understøttedes Tal som den oprindelige Livsstilling (for Enkernes Vedkommende naturligvis Mandens) o.s.v.⁴⁰⁸

Det var med andre ord en balancegang mellem hensyn til statistiske interesser og hensyn til arbejdsbyrden for de kommunalbestyrelser, der var med til forme de konkrete formuleringer og spørgsmål. Spørgsmålene vidner om en grundlæggende interesse i alderdomsunderstøttelsen som hjælp og en ambition om at beskrive alderdomsunderstøttelsens effekter. Dette udmøntede sig til talomsættelig viden om, hvilke menneskeslags der modtog hjælpen, hvor de modtog hjælpen og hvordan hjælpen varierede. Det var de samme spørgsmål, der frem til 1912 dannede grundlag for indberetningerne.

I undersøgelsen af de alderdomsunderstøttede og hjælpen var flere aktører involveret fra starten: Indenrigsministeriet, Finansministeriet,

⁴⁰⁷ RA, Journalsag nr. 1978/1893. Skrivelse af 15. november 1893 fra Finansministeriet til Indenrigsministeriet.

⁴⁰⁸ RA, Journalsag nr. 1978/1893. Skrivelse af 15. november 1893 fra Finansministeriet til Indenrigsministeriet.

kommunalbestyrelser, amtmænd og Det statistiske Bureau indgik i en vidensproducerende infrastruktur. Det statistiske Bureau skulle bearbejde de indkomne oplysninger, mens Indenrigsministeriet formulerede spørgsmålene. Det var dermed aldrig bare et spørgsmål om at tælle den gamle befolkning, men fra begyndelsen var tallene genereret med henblik på at svare på allerede formulerede spørgsmål.

Oplysningerne i skemaerne blev indhentet ved, at kommunerne udfyldte et skema vedrørende det foregående år. Disse skemaer blev udsendt ved årets begyndelse fra Statens statistiske Bureau til de enkelte amtmænd, der videreformidlede dem ud til de enkelte kommunalbestyrelser, der stod for at besvare skemaerne. Skemaerne blev returneret til amtet, der gennemgik skemaerne for "Udeladelser, Fejl eller Misforståelser". Hvis der var sådanne, blev de enten rettet af amtmanden eller drøftet med den pågældende kommunalbestyrelse. De indkomne oplysninger blev bearbejdet til statistikker og blev herefter tilgængelige som en meddelelse om kommunernes udgifter i *Ministerialtidende B*, mens forskellige oversigter over alderdomsunderstøttelsen blev udgivet af Statens statistiske Bureau i eksempelvis *Statistisk Aarbog* og *Statistiske Meddelelser*.⁴⁰⁹

Jeg har udfoldet, hvordan spørgsmål blev stillet, udsendt og besvaret, samt de problemer og interesser, der var på spil i netop disse spørgsmål som et aspekt ved vidensarbejdet med alderdomsunderstøttelse. Et andet aspekt var, hvordan spørgsmålene blev bearbejdet. Indberetningerne blev som nævnt bearbejdet af Statens statistiske Bureau og udkom blandt andet i *Statistisk Aarbog*. Ser vi nærmere på et par udgaver af årbogen fra 1890'erne, ser vi variationer mellem årbøgerne træde frem.

I den første udgave af *Statistisk Aarbog* fra 1896 blev alderdomsunderstøttelsen i 1892 og 1893 beskrevet i tre tabeller, der bearbejdede dele af svarene på de spørgsmål, der var blevet udsendt. To tabeller beskrev antallet af henholdsvis faste og midlertidigt understøttede i forhold til civilstand og køn. En tredje tabel beskrev kommunernes udgifter til alder-

⁴⁰⁹ Andersen 1905, s. 223.

Statistiske Meddelelser behandlede frem til 1912 alderdomsunderstøttelsen i særskilte bind med omfattende og kommenterede statistikker. Anderledes udgjorde *Statistisk Aarbog* samling af statistikker, hvorfor alderdomsunderstøttelsen her blev omtalt mindre detaljeret.

domsunderstøttelsen, og hvor meget de fik refunderet fra statskassen. Tabellerne differentierede de alderdomsunderstøttede og viste en overvægt af kvinder i kategorien af alderdomsunderstøttede. To år senere i 1898 var der kommet flere tabeller til, og årbogen opererede nu med syv tabeller. Det var en form, som årbøgerne bibeholdte indtil 1914, hvor antallet af tabeller blev nedjusteret.

Der var ikke alene kommet flere tabeller til i årbøgerne fra 1898, men de informationer, der blev inddraget fra tidligere år, var også modificeret. Omfanget af alderdomsunderstøttede blev stadig opgjort i forhold til faste og midlertidigt understøttede, fordelt efter køn og civilstand, men nu blev det også bearbejdet i forhold til, hvilken kommunal enhed de boede i. De alderdomsunderstøttede var fordelt efter en kommunal-administrativ infrastruktur, hvor de alderdomsunderstøttede blev indplaceret efter, om de boede i København, i en købstad, på en handelsplads eller i et landdistrikt.

Ser vi nærmere på de statistiske fakta, der blev produceret i årbøgerne, udgjorde hjælpen, som de alderdomsunderstøttede modtog et andet punkt, der var blevet føjet til i årbøgerne. I en tabel blev de alderdomsunderstøttede differentieret efter, hvilken hjælp de modtog og, hvor mange der modtog alderdomsunderstøttelse som plads på alderdomshjem. Her var fordelingen af pladser skævt fordelt. Ud af 700 pladser på alderdomshjem i 1896 var lidt over halvdelen opfyldt af enlige kvinder, hvoraf over halvdelen af det samlede antal pladser lå i København. Pengehjælpen indgik i flere tabeller som den gennemsnitlige hjælp i de forskellige administrative enheder. Disse tabeller vidner om markante forskelle i størrelsen på den hjælp, der blev ydet mellem land og by. I købstæderne var gennemsnittet for hjælpen ydet per individ mere end dobbelt så stor som den, der blev ydet i landdistrikterne. En anden tabel opgjorde procentfordelingen og størrelsen af hjælp i forhold til geografi, køn og civilstand. Her var der også variationer i den hjælp, der blev ydet, og de mandlige understøttede modtog mere end kvinder. Selvom der var en meget stor overvægt af mandlige familieforsørgere og kun ganske få kvindelige ditto, var hjælpen til de kvindelige familieforsørgere i København i mere end 80% af sagerne på mellem 50-100 kroner årligt, mens det tilsvarende for mandlige modtagere var væsentlig lavere og lå på 10,6 %. De kvindelige forsørgere modtog altså mindre i hjælp end de mandlige. I fordelinger af hjælpen til enli-

ge modtagere var kønsforskellene mindre markante, om end der gennemgående i hele landet blev givet mere i hjælp til mænd end til kvinder.

Tabellerne var del af en praksis, der baserede sig på, at de alderdomsunderstøttede kunne optælles og sammenlignes. Tabellerne skabte en viden, der fokuserede på omfang og omkostninger. Men tabellerne udgjorde også en opgørelsesteknik, som skabte forskelle. Der var forskellige køn, forskellige normer for uddeling af hjælp og forskellige fordelinger af alderdomsunderstøttede i landet. Selvom der lå ens indberetningsskemaer bag, var det forskellige tabeller, der optrådte i årbøgerne. Men der var ikke kun forskel i de oplysninger, der blev behandlet i statistikkerne. De fortalte også om variationer i den alderdomsunderstøttede population. Det var sålunde en heterogen og over tid foranderlig alderdomsunderstøttet population, som tabellerne fremmanede.

I tabellerne i *Statistisk Aarbog* meldte det relationelle sig som en ny opgørelsesteknik fra 1896 og frem. En relation var i forhold til, hvor mange der i en underkategori modtog alderdomsunderstøttelse. En anden var relationen mellem alderdomsunderstøttede og den samlede befolkning i landet. Dette blev opgjort i forhold til hvor mange, der inden for en samlet aldersklasse i landet modtog alderdomsunderstøttelse. Her dækker aldersklasser over den samlede befolkning, der blev inddelt i forskellige aldre. Tabellen peger på hvor mange eller hvor få, der inden for en aldersklasse modtog alderdomsunderstøttelse. Overordnet fortalte tabellen, at jo ældre mennesker blev, desto forholdsvis flere modtog alderdomsunderstøttelse. Ligeså var der flest kvinder, der modtog fast hjælp. Slutteligt pegede tabellen på regionale forskelle. I København var der forholdsvis flere mænd fra 60-65 år, som modtog alderdomsunderstøttelse, mens der i købstæder og i landdistrikter var forholdsvis flere mænd over 70 år, der modtog hjælp. Tabellerne opgjorde således ikke blot de alderdomsunderstøttede numerisk som samlet kategori. Tabellerne differentierede og overskueliggjorde en nuanceret viden om, hvem de alderdomsunderstøttede var, og hvordan de var fordelt. De var fordelt forskelligt geografisk, aldersmæssigt og i forhold til køn. Det, der umiddelbart kunne fremstå homogent, blev frembragt som en heterogen population i årbøgerne. Udgifterne til alderdomsunderstøttelsen var et tredje punkt, der blev gjort op. Det var i forhold til staten og de kommunale enheders udgifter, det gav overblik

TABEL LXVI.

Aldersdomsunderstøttelsen i det egentl. Danmark i 1895 og 1896¹.

1. Aldersdomsunderstøttede under fast Understøttelse: Subventions fixes:

	Hovedpersoner: <i>subventionnés</i> :				Bipersoner <i>les leurs</i>	I alt <i>total</i>
	Familieforsørgere <i>soutiens de famille</i>		Enlige Personer <i>vivant seuls</i>			
	Mk. <i>s. m.</i>	Kk. <i>s. f.</i>	Mk. <i>s. m.</i>	Kk. <i>s. f.</i>		
Den 1. Januar 1897:						
København <i>Copenhague</i>	963	22	627	3 689	1 280	6 581
Købstæderne <i>villes</i>	1 567	27	799	3 834	1 906	8 133
Handelspladserne <i>places</i>	121	2	73	569	132	897
Landdistrikterne <i>communes rurales</i>	9 719	120	4 296	11 547	11 637	37 319
Tilsammen <i>total</i>	12 370	171	5 795	19 639	14 955	52 930
Den 1. Januar 1896:						
København <i>Copenhague</i>	900	9	580	3 529	1 156	6 174
Købstæderne <i>villes</i>	1 499	26	751	3 595	1 824	7 695
Handelspladserne <i>places</i>	120	2	71	500	135	828
Landdistrikterne <i>communes rurales</i>	9 256	108	4 270	11 030	11 108	35 772
Tilsammen <i>total</i>	11 775	145	5 672	18 654	14 223	50 469
Den 1. Januar 1895:						
København <i>Copenhague</i>	826	15	556	3 238	1 110	5 745
Købstæderne <i>villes</i>	1 376	32	742	3 467	1 706	7 323
Handelspladserne <i>places</i>	111	2	65	463	124	765
Landdistrikterne <i>communes rurales</i>	8 959	102	4 212	10 537	10 766	34 576
Tilsammen <i>total</i>	11 272	151	5 575	17 705	13 706	48 409

2. Aldersdomsunderstøttede Hovedpersoner efter Aldersklasser: Subventionnés par âge:

		Mænd <i>sexe masc.</i>						Kvinder <i>sexe fem.</i>					
		60—65 Aar		65—70 Aar		70 A. og derover		60—65 Aar		65—70 Aar		70 A. og derover	
		abs.	pCt.	abs.	pCt.	abs.	pCt.	abs.	pCt.	abs.	pCt.	abs.	pCt.
Den 1. Januar													
København <i>Copenhague</i> . .	{ 1896 . . .	265	7,1	449	16,2	766	23,7	676	18,8	916	28,6	1 946	33,0
	{ 1895 . . .	266	7,2	398	14,9	718	22,6	628	17,8	901	28,9	1 724	29,7
Købstæderne <i>villes</i>	{ 1896 . . .	254	4,9	593	13,4	1 403	29,3	492	15,7	926	26,1	2 203	35,8
	{ 1895 . . .	250	4,9	577	13,2	1 291	27,3	484	15,6	892	25,5	2 123	35,1
Handelspladserne <i>places</i> . .	{ 1896 . . .	30	3,2	59	8,1	102	10,5	93	13,5	132	19,0	277	20,4
	{ 1895 . . .	27	2,9	51	7,3	98	10,5	80	11,9	130	19,1	255	19,5
Landdistrikterne <i>comm. rur.</i>	{ 1896 . . .	1 752	6,7	3 612	15,1	8 162	25,1	1 335	12,9	2 534	21,4	7 269	28,3
	{ 1895 . . .	1 641	6,3	3 513	14,7	8 017	24,8	1 255	12,2	2 501	21,2	6 883	26,8

3. Midlertidig understøttede Hovedpersoner: Aide temporaire:

	1896			1895		
	Mk. s. m.	Kk. s. f.	I alt <i>total</i>	Mk. s. m.	Kk. s. f.	I alt <i>total</i>
København <i>Copenhague</i>	56	11	67	57	9	66
Købstæderne <i>villes</i>	119	59	178	117	55	172
Handelspladserne <i>places</i>	7	4	11	8	3	11
Landdistrikterne <i>communes rurales</i>	108	61	169	95	57	152
Tilsammen <i>total</i>	290	135	425	277	124	401

¹ Paa Færøerne udgjorde Antallet af aldersdomsunderstøttede 1. Januar 1895: 74, 1. Januar 1896: 78, 1. Januar 1897: 74; af dette sidste Tal fandtes 19 i Thorshavn, 55 i Landdistr.; endvidere vare af det nævnte Tal 45 Hovedpersoner (9 mandlige og 3 kvindelige Familieforsørgere, 9 mandlige og 24 kvindelige enlige Personer) og 29 Bipersoner. Den gsnrl. Understøttelse pr. Individ udgjorde i 1895: 29,64 Kr., i 1896: 32,63 Kr., pr. Hovedperson i 1895: 47,94 Kr., i 1896: 53,91 Kr. Den samlede Udgift var i 1895: 2 253 Kr., i 1896: 2 409 Kr., hvoraf Statskassens Tilskud henholdsvis 1 056 og 1 204 Kr.

Dele af oplysningerne fra de kommunale indberetninger om aldersdomsunderstøttelse blev bearbejdet til statistikker, der blev trykt. I tabellerne blev de aldersdomsunderstøttede differentierede efter hjælp, køn, alder, civilstand og geografi. Et fast element var fodnoten, der redegjorde for aldersdomsunderstøttelsen på Færøerne. Statistisk Aarbog 1898, s. 124.

over de kommunale omkostninger, såvel som statens udgifter og tilskud, hvorover der var et samlet loft, der gjaldt indtil dette loft faldt bort i 1902.

Det var ikke alle spørgsmålene i indberetningsskemaet, der blev til en tabel i *Statistisk Aarbog*. Nogle gik ubemærket hen. Spørgsmål om tidligere modtagen fattighjælp såvel som afgang og årsager til afgang blandt faste alderdomsunderstøttede blev ikke bearbejdet i årbøgerne fra 1896-1922. Anderledes var det spørgsmål, der indgik i *Statistiske Meddelelser* frem til 1912, om end de her hverken blev bearbejdet eller kommenteret indgående. At nogle emner skulle indgå i den ene udgivelse men ikke i den anden, vidner om at nogle informationer var vigtigere end andre, og at nogle kunne gå næsten ubemærket hen. Der var forskel på, hvilke oplysninger der kom ind, og hvilke der kom ud, og hvor de gjorde det.

I 1912 udgik der et cirkulære fra Indenrigsministeriet om, at indberetningerne skulle ændres. Begrundelsen var, at 1891-loven "maa siges at være særdeles fyldigt belyst i statistisk Henseende ved Hjælp af de hidtil aarlige Indberetninger."⁴¹⁰ Betydningen af at indhente oplysninger var dog stadig vigtig:

(...) saavel for Lovgivningsmagten som for Administrationen er det af stor Betydning at blive sat i Stand til at kunne følge den praktiske Udvikling af Forsørgelsesvæsenets forskellige Grene fra Aar til Aar. Hertil behøves imidlertid hverken saa detaillerede Oplysninger som dem, der for Alderdomsunderstøttelsen er meddelt paa de hidtil anvendte Aarsskemaer.⁴¹¹

På den ene side blev de årlige indberetninger beskrevet som nødvendige for både bureaukrati og politikere, men på den anden side producerede bureaukratiet for mange oplysninger, der ikke nødvendigvis blev omsat, og som der ikke var brug for. Derfor skulle der ske en revidering af indberetningsskemaerne. Det betød at de årlige indberetninger skulle være "summariske", som skulle suppleres med en "detaljeret" undersøgelse hvert tiende år. Det indebar, at spørgsmålene i de summariske indberetninger blev samlet på en side, mens de tidligere fyldte fire sider. Følgelig blev omfanget af tabeller i årbøgerne også nedjusteret. Spørgsmålene i det

⁴¹⁰ Cirkulære nr. 23 af 15. Februar 1912 fra Indenrigsministeriet. *Ministerialtidende for Kongeriget Danmark* 1912, s. 25-32.

⁴¹¹ Cirkulære nr. 23 af 15. Februar 1912 fra Indenrigsministeriet. *Ministerialtidende for Kongeriget Danmark* 1912, s. 25-32.

reviderede skema spurgte ind til omfanget af faste og midlertidige understøttede fordelt på køn og civilstand og til udgifterne. Spørgsmålene omkring udgifter omhandlede, hvor meget de forskellige typer af hjælp, det vil sige midlertidig og fast (penge)hjælp og pladser på alderdomshjem, beløb sig til, samt hvor meget der var blevet refunderet og modtaget i statstilskud.

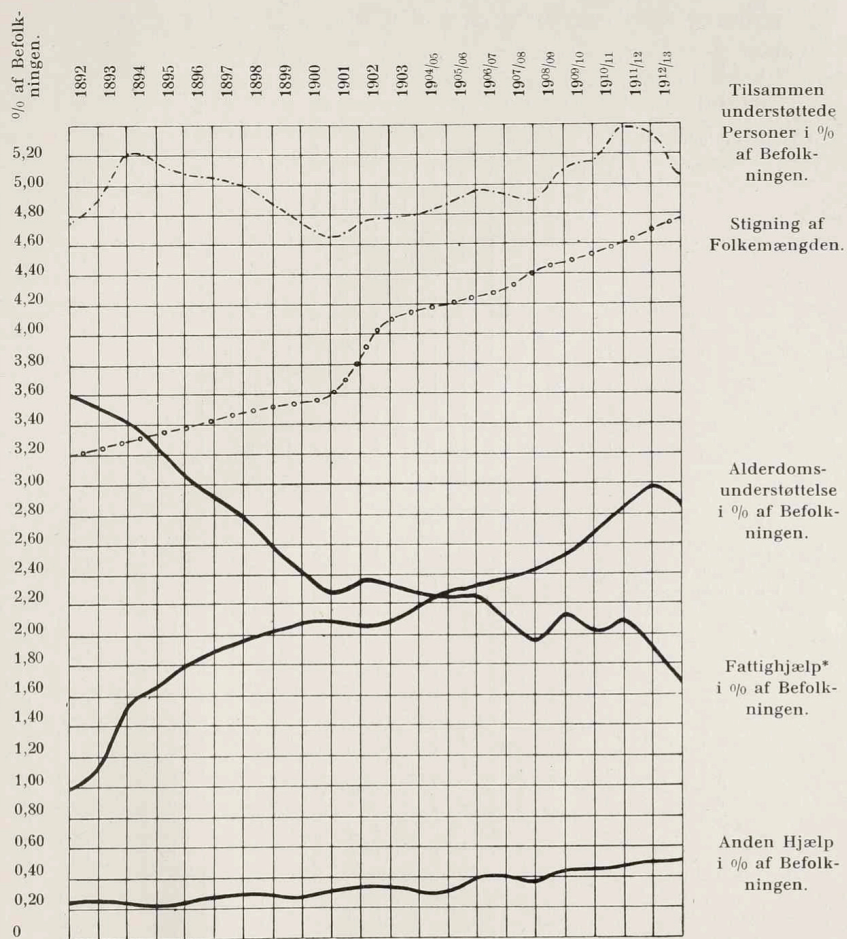
Andersen kommenterede om den samlede udgift til alderdomsunderstøttelse, at der havde været tale om en "uafbrudt Stigen", som han forklarede med, at de udbetalte beløb blev højere år for år. I en fodnote hertil bemærkedes samme sted, at udgifterne til fattighjælp i samme periode, 1892-1901, kun var steget beskedent.⁴¹² Opgørelsen af alderdomsunderstøttelse forholdt sig således også til fattighjælp.

Tabellen udgjorde en måde at opgøre tal på, der differentierede og sammenlignede de alderdomsunderstøttede. En anden måde at opgøre statistikker på er i form af grafer. I materialet fra *Statistisk Aarbog*, såvel som *Statistiske Meddelelser* og *Statistiske Sammendrag*, som jeg har arbejdet med, er jeg ikke stødt på grafer som en teknik til at opgøre og visualisere alderdomsunderstøttelsen. I det hele har jeg nærmest ikke mødt grafer fra omkring år 1900 som en måde at opgøre alderdomsunderstøttelsen. En undtagelse er dog trykt i Rasch' bog om Københavns Kommune fra 1914. Her indgik der en grafisk oversigt, som viser udviklingen i andelen af understøttede mennesker i København fra 1892 til 1913. Grafen viser i procent befolkningstilvæksten og den samlede andel af understøttede, der igen er fordelt på tre kategorier; alderdomsunderstøttelse, fattig og andre. Andre blev forklaret som "Understøttelse, som for Modtageren ikke medfører de sædvanlige Virkninger af Fattighjælp."⁴¹³ Mens grafen viser, at den samlede andel af understøttede personer i befolkningen er relativt stabil, visualiserer grafen, at nedgangen af modtagere af fattighjælp var proportionel med stigningen af modtagere af alderdomsunderstøttelse. Grafen anskueliggør således forholdet mellem modtagerne af fattighjælp og alderdomsunderstøttelse. Grafen visualiserer dels den konkrete forflytning af mennesker, dels anskueliggør den også, hvordan en kategori påvirker en anden kategori. At grafen blev opgjort i procent vidner om en interesse for

⁴¹² Andersen 1905, s. 231.

⁴¹³ Rasch 1914, s. 138.

OVERSIGT OVER DE AF KØBENHAVNS FORSØRGELSESVÆSEN
UNDERSTØTTEDE PERSONER

* Heri ikke indbefattet Tvangsfanger.

På grafen blev andelen understøttede i København opgjort i forhold til befolkningsudvikling og fordelt på tre grupper af understøttede. Mens den samlede andel af modtagere af hjælp er forholdsvis stabil, er det bemærkelsesværdigt, at grafen viser, at der skete en næsten proportional udveksling mellem kategorierne fattig og gammel. Efter Rasch 1914, s. 139.

forholdet mellem modtagere af offentlig hjælp og den samlede befolkning. Her grupperedes kategorien af alderdomsunderstøttede sammen med andre modtagere af offentlig hjælp. Derudover var det en graf, der som tabellerne viser udvikling over tid. Der var sålunde en interesse i forhold, forflytninger og forandringer.

I indberetningerne fandtes en interesse i informationer om og omfanget af alderdomsunderstøttede. Der var med andre ord en ambition om at analysere og diagnosticere alderdomsunderstøttelsen og finde ud af, hvem der var blevet indplaceret i kategorien. Hermed var der også et andet grundlag for at etablere politiske løsninger med en passende viden. Det var spørgsmål og indberetninger, der undersøgte virkningerne af 1891-loven, og som derved undersøgte, men også frembragte (viden om) populationen. Det var således et vidensarbejde, der indsamlede en alderdomsunderstøttet population som informationer, der blev klynget sammen igennem statistiske opgørelser. I opgørelserne indgik der informationer fra kommuner, hvor en del af disse oplysninger var baseret på lokale skøn. Informationerne blev i de statistiske opgørelser omsat til en fast form, der også vidnede om foranderligheder og variationer. I statistikkerne i *Statistisk Aarbog* viste populationen sig som en heterogen størrelse. Der var interne differentieringer og nuancer i forhold til køn, civilstand, alder og mellem by og land. De alderdomsunderstøttede udgjorde ikke en ensartet population eller kategori, men blev fra starten underinddelt i grupper og statistiske kategorier, som det også var vigtigt at vide noget om, såsom køn, civilstand og bopæl. Det var således en heterogen og foranderlig alderdomspopulation, der blev frembragt og differentieret i vidensarbejdet.

Regulerende tal i drøftelserne om aldersrenteloven

I en forfatterløs skrivelse fra Statistisk Departement fra 1922 nævntes det, at det i forbindelse med drøftelserne af loven om aldersrente i Rigsdagen var blevet forudset, at der "vilde blive Brug for mere udførlige Oplysninger om Alderdomsunderstøttelsen".⁴¹⁴ Det betød, at indberetningerne for 1920-21 var blevet udført i lighed med årene før 1912, hvor der blev stillet spørgsmål om en række detaljerede forhold, der også resulterede i flere

⁴¹⁴ "Alderdomsunderstøttelsen i 1920-1921", 1922, s. 111.

tabeller i *Statistisk Aarbog* fra 1922. Her havde Statistisk Departement altså forsøgt at komme uddybende (men endnu ukendte) spørgsmål i møde ved på forhånd at sikre sig detaljerede oplysninger.

I dette afsnit undersøger jeg, hvordan tal og oplysninger indgik i og understøttede revideringer og ændringer af 1891-loven. I 1922 blev en ny lov om aldersrente vedtaget. I tiden op til var der som nævnt igen blevet indhentet detaljerede indberetninger om alderdomsunderstøttelsen. Det nye navn på loven signalerede, at hjælpen udgjorde en rente af ens fortidige og individuelle arbejde. Det var med andre ord en ret til en pension for dem, der havde arbejdet. Den nye lov markerede også et skifte væk fra alderdomsunderstøttelsens skønsmæssige vurdering af den enkeltes trang til en hjælp, der udgjorde renten af ens fortidige arbejde. Med socialreformerne i 1933 blev den cementeret som en borgerret for de værdige, arbejdssomme og ikke for velhavende. I bemærkningerne til lovforslaget om aldersrente lød det, at:

Allerede ved Ændringen i Lovens Titel, angives at Ydelsen i Virkeligheden er en Pension eller Efterløn; men Ydelsens Karakter af en Ret søges sikret dels ved at Aldersrente skal ydes, naar Betingelserne foreligger, dels ved Indførelse af et fast årligt Beløb.⁴¹⁵

Aldersrenten blev beskrevet som en pension, der desuden afhang af betingelser om arbejdsindsats og kronologisk alder snarere end af egentlig trang. Mens trangskriteriet faldt ud af titlen, fortsatte alderdomsunderstøttelsens princip om, at det skulle være muligt at modtage hjælp fra staten uden at have indbetalt forsikringsbidrag. Derudover var der med aldersrenten større mulighed for at have indtægter og formue. Dette blev i samme bemærkninger beskrevet som, at alderdomsunderstøttelsen ikke havde opfordret til sparsommelighed, flid og arbejdsvillighed i tilstrækkelig grad. Mens kravet om trang faldt bort, fortsatte værdighedsbetingelserne, om end tidsperioden for eksempelvis ophold i landet, modtagelse af fattighjælp og domme blev sat ned.⁴¹⁶ En anden ændring bestod i, at aldersrenten også blev en selvstændig ret for kvinder i ægteskab, også selv om manden ikke opfyldte kravene. Det blev forklaret i bemærkningerne

⁴¹⁵ Rigsdagstidende 1921/22, Tillæg A II, sp. 4813.

⁴¹⁶ Kolstrup 1996, s. 255.

som "en naturlig Konsekvens dels af Hjælpens Forandring fra Understøttelse til Aldersrente, dels af den i de senere Aar stedfundne sociale Udvikling".⁴¹⁷ En grundlæggende ændring var, at alderdomsunderstøttelsens individuelle skøn blev erstattet af faste takster for, hvor meget hjælpen skulle udgøre.⁴¹⁸ Taksterne afhang ikke af trang, men af alder, køn, geografi, civilstand og tilgangsalder, det vil sige den alder aldersrentenyderen havde, da tildelingen af aldersrenten begyndte. Tilgangsalderen blev sat op til 65 år, der var dog indbygget undtagelser for dem mellem 60 og 65 år.

At tilgangsalderen blev sat fem år op, blev udsat for en del kritik. Et mindretal formulerede i betænkningen til loven, at adgangen "i en Meneskealder har været knyttet til det 60de Aar", og derfor ville mange se det "som et Brud paa en berettiget Forventning".⁴¹⁹ Det radikale medlem Ove Rode var blandt dem, der fandt det urimeligt, at en berettiget forventning blev taget bort fra mange mennesker:

(...) denne Ret vil findes ved det 60de Aars Opnaaelse, at man i store Dele af Befolkningen, navnlig for deres Vedkommende, der har passeret Livets Middagshøjde, vil mene at man skuffer disse Forventninger, naar de naar de 60 Aar og finder, at det Asyl, som Aldersrenten er for dem, er flyttet mange Mil længere bort. For dem, der har gaaet en lang Vej, vil det være en stor Skuffelse at skulle vandre endnu længere, inden man naar det Sted, hvor man havde haabet at finde Ly.⁴²⁰

Rodes citat indeholder ikke mange henvisninger til statistik og undersøgelser. I stedet rummer det et ekko af alderdomshjælp som noget, der udgjorde en tryk havn, og hvor tærsklen begyndte ved det 60. år. At rykke aldersgrænsen var altså ikke et uproblematisk ærinde.

Mens der i bemærkningerne til og betænkningen om aldersrenten ikke optrådte mange referencer til statistiske opgørelser, var det anderledes i Rigsdagsdebatten om aldersrenten. Her optrådte en række omtaler af undersøgelser fra Statistisk Departement. Indenrigsminister Oluf Krag fra Venstre påpegede at statistiske opgørelser indgik i lovgivningsarbejdet.

⁴¹⁷ Rigsdagstidende 1921/22, Tillæg A II, sp. 4814. Original kursivering.

⁴¹⁸ Filipsen 2000; Petersen 2003; 2005.

⁴¹⁹ Rigsdagstidende, 1921/22, Tillæg B, sp. 3222.

⁴²⁰ Rigsdagstidende, 1921/22, FT III, sp. 7778.

Han pointerede i fremsættelsen af lovforslaget Statistisk Departements bidrag til fastsættelsen af taksterne i lovforslaget, som:

(...) hviler paa omhyggelige Undersøgelser med Hensyn til den hidtil ydede Alderdomsunderstøttelses Størrelse i en Række af forskelligartede Kommuner. Der er af Statistisk Departement taget en Række Stikprøver rundt i Landet, hvorigennem man har søgt at tilvejebringe et Billede af disse Forhold i et betydeligt tal kommuner, hvor Forholdene ligger ret forskelligartet, og paa dette Grundlag er Skalaen opstillet.⁴²¹

Der lå således et vidensarbejde bag loven, der bearbejdede alderdomsunderstøttelsens forskellige uddelinger af hjælp, og på baggrund af dette blev der udarbejdet faste takster. Socialdemokraten Frederik Borgbjerg refererede også flere gange til statistiske opgørelser. Da han pointerede, at støtten var ulige fordelt geografisk, skete det med henvisning til Statistisk Departement: "de Videnskabsmænd, de ganske objektive Statistikere, der har siddet og udarbejdet dette".⁴²² Borgbjerg pointerede en tiltro til statistikernes vidensarbejde som værdineutralt, og som noget en lov kunne bero på. Objektivitet indgik på anden vis i drøftelserne af aldersrenten, end den havde gjort omkring alderdomsunderstøttelsen, hvor der ikke indgik mange statistikker op til lovvedtagelsen. Hvor uddelingen af alderdomsunderstøttelse i praksis beroede på skøn, satte aldersrenteloven anderledes faste, objektive rammer op omkring den hjælp, gamle mennesker kunne modtage. Derudover var det også en lov, der var bygget op omkring en 'objektiv' statistik, hvor tal og henvisninger til statistiske opgørelser indtog en fremtrædende rolle i drøftelserne af lovforslaget. Dette var forskelligt fra 1891-loven, der blev til uden en forgænger. Der var med andre ord kommet erfaringer og opgørelser af alderdomsunderstøttelsen til, som talte ind i drøftelserne.

Som nævnt blev tilgangsalderen med aldersrenten sat op fra 60 til 65 år. I fremsættelsen af lovforslaget forklarede Krag, hvorfor den var blevet sat op:

(...) i Erkendelsen af, at Folk i en Alder af mellem 60 og 65 Aar i Almindelighed ikke kan siges at være erhvervsudnyttelige. Der er

⁴²¹ Rigsdagstidende, 1921/22, FT II, sp. 4129-30.

⁴²² Rigsdagstidende, 1921/22, FT III, sp. 7765.

i Løbet af den Menneskealder, der er gaaet, siden Alderdoms-understøttelseslovgivningen gennemførtes her i Landet, med Hensyn til Levevilkaarene, de hygiejniske Vilkaar og andet sket saadanne Forbedringer og dermed Øgelse af Levesandsynligheden og Bevarelsen af Arbejdsevnen, at denne Overgang nu maa betragtes som fuldt forsvarlig.⁴²³

Statistikens udsagnskraft indgik i pointeringen af forandringer i den forventede levealder og leveforhold og var således med til at indsætte 65 år som den ny alderstærskel. Derudover blev det også fremhævet, at statens tjenestemænd først kunne gå på pension fra deres 65. år. Mens 1891-loven fortrinsvis orienterede sig mod problematiske forhold i fattigvæsenet, skede aldersrenten også mod forhold for tjenestemænd. I motivationen for 65 år skete der altså en sammenføjning af pension for tjenestemænd, erhvervs(u)dygtighed, livsvilkår, hygiejne og levealder. Olof Kayser fra Erhvervspartiet fandt ikke forklaringen fyldestgørende:⁴²⁴

Det er i alt Fald sikkert, at den Energi, hvormed der arbejdes, er steget meget betydeligt i denne Aarrække. Udviklingen med Hensyn til Anvendelse af Telefon, Cykler, Biler og andet lignende har medført et Arbejdstempo, der er meget stærkere end det, vi havde i 1891. For Hovedstadens Vedkommende kan det i alt Fald neppe siges, at Folk nu holder bedre til det 65de Aar, end de tidligere holdt til det 60de Aar.”⁴²⁵

Det kunne altså godt være, at mennesker levede længere, men de levede også hurtigere og hårdere, og derfor var 60 år stadig at foretrække.

I begge indlæg forløb diskussionerne for og mod de 65 år, uden at egentlige statistikker blev inddraget, men Krag omtalte levesandsynligheden, og den var statistisk funderet. Anderledes var det i nogle af de senere indlæg i debatten. Krag henviste til, at der i forhold til tilgangsalderen for alderdomsunderstøttelsen var en lang række individer, der først ansøgte om hjælp efter det 65 år. Her indgik tal som noget, der gav argumenter belæg og opbakning, og hvor en del af statistikernes objektivitet blev lånt:

⁴²³ Rigsdagstidende, 1921/22, FT II, sp. 4127-28.

⁴²⁴ Erhvervspartiet var et parti fra 1918-1924, der særligt varetog små næringsdrivendes interesser. <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/erhvervspartiet-1918-1924/> besøgt den 1. maj 2018.

⁴²⁵ Rigsdagstidende, 1921/22, FT II, sp. 4617.

I Aarene fra 1902 til 1911 var af ny tilkommende alderdomsunderstøttede for Mænds Vedkommende 40,9 pCt. mellem 60 og 65 Aar, 25,3 pCt. mellem 65 og 70 Aar 21, 8 pCt., medens der meldte sig 33,8 pCt., som var paa 70 Aar og derover. (...) Det vil altsaa deraf ganske klart fremgaa, at Regelen er den, at et betydeligt Tal venter saa langt op i Aarene, som det i det hele taget er dem muligt at forsørge sig gennem egen Kraft og gennem eget Arbejde.⁴²⁶

Tallene talte for Krag deres eget sprog: Flere og flere mænd ventede med at søge om alderdomsunderstøttelsen, til de var over 65 år. For Krag betød dette, at de ville forsørge sig selv så længe som muligt. Borgbjerg fandt derimod grund til at betvivle Krag's begrundelser for de 65 år. Borgbjerg betvivlede ikke, at den gennemsnitslige levealder var blevet forlænget drastisk, men det var ikke grundet de potentielle aldersrentenydere:

(...) at Tiderne er forandret i denne Menneskealder, at Levealderen er forlænget saa meget, holder nemlig ikke Stik for dette Punkts Vedkommende. Levealderen er forlænget, det er rigtigt, men det hidrører i første Linie fra, at Børnedødeligheden er indskrænket saa umaadelig stærkt; og det gælder navnlig ikke for de gamle. Tager vi det sidste Bind af Statistisk Aarbog, vil vi af en Tabel over Middellevetiden paa Side 20 se, hvorledes den er forandret fra 1840-49 til 1911-15.⁴²⁷

Det var nærmest med *Statistisk Aarbog* i hånden, at Borgbjerg forklarede, at det antal år hvert individ i gennemsnit havde tilbage at leve, blev forlænget meget ulige. Mens middellevetiden var blevet forlænget meget for børn, forholdt det sig anderledes for gamle mennesker: "efterhaanden som vi rykker højere op, formindskes Afstanden, og kommer man op i de Aar, her er Tale om, nemlig 60-Aarene, saa er hele forskellen: 1840-1849 13,2 i 1911-15 15,3."⁴²⁸ Det vil sige, at på over 60 år var der kun blevet tilføjet ca. 1,5 år for de 60-årige. Udover at inddrage *Statistisk Aarbog* argumenterede Borgbjerg også med dødelighedsstatistikker fra socialstatistikkerne Harald Westergaard og Theodor Sørensen for, at dødeligheden var højere i de lavere samfundslag. Med dette påpegede Borgbjerg, at det hverken var

⁴²⁶ Rigsdagstidende, 1921/22, FT II, sp. 4642.

⁴²⁷ Rigsdagstidende, 1921/22, FT II, sp. 4682-83.

⁴²⁸ Rigsdagstidende, 1921/22, FT II, sp. 4683.

nødvendigt eller rimeligt "at forhøje de 60 Aar til 65 med den almindelige Paasatand, at Tiden er forandret og Levealderen forlænget."⁴²⁹ Informationerne fra de forskellige instanser indgik her på forskellig vis i argumenterne, men det var også tal, der var blevet produceret på forskellig vis, og som besvarede forskellige spørgsmål om udgifter og ulighed. Statistiske oplysninger om levealder og leveforhold skiftede således domæne fra at have befundet sig i statistiske bureauer og årbøger til at indgå som argumenter for eller imod at sætte alderstærsklen op med fem år.

Eksemplerne i dette kapitel vidner om et nært forhold mellem statistik, administration og politik. Historikeren Libby Schweber pointerer, at offentlig administration og statistisk videnskab udgjorde et tandem, der var forbundet til statsinterventioner særlig om folkesundhed, hvor grænserne mellem de to var flydende. Ifølge Schweber brugte stater statistik til at repræsentere og ordne sociale forhold og til at legitimere politisk autoritet. Samtidig var statistikken også afhængig af den moderne stat. Statens administrative apparat udgjorde mulighedsbetingelser for at producere data, der 'holdt', og som var nødvendige for at kunne forklare fænomener som det sociale og udvikling.⁴³⁰

Borgbjerg henviste flere gange til undersøgelser fra Statistisk Departement, det var forbundet med en autoritet og indlejret forklaringskraft:

(...) fra Statistisk Departement, hvor der gøres Rede for, hvordan den nugældende Alderdomsunderstøttelseslov har virket i aaret 1920-1921. (...) Det drejer sig om 100 000 Personer nu. Af mennesker her i Landet, som er over 60 Aar, nyder nu 34 pCt., godt og vel Alderstøtte (...) Og deler vi disse Personer i Mænd og Kvinder, er forholdet det, at hver anden Kvinde i dette Land, der er fyldt 60 Aar, og hver fjerde Mand, der er over 60 Aar, nyder Alderstøtte.⁴³¹

Oplysningerne, der var produceret ud fra kommunale indberetninger, var med til at sætte scenen for, at alderdomsunderstøttelsen var vigtig og omfangsrig. Via statistiske opgørelser førte informationer og erfaringer om 1891-lovens virkninger således ind i drøftelserne af dens efterfølger. Borgbjerg brugte også materialet fra Statistisk Departement til at vise, at gen-

⁴²⁹ Rigsdagstidende, 1921/22, FT II, sp. 4683.

⁴³⁰ Schweber 2006, s. 6-7.

⁴³¹ Rigsdagstidende, 1921/22, FT III, sp. 7764-7765.

nemsnitsydelsen, der lå på 750 kroner pr. hovedperson, og at de takster, som Socialdemokratiet havde foreslået, ikke var udpræget høje.⁴³²

Den konservative Bent Holstein var kritisk overfor forslaget om aldersrente, men ikke fordi det ikke var godt nok som hos Borgbjerg. I stedet fandt Holstein, at alderdomsunderstøttelsen var lige så god som aldersrenten, men det var en lov, der ville få en stor social virkning. Dette beroede Holstein på statistikker om alderdomsunderstøttelsen:

(...) nu vil denne Forsørgelse, endskønt Forholdet i Virkeligheden er det samme, af Menigmand blive betragtet som en velerhvervet Ret. Hidtil har Forholdet været det, at den jævne Mand i stort Omfang har trykket sig ved at gaa til Kommunerne og andrage om Alderdomsunderstøttelse, helt eller delvis, saa længe han følte sig i Stand til selv at klare sine Grejer. Han syntes ikke, det var ham værdigt at faa Forsørgelse af Kommunen, saa længe han kunde klare sig selv. Denne følelse er allerede i de sidste Aar ikke saa lidt paa Retur. Det fremgaar tydeligt af den sidste Statistik om Alderdomsforsørgelse, som er delt rundt til Tingets medlemmer. Og der er ikke Skygge af Tvivl om, at denne Tendens vil faa en umaadelig Opmuntring ved dette Lovforslag. Nu vil de alle komme og forlange Alderdomsunderstøttelse og forlange det som en Ret.⁴³³

Det var nærmest med bund i diskussionerne fra 1891 om alderdomsunderstøttelsens demoraliserende effekter, at Holstein beskrev lovens virkninger og en forandret population. Holstein beskrev, at loven og hjælpen gjorde noget ved dem, den vedrørte. Dertil søgte han belæg i statistik om, at gruppen af modtagere af aldersunderstøttelse voksede, og Holstein beskrev sålunde 1891-lovens virkninger som, at det var blevet normaliseret og til en ret at modtage alderdomsunderstøttelse. Holsteins udlægning forstår jeg som, at han tillagde tallene en forestillet og nærmest 'looping-agtig' effekt. Loven havde altså haft indvirkning på de mennesker og samfund, som den omhandlede. Den normaliserede således det at modtage hjælp i alderdom fra det offentlige. Og det at det nu var anderledes at få understøttelse fra det offentlige, indgik også i drøftelserne af aldersrente-loven. Det var et udsagn, der ifølge Holstein beroede på statistik.

⁴³² Rigsdagstidende, 1921/22, FT III, sp. 7764-7765.

⁴³³ Rigsdagstidende, 1921/22, FT III, sp. 8116.

Socialstatistikere særligt hos Det statistiske Bureau var en central aktør i udarbejdelsen af viden om befolkningen, af det sociale problem generelt, og mere specifikt om de alderdomsunderstøttede.⁴³⁴ Selvom de ikke indtog talerstolen i Rigsdagen, så indgik deres arbejde i drøftelserne. Indberetningerne og den statistiske bearbejdelse af dem peger på, at det var en socialstatistik, der i høj grad var knyttet op på politisk handlen, hvor der skulle produceres fakta, der både kunne rådgive og tjene som grundlag for beslutninger og regulering.

Anne Løkke beskriver, at praksisser som befolkningsundersøgelser og statistikker virkede som værktøjer til skabelsen af det sociale som et felt i slutningen af 1800-tallet. Det var statistisk skabte fremstillinger af samfundet, der blev accepteret som sandheder af forskellige politiske partier.⁴³⁵ Ikke nok med at videnskabelige undersøgelser og statistik artikulerede samfundsproblematikker og virkede som argumenter for politisk handlen, så er det en pointe hos Løkke, at det sociale blev etableret, som det hun med inspiration fra historikeren Benedict Anderson beskriver som et "forestillet fællesskab". Hvor Anderson fremhæver print-kapitalismen, det vil sige et fælles sprog, marked og trykkekunst i forestillingen om nationale fællesskaber, pointerer Løkke, at forestillingen om det sociale også blev til igennem befolkningsundersøgelser. Det sociale blev med andre ord etableret igennem konkrete praksisser såsom politisk økonomi og videnskabelig statistik, der undersøgte og forholdt sig til aspekter af det sociale problem såsom spædbørnsdødelighed og arbejdsløshed.⁴³⁶ Vidensarbejdet var, som Lind Christensen har bemærket, med til at give form til skiftende tiders sociale problemer og politiske handlen, hvor konkrete sociale kategorier har virket som operationaliseringer af det sociale.⁴³⁷

Jeg finder to pointer vigtige at fremhæve: For det første er jeg enig med Lind og Løkke, der betoner, at undersøgelser og diskussioner af det sociale problem etablerede det sociale som et felt og bidrog med kendskab til og fakta om, hvordan samfund og befolkning var sammensat. For det andet indebar det også en finddeling og differentiering af det sociale i

⁴³⁴ Det statistiske Bureau (1850-1895) skiftede i tiden omkring år 1900 flere gange navn. Så når jeg her skriver det sådan, er det også med henvisning til dets efterfølger Statens statistiske Bureau (1895-1913), og dets efterfølger Det statistiske Departement (1913-1966).

⁴³⁵ Løkke 2002, s. 393.

⁴³⁶ Løkke 2002, s. 395.

⁴³⁷ Lind Christensen 2010, s. 56-57.

form af specifikke undersøgelser af børn, arbejdere, syge, fattige og, som jeg har vist, af gamle som en population. Vidensarbejdet omfattede således ikke alene en sammenklyngen af mennesker, men også en udspaltning og differentiering. Derudover gav statistiske opgørelser indikationer på, hvilke løsninger man kunne forestille sig. Det var altså opgørelser og oplysninger, der både etablerede og synliggjorde problemer, der kunne studeres og kendes i en fast og målbar form, og som muliggjorde og informerede handlen. Det var tal og elementer, som også fandt vej ind i rigsdagsdebatten om aldersrente, mens de var så godt som fraværende i drøftelserne om alderdomsunderstøttelsen. Tal og tabeller indgik i drøftelserne af aldersrenten hånd i hånd med politiske argumenter og blev brugt som opbakning og belæg.

Et produktivt og differentierende vidensarbejde

Problematiseringen af alderdom gav anledning til flere forskellige praksisser, der også var videnskabelige. Jeg har i kapitlet argumenteret for, at hvad der i statistikker og opgørelser blev talt, og hvordan det blev benævnt, var med til at skabe alderdom som en population. Hermed var det et vidensarbejde, der var med til at konfigurere alderdom som et bredt og socialt problem, der var adskilt fra andre sociale problemer.

Dette gjorde jeg ved at undersøge opgørelser, der omhandlede alderdom og alderdomsunderstøttelse. Jeg analyserede vidensarbejdet som en befolkningsteknologi, der gjorde de alderdomsunderstøttede til objekt for viden. Det var en teknologi, der ved at optælle og opgøre forholdt sig til og formede en population. Optællinger og undersøgelser, såvel som statistik og evaluering af hjælpen var med til at indramme og udskille gamle mennesker som en særegen befolkningsgruppe og som et samfundsanliggende. Det var en viden, der også dannede grundlag for videre handlen, og som differentierede kategorien af alderdomsunderstøttede yderligere.

I kapitlet afgrænsede jeg vidensarbejdet som praksisser, der blev formaliseret, genereret og arrangeret i relation til 1891-loven. Der forelå ikke en velafgrænset og gennemarbejdet viden om alderdom og gamle mennesker, før 1891-loven blev vedtaget. Vidensarbejdet vidner således om, at loven var produktiv også i den forstand, at den genererede et be-

hov og muligheder for ny viden om lovens effekter og de alderdomsunderstøttede. Det var altså ikke viden, der lå klar, og som blot kunne blive oversat til politik og lovgivning. I stedet var det et vidensarbejde, som forbandt lovgivningsarbejde, sagsbehandling, statistik og nørklede arbejds-gange. Det var med til at frembringe gamle, alderdomsunderstøttede mennesker som en særegen, udskilt, men også internt differentieret population. Populationen blev konfigureret livshistorisk i forhold til fortidigt arbejde og indsats, men populationen spejlede også fremtider, hvor fremtidige borgere ville blive del af denne population.

I de foregående to kapitler har beskrevet, at lovgivningsarbejdet etablerede alderdom som en kategori og et problem, der igennem sagsbehandling og individuelle skøn blev befolket med personer. Anderledes har jeg i dette kapitel vist, hvordan vidensarbejdet fremmanede alderdom som en kendbar population. I vidensarbejdet blev der ikke differentieret i henhold til skøn men i forhold til fakta, som kunne omsættes til tal såsom alder, indtægt, køn, ægteskabelig status, men som ikke kunne tage højde for, om ægtefællen over 60 år var i stand til at arbejde helt, delvist eller slet ikke.

Det var et vidensarbejde, der undersøgte populationer og ikke individer. Populationen udgjorde ikke blot summen af individerne, men individerne var nødvendige for, at populationen kunne undersøges og kendes. Det var en population, der kunne justeres, og som løbende blev findelt. Det var viden, som indbefattede viden om flere populationer.

Vidensarbejdet befandt sig i krydsfeltet mellem socialstatistik og bureaukrati, og gjorde alderdom som en population synlig og virkelig for politik, regulering og handlen. En central pointe er, at der ikke var en gammel befolkning i samfundet, der bare sad og ventede på at blive opgjort og optalt i en allerede etableret alderdomskategori. Det var heller ikke en kategori, der alene blev konstitueret hverken igennem parlamentariske beslutninger og politikker eller sagsbehandlinger. Ligeså har jeg argumenteret for, at de alderdomsunderstøttede som population ikke kom til syne som et stabilt og færdigt objekt. I stedet skete der en *fortsat* frembringelse igennem konkrete vidensproducerende praksisser omkring, hvem de gamle var og skulle være, hvem der skulle kunne modtage alderdomsunderstøttelse, og siden hvem der faktisk modtog den. Det var således ikke en færdig viden. I stedet var det en viden, som fortsat blev

rekonfigureret igennem bureaukratiske og regeringsmæssige praksisser. Det var praksisser, der også var rumlige og som indgik i en offentlig infrastruktur.

Således var vidensarbejdet en aktiv proces, hvor gamle mennesker aktivt blev gjort til objekt for viden og løbende skrevet ind og ud af forskellige tabeller, skemaer og en graf. I denne kontekst var viden om og kendskab til befolkningen produktiv. Det var en vidensgenerering, der både forlængede loven og sagsbehandlinger, men det var også en i sig selv en genererende og befolkningsskabende praksis, og som frembragte alderdom som en population. Og hvor den viden indgik i videre arbejde med lovgivning og regulering på området. Blandt andet med det resultat, at aldersgrænsen for, hvornår man var gammel, blev rykket med fem år med loven om aldersrente.

Statistik og indsamlingen og bearbejdningen af oplysninger virkede konstituerende for det, der blev undersøgt. Det er en pointe, at undersøgelser om alderdom og alderdomsunderstøttelse kommer et sted fra. De blev til under særlige omstændigheder, sociale og samfundsmæssige interesser og uenigheder, men også at de er med til at omforme og skabe det objekt, der blev undersøgt. Frembringelsen af en specifik population beroede på en produktion af viden om dem, der både søgte at informere og revidere lovgivningsarbejdet og de alderdomsydelser, som loven satte i verden. Det var et vidensarbejde, der informerede og informeredes af praksis, og som ved at opgøre skabte og forrykkede alderdom.

Kapitel 5: Hjem til alderdommen

Afgrænsede, men ikke isolerede boligprojekter

I dette kapitel undersøger jeg to forskellige og forbundne boligprojekter, der blev formet til gamle mennesker omkring år 1900 i København.⁴³⁸ Projekterne omfattede henholdsvis etableringen af to midlertidige alderdomshjem, der virkede fra 1892-1901; og Københavns Alderdomshjem, der i 1901 blev indviet som det første nyopførte alderdomshjem i København.

Jeg foreslår at forstå projekterne som nogle, der konfigurerede forestillinger om og konkretiseringer af gamle mennesker, af det gode liv og alderdom. Det er med andre ord en analyse af boliger og kategorier af beboere, der tager afsæt i en forståelse af projekterne som konkrete og fortløbende praksisser, der skabte en særlig kategori af beboere. Det betyder, at de både var konfigureret af og konfigurerende for visioner for og versioner af alderdom. I kapitlet anlægger jeg således et blik på projekterne som institutioner, der materialiserede forholdet mellem borger og samfund. Konkret gør jeg dette ved at analysere, hvordan alderdomshjemmet indgik i relationer, indrullerede, samt rettede sig mod og drog omsorg for beboerne i deres alderdom.

I analyserne af alderdomshjem henter jeg inspiration fra Michel Foucaults analytiske tilgang til rum som en heterotopi, som jeg søger at oversætte til og tænke alderdomshjem med. Foucault udlægger heterotopi som heterogene og anderledes mod-rum, der både afspejler og uroliggør andre normalt ordnede rum. Foucault skitserer i sit essay om heterotopiske rum en analytik til disse særlige rum. I denne forbindelse indrammer han i kortshed alderdomshjem som et eksempel på en heterotopi, der bevæger sig på grænsen mellem krise og afvigelse:

(...) one should perhaps add retirement homes that are, as it were, on the borderline between the heterotopia of crisis and the heterotopia of deviation since, after all, old age is a crisis,

⁴³⁸ Dele af dette kapitel optræder i anden form som Anders Møller (under udgivelse) "Hvor har alderdommen hjemme? - Tre boligformer for gamle i København 1900-1960" i Nete Wingender et al. (red.), *Gammel i København*, Frederiksberg: Frydenlund Academic.

but is also a deviation since in our society where leisure is the rule, idleness is a sort of deviation.⁴³⁹

I citatet er alderdomshjemmet dels kendetegnet ved en individuel krise, og dels ved at det udgør et afvigende sted, der står uden for samfundet, hvor beboerne ikke forventes at være produktive og arbejdsomme. Foucault introducerer heterotopibegrebet med henblik på at udforske rum og omtaler her alderdomshjem sammen med fængsler, spejle, kirkegårde og skibe som eksempler på heterotopiske rum. Foucault tilskriver heterotopiske rum en række karaktertræk. Jeg tager analytisk afsæt i tre af dem med henblik på at udfolde alderdomshjem som en konfiguration, der er relationel, effektiv, og hvor grænserne mellem åbenhed og lukkethed er gennemtrængelige og porøse.

Det første afsæt er, at alderdomshjem tager "the form of relations among sites."⁴⁴⁰ Det er altså en relationel udlægning af rum som sammen satte af forbindelser mellem steder eller "sites". Derudover er det foranderlige rum, der over tid kan have skiftende formål og funktioner, hermed er de både præfigureret og altid "in the making".⁴⁴¹ Konkret betyder det, at jeg i analysen er interesseret i alderdomshjemmets relationer og forholdet mellem det præfigurerede og foranderlige, samt mellem ligheder og forskelle. Det belyser jeg blandt andet ud fra inspirationer fra andre institutionstyper og brugen af midlertidige alderdomshjem og deres indretning.

Det andet afsæt er, at alderdomshjemmet udgør et rum, der gør noget og som er effektivt; som både reflekterer, men samtidig også uroliggør og omvender andre rum. Heterotopiske rum ifølge Foucault "have the curious property of being in relation with all the other sites, but in such a way as to suspect, neutralize, or invert the set of relations that they happen to designate, mirror, or reflect."⁴⁴² Heterotopiske rum indebærer en alternativ ordning, hvor rum konstitueres som forskellige fra og i forhold til andre rum. Det betyder, at en del af det der omgives, organiseres og ordnes på andre måder.⁴⁴³ Overført på alderdomshjem indebærer det en

⁴³⁹ Foucault 1986, s. 25.

⁴⁴⁰ Foucault 1986, s. 23.

⁴⁴¹ White, Hillman, & Latimer 2012, s. 76.

⁴⁴² Foucault 1986, s. 24.

⁴⁴³ Hetherington 1997, s. viii.

opmærksomhed mod det som alderdomshjem gjorde, og hvordan dets effekter formede handlerum, praksisser og udfoldelser af liv. I kapitlet undersøger jeg, hvordan alderdomshjemmet ordnede og differentierede beboerne, både eksternt i forhold til mennesker uden for institutionen og internt i forhold til andre beboere. Det er således en udlægning af alderdomshjemmet som et heterogent rum, der både indgik i relationer til andre steder, men som også havde en effekt i sig selv.

Det sidste afsæt er i forhold til adgangen til alderdomshjemmet. Heterotopiske rum er kendetegnet ved et ambivalent forhold mellem åbning og lukning, der på en gang både isolerer og gør rum gennemtrængelige: "In general, the heterotopic site is not freely accessible like a public place. Either the entry is compulsory, as in the case of entering a barracks or a prison, or else the individual has to submit to rites and purifications."⁴⁴⁴ Det indebærer en opmærksomhed mod to punkter: For det første, hvordan alderdomshjemmet sorterede, indrullerede og gjorde alderdomsunderstøttede mennesker til beboere på en institution. Det vil sige, hvem kunne (ikke) bo der, og hvordan blev dette indskrevet i bygninger, aktiviteter og reglementer. For det andet indebærer det en opmærksomhed mod, hvordan alderdomshjemmet på en gang både var afgrænset fra og flød sammen med andre institutionstyper såsom fattiggårde og hospitaler.

I kapitlet udfolder jeg alderdomshjem som en institution, der både reflekterer og reformulerer en vision og version af samfund.⁴⁴⁵ Et aspekt af dette er forholdet mellem dem der skabte og dem der brugte alderdomshjem. Antropologen Alfred Gell påpeger i sit studie af dyrefælder som kunstneriske objekter, at der i objekter er indlejret specifikke ideer og idealer om dets brugere, skabere og deres indbyrdes forhold.⁴⁴⁶ Med afsæt i Gells pointe foreslår jeg at se boligprojekterne som fleksible modeller *af* og *for* relationen mellem gamle mennesker og deres offentlige. Som modeller var boligprojekterne tiltænkt en bestemt kategori af ældre borgere, der skulle bo i boligerne. På samme måde var boligprojekterne gennemsyret af en samling af ideer og idealer fra forskelligt hold, der indbefattede skaberne såsom samfund, kommuner, stat, det offentlige, arkitekter, og med dem

⁴⁴⁴ Foucault 1986, s. 26.

⁴⁴⁵ McGrath & Reavey 2013, s. 124.

⁴⁴⁶ Gell 1996.

rationaler, diskurser og ideer om andre institutioner og befolkningskategorier. Jeg foreslår følgelig at se boligprojekterne som en materialisering af historisk specifikke forhold mellem beboere og institution.

De to boligprojekter blev på hver deres tid og måde anset som bedre og mere egnede i forhold til de eksisterende måder at huse borgere på. De udgør derfor et velegnet afsæt til at undersøge, hvordan alderdomshjem og med dem normer og forestillinger om gode liv i alderdom blev afprøvet, indlejret og praktiseret.

At jeg betegner alderdomshjemmene som boligprojekter, henviser ikke kun til den fase i tid, hvor byggeriet stod på, eller til de bygninger der kom ud af det. I stedet bruger jeg boligprojekter som en analytisk term til at undersøge etableringen af boliger som forløb, der var udstrakte i tid, og som et forsøgsarbejde, der stilede efter at skabe gode og velegnede hjem til kategorien af alderdomsunderstøttede mennesker. Projekterne udgør en analytisk optik på det, der har givet og dannet mulighed for gamle-liv. Hermed undersøger jeg de boligprojekter, hvor liv er blevet levet frem for eksempelvis at undersøge erindringer og oplevelser af at bo i hjemmene.

I kapitlet inddrager jeg en række referater fra Borgerrepræsentationen i Københavns Kommune, hvor politikere drøftede boliger til de alderdomsunderstøttede, og hvor navngivne politikere fik en fremtrædende rolle. De politiske stemmer var tydelige og producerede en række skriftlige spor, modsat en række andre aktører såsom beboere og ansatte, hvis stemmer derfor ikke indgår på samme navngivne vis i kapitlet.

Fremfor at bruge materialet til at rekonstruere boligprojekterne og analysere partipolitik, forhandlingsforløb eller biografiske oplysninger, er jeg interesseret i at fremanalysere, hvordan projekterne materialiserede forskellige og dog overlappende forhold mellem beboere og institution. Jeg fokuserer her på tre aspekter, nemlig relationer udadtil og indadtil, det at blive indrullet som en beboer, samt hvordan der i boligprojekterne blev indskrevet og materialiseret omsorg for beboerne. Det er analytiske snit, der dels tager afsæt i det empiriske materiale, jeg har arbejdet med, og dels har afsæt i afhandlingens overordnede analytiske interesse for at undersøge alderdomskonstituerende praksisser. Min interesse for at se boligprojekterne som spor af alderdomskonstituerende praksisser udgør således den overordnede optik i hele kapitlet, mens de tre analytiske snit

påpeger særlige aspekter af konfigurationen. De to projekter fungerer, med andre ord, som to forskellige analytiske køkkenindgange til at undersøge, hvordan alderdom blev praktiseret omkring år 1900.⁴⁴⁷ Det gør jeg ved at fokusere på de materielle og institutionelle mulighedsbetingelser for alderdommen ud fra tre analytiske snit. De tre snit indgår på forskellig vis, i forskelligt omfang og med skiftende fokus i analysen af de to projekter, hvorfor analysen af Københavns Alderdomshjem er mere omfattende end analysen af de midlertidige hjem.

Med det første greb udfolder jeg hvilke relationer af lighed og forskel, projekterne indgik i både indadtil og udadtil. Jeg er altså interesseret i hvem og hvad, der blev inkluderet og ekskluderet i og fra projekterne. Afgørende spørgsmål i boligprojekterne handlede om at afgøre og afgrænse, hvilken institution alderdomshjemmet skulle blive, og hvem der overhovedet skulle have lov til at bo i boligerne. Jeg undersøger derfor med relationer som et analytisk greb, hvilke skel, interne differentieringer og forbindelser udadtil, der bestemte, hvem der kom ind over dørtærsklen til boligerne. Vejledende spørgsmål er her: Hvilke både materielle og konceptuelle 'kasser' og rammer byggede projekterne på? Hvordan blev matriklen opdelt, afgrænset og gennemtrængelig?

Med det andet greb omkring det at blive indrullet som en beboer, analyserer jeg projekterne som normative og formålsrettede. Her er jeg interesseret i, hvad der skete med nye beboere, når de trådte ind over dørtærsklen. Jeg udfolder, hvordan beboerne blev bearbejdet af mødet med alderdomshjemmet. Jeg analyserer derfor med indrulling som analytisk greb, hvad det indbefattede at blive en beboer og hvordan det foregik.

Det tredje greb omhandler, hvordan hjemmene var tilpasset og drog omsorg for beboerne, og hvordan ideer om beboernes hverdagsliv, behov og kroppe formede boligprojekterne. Dette udfolder jeg ud fra, hvordan projekterne tog højde for og var rettet mod beboerne og deres kroppe, og hvordan dette blev materialiseret i bygningerne. Det indbefatter også fokus på, hvordan beboerne blev aktiveret eller ikke aktiveret på hjemmene, og hvad politikere, arkitekter og andre iagttagere forestillede sig at livet på alderdomshjem skulle bestå af?

⁴⁴⁷ Ehn & Löfgren 2006, s. 20.

Pilotprojekter i gamle rammer

1891-loven omtalte muligheden for at alderdomsunderstøttelsen kunne ydes i form af en plads på "dertil bestemte Asylter eller lignende Anstalter", hvor de alderdomsunderstøttede skulle være adskilt fra dem, der modtog hjælp fra fattigvæsenet. Loven skabte en situation, hvor en del af de gamle alderdomsunderstøttede, der boede på fattigvæsenets institutioner, ikke skulle blive boende der, fordi de nu var berettiget til alderdomsunderstøttelse. Der var derfor behov for særskilte institutioner til den nye gruppe alderdomsunderstøttede borgere.⁴⁴⁸

Det var imidlertid ikke klart beskrevet, hvordan institutionerne skulle være, og hvad de indbefattede. Det medførte også en kritik af denne del af loven. Under overskriften 'Humbugs-Forsørgelsen' blev der i Socialdemokraten i forbindelse med vedtagelsen af loven rejst en kritik af loven og af forsørgelsesmuligheden på asylter: "Loven foreskriver ikke et Muk om, hvorledes disse Asylter og Anstalter skal være indrettet, hvorledes Behandlingen skal være, om der kræves Arbejde eller ikke af den forsørgede".⁴⁴⁹ Det interessante ved citatet er, at det udtrykker en bekymring for, om alderdomshjemmet ville blive til en ny fattiggård. Hermed indrammer det også alderdomshjem som en udefineret institution; det var således ikke klart, hvad det skulle være eller blive.

Avisomtaler og lovteksten omtalte den nye institution som 'asylter' og 'anstalter', hvilket også var den måde institutionen blev omtalt i diskussionerne i Rigsdagen. I forhandlingerne fra Københavns Borgerrepræsentation talte man derimod om *alderdomshjem*.⁴⁵⁰ Forskellen kan udlægges som en nærmest ubetydelig mislyd, men i dette kapitel forstår jeg det som en betydningsforskel, der indrammer at alderdomshjemmet også blev til i den kommunale praktisering. Nok var der centrale retningslinjer fra Rigs-

⁴⁴⁸ Wingender har beskrevet, hvordan denne adskillelse også kunne udmønte sig inden for en fattiggård, hvor der med skillevægge blev oprettet separate afdelinger med forskellige faciliteter og indgange til henholdsvis alderdomsunderstøttede og modtagere af fattighjælp. Wingender 1994, s. 156.

⁴⁴⁹ "Humbugs-Forsørgelsen", 1891.

⁴⁵⁰ Anders Åman bemærker i sin undersøgelse af svenske forsorgsinstitutioner, at der omkring år 1900 var over 20 forskellige betegnelser for kommunale fattiginstitutioner, der både betonedede arbejde, fattigdom, det kommunale, sygdom såvel som alderdom. Åman 1976, s. 339.

dagen, men hvordan de nye institutioner skulle indrettes og organiseres, var i høj grad overladt til de enkelte kommuner.

Kommunerne havde af gode grunde ingen konkrete erfaringer med at opføre og drive alderdomshjem, ligesom de heller ikke havde haft lang tid til at forberede sig på den nye situation. I Københavns Kommune blev der derfor i Borgerrepræsentationen i 1891 vedtaget, at der skulle indrettes en række midlertidige alderdomshjem. Historikeren Megan Davies har pointeret, at alderdomshjem ofte blev placeret i midlertidige og lånte bygninger. Ifølge Davies vidner det om, at gamle mennesker havde en lav status.⁴⁵¹ I stedet for at bruge de midlertidige hjem som anledning til at pointere en lav status og prioritet, udlægger jeg dem som materialiseringer af eksperimenter med boliger til gamle mennesker. Ser vi på, hvordan borgmester i Magistratens 3. Afdeling Adolph Jacobi indrammede de midlertidige hjem, kan vi også se, at det ikke handlede om lav status eller om,

(...) at etablere nogen endelig Ordning, men kun paa at tilveiebringe noget Midlertidigt, hvorved man kan indhøste nogen Erfaring om, hvorledes Lovens Fordring om Indretning af Alderdomsasyler bedst vil kunne opfyldes. (...) de foreslaaede Forandringer vil kunne tilveiebringe i alt Fald til foreløbig Brug ret hyggelige og venlige Hjem for de gamle Mennesker.⁴⁵²

De midlertidige hjem i København skulle oprettes for at se tiden an og for at indsamle viden om, hvem de gamle var, hvor mange der ville have brug for en plads på et asyl, og hvordan de skulle indrettes. At der blev talt om hyggelige, venlige hjem, peger i retning af hvad det var, kommunen ville tilbyde de alderdomsunderstøttede, og hvad der blev forbundet med et godt hjem til alderdomsunderstøttede personer.

Ser vi nærmere på, hvordan Københavns Kommune forsøgte at etablere midlertidige alderdomshjem, er det bemærkelsesværdigt, at hjemmene indgik i en særlig relation til fattigvæsenet. Fra 1891 blev der indrettet to midlertidige alderdomshjem i fattigvæsenets tidligere arbejdshuse, Nikolaj og Frelseren, der indtil da havde huset fattiglemmer. Det ene, Frelserens Arbejdshus, lå i Prinsessegade på Christianshavn og blev til Frelse-

⁴⁵¹ Davies 2003, s. 54.

⁴⁵² *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger, 1891-92*, s. 443.

rens Alderdomshjem med plads til 58 kvindelige beboere. Det andet, Nikolaj Arbejdshus, lå på Nikolaj Plads i indre by og var primært forbeholdt mænd, selvom der også var kvinder at finde iblandt de 200 beboere.⁴⁵³

Bygningerne i Frelseren og Nikolaj var imidlertid ikke i god stand. A.H. Rasch, som var embedsmand i Magistratens 3. Afdeling, beskrev eksempelvis, at arbejds huset var indrettet sådan, at "Vand maa hentes i Posten i Gaarden, og til Belysning anvendtes dels lys, dels Petroleum."⁴⁵⁴ Overgangen til Alderdomshjem var ifølge Rasch derfor en kærkommen lejlighed til at renovere bygningerne, og de blev da også istandsat og forbedret på en række områder, før de nye alderdomsunderstøttede beboere kunne flytte ind. Trods ambitionerne om at skabe venlige og hyggelige hjem til de ældre, blev udgifterne til forbedringerne forsøgt holdt på et minimum, hvilket ifølge Jacobi skyldtes at "Hjemmene kun skulde blive benyttede i en kort Aarrække."⁴⁵⁵

Forbedringerne af bygningerne omfattede reparationer af vinduer, trapper, afløb, indkøb af nye ovne, og etablering af nye klosetter og vaske for at forbedre hygiejnen. Der blev derudover etableret sovesale med mindre normering, samt spise- og opholdsstuer. Sovesalene kunne rumme fra 2 til 13 personer. Om det var godt eller passende, at der kunne sove op til 13 personer i det samme rum, blev ikke adresseret i Borgerrepræsentationen, men det blev bemærket, at det var bedre forhold end i fattigvæsenets institutioner. Maden blev leveret fra køkkenet i fattigvæsenets stiftelse Almindelig Hospital.⁴⁵⁶

En del af inventaret til montering af sovesale, såsom senge, sengeklæder og andet bohavede, blev også lånt fra fattigvæsenet, mens andet inventar såsom stole, borde, voksdue, spande og service blev indkøbt.⁴⁵⁷ Der blev ydermere ansat personale, hvor flere af de ansatte havde bolig på hjemmene. Det indbefattede en forvalter, der stod for ledelse og administration, og vægtere og portnere til at holde opsyn. Portneren havde

⁴⁵³ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1891-92, s. 439-440.

⁴⁵⁴ SA, journal A.73.109. Skrivelse af 8. Oktober 1891 fra A.H. Rasch til Kanceliraad Kruse.

⁴⁵⁵ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1891-92, s. 444.

⁴⁵⁶ Almindelig Hospital der i 1892 flyttede til Nørre Allé, var en af fattigvæsenets stiftelser, der hovedsageligt husede gamle og hjælpeløse fattige, som ikke opfyldte betingelserne for at modtage alderdomsunderstøttelse, men der boede også vanføre og yngre personer med uhelbredelige sygdomme. Jørgensen 1969, s. 62.

⁴⁵⁷ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1891-92, s. 442.

135 13/91

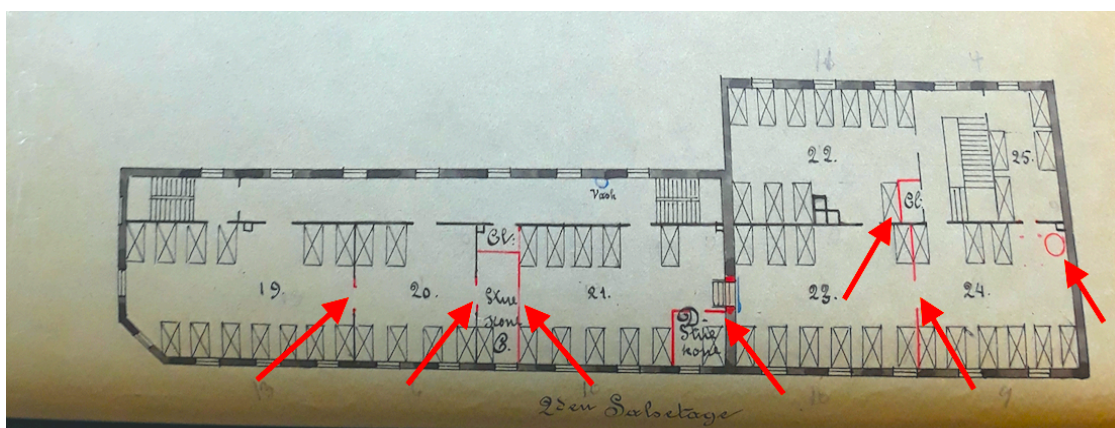
Overslag

over Ingeniørarbejderne ved Omdannelsen af
Frelserens Arbejdshus
til Alderdomsforsørgelsesanstalt.

1. Etablering af Vaske paa Trappegange med Vandtilledning og Afløb.				
120 Fod 6" glasseret Rørledning.	1,50	180 00		
1 Styk 12" Rørbrønd m. svar Rist.		28 00		
1 " Betonnedløbsbrønd m. Karm og Rist.		45 00		
60 Fod 4" asfalteret Faldrør imel. Faconstykker.	3,25	195 00		
1 Styk Afslutning ved Taget.		25 00		
3 " emaillede Kolerasker m. Blyvandlaas og Forbindelse til Faldrør.	55,00	165 00		
1 Styk 1 1/2 x 1 1/2" T indlagt i eksisterende Vandledning		10 00		
50 Fod 1" Vandledning.	0,75	37 50		
6 " 3/4" " "	0,65	3 90		
1 Styk 1" Stophane m. Aftapning.		12 00		
3 " 1/2" selvslukkende Hænder.	4,00	12 00		
Rykning af Gasmaalerne til frostfrit Sted.		50 00		
20 Fod 3/8" Gasledning.	0,45	9 00		
1 Styk Særlampet m. Regulator og Brænder.		4 00	776	40
2. Etablering af Spise- og Arbejdsstuer i Loftetagen.				
1 Styk Køkkenvask med Blyvandlaas og Forbindelse til det under Nævnte Faldrør.		50 00		
At overføre. Kv.		50 00	776	40

Overslag over arbejder i forbindelse med omdannelsen af Frelserens Arbejdshus til alderdomshjem. SA, journal A.73.109.

desuden også til opgave at føre "tilsyn med Beboerens Renlighed".⁴⁵⁸ Det blev i disse papirer ikke forklaret, hvad opgaven specifikt bestod i, og om det var af hensyn til eventuelle sygdomme eller af hensyn til beboere eller pårørende. Stuekone, gangpiger og -karle stod for opvartning og pleje af beboerne, og gårdkarlens opgaver omfattede blandt andet vedligehold og rengøring af bygningerne.⁴⁵⁹

Uddrag af tegning over indretningen af anden sal på Frelserens Alderdomshjem. Pilene markerer indtegnede tilføjelser til bygningen og forandringen fra arbejdsdshus til Alderdomshjem, der på tegningen var skitseret med rødt. Tilføjelserne omfattede opdelinger af sovestue, kakkelovn og værelse til stuekone. På Frelserens Alderdomshjem var de 200 beboere fordelt på 28 sengestuer med op til 10 beboere per stue. SA, journal A.73.109.

Davies har beskrevet, at institutioner til gamle mennesker blev anskuet igennem tilsvarende til fattige: "potential residents clearly regarded public institutions for the elderly through the cultural lens of the poor law, seeing them as a shameful place to end a life."⁴⁶⁰ Ifølge Davies var det dog ikke kun blikket på alderdomshjem, som var formet af forståelser af forhold for fattige, der var også fælles praksisser på de forskellige institutioner.

Ser vi nærmere på praksisser omkring alderdomshjem, viser det sig, at de to institutionstyper ikke blot var to alen af samme 'skamfulde' stykke. I stedet har jeg identificeret et mere komplekst og nuanceret forhold, der blandt andet bestod af, at alderdomshjemmene anvendte bygninger og inventarer fra fattiginstitutioner. Alderdomshjemmene var således

⁴⁵⁸ Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger, 1891-92, s. 441.

⁴⁵⁹ Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger, 1891-92, s. 442.

⁴⁶⁰ Davies 2003, s. 6.

25/11 1891.
3. Afd. A. 73.109.

J. Henhold til Magistratens Forslag af Octob. d. A. tillader sig mig at indstille, at der til Brug i Alderdomshjemmene anskaffes følgende Inventarsager:

	Nr.	Øre
15 St. Spiseborde a 12 Krone	180	"
15 Vædding dertil a 340 Øre	51	"
150 Stole a 4 Krone	600	"
150 Knive, 150 Gaffler, 150 Skeer a 1 Krone	150	"
150 Skabkaale, 150 Fallerkener 150 Par Kopper	120	"
10 St. emmailleerede chafpauke med Laag af Hæuk a 12 Krone	120	"
14 St. til Funktionærer a 3	42	"
2 Blik The Kogekjedler a 30 Potte Størrelse a 10	20	"
1 St. a 20 St. St. a 8	8	"
2 St. Sigter til Tillavning af The a 3	6	"
40 galv. jernkålkeper a 2,50 Øre	100	"
40 Jern-Kiløser a 0,25	10	"
Summa	1407	"

Arb. Rasch

27/11. Approberet. Til Forvalteren
Rasch & Hoffeldt.

Macch.

29/11. 91. Observeret Rasch.

Oversigt over indkøb af inventar til alderdomshjemmene. En del af inventaret til de midlertidige alderdomshjem kom fra fattigvæsenets institutioner, mens andet blev købt fra ny. SA, journal A.73.109.

afgrænset og forskellige fra fattigvæsenets institutioner, men grænserne, også de fysisk-materielle, var flydende. Det var de dels igennem konkrete lån af bygninger og genstande, og dels ved at fattigvæsenets institutioner udgjorde et næsten konstant referencepunkt i diskussionerne og udformningen af alderdomshjem. Fattigvæsenets institutioner udgjorde ikke kun en afgrænsning til, hvad alderdomshjem skulle være, de informerede og formede også alderdomshjem.

Planer for alderdomshjem skulle sammen med husordener normalt godkendes af amter og i tvivlstilfælde af Indenrigsministeriet. Endvidere var det et arbejde, der indebar vidensgenerering, såvel som at ministeriet ligesom ved tildelingen af alderdomsunderstøttelse fungerede som et godkendende og korrigerende organ.⁴⁶¹

Indenrigsministeriet havde i 1895 rådført sig med Sundhedskollegiet om opførslen af et nyt alderdomshjem i Randers. Kollegiet bemærkede, at planerne for alderdomshjemmet ikke kunne godkendes uden ændringer. Det var begrundet i "at de Fordringer, som maa stilles til et saadant Asyl, formenes ikke i nogen Henseende at burde være mindre end de, som efter Indenrigsministeriets Cirkulære af 9de Februar 1869 stilles til Fattiggårde eller Fattig- og Arbejdsanstalter."⁴⁶² Der forelå ingen vedtagne standarder og krav til alderdomshjem, som Indenrigsministeriet, Sundhedskollegiet, amter og kommuner kunne orientere sig efter. I stedet var det ifølge Sundhedskollegiet kravene for opførelsen af fattiginstitutioner fra 1869, som var gældende. Det betød at alderdomshjemmet overtog fattiggårdens standarder for eksempel loftshøjde, størrelse på vinduer og hvor mange kubikmeter luft en beboer skulle have. Eksemplet vidner igen om, at afgrænsningen til fattigvæsenet var flydende. Derudover vidner det også om, at alderdomshjem omkring år 1900 blev opført eksperimentelt og uden direkte forgængere, men alligevel opstod der i dette forsøgsmæssige landskab koblinger til andre institutioner og standarder. Fattigvæsenets institutioner var således både et udgangspunkt, en inspiration og en afvigelse for alderdomshjemmet.

⁴⁶¹ Wingender 1994, s. 147. Da København var en magistratkommune blev planerne for alderdomshjemmene i København ikke indsendt til noget amt, hvilket skyldes at kommunen havde en anden status og et større embedsværk.

⁴⁶² RA, journalsag 2250/1894. Skrivelse fra Sundhedskollegiet til Indenrigsministeriet ang. Randers Alderdomshjem, den 31. Januar 1895.

De midlertidige pilotprojekter omfattede et forsøgsarbejde med at udskille en kategori af mennesker, som kunne modtage alderdomsunderstøttelse, og samtidig sætte institutionelle rammer omkring denne kategori. De to midlertidige hjem forstår jeg som en forsøgsordning, der dels afprøvede tiltag, dels indhentede erfaringer, og dels løste en presserende opgave. I dette arbejde indgik der en række forbedringer af de fysiske forhold, der var med til at differentiere gruppen af alderdomsstøttede fra modtagerne af fattighjælp.

I årene op til indretningen af alderdomshjemmet havde der været en række andre projekter i København, der også optrådte i drøftelserne om alderdomshjemmet. Et af disse projekter var indretningen af fattigstiftelsen Almindelig Hospital på Nørrebro, der måneder forinden var blevet behandlet i Borgerrepræsentationen. Her var det blevet foreslået, at der skulle indrettes opholdsrum på stiftelsen. Det var med dette projekt in mente, at Jacobi sluttede, at alderdomshjemmene "skulle frembyde nogle Fortrin fremfor Stiftelser, der ere bestemte for egenlige Fattiglemmer", og at alderdomshjemmene derfor skulle indrettes med opholdsrum.⁴⁶³

Borgerrepræsentant C.G. Lange pointerede i forlængelse af Jacobis indlæg om opholdsstuen, at han fandt det rimeligt, at også fattigvæsenets stiftelser burde indrettes med opholdsstue. Ifølge Lange udsprang både de fattige og de alderdomsstøttede af de samme sociale forhold. Den forskel at modtagerne af fattighjælp var "blevne tidligere ruinerede burde ikke medføre, at de paa et for deres Velvære saa vigtigt Punkt stilles paa et lavere Trin."⁴⁶⁴ Udover at Langes udtalelse peger på, at kategorierne fattig og alderdomsunderstøttet informerede hinanden, påpegede han også, at der ikke skulle gøres forskel i indretningerne af institutionerne. Udtalelserne om at give de alderdomsunderstøttede bedre forhold skete ud fra et politisk rationale om, at forbedrede boligforhold ville motivere dem, der endnu ikke modtog alderdomsunderstøttelse, til at undgå at komme under fattigforsorgen.

Denne motivation til at undgå fattigforsorgen omtalte borgerrepræsentanten Peter Gjødesen under drøftelserne om de midlertidige hjem således:

⁴⁶³ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1891-92, s. 444.

⁴⁶⁴ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1890-91, s. 446.

Lovens Betydning laa for en stor Del i dens opdragende Karakter. Bevidstheden om, at man ved at undgaa Fattigvæsenet indtil sit 60de Aar kan efter den Tid opnaa taalelige Vilkaar, vilde ægge til at føre Kampen for Tilværelsen paa en langt smukkere Maade, end denne Kamp hidtil er bleven ført af mange Fattige; men en Betingelse herfor var, at de 2 Klasser Forsørgelsesberettigede ikke paa nogen Maade blandes sammen.⁴⁶⁵

Gjødesen fremhævede, at loven ville disciplinere borgere. Hvis man opfyldte betingelserne om at have arbejdet og levet et værdigt liv, skulle man blive sikret i alderdommen og være bedre stillet end med fattighjælp. Denne strategi skulle på sigt komme kommunen til gode, da flere ville undgå fattigvæsenet. Tiltagene til hjælp i alderdom indeholdt, som vi også så i de forrige kapitler, således sociale og politiske ideer om, at de værdigt trængende udgjorde et problem og fortjente hjælp uden fattighjælpens stigmatisering og negative konsekvenser. Det blev også omsat i boligerne, der skulle være bedre og mere hjemlige end fattigvæsenets institutioner.

Istandsættelserne og forbedringerne i form af etableringen af opholdsrum og nedsat normering på sovesalene er eksempler på et ønske om at give de alderdomsunderstøttede bedre vilkår end de fattige og dermed differentiere i forholdene. Alderdomshjemmene adskilte sig imidlertid ikke blot ved at tilbyde andre og bedre, fysiske rammer, men de adskilte sig også lovgivningsmæssigt fra fattighjælpen. Som omtalt var de alderdomsunderstøttede ikke underlagt fattighjælpens negative virkninger. Disse tiltag var med til at afgrænse de alderdomsunderstøttede som borgere, der fortjente bedre forhold end dem, der blev kategoriseret som fattige. Etableringen af en alderdomskategori og alderdomshjem gik hånd i hånd med en differentiering, der var rettet udadtil, men også indadtil.

At de alderdomsunderstøttede på alderdomshjem ikke blev anskuet som en homogen gruppe, er tydelig i debatten om, hvorvidt hjemmene skulle indrettes med opholdsstuer. Her indgik der en afgrænsning mellem mandlige og kvindelige alderdomsunderstøttede, såvel som en afgrænsning udadtil til modtagere af fattighjælp. I Jacobis udlægning af opholdsstuen udgjorde køn en central kategori i den interne differentiering af de

⁴⁶⁵ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1891-92, s. 447.

alderdomsunderstøttede, der også kom til udtryk som forskellige hensyn til deres forhold:

For Mandfolkeafdelingens Vedkommende vilde det navnlig have Betydning at have særlige Opholdslokaler, ikke saa meget for at faa Spisestuer, som fordi Mandfolkene ikke have samme Tilbøielighed som Kvinderne til at tilbringe Dagen ved deres Seng eller Kommode, og mange af dem sætte Pris paa at kunne ryge en Pibe Tobak, hvilket ikke godt kan tilstedes i Soveværelserne. For Kvinderne ansaa han derimod den omhandlede Foranstaltning for at være af ringe Betydning.⁴⁶⁶

Jacobi udtalte ovenstående under drøftelserne om, hvordan de midlertidige hjem kunne indrettes. For Jacobi var det ikke givet, at fællesrummene skulle henvende sig til både mænd og kvinder, men i stedet var fællesrummene en mulighed for at differentiere både gruppen og deres muligheder i hjemmene. Ifølge Jacobi havde mænd brug for steder, hvor de kunne ryge og være sammen, mens kvinder ikke rigtig mentes at have de samme tilbøjeligheder. De blev derimod beskrevet som siddende passive ved deres seng. Udfaldet af drøftelserne var dog, at kvinder også fik opholdstuer, da der ifølge borgmesteren ikke var tale om store udgifter, og da man med opholdsstuer til kvinder kunne "faa Lejlighed til at indhente praktisk Erfaring, der kan komme til Nytte, hvis der engang bliver tale om at indrette varige Alderdomshjem."⁴⁶⁷

De alderdomsunderstøttede beboerne der boede på alderdomshjem, skulle også indordne sig institutionen. Hermed indebar kategoriseringen af at være værdig trængende ikke kun en vurdering af beboernes fortid, men også en evne til på værdig vis at indgå i og blive reguleret af en institution. Der var således tale om en fortsat vurdering af beboernes værdighed. Det kom særligt til udtryk i forhold til overtrædelser af reglementet, der gjaldt på alderdomshjemmene. Reglementet som jeg vil omtale indgående i forbindelse med indrulleringen af beboere på Københavns Alderdomshjem, gjaldt også på de midlertidige alderdomshjem. Reglementet opsatte retningslinjer for beboernes opførsel, der blandt andet indbefattede ud-

⁴⁶⁶ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1891-92, s. 444.

⁴⁶⁷ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1891-92, s. 444.

gangs- og sengetider, og et forbud mod brændevin og druk. Overtrædelse kunne i værste fald medføre, at pladsen på alderdomshjem bortfaldt. En der forbrød sig mod reglementet, var Hans Jørgen Nielsen, der i 1892 mistede sin plads på Frelserens Alderdomshjem. Forud havde embedsmanden Rasch indberettet hans opførsel til borgmesteren i Magistratens 3. Afdeling. Rasch skrev:

Aldersfs. Nr. 39 Hans Jørgen Nielsen har i nogen Tid vænnet sig til at komme sildigt hjem om Aftenen, længe efter den bestemte Tid, og har tilmed af og til været beruset. Sidste Nat blev han borte og kom først hjem i dag kl. 7. Han havde tilbragt Natten paa Stationen. Jeg har gjentagne Gange advaret ham, men uden Nytte.⁴⁶⁸

Forvalteren indstillede Hans Jørgen Nielsen, der også blev omtalt med det nummer, han havde i alderdomsforsørgelsen, til at blive overflyttet til Almindelig Hospitals lemmestiftelse for fattige, gamle, syge og værkbrudne, hvilket Magistratens 3. Afdeling var enig i. I en anden sag blev Lars Nielsen frataget sin plads. I 1895 var der begyndt at komme klager over hans opførsel, der ifølge sagsakterne bestod af "talrige Klager fra hans Stuekammerater" og i indberetninger fra alderdomshjemmet om at han var "hengiven til Brændevinsdrikning", såvel som "en grov og ubehagelig Person". Derfor blev det skønnet, at han "næppe egner sig til at have Ophold i et Alderdomshjem, hvor han kan gaa ind og ud saa ofte han lyster." Følgelig blev også Lars Nielsen overflyttet til Almindelig Hospital.⁴⁶⁹

Sagerne vidner om, at pladsen på et alderdomshjem kunne bortfalde, hvis beboerne ikke lod sig forme af hjemmet tilstrækkeligt, og hvis personernes værdighed af personale og Magistrat blev skønnet tabt. Hermed fortsatte udskillelsen og reguleringen af værdige trængende på alderdomshjemmet. Begge sager illustrerer, at druk og alkohol ikke harmonerede med værdighed, som også Nete Wingender har vist. Hun har vist, hvordan drikkædighed frem til 1961 virkede som en grund til at afvise ansøgninger om alderdomsydelse, herunder også folkepension.⁴⁷⁰ Men

⁴⁶⁸ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1892-95, nr. 39.

⁴⁶⁹ SA, alderdomsforsørgelsessager, 1892-95, nr. 81.

⁴⁷⁰ Wingender under udgivelse.

eksemplerne fra Borgerrepræsentationen indrammer også en forskel mellem fattigstiftelser og alderdomshjem; de fordrukne og grove personer hørte ikke til på et alderdomshjem, men kunne godt få ophold på en lemmestiftelse. Alderdomshjemmet var således forbundet med forventninger og krav om en anden, vedvarende og værdig opførsel og livsførelse.

I det ovenstående afsnit har jeg forsøgt at skitsere, hvordan alderdomshjemmet i bogstavelig forstand blev til igennem udgrænsninger til fattigkategorien, der indebar ideer om, hvad et godt liv i alderdom var. Beboerne der skulle huses blev afgrænset til modtagere af fattighjælp i de politiske diskussioner omkring alderdomshjem, og helt konkret på de midlertidige alderdomshjem. På alderdomshjemmene var der følgelig en adskillelse fra fattigvæsenet og modtagere af fattighjælp, men her var også en sammenflydning, der kom til udtryk i lån af bygninger, inventar og begreber.

Alderdomshjemmet var altså omdrejningspunkt for fortløbende forsøg, eksperimenter og diskussioner, som overordnet handlede om, hvordan gamle borgere skulle huses, når de på grund af loven ikke længere kunne bo sammen med modtagere af fattighjælp. Det var hverken givet, at alderdomshjemmet skulle blive til en varig institution, eller givet, hvordan det skulle indrettes og benævnes. Og dog var det en institution, der blev til i en specifik kontekst og med en særlig forhistorie, uden at det var givet i en lovgivning eller med præcedens for, hvordan alderdomshjem skulle praktiseres.

Et nyt og finmasket Københavns Alderdomshjem

1901 stod det første permanente alderdomshjem i København færdigt. Det lå på Guldbergsgade på Nørrebro ved siden af fattigvæsenets stiftelse Almindelig Hospital. Hjemmet var tegnet af arkitekten Gotfred Tvede, og var præget af tidens nationalromantiske og monumentale formsprog, der også fandtes i skoler, sygehuse, rådhus og jernbanestationer.⁴⁷¹ Det var opført i røde mursten med et dunkelblåt, glaseret tegltag og kunne huse 470 beboere i sine tre fløje, som var projekteret således, at der senere ville kunne udvides med en fjerde fløj. Sidefløjene havde op til fire etager,

⁴⁷¹ Fich m.fl. 1995, s. 16.

mens hovedfløjen havde tre etager. Hjemmet blev både kaldt for Københavns Alderdomshjem og Salem, der betyder fred.⁴⁷² I frisen over porten til bygningen var der indhugget en inskription, som indikerede hvem der skulle bo i hjemmet, hvad de skulle der, og hvem der havde opført det: "Aar 1901 rejste Københavns Kommune dette Alderdomshjem, skrøbelige Gamle til Pleje og Hvile."⁴⁷³

Med det nye alderdomshjem ophørte Frelseren og Nikolai med at virke som alderdomshjem. Ifølge flere samtidige betragtninger var alderdomshjemmet en kærkommen erstatning for de to midlertidige hjem, som journalisten Carl Lehman i 1902 i en artikel i *Illustreret Tidende* beskrev som "forfaldne Bygninger [der] var alt andet end tidssvarende".⁴⁷⁴ I modsætning hertil beskrev Lehman det nye alderdomshjem i positive vendinger, blandt andet var trappeopgangene "ualmindelig magelige, næsten palæagtige", og gården var som en "malerisk pergola". Han bemærkede også, "at alle Etagerne er forsynede med moderne Toiletrum, Opvaskerum og Smaakøkkener, ligesom Stuekoner og Plejersker har Værelser i umiddelbar Nærhed af Belægningsstuerne." Lehman bemærkede ydermere, at der over indgangen til selve hjemmet var indskrevet endnu et motto: "Se i Høst med tak Tilbage, med Fortrøstning frem", og konkluderede at "Beboerne her har fundet et virkeligt Hjem paa deres gamle Dage."⁴⁷⁵ At dømme fra Lehmans beskrivelse var Salem et alderdomshjem, der i 1902 ikke lod meget tilbage at ønske.

Lehmans begejstrede omtale af alderdomshjemmet rejser en række spørgsmål om karakteren af det nye hjem. Hvilken form for hjem var det, hvor mennesker i livets høst sagde tak og så fortrøstningsfuldt frem? Og hvordan og med hvilke aktører, indretninger, regler og normer blev det gjort til et "virkeligt Hjem"? I det følgende vil jeg forsøge at besvare disse spørgsmål ved at fokusere på det relationsarbejde, der både filtrerede hjemmet sammen med fattighuse og hospitaler, og som differentierede hjemmets beboere internt.

⁴⁷² Annelise Jørgensen & Hansen 1992, s. 10.

⁴⁷³ SA, RIA- 25. Arkitekttegning over Københavns Alderdomshjem. Udateret.

⁴⁷⁴ Lehman 1902, s. 56.

⁴⁷⁵ Lehman 1902, s. 57. Original kursivering.

Udsnit af facade med port til indgangen af Københavns Alderdomshjem. Over porten var der ifølge tegningen foreslået en marmortavle med ordene: "Aar 1901 indviedes denne Bygning, som Københavns Kommune opførte til Bolig for gamle Borgere". SA, journalnummer A 73.109.

I 1923 dokumenterede fotografen Peter Elfelt livet i og omkring bygningerne fra Københavns Alderdomshjem, der ses på fotografiet. Bygningerne var på dette tidspunkt blevet til en del af institutionen De Gamles By. Foto: Peter Elfelt, SA. 1923.

Da alderdomshjemmet blev drøftet i Borgerrepræsentationen i 1896, indgik skitser af, hvordan hjemmet skulle se ud. Et medlem H.P. Ørum beskrev, at det ikke lignede en stiftelse, men at det snarere så ud som et jomfrukloster eller en herregård. Et andet medlem Kristoffer Klausen, havde indtryk af at det lignede et hospital fra renæssancen og placerede alderdomshjemmet i en historisk fortælling:

Dengang byggede man Hospitaler for adelige, derefter maaske nærmest for det højere Bourgeois; nu, da man er mere demokratisk, bygger man Alderdomshjem i Erkendelse af, hvad Samfundet skylder Arbejdets veltjente Veteraner.⁴⁷⁶

Alderdomshjemmet skulle være hjem for dem der havde ydet og arbejdet, og som derfor fortjente et hjem derefter. Det var et hjem, der medierede dette forhold mellem samfundet og de arbejdende folk. Det skulle altså være et godt hjem med gode forhold.

Modsat naboerne på Almindeligt Hospital kunne husfællerne forlade alderdomshjemmet uden tilladelse, da det blev anset som en borgerlig ret at gå, når man ville. Ifølge Jacobi skulle beboerne dog ikke gå ind på naboinstitutionen, ligesom naboerne ikke skulle gå ind på alderdomshjemmet: "At lade Beboerne spadserere ind paa Almindelig Hospitals Grund vilde han ikke finde rigtigt. Der maate da ialfald opføres et Plankeværk som Skjel."⁴⁷⁷ Det var et symbolsk og materielt hegn, der skilte de to forsørgelsesklasser og institutioner fra hinanden, og gjorde at husfællerne kunne forlade alderdomshjemmet, men ikke alle kunne komme ind.

Ser vi nærmere på hjemmets personale, havde en stor del af dette plejeopgaver. Personalet bestod af en maskinist, en portner, en opsynsmand, en opsynskone, en vægter, en sygestuekone, 14 stuekoner, dels ved plejeafdelingen, dels ved de almindelige stuer, 17 stuepiger og stuekarle, seks private vågekonger og to mandsvagter.⁴⁷⁸ Derudover var der en leder, reserve-læge og præst. Flere af de ansatte såsom præst og læge var også ansatte på Almindelig Hospital. Forbindelsen mellem de to institutioner indgik også i valget af grunden til hjemmet. Her havde Magistraten fremhævet,

⁴⁷⁶ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1897-98, s. 216-17.

⁴⁷⁷ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1896-97, s. 171.

⁴⁷⁸ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1900-1901, bilag, s. 9.

26		
Endvidere opføres:		Kr. Ø.
460 Fag Gardiner i Følge Overslag: 4.500 Kr.	Transport.....	34.662. 10
Til Gardinstænger kalkuleres.....	500 —	
Til Luft- og Vandpuder samt Gummitøj opføres	5.000.	
Til Lægereksviser kalkuleres	600.	
Til Flytning af Hascellerne og Inventariet anslaaes	1.000.	
Til Eftersyn og Maling af det ældre Inventarium	1.000.	
og til uforudsæelige Udgifter kalkuleres	5.237. 90	
	47.500.	
Heri afgaer, hvad der antages at indkomme ved		
Forauktionering af de ældre Alderdomshjems		
udrangerede Inventarier	500.	
	47.000.	

Almindelig Hospital afgiver følgende Inventarier til det nye Alderdomshjem:	
4 Par linnede Benklæder	6 Hovedmadratser med Krølhaar.
til Gangkarle.	
30 Par uldne Benklæder til 100 hele Undermadratser med Patienter.	Tang.
20 Blee.	100 Hovedmadratser med Tang.
50 Dynr.	115 Hovedpuder.
50 Par Lædertøfler.	30 Krandse.
250 Halstørklæder.	20 Rullepuder.
20 uldne Huer.	12 Skjorter.
60 Bomuldskjoler.	10 Slobrokke.
100 Kløkker.	150 Par uldne Strømper.
500 Lagner.	175 linnede Trøjer til Kvinder.
200 Lemmetørklæder.	60 » » » Mænd.
60 Løngetter.	25 uldne » » do.
35 hele Undermadratser med Krølhaar.	300 uldne Sengtæpper.

100 forskellige Knive.	250 Pudevaar.
16 Kommoder.	500 Bøger til Biblioteket.
50 Jærnsenge.	76 Kommoder.
40 Sengbestæ.	20 Hængelæse.
120 Blikskaale.	4 Stkr. 1 Pds. Lødder.
3 Medicin-Skabe.	12 — 2 — —
10 Madskabe.	4 — 5 — —
3 Opyrskerskabe.	4 — 10 — —
4 forskellige Skabe.	
12 emailerede Metalpande til Havsuppe.	
36 Trespande.	
55 Armstole.	
24 almindelige Stole.	

250 Pudevaar.	Den hele Beholdning af: Dynr.
30 Viskestykker.	Haandklæder.
75 Forklæder til Funktionærer.	Lagner.
30 Kjøler	Undermadratser.
10 Kløkker	Hovedmadratser.
3 Metalballier.	Overtrek til Dynr.
63 forskellige mindre Bordre.	Hovedpuder.
3 Støbebrætter.	Skjorter.
10 Spisebrætter.	Serke.
6 Stikbækkener af Metal.	Pudevaar.
10 Fejespaan.	
10 Kander af Metal.	
120 Gaffer.	
6 Kasseroller.	
4 Brødknive paa Brædt.	

De nu værende Alderdomshjem afgive følgende Inventarier til det nye Alderdomshjem:	
Endvidere:	
3 Kogeapparater.	
57 Spyttebakker.	
6 Metalballier.	
48 mindre Bordre.	
19 større »	
3 Skrive- »	
8 Havebænke.	

Udsnit af liste over det inventar der blev overflyttet fra Almindelig Hospital og fra de midlertidige alderdomshjem. Bilag fra Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger, 1900-01, s. 26-27.

at beliggenheden op ad Almindelig Hospital var forbundet med en række økonomiske fordele. På grund af beliggenheden ville alderdomshjemmet blandt andet kunne få let adgang til varme, vask og ventilation fra naboinstitutionen.⁴⁷⁹ Og som ved de midlertidige hjem blev også forplejningen leveret fra køkkenet på Almindelig Hospital.

Porøsiteten af grænserne mellem kategorierne fattig og alderdoms-understøttet kom ligesom på de midlertidige hjem også til udtryk i inventaret. Til indretningen af det nye alderdomshjem blev der dels indkøbt nyt, men det der kunne genbruges af inventar og beklædningsgenstande fra de midlertidige alderdomshjem, og hvad Almindelig Hospital kunne undvære, blev overflyttet til det nye hjem. Fra de midlertidige hjem blev der blandt andet overført benklæder, bleer, dyner, lædertøfler, halstørklæder, skjorter, lagener, lommestørklæder, madrasser, puder og køkkenudstyr. Fra de midlertidige alderdomshjem kom der eksempelvis spytbakker, borde, stole, havebænke, kommoder, bøger og senge med.⁴⁸⁰

Ved opførelsen af alderdomshjemmet blev lys og luft vægtet højt. Lys og luft var helt centrale elementer i datidens arkitektur og for datidens sundhedsbevægelser og dermed også i de institutioner, der på den tid blev opført for syge, børn og gamle. Nok var det ikke muligt at modvirke og behandle alderdommens sygdomme, men lys og luft kunne mildne dem og give de gamle bedre livsbetingelser. Lysindfaldet blev søgt optimeret ved, at sidefløjene blev indrettet med store sengestuer, der havde store vinduespartier orienteret mod syd. Værelserne ledte ud til en sidekorridor med vinduer, der også var søgt at gøre lys, så den indbød til ophold. Sidekorridorerne var mørke på grund af deres placering mod nord. Dette søgte man at omgå, ved at ved sætte glas i dørene til sengestuerene og mod trappeopgangene og dermed skabe lysindfald fra syd.

Under drøftelserne i Borgerrepræsentationen om, hvordan alderdomshjemmet skulle udformes, blev der trukket på ideer fra hospitalsbyggeri, der blev kombineret med erfaringer fra de to midlertidige hjem. Det var et tema, efter hvilken model og bygningstype hjemmet skulle opføres: Skulle det være en stor og sammenhængende bygning forbundet med korridorer og gange, eller skulle det bestå af en række mindre byg-

⁴⁷⁹ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1896-97, s. 164.

⁴⁸⁰ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1900-1901, bilag, s. 26-28.

ninger, der fungerede uafhængigt af hinanden, i en såkaldt pavillonmodel?

I Borgerrepræsentationen fremførte Gustav Philipsen kritik af den store bygning, som han fandt kasserneagtig, og selvom den måske blev indrettet hensigtsmæssigt ville der "samle sig daarlig Luft og Mikrober af forskjellig Art, og man maatte derfor være betænkt paa med Lethed at kunne skaffe sig af dermed og mulig, ligesom det sker ved Anlæg af Hospitaler, anvende Pavilonsystemet."⁴⁸¹ Pavillonmodellen blev i den sidste del af 1800-tallet introduceret som en ny strategi til bygning af særligt hospitaler. Modellen, der blandt andet kendes fra Bispebjerg Hospital i København, bestod af en række spredte og mindre bygninger, og byggede på den ide, at luften udgjorde en smittespreder. Ved at adskille bygninger og afdelinger var det ideen at smitterisici ville blive minimeret.⁴⁸²

Historikeren Jeanne Kisacky beskriver, at luften imellem bygninger ikke bare udgjorde et tomt rum, men at det var en central del af en helbredende og sygdomsforebyggende strategi, hvor rummet mellem bygningerne "provided a reservoir of fresh air and acted as a buffer to keep the contaminated air from one part of the building from infiltrating another."⁴⁸³

I indretningen af alderdomshjemmet blev der trukket på elementer og inspirationer i forhold til lys, luft, korridorer og pavilloner fra hospitalsbyggerier. Relationen til hospitaler var ligesom til fattigvæsenets stiftelser porøs, og både adskillende og sammenflydende.

I valget af den sammenhængende model blev det i Borgerrepræsentationen pointeret, at der var en elasticitet i den, som der ikke var i pavilonsystemet.⁴⁸⁴ Det betød, at det løbende var muligt at tilpasse størrelsen af hjemmets forskellige afdelinger, hvilket ville være sværere med små, adskilte bygninger. De forskellige afdelinger var forbundet igennem et system af korridorer. Historikeren Leslie Topp bemærker i forhold til psykiatriske anstalter, at korridorsystemet både indbefattede en udvidelse af institutioner, der fandt sted på en langt større skala end hidtil, såvel som at der i systemet også var indlejret en rumlig adskillelse mellem køn og

⁴⁸¹ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1896-97, s. 175.

⁴⁸² Dirckinck-Holmfeld 2015; Kisacky 2017.

⁴⁸³ Kisacky 2017, s. 35.

⁴⁸⁴ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1896-97, s. 207.

funktioner. Derudover implicerede korridorsystemet bevægelse mellem institutionens forskellige opdelinger såsom administration, behandling, ophold og søvn.⁴⁸⁵

Jeg har beskrevet, at de midlertidige hjem særligt indgik i relation til fattigvæsenets stiftelser, der både blev udgrænset som en anden institutionstype, men som de midlertidige hjem også flød sammen med. Anderledes forholdt det sig med det permanente alderdomshjem, der ikke kun indgik i relation til fattigvæsenets stiftelser, men også til hospitaler, hvorfra der blev hentet inspiration i form af modeller, lys og luft.

På det nye hjem blev der differentieret mere mellem beboerne end på de midlertidige hjem, hvilket indretningen også vidner om. En af de erfaringer, der var indhentet fra de midlertidige alderdomshjem, var at der var forskellige grupper af beboere, som hjemmet skulle indrettes efter, og at fordelingen af grupperne varierede. Dette forklarede Jacobi således:

Erfaringen viser ret betydelige Variationer fra det ene Aar til det andet, uden at Grunden dertil kan paavises; til sine Tider er der f.Eks. Flere Mænd, til andre flere Kvinder. Der maa derfor i Bygningen være en vis Elasticitet.⁴⁸⁶

Udover at sikre fleksibilitet i forhold til den kønsmæssige sammensætning af beboerne blev det også påpeget, at der skulle kunne tages hensyn til fordelingen mellem plejekrævende og gamle arbejdsudnyttelige personer. I forhandlingerne om det nye alderdomshjem havde Jacobi beskrevet, at der var to overordnede grupper af beboere på alderdomshjemmene. Den ene gruppe "behøve en stadig ialfald omhyggelig Pleie, stadigt Lægetilsyn og tildels Hjælp af Sygepleiersker, fordi de mere eller mindre ere ude af Stand til at hjælpe sig selv." Den anden gruppe var ikke plejekrævende, men bestod af mennesker, der ville have godt af at være på et hjem. Det var:

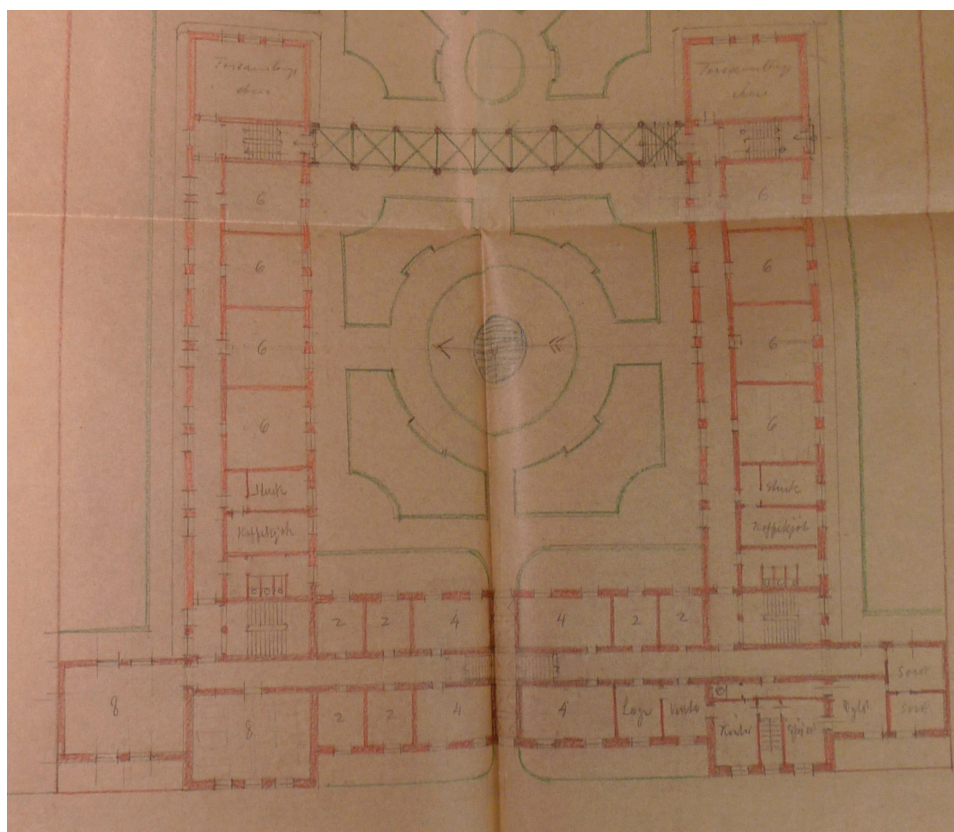
(...) gamle arbejdsudnyttelige Personer, som hverken have Venner eller nære Slægtninge eller nogetsomhelst Tilholdssted, hvor de kunde finde Støtte. For mange af dem gjælder det, at det vilde

⁴⁸⁵ Topp 2017, s. 118.

⁴⁸⁶ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1896-97, s. 207.

Ophold og opstilling i korridoren på Frederiksberg Alderdomshjem fra 1909.
Foto: Johannes Hauerslev, FS.

Udsnit af plantegning over stueetagen på Københavns Alderdomshjem. Korridorer forbandt beboernes værelser med fællestuer. SA, journal 32.

være meget haardt, om man, naar de anmode om Hjælp, vilde lade dem bo ensomt i et lille Værelse og lade dem klare sig selv.⁴⁸⁷

Her var der altså to forskellige grupper, dem med skrøbeligt helbred og dem med få sociale kontakter og støtte, som behøvede mindre pleje. Det var to grupper, der korresponderede med portens indskrift om, at hjemmet tilbød både pleje og hvile. Andetsteds i Borgerrepræsentationens forhandlinger omtalte Jacobi, at der var "3 eller 4 Grupper af Mennesker, som ikke kunne blandes sammen; i alt Fald kan det kun ske i ringere Grad". De fire grupper var hankøn, hunkøn, ægtepar og plejekrævende beboere.⁴⁸⁸ Der var med andre ord forskellige måder at gøre alderdomshjemmets interne kategorier op på, og der var forskel på beboere. Dette fandt vej ind i indretningen af alderdomshjemmet, både som et hensyn til forskellige slags beboere, og som en praktisk foranstaltning der imødekom behovet for fleksibilitet. Som nævnt beskrev jeg adskillelsen til fattigvæsnet som en fremtrædende relation ved de midlertidige alderdomshjem. Anderledes har jeg udlagt den interne differentiering som et andet og iøjnefaldende relationelt element ved indretningen af Københavns Alderdomshjem.

Alderdomshjemmet blev indrettet til at rumme tre afdelinger henholdsvis stue-, pleje- og senere en decideret sygeafdeling. Udover at den arkitektoniske opdeling af alderdomshjemmet differentierede beboerne, forstår jeg også opdelingen som en konkretisering af ideer om faser og forløb i alderdom, der afspejler en degeneration i retning af stadig mere omfattende omsorg.

I kælderetagen lå der bade, garderobe og magasiner. Stueafdelingen var beliggende i stueetagen og på første sal og var tiltænkt beboere, der mere eller mindre selv kunne klare af- og påklædning og spisning.

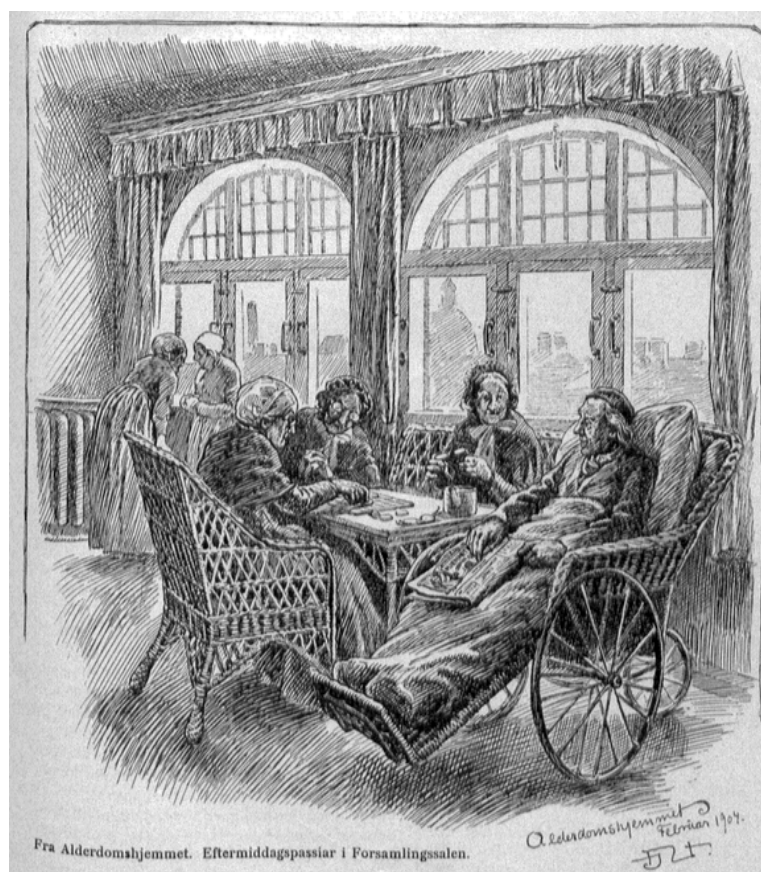
I stueetagen lå også administration, kontorer, bibliotek, forvalterbolig, lægebolig, konsultationsstue og et modtageværelse for præsten.⁴⁸⁹

I 1904 bragte *Ugebladet Hjemmet* en reportage fra alderdomshjemmet, hvor der indgik en række indgående beskrivelser af dele af hjemmet. Reportagen udgør en næsten etnografisk beskrivelse af hjemmet og et andet

⁴⁸⁷ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1896-97, s. 166-167.

⁴⁸⁸ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1897-98, s. 207.

⁴⁸⁹ Jørgensen 1969, s. 91.

I Hjemmets reportage indgik der også en række blyantstegninger fra Københavns Alderdomshjem. Gennemgående blev beboerne portrætteret inaktive, i sengen, sidende i opholdsstuen eller i en kørestol der blev skubbet. Ugebladet Hjemmet 1904.

blik på samme, end de politiske drøftelser og arkitektens tegninger. I reportagen blev stueafdelingen beskrevet:

Vi gaar op ad de brede Trapper og gennem de store, lange Gange, langs hvis Sider Værelserne ligger. Stille og Fredeligt vandrer Mænd og Kvinder om, nogle i Samtale eller i Tavshed, andre syslende med de Smaagærninger, Livet eller Arbejds-trangen endnu paalægger dem. Kigger vi ind i Stuerne, ser vi snart nogle gamle Koner og Mænd, der deler Værelse, eller der aabner sig et rørende Interiør, hvor et aldrende Ægtepar sidder mellem de faa Møbler, den mørkegrønne Kommode og Sengen med det snehvide Overtræk. Alle rejser sig og hilser venligt, naar vi banker paa.⁴⁹⁰

På stueafdelingen var der ro, tale, aktiviteter og ægtepar der sad sammen. Beboerne rejste sig, når der blev banket på døren. Beboerne boede på sengestuer, der var en række dobbeltværelser, forbeholdt ægtepar, mens enlige boede fire til seks beboere på hver sengestue.⁴⁹¹ På sengestuerne var der til hver beboer en lænestol med puder, mens borde, servante og klædeskabe var til fællesbrug.⁴⁹²

På stueafdelingen var der også fire kønsopdelte opholds- og spise-stuer, der var fordelt med to stuer på to forskellige etager. I *Hjemmets* reportage var det et alderdomshjem, hvor omsorgen for beboerne kom til udtryk ved, at der blevet taget hånd om beboerne, og at der var mulighed for ro:

Paa alle Maader er der sørget for de gamle Pensionærers Velbefindende. Der er fire Fællesspisestuer med Smaaborde, saa hvem, der passer sammen, kan finde hinanden i Ro for Andre; der er Opholdsstuer for Kvinderne og for Mændene, der sidder og ryger og læser deres Aviser.⁴⁹³

⁴⁹⁰ "Et Besøg paa Alderdomshjemmet", 1904

⁴⁹¹ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1896-97, s. 201. *Københavns Alderdomshjem* 1914, s. 6. I arkitekttegningerne var der imidlertid skitseret, at der i enkelte af sengestuerne kunne være op til otte beboere i en stue. Normeringen forstår jeg som noget, der kunne justeres ud fra hensyn og forestillinger om et godt liv på alderdomshjem. SA, journal 32. Tegninger fra Stadsarkitekten.

⁴⁹² Rasch 1914, s. 61-63.

⁴⁹³ "Et Besøg paa Alderdomshjemmet", 1904

Alderdomshjemmet, Stueafdelingen for Kvinder.

Beboerne boede og sov på kønsopdelte sengestuer sammen med andre beboerne. På fotografiet øverst fra stueafdelingen på Københavns Alderdomshjem ser vi individuelle kommoder og senge, men fælles skabe og lys. Foto efter Rasch 1914, s. 64. På det nederste foto får vi indblik ind i en sengestue på Frederiksberg Alderdomshjem. Foto: Johannes Hauerslev, 1909, FS.

Selvom *Hjemmets* reportage nok er malerisk og forskønnende, så vidner den om, at nogle af de små aktiviteter, som udspillede sig på alderdomshjemmet, foregik differentieret i forhold til køn, civilstand og helbred. Derudover vidner den også om, hvordan alderdomshjemmet var et offentligt anliggende og var fokuspunkt for forskellige blikke og vurderinger. Det spændte blandt andet over politiske drøftelser og reportager i ugeblade og aviser, og udgør et materiale, som jeg knytter sammen til at beskrive og analysere alderdomshjemmet.

Plejeafdelingen lå på anden sal og var for dem som måtte have stadig hjælp. Anden sal husede også operationsstue, konsultationsrum, medicin-stue og to liggehaller til husfællerne i pleje- og sygeafdelingerne.⁴⁹⁴ Forskellen mellem afdelingerne bemærkedes også i reportagen i *Hjemmet*, som en dårligdom der intensiveredes desto højere man kom op:

Plejeafdelingen er paa 2den Sal; her er Sundheden jo ringere end nedenunder, og man ser meget mere til Sygepassere og Sygeplejersker end nedenunder. Paa tredje Sal har de helt Daarlige hjemme; det er et trist Syn at se alle disse Stakeler, der er mer eller mindre sløve og mest ligger hen paa Sengene i en Døs. Ud mod Trapperne er Dørene her aflaaede til Stadighed.⁴⁹⁵

På den tredje etage var sygeafdeling, der var for syge, "ildelugtende og urolige", som havde brug for intensiv pleje.⁴⁹⁶ Bemærkelsesværdigt er det, at dørene på sygeafdelingen var aflåste. Øverst var dørene altså låste, og det var her, de mest svage og syge beboere blev placeret. Jacobi argumenterede for, at denne placering var den mest fordelagtige da

(...) omtrent de 25 pCt. til enhver Tid ville være saa svage, at de aldrig kunne forlade Stuen, adskillige af dem end ikke Sengen, og til disse vil der derfor den øverste Etage uden Gene, ja end-og med Fordel kunne anvendes.⁴⁹⁷

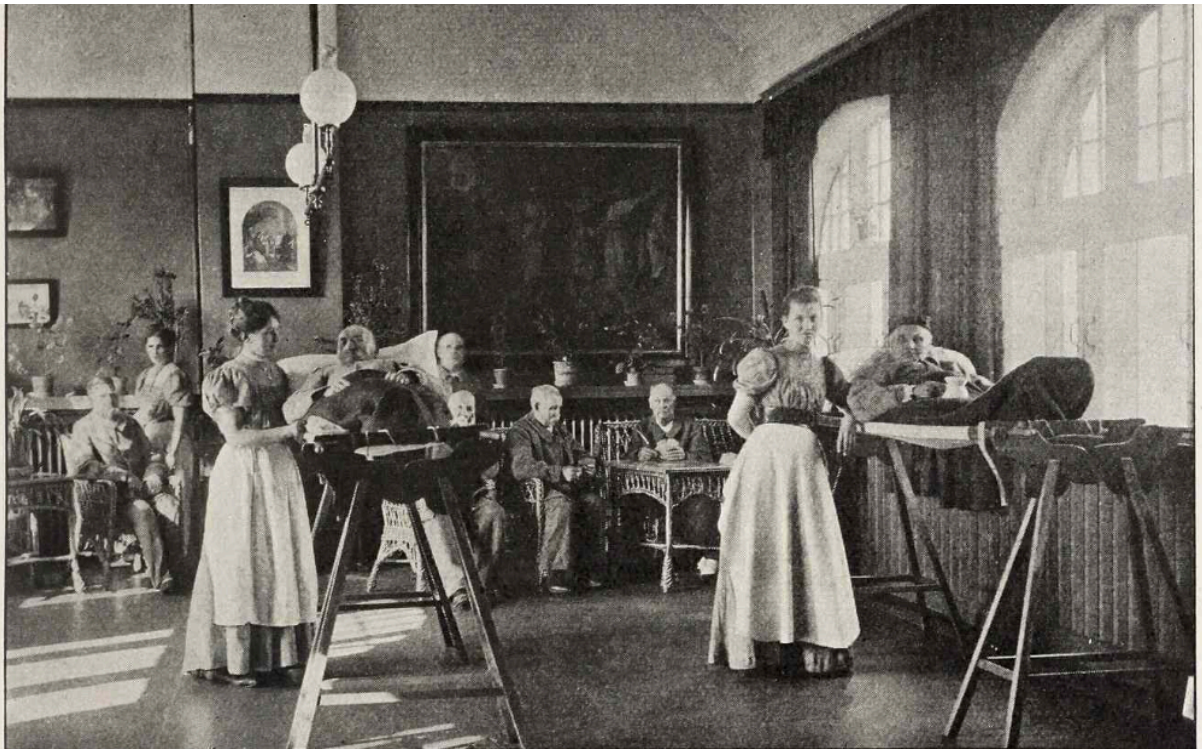
Placeringen af sygeafdelingen øverst betød at de, der var bedre gående, blev placeret nederst i bygningen og med lettere adgang til haven.

⁴⁹⁴ *Staden Københavns Alderdomshjem* 1910, s. 1–2.

⁴⁹⁵ "Et Besøg paa Alderdomshjemmet", 1904

⁴⁹⁶ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1897-98, s. 201.

⁴⁹⁷ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1896-97, s. 165.

Alderdomshjemmet, Stueafdelingen for Mænd.

Øverst, opholdsstue på almindelig afdeling i De Gamles By. 1923. Foto: Peter Elfelt, SA.
Nederst, opholdsstue på stueafdelingen for mænd. Foto efter Rasch 1914, s. 63.

Efter opfordring fra Magistraten leverede arkitekten Gotfred Tvede i 1915 et forslag til en udvidelse af alderdomshjemmet. Udvidelsen, der aldrig blev virkeliggjort, skulle bestå af en sygeafdeling med 310 pladser, hvor der var en særlig afdeling for "ca. 60 urolige og særlig urenlige Patienter".⁴⁹⁸ Jeg forstår forslaget som en kommentar til det daværende alderdomshjem, og som et udtryk for, hvordan observationer og erfaringer blev inddraget aktivt i udviklingen af hjemmet.

Et af tiltagene heri handlede om at der på sygeafdelingen også skulle være opholdsstuer. Tvede skrev: "Endelig ønskes et Par Opholdsstuer for de mandlige Patienter, der ikke er sengeliggende hele Dagen, hvor de kan ryge en Pibe, for ikke at forurene Luften i Stuer og paa Gange."⁴⁹⁹ En opholdsstue manglede i sygeafdelingen på alderdomshjemmet, men den var i forslaget kun forbeholdt piberygende mænd. Pibe-referencen rummer et ekko af Jacobis kommentar omkring, at kvinder nok ikke havde brug for opholdsstuer i de midlertidige alderdomshjem. Men hos Tvede var det ikke sådan. Nok var stuen tiltænkt mænd, men der var ingen eksplicit formulering om, at kvinderne ikke havde brug for en opholdsstue. Snarere var det mændene, der havde brug for en opholdsstue, og argumentet var hygiejnisk.

Sygeafdelingen beskrev Tvede som noget for sig, det skulle ikke være "et hypermoderne Hospital", men "en Bygning, hvor de gamle alligevel under gunstige Forhold skal kunne befinde sig saa vel og saa hyggeligt som det er muligt at skaffe dem det."⁵⁰⁰ Hermed adresserede Tvede også hospitalet som et sted, der ikke var hjemligt, og hvor det ikke var særlig rart at være, og sådan skulle der ikke være på alderdomshjemmet, heller ikke på dets sygeafdeling. At det var sygeafdelingen, der skulle udvides, afspejlede ligeledes erfaringer med, hvem der udgjorde beboerne på alderdomshjemmet.

I en skrivelse fra Københavns Kommune, der præsenterede alderdomshjemmet, indgik der en række oplysninger om regnskabsåret 1908/09, der opgjorde alderdomshjemmet i tal. Skrivelsen vidner om, at talomsættelige informationer om blandt andet dødelighed, alder, affældighed og økono-

⁴⁹⁸ SA, A-journal 81. Skrivelse til Magistratens 3. Afdeling fra Gotfred Tvede, april 1915.

⁴⁹⁹ SA, A-journal 81. Skrivelse til Magistratens 3. Afdeling fra Gotfred Tvede, april 1915.

⁵⁰⁰ SA, A-journal 81. Skrivelse til Magistratens 3. Afdeling fra Gotfred Tvede, april 1915.

mi blev skønnet centrale i en præsentation af hjemmet på linje med fotografier og sproglige beskrivelser.

Sygestue i De Gamles By, 1923. På sygestuen ser vi at sengene ikke var forsynet med individuelle lampetter, men at lyset var fælles. Foto: Peter Elfelt, Københavns Stadsarkiv.

Et af de tal, der blev fremhævet, var dødelighedsprocenten, hvor knap hver fjerde beboer døde inden for et regnskabsår. Herudover blev der også sat alder på beboerne. Det skete på to måder: Dels igennem gennemsnitsalder, der for mænd var 76 år og for kvinder 77,42 år, og dels ved at inddele i aldersgrupper. Af 578 beboere var 61 mellem 60 og 70 år, 227 personer var mellem 70 og 80 år, og 142 beboere mellem 80 og 90 år. En anden måde at differentiere beboerne på var inden for en afdeling. På alderdomshjemmets plejeafdeling, der husede 148 husfæller, var 42 konstant sengeliggende, 27 sengeliggende størstedelen af dagen, 36 var ude af stand til at spise, 88 uklare, 83 urenlige.⁵⁰¹ Det var altså tale om en række differentieringer af beboerne på plejeafdelingen, i forhold til køn, alder,

⁵⁰¹ *Staden Københavns Alderdomshjem 1910*, s. 3.

helbred og plejebehov. Tallene vidner om variationen i de måder, hvorpå beboerne blev opgjort og differentieret internt.

I det foregående har jeg vist, hvordan alderdomshjemmet var indrettet og hvordan hjemmet indgik relationer, der både etablerede ligheder og forskelle udadtil til andre institutionstyper såsom fattighus og hospital. Mens jeg beskrev adskillelsen til fattigvæsenet som en central relation ved de midlertidige hjem, indgik Københavns Alderdomshjem også i relation til hospitaler. Derudover er det en iøjnefaldende forskel, at de interne differentieringer fyldte mere på det nye alderdomshjem, mens adskillelsen udadtil til fattigkategorien fyldte mindre. Der var tale om en sammensat gruppe af beboere. Beboerne var frie borgere, men det indebar også at man var beboer på en særlig måde.

At blive beboer på det nye hjem

I det følgende analyserer jeg, hvordan hjemmet bearbejdede og indrullede de alderdomsunderstøttede som beboere på et alderdomshjem.

Som omtalt i afsnittet om sagsbehandling var en plads på alderdomshjem noget, andrageren i udgangspunktet aktivt selv skulle ansøge om. Ansøgningen kunne være en kortfattet formulering om andragerens situation og ønsket om en plads på alderdomshjem. Ansøgningen kunne desuden være vedlagt en lægeattest, der forklarede, at andrageren led af alderdomssvagthed, var uarbejdsdygtig og velegnet til en plads på alderdomshjem.⁵⁰²

Reservelægen ved alderdomshjemmet, P. Liebmann, skrev i 1909 om erfaringerne med pleje af beboerne. Liebmann beskrev her, at der i løbet af institutionens første år var sket en forskydning af beboerne og af plejen, der også afspejlede sig i, at kriterierne for hvem der blev optaget, ændrede sig. Indledningsvis var der en lille sygeafdeling, og størstedelen af personalet var ikke uddannet i sygepleje. Dette ændredes dog i takt med, at beboersammensætningen ændredes:

Samtidig med at Tilgangen blev vanskeligere, idet den maatte tilpasses efter Dødeligheden, blev Affældighedsgraden af de indlagte langt større end i Begyndelsen, og de Erfaringer med

⁵⁰² FS, journalsag nr. 57.

Hensyn til Plejen og Behandlingen, som i Tidens Løb blev indhøstede, tydede mere og mere paa Nødvendigheden af en hospitalsmæssig Behandling.⁵⁰³

Det betød, at en stadig større del af beboerne skulle huses på sygeafdelingen, hvilket ifølge Liebmann dels var begrundet i akutte og kroniske sygdomme, og dels i det som lægen beskrev som stor "Affældighed".⁵⁰⁴ Ifølge Liebmann betød det også, at affældighed blev et stadigt vigtigere kriterium for optagelse på hjemmet. Pladsmanglen havde som hovedårsag dødeligheden på alderdomshjemmet, beboerne skulle med andre ord dø, før at der blev plads til nye beboere, hvilket førte til pladsmangel.

Liebmann omtalte også kravene for optagelse på alderdomshjemmet som begrænset til dem, der "ikke kan sikres vedkommende Ophold og Pleje i Privathjem, hos Familie eller Paarørende, hvad enten dette nu beror paa, at den gamle er for affældig eller paa svigtende Evne eller Vilje hos Familien."⁵⁰⁵ Optagelseskriterierne beroede ifølge Liebmann på alder, affældighed og tidligere livsvilkår, der indbefattede trang, værdighed og muligheden for forsørgelse uden for alderdomshjemmet.

Der var også situationer, hvor det kunne blive nødvendigt at presse på for at få en alderdomsunderstøttet på alderdomshjem, og hvor lægelige anvisninger om dette indgik. Hvis personen i disse tilfælde fortsat nægtede at lade sig indlægge på sygehus eller plejestiftelse, kunne det få den konsekvens, at alderdomsunderstøttelsen bortfaldt og personen blev flyttet til fattighjælp.⁵⁰⁶

Blev ansøgningen imødekommet, var det næste skridt at finde ud af, om andragen skulle på den del af alderdomshjemmet for beboere med brug for mere intensiv pleje, eller om personen skulle i den almindelige afdeling. I skrivelsen fra Tvede om udvidelsen af alderdomshjemmet omtalte han ankomsten til Alderdomshjemmet:

Ordningen er jo saaledes, at enhver ny Husfælle, som ankommer til Hjemmet modtages af saavel Forvalter som Læge, vedkommende benytter straks Optagelsesbadet og kommer til sengs, derefter tages Bestemmelse om, hvor og i hvilken Afde-

⁵⁰³ Liebmann 1909, s. 95.

⁵⁰⁴ Liebmann 1909, s. 96.

⁵⁰⁵ Liebmann 1909, s. 96.

⁵⁰⁶ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 21.

ling Vedkommende skal anbringes, er det en syg eller særlig svag Person, kommer han eller hun paa Sygehjemmet, er det en rask og rørig, i Alderdomshjemmets gl. Bygning.⁵⁰⁷

Det var en ankomst og en indrullering i en institution, der indebar modtagelse, renselse i form af et "optagelsesbad" og derefter ro, mens fagpersoner udførte en intern differentiering og vurdering af husfællen for at bestemme, i hvilken afdeling vedkommende hørte til. Liebmann omtalte, at vurderingen i praksis foregik ved, at den nye beboer blev indlagt på sygeafdelingen:

(...) hvor der bliver optaget fuldstændig Journal over vedkommende, der forbliver her, indtil man efter nogle Dages Observation er klar over, hvorvidt han eller hun egner sig til fortsat Ophold paa denne Afdeling eller kan overflyttes til den saakaldte Almindelige Afdeling.

Det var altså ud fra observation, journalisering og en sundhedsfaglig vurdering, at beboerne blev indlogeret på alderdomshjemmet. Ifølge Liebmann beroede indplaceringen ikke kun på beboerens sygdomshistorik, men også på om personen var renlig, kunne hjælpe med af- og påklædning, sengeredning, spisning, såvel som en vurdering af beboerens "Aandelige Habitus", hvor der blev skelnet mellem "klar", "let uklar" og "fuldstændig uklar".⁵⁰⁸

Efter denne indplacering skulle der udarbejdes et overblik over de personlige genstande, som andragen var i besiddelse af. Det var ikke alle genstande fra ens gamle hjem, der uhindret kunne medbringes på alderdomshjem. En del blev sorteret fra, og kun få genstande var tilladt, såsom "Kommode, Lænestol, Gangklæder, Uhr og Nipsgenstande."⁵⁰⁹ Alderdomshjemmet var altså karakteriseret ved at være et hjem, der blev delt med andre beboere, hvor en del ting var personlige, mens andre var fælles og institutionelle. Eksempelvis var klædeskabe til fælles brug, mens tøjet hovedsageligt var personligt.⁵¹⁰ Til alderdomshjemmet hørte der også et reglement. Her blev det omtalt, at det kun i begrænset omfang var tilladt

⁵⁰⁷ SA, A-journal 81. Skrivelse til Magistratens 3. Afdeling fra Gotfred Tvede, april 1915.

⁵⁰⁸ Liebmann 1909, s. 97.

⁵⁰⁹ SA, journal 104. Vejledning til behandling af begæring om AU, 1898, s. 12.

⁵¹⁰ *Københavns Alderdomshjem* 1914, s. 1–3.

at medbringe ejendele på stuerne. Beboerne måtte ifølge reglementet ikke have "andet Bohave og Tøj end det, som Forvalteren tillader, at der medbringes."⁵¹¹

Reglementerne foreskrev ikke kun, hvad beboerne måtte medbringe, men også hvad de burde gøre og ikke burde gøre. I reglementet blev beboerne betegnet som "husfæller"; og altså ikke ud fra alder eller status. Det var imidlertid en betegnelse, der ikke kun kategoriserede beboerne som alderdomsunderstøttede, men som indikerede at beboerne var medlemmer af et nyt kollektiv. Reglementet og betegnelsen husfæller materialiserede, at institution og bolig kom i forgrunden. Reglementet indbefattede en række specifikke forventninger, pligter og rettigheder. Reglementet blev formuleret i forbindelse med de midlertidige alderdomshjem i 1892 og revideret igen i 1895.⁵¹² Davies har udlagt reglementer med inspiration fra Goffmann som instrumenter af social kontrol, der "stripped those entering the old age home of power and status, establishing the authority of health and social work professionals and institutional administration to judge, to give, and to take away."⁵¹³

Jeg foreslår imidlertid at bruge reglementet til at udfolde de hverdagsrutiner, normer og aktiviteter, som livet på hjemmet blev forsøgt struktureret igennem, samt hvad der blev forventet af beboerne på alderdomshjemmet. Jeg foreslår altså at læse reglementer som virksomme dokumenter; som nogle der kan hjælpe med at fremanalysere normer og forventninger til gode husfæller, og hvordan gode husfæller blev formet til at være i et fællesskab, snarere end til at analysere, hvordan beboerne blev kontrolleret, og hvem der havde hvilken magt.

Reglementet omtalte en række regler for opførsel, og hvordan husfællerne skulle "vise sømmelighed, Fredsommelighed og Velvilje i deres indbyrdes omgang, og i det Hele bidrage til, at en god Orden og en God Aand kan herske i Hjemmet".⁵¹⁴ Målsætningen om ro og orden medførte, at brændevin og spiritus var forbudt på hjemmet, at husfællerne ikke måtte være berusede uden for hjemmet, og at de ikke måtte bedrive tiggeri. De måtte heller ikke spille kort, men dam og domino var dog tilladt. Der-

⁵¹¹ SA, blanketsamlingen. Reglement, Københavns Alderdomshjem, 1895.

⁵¹² SA, blanketsamlingen. Reglement, Københavns Alderdomshjem, 1895.

⁵¹³ Davies 2003, s. 120.

⁵¹⁴ SA, blanketsamlingen. Reglement, Københavns Alderdomshjem, 1895.

udover fastsatte reglementet besøgs- og udgangstider, og beskrev husfællernes opgaver. De skulle selv sørge for renlighed, sengeredning og at leve op til krav om hygiejne og orden:

Enhver af Husfællerne maa selv rede sin Seng og holde sin Plads ryddelig og sine sager rene og ordentlige, ligesom den strængeste Renlighed indskærpes dem med Hensyn til deres Person. – Sengene skulle være redte og Rengjøringen tilendebragt Kl. 8 om Sommeren og Kl. 9. Om Vinteren.⁵¹⁵

Renlighed og hygiejne fandt altså både vej ind i arkitekturen, som jeg viste med diskussionen om åbne vidder og pavilloner, men også ind i de hverdagslige regler og opgaver, der var på hjemmet. I reglementet blev der ligeledes fastsat tider for udgang, besøg, sengetid og andre pligter som husfællerne skulle overholde og leve efter. Overordnet set vidner reglementet om et ideal om ensartede rytmer og rutiner på alderdomshjemmene. Snarere end at tage højde for, om den enkelte husfælle ville sove længe eller stå tidligt op, blev der påskrevet en række regler. Jeg forstår at reglerne både skulle sikre hygiejne, hjemmets ansigt udadtil, en rationel drift og administration, og dermed også rammer for et godt liv på alderdomshjemmet.

Som omtalt i kapitlet om sagsbehandlinger og i afsnittet om de midlertidige alderdomshjem kunne statussen som værdig alderdomsunderstøttet fortabes, ligeså kunne pladsen på alderdomshjem og ugepenge fortabes. På alderdomshjemmet kunne det ske, hvis reglementet blev overtrådt. Det kunne medføre et tab af plads på alderdomshjem og forvisning til en lemmestiftelse, mens det i mildere tilfælde kunne indebære, at overtræderen for en tid mistede sine ugepenge.

At være beboer på alderdomshjemmet indebar desuden at spise som en beboer. Den bestod af fire daglige måltider. I 1914 kunne morgenmaden bestå af kogt mælk med skåret franskbrød, der blev serveret kl. 6 om sommeren og kl. 7 om vinteren. Kl. 8.30 fulgte frokost, der bestod af skåret smørrebrød med pålæg, mælk eller hvidtøl. Middagen blev serveret kl. 11.30 og fulgte en turnus på 9-14 dage, der også varierede efter afdeling. Kl. 17 var der aftensmad, der kunne bestå af smørrebrød, hvedetvebakker og

⁵¹⁵ SA, blanketsamlingen. Reglement, Københavns Alderdomshjem, 1895.

te. Der var to typer af forplejning, en til stue- og plejeafdelingerne, og en til sygeafdelingen.⁵¹⁶ Måltider blev indtaget i spisestuerne. Derudover fik beboerne udleveret kost såsom smør, mælk, pålæg og brød, som det var muligt at opbevare i madskabe.⁵¹⁷

Kønsopdelt spisestue på almindelig afdeling i De Gamles By i 1923. Foto: Peter Elfelt, SA.

De enkelte måltider og deres turnus var trykt i et spisereglement. Ifølge historikeren Tenna Jensen blev spisereglementerne trykt og opbevaret, fordi kosten udgjorde en vigtig del af alderdomshjemmenes virke.⁵¹⁸ Også på Almindelig Hospital blev der ført spisereglement. Måltiderne på de to institutioner var ikke fuldstændig ens, men en stor del af måltiderne var

⁵¹⁶ Rasch 1914, s. 68; *Københavns Alderdomshjem* 1914, s. 3.

⁵¹⁷ "Københavns Alderdomshjem", 1901.

I en artikel i Lolland-Falsters Stifts-Tidende I tiden op til indvielsen af alderdomshjemmet omtaltes det at der på værelser til ægtefæller, også var madskabe "hvori Husfællerne kunne opbevare den tørre Kost, der udleveres dem en Gang daglig og som bestaar i en Brikke Margarine eller en mindre Brikke Smør, det fornødne Kvantum Brød, en Portion Mælk og lidt Paalæg."

⁵¹⁸ Tenna Jensen under udgivelse.

SPISEREGLEMENT

for *Stueafdelingen* og *Plejeafdelingen*.

Middagsmad — Sommerhalvaaret (fra 1. Maj til 31. Octbr.) (9 Dages Turnus).

1. Dag: Kødsuppe med Kødboller og Peberrodskød.
2. — Bygvælling eller Risvælling og Lobescowes.
3. — Grynsuppe eller Frugtsuppe og Æg med Sennep.
4. — Risvælling og Blodbudding eller Kørvelsuppe og Ragout.
5. — Ærter og Flæsk eller Kødpoelse.
6. — Øllebrød og Plukfisk.
7. — Vandgrød og Flæsk med stuvede Kartoffler.
8. — Grynsuppe og Frikasé.
9. — Kærnemælksuppe og kogt eller stegt Fisk.

Vinterhalvaaret (fra 1. Novbr. til 30. April).

1. Dag: Grønkaal eller Hvidkaalssuppe med Flæsk.
2. — Kødsuppe med Kødboller og Peberrodskød.
3. — Bygvælling eller Risvælling og Lobescowes.
4. — Kødsuppe med Ris og Kød.
5. — Vandgrød og Ragout eller Blodbudding.
6. — Ærter og Flæsk eller Kødpoelse.
7. — Grynsuppe og Klipfisk.
8. — Kærnemælksuppe og fyldt Hvidkaal.
9. — Risgrød og Hachis.

5*

SPISEREGLEMENT

for

I. *Den almindelige Afdeling.*

Middagsmad i Sommerhalvaaret (9 Dages Turnus).

1. Dag: Kødsuppe og Kød.
2. — Bygvælling, Risvælling eller Kærnemælksuppe og Lobescowes.
3. — Grynsuppe eller Frugtsuppe og Æg med Sennep.
4. — Sagovælling og Ragout eller Blodbudding.
5. — Ærter og Flæsk eller Kødpoelse.
6. — Øllebrød og Plukfisk.
7. — Vandgrød og Flæsk med stuvede Kartoffler.
8. — Grynsuppe og Frikasé.
9. — Kartoffelsuppe med Flæsk.

Vinterhalvaaret.

1. Dag: Grønkaal eller Hvidkaalssuppe med Flæsk.
2. — Kødsuppe og Kød.
3. — Bygvælling, Risvælling eller Kærnemælksuppe og Lobescowes.
4. — Grynsuppe og Spegesild.
5. — Vandgrød og Ragout eller Blodbudding.
6. — Ærter og Flæsk eller Kødpoelse.
7. — Grynsuppe og Klipfisk.
8. — Kartoffelsuppe og Flæsk.
9. — Risgrød og Hachis.

To stort set identiske spisesedler for middagsmaden for henholdsvis alderdomshjemmet (øverst) og for Almindelig Hospital (nederst). Efter Rasch 1914 s. 67 og 99.

de samme, mens andre var forskellige og andre igen blev ændret en anelse. Måltiderne vidner således også om adskillelsen og sammenvævningen med fattigvæsenet, idet maden kom derfra og måltiderne mindede meget om hinanden, uden at de var helt ens.

Alderdomshjemmet udgjorde en bolig for husfællerne og en forsørgelsesform, der bestod af en plads på hjemmet, kost, klæder, pleje, varme, lys og ugepenge til at dække småfornødenheder. Det var med andre ord ikke kommunen, der udbetalte pengehjælp, hvor beboerne så betalte alderdomshjemmet for kost, logi med mere. I stedet var det en fuldstændig forsørgelse. Havde en husfælle andre indtægter fra eksempelvis legat, livrente eller pension, skulle beløb over en krone tilfalde Magistraten. Nægtede personen dette, kunne alderdomsunderstøttelsen bortfalde og blive erstattet af fattighjælpen.⁵¹⁹ Det var således forsørgelsesmåder, der indebar at husfællerne blev forsørget ens, men det skete på forskellige måder, og det var måder, der differentierede beboerne internt.

At flytte på alderdomshjemmet fordrede foruden en ansøgning og en formel optagelse, samt at borgere blev indrullet som beboere i det nye hjem. Jeg udlagde indrulleringen som en flerhed af praksisser, der spændte over optagelsesbad, lægelig vurdering, journalisering, differentiering og indplacering. Derudover indbefattede det fælles kost og måltidsrammer, såvel som en registrering og eventuel fratagelse af personlige ejendele. Endvidere skulle beboerne efterleve et reglement, der benævnte dem husfæller, og som opsatte krav og forventninger til det at være en god husfælle på et alderdomshjem. Det var en indrulling, der til en vis grad virkede afindividualiserende, men som også understøttede alderdomshjemmets drift og rutiner og fortsatte udformning af alderdom.

Et omsorgsfuldt hjem

Arkitekten og aldringsforskeren Catharina Nord har påpeget, at omsorgspraksisser til ældre mennesker formes af og interagerer med både rumlige og organisatoriske forhold. Det er forbindelser mellem rum, brugere og liv, som ifølge Nord udgør "heterogeneous networks of people, spaces, and artifacts that work together as complex wholes."⁵²⁰ I det følgende viser

⁵¹⁹ SA, journal 104. Regler vedr. Alderdomsforsørgelsen, 1898, s. 16.

⁵²⁰ Nord 2015, s. 10.

jeg, hvordan alderdomshjemmet arbejdede sammen med og var rettet mod beboernes kroppe, og hvordan hjemmet hermed også var modelleret efter ideer om beboerne. På denne måde søger jeg at vise, hvordan alderdomshjemmet drog omsorg for beboerne igennem indretningen af bygningen og nogle af de aktiviteter, den husede.

En del af de hverdagslige aktiviteter, der udspillede sig på alderdomshjemmet, blev omtalt i reglementet. Det var aktiviteter, som reglementet fordrede, mens andre aktiviteter i højere grad blev understøttet af alderdomshjemmet som rum. Under forhandlingerne i Borgerrepræsentationen i 1896 beskrev socialdemokraten K.M. Klausen, at han under et besøg i de midlertidige alderdomshjem havde bemærket, at beboerne ikke havde noget at tage sig til:

Naar man besøgte de nuværende Alderdomshjem, fik man et Indtryk af, at de gamle Mennesker ikke rigtigt vide, hvor de skulle gjøre af sig selv; de gaa omkring paa Gangene, som ere et alt Andet end behageligt Opholdssted.⁵²¹

Klausen brugte observationen som led i et argument om, at alderdomshjemmet skulle indrettes med have, som beboerne kunne vandre rundt i, og introducerede således bevægelse og aktivitet som en værdi i husfællernes liv. Citatet illustrerer endvidere, hvordan erfaringer fra og observationer af livet i de midlertidige alderdomshjem blev forsøgt omsat i opførelsen af det nye hjem. Ligeledes viser det, hvordan erfaringerne snarere end at være samlet og ordnet i et overskueligt skrift, i stedet blev inddraget som løse kommentarer og observationer i drøftelserne i Borgerrepræsentationen om planlægningen og opførelsen af det nye alderdomshjem, som i øvrigt var informeret af alle mulige andre hensyn.

I skrivelsen fra Tvede bemærkede arkitekten også, at med den foreslåede udvidelse burde beboerne ikke nødvendigvis passere trapper for at komme til indgangen. I stedet bemærkede Tvede en mangel ved 1901-alderdomshjemmet i form af "en Rampe, for at de tilhørende Patienter ikke behøver at gaa opad en Trappe".⁵²² Det var en iagttagelse fra arkitektens side om, at der ikke i tilstrækkelig grad var taget højde for dårligt gående, og at beboere også skulle kunne tilgå bygningen i kørestol.

⁵²¹ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1896-97, s. 171.

⁵²² SA, A-journal 81. Skrivelse til Magistratens 3. Afdeling fra Gotfred Tvede, april 1915.

Davies fremhæver i sit studie af alderdomshjem, at sundhedsprofessionelle, embedsværk, politikere og arkitekter formede institutionelle forhold for gamle mennesker: "In terms of institutions, notions about the senescence were also reflected in the architecture of old age homes and in the way in which interior space was organized and decorated."⁵²³ Hermed var arkitekterne bag gamle-institutioner også partnere, der var i dialog med kroppen. Deres syn på arkitektur, indretning og interiør reflekterede

DE GAMLES HAVER

Omkring alderdomshjemmet var der anlagt haver, som dele af beboerne benyttede. Foto efter De Gamles By, 1929, s. 12.

en ide om, hvordan den aldrende krop skulle anskues, hvad den kunne og hvad kunne blive til igennem passende disciplin og omsorg, der kom til udtryk i arkitekturen af alderdomshjem.⁵²⁴ At arkitekten bag alderdomshjemmet ikke kun forholdt sig til bygningen, men også til beboerne og deres kroppe, viste Tvede i udlægningen af ankomsten og pointeringen af, at der manglede en rampe.

Bevægelse og aktivitet gik på alderdomshjemmet hånd i hånd med inaktivitet, hvor hjemmet også skulle understøtte, at husfællerne ikke blev

⁵²³ Davies 2003, s. 8.

⁵²⁴ Vertinsky 2006, s. 89.

anstrengte og for aktive. I en præsentation af alderdomshjemmet fra Københavns Kommune blev det fremhævet, at der både ude og inde var mulighed for, at beboerne kunne slappe af:

Et stort Antal Bænke er anbragt paa en saadan Maade, at de gamle efter Behag kan vælge mellem Sol og Skygge eller ty til Køligheden fra Springvandet. For Regn og Blæst kan de søge Ly i 4 overdækkede Pavilloner i Grønnegaardens Hjørner. Endvidere er hjemmet rigeligt forsynet med Loggiar og Liggehaller for alle dem, der har den tilstrækkelige Bevægelighed. Gange og Trapper er prydede med Billeder og Planter. Kurvestole er trindtom opstillede til Hvile for de Gamle.⁵²⁵

Bemærkelsesværdigt er det, hvordan der i beskrivelsen af hjemmets faciliteter også er en institutionel omsorg for beboerne at spore. Det er ikke personalet, der beskrives som omsorgsfulde, men selve bygningen og faciliteterne. I arrangementet var der taget højde for, at beboerne kunne søge læ, skygge og hvile, samt sidde og ligge ned.

I aviser optrådte der omtaler af arrangementer, der havde været afholdt på alderdomshjemmet. Ser vi nærmere på enkelte arrangementer, der blev omtalt i 1916, havde en "kreds af damer" afholdt arrangement med koncert og oplæsning, ligesom operasangere, afholdsfolkenes kor såvel som brolægningsarbejdernes sangkor havde optrådt til stort bifald på alderdomshjemmet.⁵²⁶ Det centrale er ikke, om der var flere optrædere det år, men at det var optrædere, der både blev arrangeret og afholdt af besøgende udefra. Det var altså ikke avisomtaler af beboerne selv, der optrådte med fællessang, men noget der blev leveret udefra, og som jeg forstår på linje med indretningen af hjemmet, hvor der blev taget højde for ikke at overanstrenge og aktivere beboerne unødigt.

I Borgerrepræsentationen blev det under drøftelserne af alderdomshjemmet nævnt, at det ikke kun var beboernes bevægelighed, der skulle tages i

⁵²⁵ Rasch 1914, s. 61.

⁵²⁶ "Paa Københavns Alderdomshjem", 1916; "Beboerne paa Københavns Alderdomshjem", 1916; "Dagen", 1916.

Bænk i grønne omgivelser med bygningerne fra Københavns Alderdomshjem i baggrunden i 1923. Foto: Peter Elfelt, SA.

Mandlige beboere siddende på bænk i 1923. Foto: Peter Elfelt, SA.

betragtning, men også deres gæsters, hvoraf mange sikkert ville være gamle. Her blev det bemærket, at flere af gæsterne sikkert "ere vel vant til at gaa op paa en 4de Sal, og Hovedtrappen vilde desuden blive lagt med meget lave Trin."⁵²⁷ Det var trin, der medtænkte, at både beboerne og nogle af deres gæster kunne være dårligt gående. Ligeså var der også en elevator, der kunne transportere sengeliggende.⁵²⁸

Tegning fra Hjemmets reportage. En beboer bliver skubbet i kørestol, som billedteksten omtalte som en køretur igennem haveanlægget. Ugebladet Hjemmet 1904.

Hvor private og velgørende institutioner, såvel som fattigvæsenets stiftelser, tidligere havde identificeret gamle mennesker som nogle, der blot havde brug for billige boliger og økonomisk støtte, tog alderdomshjemmet også den aldrende krop i betragtning og differentierede derefter som eksempelvis svag, sengeliggende og dårlig gående.⁵²⁹ Der blev følgelig søgt at indarbejde en række hensyn hertil, som vidner om, at de fysiske rammer kunne understøtte husfællernes tilværelse på alderdomshjemmet.

⁵²⁷ Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger, 1896-97, s. 177.

⁵²⁸ Lehman 1902, s. 57.

⁵²⁹ Gottschalk 2006.

Disse hensyn har jeg i kapitlet identificeret igennem både opholdsrum, haver, sengestuer, adgangsveje, gange og bade.

Udover at tage hensyn til beboernes forskellige muligheder for bevægelse, skulle bygningen derfor også facilitere et hverdagsliv med indholdsrige aktiviteter. Kunne man ikke komme ned ad trapperne, var der loggiaer, udendørs og overdækkede altaner. Som *Ugebladet Hjemmet* beskrev:

Beboernes største Fryd, og baade Vinter og Sommer er de stærkt optagne. Men det er ogsaa udmærket at sidde i det frie og dog beskyttede Rum i de store, magelige Kurvemøbler. Der er den prægtigste Udsigt ned over Gaarden, hvor der plasker et Springvand, og hvor Midterpartiet er et helt Haveanlæg med fire Lysthuse af Naturbjælker og en aaben Pergola, hvor den vilde Vin er i Færd med at klatre op. Ud mod Guldbergsgade findes der desuden en stor lukket Loggia, særlig bestemt til Vinterbrug.⁵³⁰

Et øjeblik glemmer man næsten, at der er tale om et alderdomshjem på indre Nørrebro. Citatet beskriver opholdet på de "stærkt optagne" loggiaer som en aktivitet. Kunne man komme ned ad trapperne, kunne man komme ud, og man måtte gå ud, eksempelvis til de grønne arealer omkring alderdomshjemmet. Dets gårdarealer var beplantet med buske og træer og indrettet med et springvand, ligesom hjemmet var omkranset af grønne arealer. I stedet for at gå rundt på gangene, skulle husfællerne på det nye alderdomshjem kunne gå rundt udendørs i grønne og æstetisk skønne omgivelser.

Klausen foreslog under drøftelserne en have, hvor beboerne "om Sommeren kunne tilbringe Tiden paa en behagelig Maade, og det var ikke utænkeligt, at de her kunde finde nogen Beskæftigelse."⁵³¹ Haven skulle kunne rumme både rekreation og beskæftigelse med lettere aktiviteter. I forlængelse af den grund, hvorpå alderdomshjemmet blev opført, lå der cirka 30 småhaver, hvori husfællerne kunne beskæftige sig med planter og opholde sig udendørs. Havearbejde indgik på linje med blandt andet syning og værkstedsarbejde som beskæftigelser, som de raske husfæller

⁵³⁰ "Et Besøg paa Alderdomshjemmet", 1904.

⁵³¹ *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, 1896-97, s. 171.

kunne foretage sig, og som de kunne modtage mindre betalinger for.⁵³² Det var ikke et arbejde som beboerne var forpligtigede til at påtage sig; de havde ret til at sige nej, ret til at hvile og et minimum af anstrengende aktiviteter. Arbejdet var i stedet noget, husfællerne kunne vælge til, være nyttige igennem, og som gav dem mulighed for at tjene lidt ekstra.

På de foregående sider har jeg analyseret, hvordan alderdomshjemmet var rettet mod og tog højde for beboernes kroppe. Jeg har udfoldet det som en materialiseret omsorg for beboerne, der blev til i blandt andet trappetrin, haver, bænker og områder med skygge. Det var et hjem, der delvis var modelleret efter ideer om beboerne, men som også lagde et liv til rette for dem, og som gav rum for aktiviteter og beskæftigelse, der dog ikke skulle anstrenge beboerne unødigt. Gennemgående var det således et tilrettelagt liv, der også formede beboerne, og som orienterede sig mod pleje og hvile.

Porøse projekter

I dette kapitel har jeg analyseret to alderdomshjem og to projekter, der adresserer, hvordan den del af kategorien af offentligt alderdomsunderstøttede, der ikke boede i eget hjem, skulle bo. Jeg har beskrevet, at alderdomshjemmene udgjorde en ny institutionstype og et forsøg på at skabe gode hjem, der husede og skabte en særlig befolkningskategori.

Indledningsvis omtalte jeg Foucaults analyse af rum. Det gjorde jeg med henblik på at formulere en række analytiske greb i forhold til alderdomshjem som relationelle, effektfulde og med porøse grænser. Dette var med til at forme min analyse af institutionelle relationer og differentieringer, indrulleringen af beboerne, samt hvordan hjemmene var rettet mod og drog omsorg for beboerne.

Herefter behandlede jeg de midlertidige alderdomshjem som pilotprojekter, der blev etableret for at løse et presserende problem og for at indsamle erfaringer om de alderdomsunderstøttede og om alderdomshjemmet som institutionstype. At der senere blev bygget permanente boliger, er imidlertid ikke ensbetydende med, at forsøgsarbejdet og indsamlingen af erfaringer ophørte. Derimod ser jeg det som indlejret i det at bygge og ombygge boliger til gamle mennesker, at der også foregik et fort-

⁵³² Jørgensen 1969, s. 91; *Københavns Alderdomshjem* 1914, s. 3.

løbende forsøgsarbejde. Begge projekter var med andre ord forbundet med et monitoreringsarbejde, der tog forskellige former og som strakte sig over tid. Det betyder, at monitoreringen og erfaringsindhøstningen ikke nødvendigvis var samlet og ordnet i én bog. I stedet var den både synkroniseret og usynkroniseret og blev udført af forskellige aktører, som eksempelvis arkitekter, politikere, borgere, sundhedsmyndigheder og journalister. Disse forskellige aktører forholdt sig til de offentlige aktiviteter, dels for at holde opsyn med forholdene, dels for at kontrollere brugen af midler. Deres engagement var i den forstand både regulerende og reflekterende.

Som det andet projekt analyserede jeg Københavns Alderdomshjem, og viste her en anden måde at generere et alderdomshjem. Det permanente alderdomshjem udgjorde på mange måder en forædling af alderdomshjemmet i forhold til de midlertidige. Det viste jeg særligt i forhold til indretning og faciliteter. Denne analyse var mere omfattende end den af pilotprojekterne, hvilket dels skyldtes, at jeg arbejdede med et andet og mere varierende kildemateriale. Hermed kunne jeg fortætte min analyse af, hvordan hjemmet skabte relationer, indrullerede og drog omsorg for beboerne. Københavns Alderdomshjem var et andet projekt, end de midlertidige hjem, hvor der var andre relationer udadtil i spil, og hvor interne differentieringer i højere grad satte sit præg på hjemmet.

I begge projekter identificerede jeg adskillelsen til fattigvæsenet og fattigkategorien som et centralt forhold. Her adskilte bygningerne helt konkret de alderdomsunderstøttede og kategorien af fattige, hvor modtagere af fattighjælp blev forflyttet for at give plads til alderdomsunderstøttede. På Københavns Alderdomshjem kom det endvidere til udtryk igennem et simpelt plankeværk mod naboinstitutionen Almindelig Hospital.

Med forholdet mellem de to kategorier var ikke udelukkende en lige til adskillelse. Jeg har udfoldet, at grænserne omkring alderdomshjemmene hverken var helt åbne eller helt lukkede, i stedet var de gennemtrængelige og porøse. Denne porøsitet blev materialiseret i nært beslægtede kostreglementer, overførsler af bygninger, standarder, genstande, personale, beboere, lommestørklæder og møbler fra fattigvæsenet. Fattigvæsenet og kategorien af fattige udgjorde således dels en adskillelse, og dels medkonstituerende mulighedsbetingelser. Denne dobbelthed af adskillelse og

sammenflydning skete både ved en praktisk og materiel sammenvikling i omsætningen af loven, hvor der også blev erhvervet personale fra fattigvæsenet til at behandle og håndtere begæringer om alderdomsunderstøttelse.⁵³³

For at få adgang til alderdomshjemmene skulle beboerne være alderdomsunderstøttede, de skulle altså have gennemgået en ansøgningsprocedure succesfuldt, og udgjorde således en alderdomsunderstøttet borger. Hjemmene var dels forbundet med et sideløbende politisk og administrativt begrebsarbejde, der handlede om at kategorisere, betegne og formalisere forskellige dele af befolkningen, hvoraf en del blev optaget på alderdomshjemmet. Derudover blev der også udført et begrebs- og kategoriseringsarbejde på alderdomshjemmet.

Jeg viste således, at Københavns Alderdomshjem indgik i relationer udadtil, ikke kun i forhold til politik og administration, men også i forhold til hospitalet som institution. Relationen til hospitalsvæsenet var dels en afgrænsning, hvor alderdomshjemmet i modsætning til et hospital skulle være et godt og dejligt hjem for beboerne. Og dels var det en relation af ligheder med lån og overførsler af regler, rutiner og ideer om lys, luft og hygiejne. Derudover beskrev jeg en udpræget intern differentiering på det nye alderdomshjem, der fandt sted som en opdeling af beboerne i forhold eksempelvis køn, affældighed og plejebehov. Opdelingerne var materialiseret i både indretning, i kosten, såvel som i optællinger og opgørelser. Jeg udfoldede sålunde en flerhed relationer som henholdsvis fattigvæsen, hospitaler og interne differentieringer. De interne differentieringer viste jeg som en variation af typer af differentieringer af beboerne i forhold til civilstand, køn, alder og helbred.

Beboerne var frie borgere, der boede på en institution. Det betød, at borgerne blev til husfæller, der kunne lade sig forme af institutionen. Dette beskrev jeg som en indrullering, hvor beboerne blev bearbejdet, underordnet og indordnet. Det gjorde de ved at give afkald på ejendele, spise som husfæller og ved at kunne leve efter et reglement. Det at blive husfælle indebar således en vis grad af afindividualisering, der til gengæld gav adgang til et godt hjem og til omsorg.

⁵³³ Jørgensen 1969: 89.

Alderdomshjemmet var en institution, der var rettet mod og som drog omsorg for beboernes gamle kroppe. Det beskrev jeg som en omsorg, der dels blev materialiseret med trappetrin, ramper, elevator, loggiaer, bænke og grønne udendørs arealer, men også igennem de aktiviteter, som hjemmet husede. Det var faciliteter og aktiviteter, der drog omsorg for beboerne, som gav ro, hvile, lys og luft, men som også udformede en særlig kategori af beboere i alderdom.

Alderdomshjemmene udgjorde en alderdomskonstituerende praksis, der frembragte alderdom som projekter. Med termen projekter har jeg villet pointere, at ting og boliger blev igangsat, at de genererede og blev genereret af noget, der var utidssvarende, forældet og som manglede. At der kom nye projekter til, var således en kritisk kommentar, der både gik på fortidige forhold, men som også orienterede sig mod fremtidige forhold. De to boligprojekter udgjorde ikke alene måder at huse gamle mennesker på, de konstituerede også forskellige udlægninger af alderdom og af forholdet mellem institution og beboere. På alderdomshjemmet blev der frembragt en specifik form for alderdom, der indgik i forskellige relationer udadtil, og som blev differentieret forskelligt indadtil. Alderdomshjemmet frembragte en værdig og formbar alderdom til de, som havde fortjent og havde behov for et hjem, der kunne yde omsorg.

Konklusion: Sammenvævninger af alderdom

I denne afhandling undersøger jeg alderdom som et fænomen, der er historisk og kulturelt konfigureret. Jeg beskriver altså ikke en naturlig, universel, allerede given eller 'faktisk' alderdom. Derimod kvalificerer jeg, hvordan en ny og bestemt slags alderdom konkret og løbende blev frembragt i specifikke praksisser omkring år 1900. Jeg motiverer undersøgelsen af alderdom med en særlig interesse for, hvordan hjælp til gamle borgere blev initieret, organiseret, formaliseret og udført som et offentligt anliggende i tilslutning til alderdomsunderstøttelsesloven fra 1891. Jeg pointerer, at nok blev alderdom skabt, men det foregik ikke fra ét sted eller på én måde, men i forskellige betydningsskabende og relationelle praksisser, der ikke alene regulerede, men også formede sit objekt – alderdom.

Dette udfolder jeg ud fra spor af en flerhed af praksisser i form af lovgivning, sagsbehandling, vidensarbejde og boligprojekter. Analyserne viser overordnet set, at alderdom blev gjort på en række måder, der gjorde de berørte borgere til værdige, trængende alderdomsunderstøttede. Jeg belyser lovgivningsarbejdet som en praksis, hvormed en gruppe borgere blev problematiseret og kategoriseret, og hvor der blev opsat formelle kriterier for at være alderdomsunderstøttet. Dernæst undersøger jeg, hvordan kategorien blev befolket af personer, og hvordan enkelte borgere blev vurderet at leve op til kriterierne ud fra sagsbehandlinger. Endvidere beskriver jeg, hvordan et vidensarbejde med statistiske opgørelser og målinger af alder og alderdomsunderstøttelse samlede alderdom som en population. Endelig analyserer jeg alderdom som et fænomen, der tog form i projekter for at huse og give hjem til alderdomsunderstøttede borgere.

Analytisk indrammer jeg de alderdomskonstituerende praksisser med figuren om et offentligt og heterogent ensemble. Samlingen af praksisser i et ensemble såvel som udvælgelsen af de enkelte praksisser er analytiske valg. Dermed skal praksisserne ikke forstås som en udtømmende beskrivelse af virkeligheden, men som analytiske opmærksomheder. Ensemblefiguren giver mig mulighed for at udfolde alderdom som et sammensat fænomen, der både var sammensat i de specifikke praksisser, og i mine analyser af dem. Derudover pointerer jeg med denne måde at samle praksisser, at de hver især var alderdomskonstituerende på lidt forskellige

men også sammenvævede måder: som et problem, som person, som en population og som et projekt.

Afhandlingen skriver sig ind i spændingsfeltet mellem historiske studier af alderdom og en bredere velfærdshistorie. Jeg forstår afhandlingens bidrag som et, der mere generelt og bredere behandler forholdet mellem socialpolitiske tiltag, borgere og befolkningskategorier, og mere specifikt implikationerne og virkningerne af de konkrete måder, som tiltagene foregik, og slutteligt formede alderdom. Ligeså er det heller ikke en fortælling, der peger i én bestemt retning af en senere velfærdsstat. Derimod bidrager jeg med en specifik udlægning af socialpolitiske tiltag, såvel som en forståelse af hvad alderdom grundlæggende er og var, nemlig at det er et frembragt og foranderligt fænomen. Her trækker jeg på inspiration fra studier om, hvordan mennesker blev inddelt og bearbejdet hos eksempelvis Michel Foucault, Stephen Katz, Anders Berge og Ian Hacking.⁵³⁴ De viser på forskellig vis, at umiddelbart stabile fænomener som eksempelvis alderdom bliver til som konstruerede vidensobjekter, moralske kategoriseringer og klassificerende inddelinger. Det er med afsæt i sådanne tilbivelser, at jeg kvalificerer, hvordan alderdom blev udformet i en dansk kontekst og i en flerhed af offentlige socialpolitiske alderdomstiltag. Hermed konkretiserer og analyserer jeg, hvordan alderdom blev konfigureret i specifikke og situerede praksisser. I det følgende sammenfatter jeg afhandlingens hovedfund om alderdom som et offentligt anliggende og udfolder, hvordan disse bidrager til eksisterende forskning i spændingsfeltet mellem velfærds- og alderdomshistorie.

I kapitel 2 udfolder jeg lovgivningsarbejdet som en produktiv praksis, der etablerede de alderdomsunderstøttede som et problem og som en socialjuridisk kategori. Ulig eksempelvis Søren Kolstrup og Jørn Henrik Petersen argumenterer jeg for, at loven ikke forholdt sig til en given alderdom, men at alderdom blev etableret som en formaliseret kategori igennem lovgivningsarbejdet.⁵³⁵ Derudover viser jeg ud fra politiske drøftelser af fortrinsvist alderdomsunderstøttelsesloven, at loven tilskrev kategorien indhold og mening i forhold til hvem, der skulle inkluderes og udelukkes.

⁵³⁴ Berge 1999; Foucault 1999; 2002; Hacking 1999a; 2006; Stephen Katz 1996.

⁵³⁵ Eksempelvis Kolstrup 1996; 2015; Petersen 2003; 2010.

Drøftelserne omhandlede blandt andet forsørgelse, moral, forhold mellem borger og stat, og ideer om livsforløb. Det var altså ikke kun en kronologisk alder, der lå til grund for alderdomsunderstøttelsesloven, men også nationalitet, trang, levned og værdighed indgik som kriterier for etableringen af en formaliseret alderdomskategori. Kriterierne var med andre ord flertydige og konstruerede og refererede ikke til en på forhånd givet alderdom. Derimod var det kriterier, der materialiserede fordringer til ansøgerens tidligere liv, som skulle have foregået på en selvforsørgende og værdig vis. Blev kriterierne opfyldt, gav loven de værdige gamle materielle såvel som juridiske fordele. Denne udveksling udlægger jeg som tiltag, der også søgte at forme fremtidige befolkninger ud fra ideer om værdighed, selvforsørgelse og et moralsk levned.

Det er centralt, at der hermed også skete noget med alderdom: den blev konfigureret på ny. Der er således ikke blot tale om nye negative repræsentationer som eksempelvis Henning Kirk og Hans-Joachim von Kondratowitz ellers påpeger.⁵³⁶ Det nye var udskillelsen og etableringen af en specifik, formaliseret kategori af borgere, der kunne modtage offentlig hjælp uden fattighjælpens deklasserende virkninger. I dette arbejde med at etablere og udskille en kategori, viser jeg, hvordan alderdom blev til som et samfundsproblem. Alderdom var med andre ord ikke kun et problem, der vedkom individer, familier, arbejdsgivere og kollegaer, men et problem, der blev offentligt. Det blev således problematiseret, at trængende men ellers værdige gamle ikke kunne modtage en værdig hjælp. Det var borgere, der havde bidraget til samfundet, som skulle forblive værdige i deres alderdom, hvilket ikke stemte overens med forholdene indenfor fattigvæsenet. Alderdom blev altså problematiseret i forhold til den uensigtsmæssige placering i og forholdene i fattigvæsenet.

Jeg foretager en anden læsning af politiske drøftelser end Petersen og Kolstrup, idet jeg ikke analyserer, hvordan en lov blev vedtaget eller lykkedes, men hvordan den frembragte en ny slags alderdom. Grundlæggende implicerer det en anden forståelse af politik, nemlig som en produktiv og distribueret praksis, der er nært sammenvævet med viden om de mennesker og kroppe som loven regulerer og kategoriserer. Det betyder, at jeg ikke analyserer politik i udelukkende politiske rum såsom par-

⁵³⁶ Kirk 1995; Kondratowitz 1991.

lamenter og politiske arenaer med fokus på, hvem og hvilke motivationer og drivkræfter der skabte loven. Derimod analyserer jeg politik som en betydningsskabende praksis, der gav anledning til en række andre alderdomskonstituerende praksisser.

I det efterfølgende kapitel 3 belyser jeg, hvordan mennesker blev lukket ind i den offentlige alderdomskategori. Det analyserer jeg ud fra den daglige, kommunale praksis med at operationalisere loven og behandle individuelle ansøgninger om alderdomsunderstøttelse. Ansøgningerne tydeliggør de forskellige liv og skæbner, der blev vurderet i sagsbehandlinger. Ansøgninger blev vurderet ud fra et skønsprincip, det vil sige, at der ikke forelå håndfaste retningslinjer for, hvordan det skulle foregå. Derimod fremhæver jeg, at 1891-loven opsatte et bredt rammeværk med betingelser omkring kategorien af alderdomsunderstøttede, men det var op til de enkelte kommunale myndigheder at udlægge og vurdere loven og dens kriterier i den konkrete sagsbehandling. I dette kapitel foretager jeg et analytisk skifte fra at undersøge problematiseringen og kategoriseringen af alderdom til at forfølge den i forhold til sager og arbejdsgange, der fik betydning for de enkelte ansøgere og som frembragte alderdom som personer.

Analysen omhandler både arbejdet med at behandle og vurdere enkelte ansøgninger, og arbejdet med at opstille et særskilt apparat til at behandle sagerne. Jeg pointerer, at den trængende, værdige alderdomsunderstøttede ikke kun blev undersøgt og vurderet i én arbejdsgang eller på én måde. Sagsbehandlingen var derimod udstrakt og forankret i en rumlig infrastruktur, i flere arbejdsgange og i nært forbundne vurderinger af trang og værdighed, såvel som i udmålingen af hjælp. I sagsbehandlinger var det ikke kun en kronologisk alder, der blev udfoldet. Også trang indgik, den blev lokaliseret i kost, møblementer, økonomisk (ir)rationalitet, samt i økonomiske og moralske bundlinjer og vurderinger. Ligeså indgik værdighed som et centralt element i vurderingen af, om den enkelte borger kunne blive alderdomsunderstøttet. Jeg beskriver værdighed som kombineret af moralsk liv og levned, vilje til selvforsørgelse og en manglende arbejdsevne, der knyttede sig til kropslige og sygdomsmæssige aspekter. Etableringen af en social-juridisk kategori af alderdomsunderstøttede indebar altså, at mennesker skulle placeres i den.

Hermed viser jeg, at alderdom også blev frembragt ved, at kategorien af alderdomsunderstøttede blev befolket med personer.

Dernæst behandler jeg i kapitel 4, hvordan alderdom blev samlet som en population igennem statistiske opgørelser om alder og 1891-lovens virkninger. Jeg argumenterer for, at alderdom blev fremmanet som en kendbar og målbar population, der også var særegen og differentieret. Det betyder, at det ikke blot var en allerede eksisterende gruppe af mennesker, der blev beskrevet, men at mennesker af høj alder løbende blev ordnet og organiseret som særlige slags. Jeg beskriver, at de alderdomsunderstøttede blev opgjort som en population og som regulerbare igennem et vidensarbejde, der særligt fokuserede på at skabe talomsættelige fakta i form af statistik og evalueringer. Hermed var loven forbundet med sagsbehandling og statistik. Det var et arbejde, der var med til at udskille værdige gamle alderdomsunderstøttede som en særegen, men også internt differentieret population. Det analyserer jeg ud fra tre forskellige nedslag.

Med det første nedslag viser jeg, hvordan alderdom blev præfigureret som en fremtidig befolkning i arbejdet op til 1891-loven, der forholdt sig til, hvor mange der ville falde ind under kategorien. Dernæst udfolder jeg, hvordan der løbende blev indhentet og genereret viden om alderdomsunderstøttelsens effekter, det vil sige, hvor mange og hvem der rent faktisk var endt i kategorien. Med det sidste nedslag fokuserer jeg på, hvordan viden om alderdomsunderstøttelse indgik i politiske diskussioner om loven om aldersrente. De tre nedslag anskueliggør tilsammen forskellige måder at analysere og bearbejde oplysninger om mennesker og hjælp. Overordnet udlægger jeg det som et vidensarbejde, der på den ene side var informeret af loven, men som på den anden side også informerede loven og kommende lovgivningsarbejder ved at opgøre og overskueliggøre alder og alderdomsunderstøttelse i regulerbare tal. Jeg udlægger vidensarbejdet som produktivt, i den forstand at det muliggjorde en evaluering og forandring af alderdomsunderstøttelsens regulering, hjælp og kategorisering.

Stephen Katz' undersøgelse af alderdom som et gerontologisk formet vidensobjekt udgør en nærmest modelagtig undersøgelse for min afhand-

ling.⁵³⁷ Lig Katz undersøger jeg også alderdom som et på forskellige måder frembragt fænomen. Men udover at indtage en anden empirisk placering bidrager min afhandling også med et andet udgangspunkt. Modsat Katz der analyserer gerontologi, har jeg i stedet politisk regulering som udgangspunkt. Jeg undersøger dog ikke alene politik men derimod en politisk regulering, der gav anledning til en række forskellige socialpolitiske tiltag og praksisser, der konfigurerede alderdom ved at kategorisere, befolke, måle og huse. Herved får genereringen af viden om alderdom også en anden rolle end hos Katz. Jeg udlægger den som et vidensarbejde, der ikke lå klar forud for 1891-loven til at informere politik og lovgivningsarbejde, men som ledsagede loven i praksis, indgik i en rumlig, offentlig infrastruktur og som forholdt sig til forekomsten af alderdomsunderstøttede. Det var loven, der udgjorde en anledning for at generere og formalisere viden om alderdomsunderstøttelsen. Loven indbefatter således i min analyse, at alderdom blev gjort til genstand for viden. Det skete igennem afgrænsning, optælling, inddeling, undersøgelse og fremskrivning. Loven genererede med andre ord et behov for viden, der fokuserede på alderdom som et problem, med et særligt omfang og af en særlig art. Endvidere var det et vidensarbejde, som belyste den løsning, der tidligere var blevet iværksat med henblik på at undersøge dennes effekter og omkostninger. Problematiseringen af alderdom havde således ikke blot en politisk form, den foregik også som et vidensarbejde, hvor et problem blev identificeret og opgjort som et målbart og fast fænomen. Her blev alderdom gjort som en særegen, synlig og regulerbar population. Det var med andre ord muligt at kende, måle og findele alderdom, og herved handle på et problem.

I det afsluttende kapitel 5 analyserer jeg, hvordan alderdom og ideer om det gode liv i alderdom blev konfigureret og konkretiseret igennem to projekter med alderdomshjem. Jeg beskriver, hvordan projekterne var spændt ud mellem arkitektur, kroppe, kategorier og samfund. Det er således et analytisk greb at vise, hvordan alderdomshjemmene var relationelle. Det gør jeg blandt andet ved at undersøge, hvordan hjemmene var indrettet og trak på inspirationer fra andre institutionstyper såsom fattighuse

⁵³⁷ Stephen Katz 1996.

og hospitaler. Ulig Michael B. Katz og Megan Davies, udlægger jeg ikke alderdomshjemmet som en institution, der lå i en automatisk forlængelse af fattiggården.⁵³⁸ Derimod pointerer jeg, at det udgjorde en ny institutionstype, der havde konkrete og porøse materielle såvel som konceptuelle berøringsflader med fattigvæsenets institutioner. Nok indgik de to institutionstyper i relationer til hinanden, og der var både en bogstavelig, materiel udgrænsning til fattigkategorien såvel som en sammenflydning med den, der kom til udtryk i lån af bygninger, inventar og begreber, men de var ikke det samme.

Boligprojekterne rummede også ideer om kroppe og hvem der skulle huses, der blev omsat i hjemmenes konkrete materialitet. I udformningen af hjemmene indgik der overvejelser om, hvem de værdige gamle var og, hvordan livet på alderdomshjem skulle være. En måde det kom til udtryk på var i mødet med hjemmet, hvor borgeren blev gjort til en beboer. Det udlægger jeg som en indrullering, der også foregik materielt, og som var med til at konfigurere og differentiere beboerne. Indrulleringen indbefattede både at beboerne kunne indordne sig, såvel som en vis grad af afindividualisering, der til gengæld gav adgang til et godt hjem og omsorg. Det gode hjem kom også til udtryk i hjemmenes indretning, i kost og i reglementer. Jeg beskriver endvidere, at det var hjem, der orienterede sig mod pleje og hvile, men som også virkede som en modellering af ideer om hjemmets beboere. Det kom til udtryk i måder, hvorpå alderdomshjemmet tog højde for og materielt drog omsorg for beboerne i form af eksempelvis lave trappetrin, haver og bænke, der sigtede efter at beboerne ikke skulle anstrenge sig unødigt.

De to projekter var grundlæggende forskellige. Mens de midlertidige alderdomshjem i særlig grad differentierede udadtil til fattigkategorien, foregik der på Københavns Alderdomshjem anderledes en forædling i form af en intern differentiering. Det var en differentiering, der skelnede mellem forskellige typer af beboere. Dette udlægger jeg som en konkretisering af ideer om faser og forløb i alderdom, der gik i retning af stadig degeneration, og som indbefattede et voksende plejeb behov. Ved at se på den historie, der knyttede sig til de to alderdomshjem, understreger jeg, at alderdomshjemmet som institution var dynamisk og blev til som et forsøg

⁵³⁸ Davies 2003; Michael B. Katz 1984.

på at skabe hjem, der søgte at tilrettelægge liv, tilgodese beboernes behov og skabe gode rammer til de værdige gamle. Boligprojekterne vikledes således boligen sammen med beboeren som en borger og med alderdom som et offentligt anliggende.

Praktiseringerne af alderdom beskriver jeg som et fortløbende arbejde. Det vil sige, at det ikke var én kategori, der én gang blev etableret, og som forblev uforandret. Det var heller ikke en kategori, der blev formaliseret i lovgivningsarbejdet, og som herefter blot blev implementeret upåvirket. Derimod påpeger jeg, at de alderdomskonfigurerende praksisser er karakteriseret ved en flerhed og foranderlighed. Praksisserne er med andre ord virksomme og udspillede sig igennem forskelligartede aktører og steder, hvorigennem alderdom blev frembragt på forskellige måder. Det betyder, at det ikke var en universel, homogen udlægning af alderdom jeg frem skriver, men en alderdom der foregik og blev gjort. Den var med andre ord specifik og situeret i tid og rum; ord, handlinger og genstande.

De forskellige analyser står som forskellige snit ind i, hvordan alderdom blev konfigureret som et offentligt anliggende omkring år 1900. Nok havde 1891-loven en central rolle, men det er en ligeså central pointe, at det ikke kun var herigennem, at alderdom blev frembragt, men at loven affødte en række forbundne praksisser. Overordnet set er det en flerhed af praksisser, der gjorde noget; de virkede sammen, i forlængelse af og forstærkede hinanden. Nok er det altså forskellige praksisser, men de var filtret sammen og refererede til hinanden. Jeg trækker på Hacking i mine analyser af, hvordan befolkninger og grupper af mennesker blev skabt og klynget sammen på ikke én, men flere sideløbende og forskellige måder. Det er altså praksisser, der sammenklyngede mennesker, kategorier og dokumenter, og som udformede alderdom igennem politikker, sager, viden og bygninger. Det er en gennemgående pointe, at praksisserne også var forskellige. Der er med andre ord ikke tale om en ensartethed mellem eksempelvis lovgivning og sagsbehandling. Alderdom blev derimod implementeret, oversat og forrykket i de forskellige praksisser. Ikke som radikalt forskellige, men som lidt forskellige og dog forbundne.

En pointe som jeg løbende søger at fremhæve er, at der var tale om fortløbende eksperimentelle praksisser. Det var grundlæggende et forsøgspræget arbejde at udskille alderdom som en særskilt socialt-juridisk

kategori. Det indebar en forholden sig til, hvem der skulle inkluderes og ekskluderes, som blev konkretiseret i opsættelsen af kriterier for at modtage alderdomsunderstøttelse. Sagsbehandlingen og udlægningen af kriterier havde ligeså en forsøgsmæssig karakter, der ud fra varierende skøn befolkede kategorien. Også de statistiske opgørelser var præget af foranderlighed og forsøg; det var ikke givet, hvem der skulle samles i alderdomspopulationen, og hvordan dette skulle foregå og opgøres. Endelig udgjorde boligprojekterne et fortløbende eksperimentelt arbejde med at tilpasse bygninger og mennesker til skiftende normer for og forventninger om et godt liv i alderdom. Erfaringerne var imidlertid ikke samlet og organiseret på en måde, men indbefattede i stedet en flerhed: Den bestod af flere steder og aktører, såsom politikere og arkitekter, såvel som forskellige spor i form af opgørelser, håndbøger og vejledninger. Det var således på forskellig og beslægtet vis, at der løbende blev indsamlet erfaringer, justeret og formidlet viden om, hvem og hvad alderdom skulle indebære.

Jeg undersøger løbende, hvordan alderdom blev frembragt relationelt. Det indebar både, hvordan andre eksterne kategorier blev udgrænset og sammenført, og hvordan alderdom blev sorteret og internt differentieret som en særegen, men også varierende, gruppe. Det gør jeg ved at analysere, hvordan og med hvilke midler og erfaringer kategoriseringen foregik, samt hvilke egenskaber og kendetegn den blev tillagt. Frem for at undersøge alderdom i forhold til andre livsfaser som barndom og voksenliv, analyserer jeg alderdom i forhold til andre socialkategorier som fattige, uværdige og arbejdsdygtige; i forhold til andre institutionstyper som fattighuse og hospitaler; og i forhold til kategorier som civilstand og køn; og endelig ved interne differentieringer af blandt andet stadier i alderdommen.

Særlig fremtrædende i min behandling er forholdet til fattigkategorien. Det er et greb, hvor jeg trækker tråde på tværs mellem de to forsorgskategorier for at vise, hvordan forskelle blev indstiftet og gjort virkelige. Det var således flere relationer, der konstituerede alderdom, men det var i særdeleshed igennem eksklusion og modstilling til dens andet de uværdige, der var klynget sammen i fattigkategorien. Fattigkategorien var med til at frembringe kategorien af alderdomsunderstøttede ved at udgøre dennes modstykke. Fattigkategorien og forståelser af selvforskyldt trang gen-

nemtsyrede flere af de måder, hvorpå alderdom blev gjort i offentlige praksisser. Forskellig fra eksempelvis Harald Jørgensen og Nete Wingender beskriver jeg adskillelsen som en, der konstituerer alderdom som et offentligt anliggende.⁵³⁹ Udgrænsningen af fattigkategorien gjorde, at de mennesker der blev vurderet som værdige og trængende, blev placeret udenfor fattigvæsenet og under andre vilkår, og skulle behandles og modtage hjælp derefter. Med andre ord var ekskluderende praksisser af uværdige en central bestanddel i den måde, hvorpå de værdige gamle blev til som en særskilt kategori. Det var en adskillelse, der trak på moralske forestillinger om det at arbejde og være borger, og som blev formaliseret med 1891-loven. Det var også en skelnen, der kom til udtryk i sagsbehandlinger, i optællinger og i de separate hjem der blev bygget til alderdomsunderstøttede. Det var en kompleks relation, som ikke kun virkede adskillelende på én måde. Det er sålunde ikke alene i kontrast til fattigvæsenet og -kategorien, at jeg analyserer alderdom, men måder hvorpå en sådan praktisk udskillelse foregik.

I analysen er det dog ikke kun været et spørgsmål om at drage grænser. En pointe igennem afhandlingen er at den adskillelse, der umiddelbart kan virke ren, klinisk og dikotomisk, havde en anden karakter. Jeg belyser løbende forholdet til fattigkategorien på en måde, hvor adskillelsen ikke har været definitiv, men hvor jeg også er opmærksom på, hvornår ekskluderingen ophørte og kategorierne langsomt kollapsede. Dette beskriver jeg som en adskillelse, hvor kategoriseringen af de alderdomsunderstøttede også indebar en porøsitet i grænserne omkring alderdommen. Det betød, at mennesker, personale, bygninger, koncepter og møblement flød frem og tilbage mellem forskellige kategorier, væsner og institutioner. Det var således en relation, der også indebar interne differentieringer og sammenflydninger med fattigkategorien og andre kategorier og institutionelle opdelinger. Herved kvalificerer jeg en sammensathed og kompleksitet i alderdomskonfigurationen, med fokus på hvordan en ny kategori også trækker på og transformerer andre kategorier.

Det er en central pointe for hele afhandlingen, at alderdom er et fænomen der bliver til og som omformes i og med det praktiseres. Det var også

⁵³⁹ Jørgensen 1940; 1972; Wingender 1994.

praksisser, der forholdt sig til noget der allerede var, ikke kun til fattigkategorien og til samfundsproblemer, der vedkom mennesker af høj alder. Også kroppen udgør i analyserne et tilbagevendende omdrejningspunkt. Det er en krop, der på forskellig vis indgik i historiske og politiske relationer, og som ældes, slides ned, bliver syg og uarbejdsdygtig, og som i praksisser blev viklet sammen med andre aktører i form af steder, materialer og teknikker. Det er således en virkelig og virksom alderdom jeg arbejder med. Det indebærer ikke kun en forholden sig til kroppe, men også til andre faktiske og påtrængende samfundsforhold, så som fattigdom, sygdom og udslidte individer, der ikke var i stand til at tage vare på sig selv. Denne række elementer af særlig art indgik med andre ord i en offentlig konfiguration af alderdom. Der er således ikke tale om en frembragt alderdom, der kom ud af intet. Derimod kvalificerer jeg det som frembringelser, der forholdt sig til, forvandlede og forrykkede allerede eksisterende elementer, som dermed præfigurerede det, der blev frembragt som en bestemt og ny form for alderdom.

Indledningsvis argumenterede jeg for, at afhandlingen udgør et kulturhistorisk bidrag til studiet af alderdom, der pointerer, at alderdom udgør et fænomen, der er historisk og kulturelt, foranderligt over tid og som bliver tillagt betydning igennem praksisser. Jeg søger ikke at fremskrive en alderdommens prototype eller forhistorie, derimod har jeg fortalt en særegen historie frem på et bestemt sted i historien om, hvordan alderdom blev til igennem et offentligt engagement. Således gør jeg alderdom broget og skriver en historie, der historiserer et ellers umiddelbart fast fænomen, og som viser alderdommens foranderlighed og mangeartethed.

Pat Thane foreslår, at historiske studier af alderdom skal bidrage til at identificere: "what is indeed new and in need of responses in the present"⁵⁴⁰. Ligeledes pointerer Tine Damsholt og Signe Mellemgaard, at historieskrivning både er formet af og angår forfatterens samtid.⁵⁴¹ Ifølge de to former historieskrivning ikke alene de specifikke fortider der optegnes, men også nutider og mulige fremtider.⁵⁴² Historien og studier af den gør med andre ord noget i nutiden, eller har potentiale for det. Jeg bruger ikke

⁵⁴⁰ Thane 2000, s. 2.

⁵⁴¹ Damsholt & Mellemgaard 2017, s. 32.

⁵⁴² Damsholt & Mellemgaard 2017, s. 65.

fortiden til at påpege, hvad der er nyt og ikke nyt i nutiden. Derimod foreslår jeg, at en kulturhistorisk analyse af alderdom i højere grad kan fungere som en kontemplation og som en refleksiv klangbund for nutiden. Der kommer med andre ord flere klange ud af afhandlingen. På den ene side udgør den en kommentar til, hvad optællinger, lovgivninger, sagsbehandlinger og institutionstyper gør. Afhandlingen er således et bidrag til, hvordan virkninger af socialpolitiske tiltag kan analyseres. Mennesker opdeles og klynges med andre ord stadig sammen, politikker og socialpolitiske tiltag er virksomme, de gør noget ved hvem vi er, hvordan vi forstår befolkninger, og hvad vi gør. Praksisser gør noget idet de former muligheder for handlerum. Det er også forskellige praksisser, der gør noget til dels forskelligt, og som frembragte alderdom som henholdsvis et problem, der skulle handles på, som personer der var værdige og trængende, som en fast og målbar population, og som projekter der lagde livet til rette for beboere. Jeg søger at skærpe opmærksomheden på, at ikke blot formes kategorier og menneskeslags fortsat, men det sker også på komplekse måder. Det er måder, som til tider har en eksperimentel karakter, der nuancerer og ikke nødvendigvis ensidigt homogeniserer. Det foregår løbende og ikke altid på en intentionel måde, selv når det er socialpolitik, der føres ud i livet. Det er således ikke kun én fast frembringelse af alderdom, der er beskrevet, men frembringelser af alderdom, der var forskellige, men også sammenvævede.

Analysen kan således tjene som en refleksiv klangbund for, hvordan vi i dag forstår alderdom specifikt, og hvordan vi udlægger socialpolitiske initiativers virkninger generelt. Idet afhandlingen udfolder alderdom som et frembragt fænomen, tjener den som en påmindelse om kategoriers og fænomeners foranderlighed og formbarhed. At politikker og tiltag, der beskæftiger sig med det sociale og befolkninger, ikke alene politiserer og regulerer, men også former det, de beskæftiger sig med.

Resumé

Denne afhandling undersøger, hvordan alderdom blev konfigureret i specifikke praksisser i Danmark i tiden omkring år 1900. I 1891 blev *Lov om Alderdomsunderstøttelse for værdige trængende udenfor Fattigvæsenet* vedtaget. Loven angik mennesker over 60 år, der var værdige, trængende og som befandt sig uden for fattigvæsenet. Med dette tiltag blev det muligt for en gruppe borgere at modtage hjælp i alderdommen uden fattighjælpens deklasserende virkninger. Afhandlingens primære argument er, at socialpolitiske tiltag er virksomme ved, at de frembringer det de omhandler. Det var således ikke en lov, der blot refererede til en naturlig og given alderdom. Derimod udfolder jeg, at loven gav anledning til en række betydningssskabende og virkningsfulde praksisser, der frembragte alderdom som et offentligt anliggende. I afhandlingens analyser viser jeg, at det ikke foregik på én måde, men i en sammenvævning af forskellige praksisser, der hver især frembragte en beslægtet, men dog forskellig, alderdom.

Afhandlingen er struktureret i fem kapitler, hvor jeg i kapitel 1 udfolder mine analytiske ressourcer og placerer afhandlingen i et forskningsmæssigt landskab. I de efterfølgende kapitler analyserer jeg forskellige alderdomskonfigurerende praksisser.

I kapitel 2 tager jeg udgangspunkt i politiske drøftelser om alderdomsunderstøttelsesloven og argumenterer for, at alderdom blev etableret som en formaliseret socialt-juridisk kategori og et samfundsmæssigt problem. Jeg viser, at alderdom blev konstitueret som et offentligt anliggende og som et særegent problem med egne karakteristika, forklaringer og effekter, der fordrede regulering og praktiske løsninger.

Mens loven opsatte et bredt rammeværk var det en kommunal opgave at operationalisere loven og vurdere hvem, der skulle lukkes ind i alderdomskategorien. I kapitel 3 viser jeg, hvordan alderdom blev frembragt ved, at kategorien blev befolket med personer. Det kvalificerer jeg ud fra ansøgninger og sagsbehandlinger om alderdomsunderstøttelse, hvor borgere blev sorteret og indplaceret som værdige og trængende.

Kapitel 4 handler om, hvordan alderdom blev genereret som et målbart vidensobjekt. Det belyser jeg ud fra statistiske opgørelser, som loven og sagsbehandlinger gav anledning til. Det var socialpolitiske tiltag, der

både rummede et behov for viden og samtidig genererede grundlaget for viden. Endvidere var det en vidensproduktion, der virkede regulerende. Jeg viser således, hvordan opgørelser af alder og alderdomsunderstøttelse samlede og frembragte alderdom som en population.

I det afsluttende kapitel 5 analyserer jeg to projekter for alderdomshjem til alderdomsunderstøttede borgere i København. Jeg viser, hvordan hjemmene indgik i relationer til andre institutioner, indrullerede borgere som beboere, og hvordan hjemmenes indretning lagde livet til rette og drog omsorg for beboerne. Alderdomshjemmene udlægger jeg som bestående af forestillinger af og materialiseringer om det gode liv i alderdom. Dermed skabte de to projekter også en bestemt form for alderdom.

Samlet set præsenterer afhandlingens analyser en flerhed af fortællinger om alderdom som et offentligt anliggende. Det var en alderdom, der blev frembragt i forskellige, men også sammenvævede praksisser, der problematiserede sociale forhold, befolkede kategorier, skabte målbare populationer og som boligprojekter, der husede mennesker. Jeg viser således, at tiltag om alderdom er virksomme, og at de fremmaner en sammensat og bestemt slags alderdom.

Abstract

This dissertation is a cultural-historical investigation of how specific practices worked to configure old age in Denmark around 1900. In 1891, the *Law on old age relief for those worthily in need outside of the poverty sector* was established. This law applied only to citizens age 60 and over who were considered to be deserving, in need, and outside the poverty-relief system. The initiative permitted a certain group of citizens to receive support without the demeaning effects of poverty relief. The dissertation primarily argues that such socio-political initiatives produce effects because the focus of their attention emerges from them. The *Law on old age relief* did not simply refer to a natural and given old age. On the contrary, it precipitated a number of significant and productive practices. Throughout the dissertation, I describe how the configuration of old age did not occur in just one way but resulted from a variety of interwoven practices that each produced a different yet related old age.

The dissertation contains five chapters. In chapter 1, I present my analytical resources and position the dissertation within the research landscape. In the subsequent chapters, I analyse specific practices that have configured old age in Denmark.

In chapter 2, taking the political debate on the *Law on old age relief* of 1891 as a point of departure, I argue that it established old age as a formalised socio-legal category and as a social problem. I describe how old age became constituted as a public concern and as a specific problem with its own characteristics, explanations, and effects that required regulation and practical solutions.

While the law itself had a broad framework, the municipalities were tasked with operationalising the law and assessing who would be included in the socio-legal category of old age. In chapter 3, I describe how old age emerged when this category became populated with people. I qualify this through an analysis of the applications for old-age relief and their related casework in which elderly citizens were sorted and classified as deserving and in need of financial support.

Chapter 4 focuses on how old age was generated as a measurable object of knowledge. I elucidate this by examining the statistical listings that resulted from both the law and the application casework. Such socio-political initiatives simultaneously contained a need for knowledge and generated the basis for knowledge; this form of knowledge production was also regulative. Thus, I describe how age listings and the applications for old-age relief aggregated old age, and old age emerged as a population.

Finally, in chapter 5, I examine two housing projects in Copenhagen for citizens who were receiving old-age relief. I describe how these homes became related to other types of institutions and classified citizens as residents, and how the homes' design arranged everyday life and provided custodial care for the residents. In my interpretation, the old-age homes contained visions and materialisations of 'the good life' in old age. As such, the two housing projects also created a specific type of old age.

Overall, the analyses in this dissertation present a plurality of narratives about old age as a public concern. In Denmark, it was an old age that emerged from different yet interwoven practices that problematised certain social conditions, generated population categories, aggregated measurable populations, and created housing projects for the elderly. Hence, I demonstrate how socio-political initiatives targeting elderly citizens produce effects that evoke a collective and specific kind of old age.

Arkivmateriale

Frederiksberg Stadsarkiv (FS)

Kontoret for Alderdomsunderstøttelsessagers Arkiv

Forhandlingsprotokol for Udvalget for Alderdomsunderstøttelsessager, 1892-1896.

Journal A, 1892-1905.

Journalsager, 1891-1911, nr. 1, 25, 29.

Journalsager, 1891-1921, nr. 45, 51, 57, 59, 75.

Rigsarkivet (RA)

Indenrigsministeriet, 1. Kontor

Journalsager 1848-1967: 2004/1887, 381/1894, 1855/1891, 1978/1893, 2250/1894, 1558/1898, 2079/1903, 1239/1906, 990/1907, 1234/1907.

Ændring i lov af 9.4.1891 vedr. alderdomsunderstøttelse (1893-1906).

Københavns Stadsarkiv (SA)

Magistratens 3. Afdelings Arkiv

Alderdomsforsørgelsesprotokol 1891-1909.

Alderdomsforsørgelsessager, 1892-95, nr. 39, 81, 1437.

Alderdomsforsørgelsessager, 1905, nr. 927, 943, 950, 1048, 1106, 1457, 7195.

Alderdomsforsørgelsessager, 1915, nr. 1457, 7195.

Arkivjournalsager, 1895-1965, nr. 104.

Blanketsamling, 1778-1951.

Referatprotokoller med tilhørende sager, A-sager 1881-1933, Journal A.73.109.

Stadsarkitektens Direktorats Arkiv

A-journalsager 1914-1948, nr. 81.

Hovedjournalsager 1886-1913, nr. 32

Kort- og tegningssamlingen, RIA-25.

Litteratur og trykt materiale

- Achenbaum, W. Andrew, 1995, *Crossing frontiers: gerontology emerges as a science*, Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Achenbaum, W. Andrew, 2006, "Historical Gerontology. It is a Matter of time.", i Debra J. Sheets, Dana Burr Bradley, & Jon Hendricks (red.), *Enduring questions in gerontology*, s. 203–224, New York: Springer Pub. Co.
- "Alderdomsunderstøttelsen i 1920-1921", 1922, *Social Forsorg*, 18, s. 111–119.
- Andersen, Hans, 1905, *Reglerne om Alderdomsunderstøttelse: belyste ved ministerielle afgørelser*, København: Gyldendalske Boghandel.
- Andersen, Hans, 1910, "Alderdomsforsørgelsen i Danmark", *Tidsskrift for Arbejderforsikring*, 6 (9), s. 203–214.
- Anthonsen, Christian, 1938, "Alderdomsunderstøttede og Aldersrentenydere i Perioden 1892-1935", *Socialt tidsskrift*, 14 (8), s. 279–285.
- Ariès, Philippe, 1982, *Barndommens historie*, Kbh.: Nyt Nordisk Forlag.
- Asdal, Kristin, 2015, "What is the issue? The transformative capacity of documents", *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 16 (1), s. 74–90.
- Asdal, Kristin, Berge, Kjell Lars, Gammelgaard, Karen, Gundersen, Trygve Riiser, Jordheim, Helge, Rem, Tore, & Tønnesson, Johan L., 2008, *Tekst og historie: å lese tekster historisk*, Oslo: Universitetsforlaget.
- "Beboerne paa Københavns Alderdomshjem", 1916, 20. juni, *Berlingske Politiske og Avertissementstidende*.
- Berge, Anders, 1995, *Medborgarrätt och egenansvar: de sociala försäkringarna i Sverige 1901-1935*, Lund: Arkiv.
- Berge, Anders, 1999, "The "People's Pensioner" in Sweden 1914–1954 - On the Changing Moral Content of a Social Category", *Scandinavian Journal of History*, 24 (3), s. 267–280.
- Bjerre, Cecilie, Rasmussen, Jacob Knage, & Jensen, Stine Grønbæk, 2017, "Journalens potentialer: konstruktioner af og møder med journalsager i børneforsorgens regi", *TEMP - tidsskrift for historie*, (14), s. 76–94.
- Blessing, Bettina, 2010, "Die Geschichte des Alters in der Moderne: Stand der deutschen Forschung.", *Medizin, Gesellschaft, und Geschichte: Jahrbuch des Instituts für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung*, 29, s. 123–50.
- Blaakilde, Anne Leonora, 1999, *Den store fortælling om alderdommen*, Kbh.: Munksgaard.

- Blaakilde, Anne Leonora, 2004, "Løber tiden fra Kronos? Om kronologiserings betydning for forestillinger om alder", *Tidsskrift for kulturforskning*, (1. Alderens kulturelle konstruksjon.), s. 67–85.
- Bond, John, Coleman, Peter, & Peace, Sheila M. (red.), 1993, *Ageing in Society: An Introduction to Social Gerontology*, London: SAGE.
- Botelho, Lynn A., 2013, "Age and History as Categories for Analysis: Re-figuring Old Age", *Age, Culture, Humanities*, (1).
- Botelho, Lynn A., & Thane, Pat, 2001, "Introduction", i Lynn A. Botelho & Pat Thane (red.), *Women and ageing in British society since 1500*, s. 1–11, Harlow, England; New York: Pearson Education.
- Bourdelaïs, Patrice, 1998, "The ageing of the population: relevant question or obsolete notion?", i Paul Johnson & Pat Thane (red.), *Old age from Antiquity to post-modernity*, s. 110–131, London: Routledge.
- Bridgen, Paul, 2001, "Hospitals, geriatric medicine, and the long-term care of elderly people 1946–1976", *Social History of Medicine*, 14 (3), s. 507–523.
- Buse, Christina, Nettleton, Sarah, Martin, Daryl, & Twigg, Julia, 2017, "Imagined bodies: architects and their constructions of later life", *Ageing and Society*, 37 (07), s. 1435–1457.
- Christensen, Tommy P., Elsbøll, Lisa, Hamborg, Grethe, Severin, Anne, & Svendrup, Torben, 1991, *De gamle: træk af alderdommens historie*, København: Fremad.
- Christiansen, Niels Finn, Johansen, Hans Chr, & Petersen, Klaus, 2010, "Danske samfundsforhold forud for slutningen af 1800-tallet", i Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, & Niels Finn Christensen (red.), *Dansk Velfærdshistorie. Frem mod Socialhjælpsstaten. Bind 1.*, s. 109–158, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Clever, Iris, & Ruberg, Willemijn, 2014, "Beyond Cultural History? The Material Turn, Praxiography, and Body History", *Humanities*, 3 (4), s. 546–566.
- Clotworthy, Amy, 2017, *Empowering the elderly? A qualitative study of municipal home-health visits and everyday rehabilitation*. Upubliceret Ph.d.-afhandling. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Cole, Thomas R., 1992, *The journey of life: a cultural history of aging in America*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Conick-Smith, Ning de, 2011, *Barndom og arkitektur: rum til danske børn igennem 300 år*, Aarhus: Klim.
- Conrad, Christoph, 1994, *Vom Greis zum Rentner: der Strukturwandel des Alters in Deutschland zwischen 1830 und 1930*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Conrad, Christoph, 1992, "Old Age in the Modern and Postmodern West-

- ern World", i Thomas R. Cole, David D. Van Tassel, & Robert Kastenbaum (red.), *Handbook of the humanities and aging*, s. 62–95, New York: Springer.
- Curtis, Bruce, 2002, *The Politics of Population: State Formation, Statistics, and the Census of Canada, 1840-1875*, Toronto: University of Toronto Press.
- "Dagen", 1916, 4. oktober, *Socialdemokraten*.
- Damsholt, Tine, 2010, "Til kulturhistoriens genealogi", *Kulturstudier*, 1 (1), s. 7–24.
- Damsholt, Tine, 2016, "'It Takes Two to Tango' - dans som kulturteoretisk figuration", *Kulturstudier*, 7 (1), s. 5–18.
- Damsholt, Tine, & Mellemgaard, Signe, 2017, "Kulturhistoriske problematiseringer", i Søren Christensen, Astrid P. Jespersen, Signe Mellemgaard, & Marie Sandberg (red.), *Kultur som praksis: Etnologiske perspektiver på individualitet og fællesskab, kultur og historie*, s. 23–66, Kbh.: Hans Reitzel.
- Damsholt, Tine, & Simonsen, Dorte Gert, 2009, "Materialiseringer – Processer, relationer og performativitet", i Tine Damsholt, Dorte Gert Simonsen, & Camilla Mordhorst (red.), *Materialiseringer : nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse.*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Danmarks sociale lovgivning 1891-1941*, 1941, Socialt Tidsskrift.
- Davies, Megan J., 2003, *Into the House of Old: A History of Residential Care in British Columbia.*, Montréal: McGill-Queen's University Press.
- Det statistiske Bureau, 1872, *Sammendrag af statistiske Oplysninger angaaende Kongeriget Danmark*, København: Bianco Lunos Kgl. Hofbogtrykkeri.
- Det statistiske Bureau, 1885, *Sammendrag af statistiske Oplysninger angaaende Kongeriget Danmark*, København: Bianco Lunos Kgl. Hofbogtrykkeri.
- Dirckinck-Holmfeld, Kim, 2015, "Hospitaller og galeanstalter", i Nan Dahlkild, (red.), *Huse der har formet os, arkitekturhistorien bag danskernes institutioner og offentlige rum*, s. 183–208, København: Museum Tusculanums Forlag.
- Dr.dk, 2017, november 2, *Kommunalvalg: Ældreområdet er vigtigst for flest vælgere*, DR
[<https://www.dr.dk/nyheder/politik/kv17/kommunalvalg-aeldreomraadet-er-vigtigst-flest-vaelgere>] (set: 28-11-2017).
- Ehn, Billy, & Löfgren, Orvar, 2006, *Kulturanalyser*, Århus: Klim.
- Ervik, Rune, & Lindén, Tord Skogedal, 2013, *The making of ageing policy: theory and practice in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Estes, C. L., & Binney, E. A., 1989, "The biomedicalization of aging: dangers and dilemmas", *The Gerontologist*, 29 (5), s. 587–596.
- "Et Besøg paa Alderdomshjemmet", 1904, 9. oktober, *Ugebladet Hjemmet* -

Illustreret Ugeblad.

- Evans, J. G., 1997, "Geriatric medicine: a brief history", *BMJ*, 315 (7115), s. 1075–1077.
- Fangerau, Heiner, Gomille, Monika, Herwig, Henriette, Auf der Horst, Christoph, von Hülsen-Esch, Andrea, Pott, Hans-Georg, Siegrist, Johannes, Vögele, Jörg (red.), 2007, "Einleitung", i *Alterskulturen und Potentiale des Alter(n)s*, s. 7–18, Berlin: Akad.-Verl.
- Featherstone, Mike, & Hepworth, Mike, 1993, "Images of Ageing", i John Bond, Peter Coleman, & Sheila M. Peace (red.), *Ageing in Society: An Introduction to Social Gerontology*, s. 304–332, London: SAGE.
- Featherstone, Mike, & Wernick, 1995, "Introduction", i Mike Featherstone, & Andrew Wernick (red.), *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*, s. 1–14, London: Routledge.
- Fich, Mogens, Duelund Mortensen, Peder, & Zahle, Karen, 1995, *De gamles huse: arkitekturguide til ældreboliger i Storkøbenhavn*, København: Kunstakademiets Forl., Arkitektskolen.
- Filipsen, Vibeke, 2000, "Fra fattiglem til aldersrentenyder: dansk socialforsorg 1708-1933", i *Gladsaxe Lokalhistoriske Forening. Årbog*, 2000–2001, s. 7–42.
- Foucault, Michel, 1986, "Of other spaces", *Diacritics*, 16 (1), s. 22–27.
- Foucault, Michel, 1991, "Governmentality", i Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller, & Michel Foucault (red.), *The Foucault effect: studies in governmentality - with two lectures by and an interview with Michel Foucault*, s. 87–104, Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, Michel, 1999, *Ordene og tingene: en arkæologisk undersøgelse af videnskaberne om mennesket*, Kbh.: Spektrum.
- Foucault, Michel, 2001, "Nietzsche - genealogien, historien", i *Talens forfatning; Forelæsningsrapport: Viljen til viden; Nietzsche - genealogien, historien*, s. 57–82, Kbh.: Hans Reitzel.
- Foucault, Michel, 2002, *Seksualitetens historie 1. Viljen til viden*. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Frost, A. C., & Rosenørn, P. Chr, 1895, *Fattigvæsen og Alderdomsunderstøttelse m. m. Samling af Love og ministerielle Skrivelser fra 20. April 1888 til 31. December 1892*, Kbh.
- Geertz, Clifford, 1972, "Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight", *Daedalus*, 101 (1), s. 1–37.
- Geissler, P. Wenzel, & Lachenal, Guillaume, 2016, "Brief instructions for archaeologists of African futures", i P. Wenzel Geissler, Guillaume Lachenal, J. Manton, & N. Tousignant (red.), *Traces of the future: An archaeology of medical science in Africa.*, s. 6–28, Bristol: Intellect.
- Gell, Alfred, 1996, "Vogel's Net Traps as Artworks and Artworks as

- Traps", *Journal of Material Culture*, 1 (1), s. 15–38.
- Gilleard, Chris, & Higgs, Paul, 2005, *Contexts of ageing: class, cohort and community*, Cambridge: Polity Press.
- Goffman, Erving, 1981, *Anstalt og menneske: den totale institution socialt set*, Kbh.: Paludan.
- Graham, Cameron, 2014, "The Calculation of age", *Organization Studies*, 35 (11), s. 1627–1653.
- Green, Bryan S. R., 2009, *Gerontology and the construction of old age*, New Brunswick: Aldine Transaction.
- Gullette, Margaret Morganroth, 2004, *Aged by Culture*, Chicago: University of Chicago Press.
- Gundelach, Peter, 2017, "Bringing Things Together: Developing The Sample Survey As Practice In The Late Nineteenth Century", *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 53 (1), s. 71–89.
- Hacking, Ian, 1991, "How should we do the history of statistics?", i Graham Burchell, Colin Gordon, & Peter Miller (red.), *The Foucault effect: studies in governmentality - with two lectures by and an interview with Michel Foucault*, s. 181–195, Chicago: University of Chicago Press.
- Hacking, Ian, 1996, "The looping effects of human kinds", i Dan Sperber, David Premack, & Ann James Premack (red.), *Causal Cognition: A Multidisciplinary Debate*, Oxford: Clarendon Press.
- Hacking, Ian, 1999a, "Making up people", i Mario Biaglio & Peter Galison (red.), *The Science Studies Reader*, s. 161–171, London: Routledge.
- Hacking, Ian, 1999b, *The social construction of what?*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Hacking, Ian, 2006, "Kinds of People: Moving Targets", i *Proceedings of the British Academy. The tenth British Academy Lecture*, <https://www.britac.ac.uk/sites/default/files/hacking-draft.pdf> (besøgt 1.10.2017)
- Haraven, Tamara K., 1995, "Changing Images of Aging and the Social Construction of the Life Course", i Mike Featherstone, & Andrew Wernick (red.), *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*, s. 117–131, London: Routledge.
- Haraway, Donna, 2013, "SF: Science Fiction, Speculative Fabulation, String Figures, So Far.", *Ada: A Journal of Gender, New Media, and Technology*, (3).
- Hedin, Marika, 2002, "Ett liberalt dilemma: Ernst Beckman, Emilia Broomé, G H von Koch och den sociala frågan 1880-1930.", Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Heggli, Gry, 2004, "Alderstyranni og dekrnologisering. Alder som kulturalanalytisk perspektiv.", *Tidsskrift for kulturforskning*, (1. Alderens kul-

- turelle konstruksjon), s. 5–14.
- Hetherington, Kevin, 1997, *The badlands of modernity: heterotopia and social ordering*, London; New York: Routledge.
- "Humbugs-Forsørgelsen", 1891, 4. februar, *Socialdemokraten*.
- Hvidberg-Hansen, Gertrud, 2006, *Brendekildes billedverden: stemning og skæbne*, Odense: Odense Bys Museer, Odense Universitetsforlag.
- James, Allison, 1999, "Bodies of Knowledge: Growing Up and Growing Old", i Jørgen Povlsen, Signe Møllemegaard, & Ning De Coninck-Smith (red.), *Childhood and old age - equals or opposites?*, s. 17–30, Odense: Odense University Press.
- Jartoft, Vibeke, & Lippert, Charlotte, 2001, "Alderdom: en kortvarig historie", *Udkast: Dansk tidsskrift for kritisk samfundsvidenskab*, 20 (2), s. 158–177.
- Jensen, P. G. C. (red.), 1892, "Amtsresolutioner angaaende Loven om Alderdomsunderstøttelse", *Kjøbstadsforeningens Tidsskrift*, 3., s. 10–12.
- Jensen, Per H., & Rostgaard, Tine, 2015, "Det aldrende samfund - udfordringer og nye muligheder", i Per H. Jensen & Tine Rostgaard (red.), *Den gode aldring set ud fra arkitekturkonkurrencer og sociale reformer*, Frederiksberg: Frydenlund.
- Jensen, Tenna, 2014, "Fra forfald til forbedring. Ændrede opfattelser af ældres sundhed i Danmark i det 20. århundrede", *Dansk tidsskrift for kulturhistorie, etnologi, folkloristik og lokalhistorie*, s. 55.
- Jensen, Tenna, under udgivelse, "Fra bespisning til social event. Mad og madpolitik målrettet ældre siden 1800-tallet", i Nete Wingender et al. (red.), *Gammel i København*, Frederiksberg: Frydenlund Academic.
- Johnson, Julia, & Bytheway, Bill, 1997, "Illustrating care: images of care relationships with older people", i Anne Jamieson, Sarah Harper, & Christina R. Victor (red.), *Critical approaches to ageing and later life*, s. 133–142, Buckingham; Philadelphia: Open University Press.
- Jönson, Hakan, 2013, "We Will Be Different! Ageism and the Temporal Construction of Old Age", *The Gerontologist*, 53 (2), s. 198–204.
- Jönsson, Lars-Eric, 2009, "Children in old bodies. Age and Ageing in the History of Institutional Psychiatry.", *Ethnologia Europaea*, 38 (2), s. 31–44.
- Jönsson, Lars-Eric, & Lundin, Susanne, 2007, "Åldrandets betydninger", i Lars-Eric Jönsson & Susanne Lundin (red.), *Åldrandets betydninger*, s. 13–24, Lund: Studentlitteratur AB.
- Jørgensen, Annelise, & Hansen, Bodil (red.), 1992, *De Gamles By: et dejligt sted at være: 1892 - 100 år - 1992*, Kbh.: De Gamles By.
- Jørgensen, Harald, 1940, *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, København: Gyldendal.

- Jørgensen, Harald, 1969, *Fra lemmestiftelse til moderne plejehjem*, København: Københavns Kommunes Socialdirektorat.
- Jørgensen, Harald, 1972, *Fra arbejdsanstalt til forsorgshjem: træk af den offentlige forsorgs udvikling i København igennem de sidste 150 år.*, Kbh.: Københavns Kommunes Socialdirektorat.
- Kampf, Antje, 2013, "Alter(n), Gender, Körper: Neue Verbindungen für die zeithistorische Forschung", *Zeithistorische Forschungen*, 10 (H. 3), s. 464–470.
- Katz, Michael B., 1984, "Poorhouses and the Origins of the Public Old Age Home", *The Milbank Memorial Fund Quarterly. Health and Society*, 62 (1), s. 110.
- Katz, Stephen, 1996, *Disciplining old age: the formation of gerontological knowledge*, Charlottesville: University Press of Virginia.
- Kett, Joseph F., 1979, *Rites of passage: adolescence in America, 1790 to the present*, New York: Basic Books.
- Key, Ellen, 1913, "Idylliska och idealiska ålderdomshem", *Social Tidsskrift*, (2), s. 49–52.
- Kirk, Henning, 1995, *Da alderen blev en diagnose: konstruktionen af kategorien "alderdom" i 1800-tallets lægelitteratur - en medicinsk-idehistorisk analyse*, København: Munksgaard.
- Kisacky, Jeanne, 2017, *Rise of the Modern Hospital: An Architectural History of Health and Healing, 1870-1940*, Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press.
- Kohli, Martin, 1986, "The World We Forgot: A Historical Review of the Life Course", i V. W. Marshall (red.), *Later life: The social psychology of aging*, s. 271–303, Beverly Hills: Sage.
- Kohli, Martin, 1987, "Retirement and the moral economy: An historical interpretation of the German case", *Journal of Aging Studies*, 1 (2), s. 125–144.
- Kolstrup, Søren, 1996, *Velfærdsstatens rødder: fra kommunesocialisme til folkepension*, Viborg: Special-Trykkeriet.
- Kolstrup, Søren, 2010, "Fattiglovgivningen fra 1803 til 1891", i Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen, & Jørn Henrik Petersen (red.), *Dansk Velfærdshistorie. Frem mod socialhjælpsstaten. I*, s. 199–310, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Kolstrup, Søren, 2015, *Den danske velfærdsmodel 1891-2011: Sporskifter, motiver, drivkræfter*, Frederiksberg: Frydenlund.
- Kondratowitz, Hans-Joachim von, 1991, "The medicalization of old age: Continuity and change in Germany from the early late eighteenth to the early twentieth century", i Margaret Pelling & Richard Michael Smith (red.), *Life, death, and the elderly: historical perspectives*, s. 134–

- 164, London; New York: Routledge.
- "Københavns Alderdomshjem", 1901, 21. september, *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*.
- Københavns Alderdomshjem*, 1914, Kbh.
- Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*. Følgende årgange 1890-91, 1891-92, 1892-93, 1896-97, 1897-98, 1900-01.
- Lassen, Aksel, 1965, *Fald og fremgang: træk af befolkningsudviklingen i Danmark, 1645-1960*, Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Lassen, Aske Juul, 2014, *Active ageing and the unmaking of old age: The knowledge productions, everyday practices and policies of the good late life*. Upubliceret Ph.d.-afhandling. Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet.
- Latimer, Joanna Elizabeth, 1997, "Figuring identities: older people, medicine and time", i Anne Jamieson, Sarah Harper, & Christina R. Victor (red.), *Critical Approaches to Ageing and Later Life*, s. 143-159, Buckingham: Open University Press.
- Lehman, Carl, 1902, "Københavns Alderdomshjem", *Illustreret Tidende*, (4), s. 56-57.
- Lemke, Thomas, 2009, *Biopolitik: en introduktion*, Kbh.: Hans Reitzel.
- Lie, Einar, & Roll-Hansen, Hege, 2001, *Faktisk talt: statistikkens historie i Norge*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Liebmann, P., 1909, "Erfaringer vedrørende Pleje og Sygdomme i den høje Alder", *Nyt Medicinsk Aarskrift*, s. 94-107.
- Lind Christensen, Ivan, 2010, *Knowing the social: historical reflections on the Danish production of social epidemiological knowledge 1858-1960*. Upubliceret Ph.d.-afhandling. Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet.
- Looser, Devoney, 2005, "Old Age as a Useful Category of Historical Analysis" [Review of *The Decline of Life: Old Age in Eighteenth-Century England*, by Susannah R. Ottaway] *The Eighteenth Century: Theory and Interpretation*, vol. 46, <http://ecti.english.illinois.edu/cumulative-review/old-age-as-a-useful-category-of-historical-analysis/> (besøgt 1.10.2017)
- Lundberg, Urban, & Åmark, Klas, 2001, "Social Rights and Social Security: The Swedish Welfare State, 1900-2000", *Scandinavian Journal of History*, 26 (3), s. 157-176.
- Lützen, Karin, 1998, *Byen tæmmes: kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Løkke, Anne, 2002, "Creating the Social Question: Imagining Society in Statistics and Political Economy in Late Nineteenth-Century Denmark", *Histoire sociale/Social History*, 35 (70), s. 393-422.

- Lövgren, Karin, 2009, "Se lika ung ut som du känner dig": kulturella föreställningar om ålder och åldrande i populärpress för kvinnor över 40, Norrköping: Linköpings universitet, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier.
- McGrath, Laura, & Reavey, Paula, 2013, "Heterotopias of control: Placing the material in experiences of mental health service use and community living", *Health & Place*, 22, s. 123–131.
- Ministerialtidende for Kongeriget Danmark, 1912, Kbh: Justitsministeriet.
- Minois, Georges, 1989, *History of old age: from antiquity to the Renaissance*, Cambridge: Polity Press.
- Mintz, Steven, 2008, "Reflections on age as a category of historical analysis", *The Journal of the History of Childhood and Youth*, 1 (1), s. 91–94.
- Mol, Annemarie, 2007, *The body multiple: ontology in medical practice*, Durham: Duke University Press.
- Nexø, Sniff Andersen, 2005, *Det rette valg: dansk abortpolitik i 1930'erne og 1970'erne*. Upubliceret Ph.d.-afhandling. Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet.
- Nexø, Sniff Andersen, 2012, "Undesired Contacts. The Troubled Boundaries of Colonial Bodies in Greenland.", *Ethnologia Scandinavica*, 42, s. 5–28.
- Nilsson, Roddy, 2008, "Den sociala frågan", i Jakob Christensson, *Signums svenska kulturhistoria. Det moderna genombrottet.*, s. 139–178, Stockholm: Det moderna genombrottet Bokförlaget Signum.
- Nord, Catharina, 2015, "Architectural Space in Respite and Intermediate Care: An Actor-Network Theory Analysis", *Journal of Housing For the Elderly*, 29 (1–2), s. 9–23.
- Nord, Catharina, & Högström, Ebba, 2017, "Introduction", i Catharina Nord & Ebba Högström (red.), *Caring Architecture: Institutions and Relational Practices*, s. 7–17, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Olsson, Gunnar, & Gren, Martin, 2017, "Commentary I: Between Caring and Architecture", i Catharina Nord & Ebba Högström (red.), *Caring Architecture: Institutions and Relational Practices*, s. 1–6, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Ottaway, Susannah R., 2004, *The decline of life, old age in eighteenth-century England*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Otto, Lene, 2012, "Hvad er Det aldrende samfund?: Perspektiver fra humanistisk aldringsforskning", *Gerontologi*, (2), s. 16–18.
- "Paa Kjøbenhavns Alderdomshjem", 1916, 12. februar, *Berlingske Politiske og Avertissementstidende*.
- Park, Hyung Wook, 2016, *Old age, new science, gerontologists and their bioso-*

- cial visions, 1900-1960*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Petersen, Jørn Henrik, 1985, *Den danske alderdomsforsørgelseslovgivnings udvikling. I. Oprindelsen*, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik, 2003, "Gårdmandsvenstre - velfærdsstatens far", i Klaus Petersen (red.), *13 historier om den danske velfærdsstat*, s. 81–93, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik, 2005, "Aldersrentereformen 1922", i Klaus Petersen & Jørn Henrik Petersen (red.), *13 reformer af den danske velfærdsstat*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik, 2006, *Den danske lovgivning om alderdomsforsørgelse II: 1891-1933 - fra skøn til ret*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik, 2008a, *Hjemmehjælpens historie: idéer, holdninger, handlinger*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik, 2008b, *Velfærd for ældre: holdning og handling*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik, 2010, "Debatten om alderdomsforsørgelse frem mod alderdomsforsørgelsesloven af 1891. Baggrund og indhold.", i Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen, & Jørn Henrik Petersen (red.), *Dansk Velfærdshistorie. Frem mod socialhjælpsstaten. I*, s. 311–390, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik, 2011, "Alderdomsforsørgelse", i Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen, & Lars Schädler Andersen (red.), *Dansk Velfærdshistorie. Mellem skøn og ret: 1898-1933. II*, s. 233–327, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik, Petersen, Klaus, & Christiansen, Niels Finn (red.), 2010, *Dansk Velfærdshistorie. Frem mod Socialhjælpsstaten. Bind 1.*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Klaus, & Åmark, Klas, 2006, "Old age pensions in the Nordic countries, 1880-2000", i Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling, & Per Haave (red.), *The Nordic Model of Welfare: A Historical Reappraisal*, s. 145–188, København: Museum Tusculanum Press.
- Phillipson, Chris, 1983, *Capitalism and the construction of old age*, Australia: Macmillan.
- Povlsen, Jørgen, Mellemgaard, Signe, & De Coninck-Smith, Ning (red.), 1999, *Childhood and old age - equals or opposites?*, Odense: Odense University Press.
- Rasch, A. H., 1914, *Københavns Kommunes Forsørgelsesvæsen: i ældre Tider og i Nutiden*, Kbh.: Københavns Kommunalbestyrelse.
- Rigsdagstidende*. Følgende årgange: 1890-91, 1921-22.
- Riles, Annelise, 2006, "Introduction: In response", i Annelise Riles (red.), *Documents: artifacts of modern knowledge*, s. 1–38, Ann Arbor: Universi-

- ty of Michigan Press.
- Rosenbeck-Hansen, Jørgen, 1992, "Geriatrics in the Danish health care system", *Danish Medical Bulletin*, 39, s. 249–251.
- Rothman, David J., 1971, *The discovery of the asylum: social order and disorder in the new republic*, New York: Aldine de Gruyter.
- Rubin, Marcus, 1879, *Tabellarisk Fremstilling af Københavns Fattigvæsens Historie i Tidsrummet 1816-1878 samt Oversigt over Fattigvæsenets tidligere Historie*, Kbh.
- Rud, Søren, 2010, *Subjektiveringsprocesser i metropol og koloni: København og Grønland i 1800-tallet*, Upubliceret Ph.d.-afhandling. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Schatzki, Theodore R., 2001, "Introduction: practice theory", i Theodore R. Schatzki, Karin Knorr-Cetina, & Eike von Savigny (red.), *The practice turn in contemporary theory*, s. 10–23, New York: Routledge.
- Schivelbusch, Wolfgang, 1977, *The Railway Journey: The Industrialization of Time and Space in the Nineteenth Century*, Berkeley: University of California Press.
- Schweber, Libby, 2006, *Disciplining statistics: demography and vital statistics in France and England, 1830-1885*, Durham (N.C.): Duke University Press.
- Schäfer, Daniel, 2002, "'That senescence itself is an illness': A transitional medical concept of age and ageing in the eighteenth century", *Medical history*, 46 (04), s. 525–548.
- Secher V. A., 1887, *Corpus constitutionum Daniae, Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660* Bd. 5.
- Seip, Anne-Lise, 1984, *Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-1920.*, Oslo: Gyldendal.
- Serres, Michel, & Latour, Bruno, 1995, *Conversations on science, culture, and time*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Sevelsted, Anders Ludvig, 2017, *Interpreting Bonds and Boundaries of Obligation*, Upubliceret Ph.d.-afhandling. Doctoral School of Organisation and Management Studies, Copenhagen Business School.
- Staden Københavns Regnskab og Beretning om Kommunens Anliggender for Aaret 1895, 1895, København.
- Staden Københavns Alderdomshjem, 1910.
- Statens statistiske Bureau, *Statistisk Aarbog*, årgangene fra 1896-1922. København: Thieles Bogtrykkeri.
- Stearns, Peter N., 1977, *Old age in European society: the case of France*, London: Croom Helm.
- Sørensen, Th, 1890, "Antydninger til en eventuel Alderdomsforsørgelse.",

- Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 8.
- Thane, Pat, 2000, *Old age in English history: past experiences, present issues*, Oxford: Oxford University Press.
- Thane, Pat, 2003, "Social histories of old age and aging", *Journal of Social History*, 37 (1), s. 93–111.
- Topp, Leslie Elizabeth, 2017, *Freedom and the cage: modern architecture and psychiatry in Central Europe, 1890-1914*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Topp, Leslie Elizabeth, & Moran, James E., 2007, "Introduction: Interpreting psychiatric spaces", i Jonathan Andrews, James E. Moran, & Leslie Elizabeth Topp (red.), *Madness, architecture and the built environment: psychiatric spaces in historical context*, s. 1–16, New York; London: Routledge.
- Townsend, Peter, 1981, "The Structured Dependency of the Elderly: A Creation of Social Policy in the Twentieth Century", *Ageing and Society*, (1), s. 221–226.
- Treas, Judith, 2009, i Lampland Martha & Star Susan Leigh (red.), *Standards and their stories, how quantifying, classifying, and formalizing practices shape everyday life*, s. 65–87, Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Vertinsky, Patricia, 2006, "Review: Into the House of Old", *BC studies*, 149, s. 87–89.
- Villadsen, Kaspar, 2007, *Det sociale arbejdes genealogi: om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker*, Kbh: Hans Reitzel.
- Vincent, John A., 2003, *Old age*, London: Taylor & Francis.
- Vincent, John A., 2008, "The cultural construction old age as a biological phenomenon: Science and anti-ageing technologies", *Journal of Aging Studies*, 22 (4), s. 331–339.
- Walker, Alan, 1980, "Walker The Social Creation of Poverty and Dependency in Old Age", *Journal of Social Policy*, 9, s. 49–75.
- Walker, Alan, 1983, "Social Policy and Elderly People in Great Britain", i Anne Marie Guillemard (red.), *Old age and the welfare state*, s. 143–167, London: Sage Publications.
- Weiss, Ch., 1894, *Loven om Alderdomsunderstøttelse og dens Anvendelse i Praxis, oplyst ved Eksempler, Domme og ministerielle Skrivelser*.
- Wessel Hansen, Peter, 2013, *Den skjulte fattigdom: middelstandens fattige i København 1750-1850*, Upubliceret Ph.d.-afhandling. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Wessel Hansen, Peter, 2014, "Honourable dwellings: almshouses as estate-consistent charity in Copenhagen, c. 1700–1850", *Scandinavian Economic History Review*, 62 (1), s. 58–74.
- White, Paul, Hillman, Alexandra, & Latimer, Joanna, 2012, "Ordering, en-

- rolling, and dismissing: moments of access across hospital spaces", *Space and Culture*, 15 (1), s. 68–87.
- Wingender, Nete Balslev, 1994, *Gammel og fattig: skøn og ret i den tidlige alderdomsforsorg 1891-1922*, København: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Wingender, Nete Balslev, under udgivelse, "Uden værdig levevis – ingen alderdomsydelse. Alderdomsforsorg i København 1891-1961.", i Nete Wingender et al. (red.), *Gammel i København*, Frederiksberg: Frydenlund Academic.
- Wittrock, Björn, 2003, "History of social science: Understanding modernity and rethinking social studies of science", i Bernward Joerges & Helga Nowotny (red.), *Social Studies of Science and Technology: Looking Back, Ahead*, s. 79–101, Dordrecht: Springer Netherlands.
- Åman, Anders, 1976, *Om den offentliga vården: byggnader och verksamheter vid svenska vardinstitutioner under 1800- och 1900-talen : en arkitekturhistorisk undersökning*, Stockholm: Liber.